

VALODA: NOZĪME UN
FORMA

Gramatika un valodas
prasme

LANGUAGE: MEANING AND
FORM

Grammar and
Language Skills

13

2 0 2 2

VALODA: NOZĪME UN
FORMA
13

**Gramatika un valodas
prasme**

Andra Kalnača
(krājuma sastādītāja un redaktore)

LANGUAGE: MEANING AND
FORM
13

**Grammar and
Language Skills**

Andra Kalnača
(editor)

Valoda: nozīme un forma 13. Gramatika un valodas prasme = Language: Meaning and Form 13. Grammar and Language Skills. Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas rakstu krājums. Krājuma sastādītāja un redaktore Andra Kalnača. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 2022, 248 lpp.

Rakstu krājums *Valoda: nozīme un forma 13. Gramatika un valodas prasme* izdots ar Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes domes 2022. gada 7. marta lēmumu, protokola Nr. 26-3/32.

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**

Redaktore / Editor

Andra Kalnača, Latvijas Universitāte

Redaktors vietniece / Assistant Editor

Ilze Lokmane, Latvijas Universitāte

Redakcijas kolēģija / Editorial Board

Ilze Auziņa, Latvijas Universitāte

Ina Druvieta, Latvijas Universitāte

Daiki Horiguchi, Kyoto University

Magdalene Huelmann, Westfälische Wilhelms-Universität Münster

Karl Pajusalu, Tartu ülikool

Jurgis Pakerys, Vilniaus universitetas

Ilze Rūmniece, Latvijas Universitāte

Michal Škrabal, Univerzita Karlova

Visi krājuma raksti ir recenzēti savstarpēji anonīmi /

All articles are double-blind peer-reviewed

Rakstu krājums iekļauts / Indexed in *SCOPUS, MLA International Bibliography, EBSCO, ERIH PLUS, CEEOL, Index Copernicus International*

Krājumam *Valoda: nozīme un forma* ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / *Language: Meaning and Form* is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Maketu veidojusi Andra Liepiņa

Vāka noformējumu veidojusi Baiba Lazdiņa

Korektors Ruta Puriņa (latviešu valoda), Andra Damberga (angļu valoda)

© Latvijas Universitāte, 2022

© Krājuma rakstu autori, 2022

ISSN 2255-925

e-ISSN 2256-0602

ISBN 978-9934-18-908-1

ISBN 978-9934-18-909-8 (PDF)

<https://doi.org/10.22364/vnf.13>

Saturs

<i>Andra Kalnača</i> Priekšvārdi	5
<i>Laimute Balode</i> Latviešu valodas gramatikas apguve somu auditorijā <i>Acquisition of Latvian grammar in the Finnish audience</i>	7
<i>Agita Baltgalve</i> Vārdu skolas izteicienu valodnieciskie aspekti <i>Linguistic aspects in statements of the School of Names</i>	22
<i>Gīta Bērziņa, Ilze Rūmniece</i> <i>Nomina declinare et verba in primis pueri sciant:</i> labas valodas pamati antīko teorētiķu skatījumā <i>Nomina declinare et verba in primis pueri sciant:</i> <i>Basics of good language as seen by ancient theorists</i>	35
<i>Solveīga Čeirane, Inese Indričāne</i> Latviešu literārās valodas frikatīvie spraudzeņi: uztveres pētījums <i>Fricatives of the Standard Latvian: Perception study</i>	48
<i>Anete Daina</i> Modālie darbības vārdi Ērģemes izloksnē <i>Modal verbs in the subdialect of Ērģeme</i>	64
<i>Daiga Deksnē</i> Verba priedēkļi latgaliešu rakstu un latviešu literārajā valodā <i>Verb prefixes in Standard Latgalian and Standard Latvian</i>	78
<i>Dens Dimiņš</i> Grieķu un latviešu leksisko elementu secība Tetraevanģēlijā <i>The order of Greek and Latvian lexical elements</i> <i>in the Tetraevangelion</i>	91
<i>Gintarė Judžentytė-Šinkūnienė, Vilma Zubaitienė</i> Lithuanian academic phrase usage in bachelor's theses of five main fields of science <i>Lietuvių akadēmisko frazų lietojums piecu zinātņu nozaru</i> <i>bakalaura darbos</i>	105

Gunta Kļava

Valodas loma lībiešu pēcteču identitātē un valodas nodošana
nākamajām paaudzēm

*Role of language in the identity of descendants of Livonians and
language transmission* 124

Agnė Kuliešienė

Use of posture verbs in old Lithuanian writings:

A case study of the verb *gulėti* 'lie'

*Stāvokļa darbības vārdu lietojums lietuviešu valodas senajos
rakstos: darbības vārds gulėti 'gulēt'* 139

Rafael Martín Calvo

A descriptive framework for evaluative morphology resources

Vērtējummorfoloģijas līdzekļu apraksta ietvars 159

Emīlija Mežale

Somu sarunvalodas gramatiskās pazīmes reālajā lietojumā un
mācību materiālos

*The grammatical features of Finnish colloquial language
in the actual use and in study materials* 179

Sarmīte Trūpa

Multilingvālais mikslis diasporā: latviešu valoda mijiedarbībā
ar vācu valodu

*Multilingual language mixing in the diaspora: Latvian in
contact with German* 196

Jolita Urbanavičienė, Jana Taperte

Lithuanian and Latvian laterals: Comparison of acoustic properties

*Lietuviešu un latviešu valodas laterālie spraudzeņi:
akustisko īpašību salīdzinājums* 208

Daira Vēvere

Par Lībiešu krasta (*Līvōd rānda*) iedzīvotāju runāto
tāmnieku izloksni

*A description of the Tamian subdialect spoken by
the inhabitants of the Livonian Coast (Līvōd rānda)* 225

IZDOŠANAS PRINCIPI 243

PUBLISHING PRINCIPLES 246

Priekšvārdi

Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas rakstu krājumā „Valoda: nozīme un forma 13. Gramatika un valodas prasme” apkopoti piecpadsmit tematiski vienoti pētījumi. Pieci no tiem tapuši uz LU HZF Latvistikas un baltistikas nodaļas rīkotās 56. profesora Artura Ozola dienas starptautiskās zinātniskās konferences „Gramatika un valodas apguve” (18.–19.03.2021. LU HZF) referātu pamata – Gītas Bērziņas un Ilzes Rūmnieces raksts „*Nomina declinare et verba in primis pueri sciunt: labas valodas pamati antīko teorētiku skatījumā*”, Emīlijas Mežales pētījums „Somu sarunvalodas gramatiskās pazīmes reālajā lietojumā un mācību materiālos” (visas autores – LU Humanitāro zinātņu fakultāte), Laimutes Balodes publikācija „Latviešu valodas gramatikas apguve somu auditorijā” (LU Latviešu valodas institūts, Helsinku Universitāte), Dena Dimiņa raksts „Grieķu un latviešu leksisko elementu secība Tetraevanģēlijā” (Islandes Universitāte, LU Humanitāro zinātņu fakultāte), kā arī Agnes Kuliešienes (*Agnē Kuliešienē*) pētījums „Use of posture verbs in old Lithuanian writings: A case study of the verb *gulėti* ‘lie’” (Viļņas Universitāte).

Pārējie desmit raksti ir dažādi ar valodas (vai vairāku valodu) prasmi un dažādiem gramatikas aspektiem (t. sk. fonētiku) saistīti pētījumi gan sinhroniskā un diahroniskā, gan sociolingvistiskā, sastatāmā un tipoloģiskā aspektā. Te minami šādi autori un viņu publikācijas: Solveiga Čeirane (Rīgas Stradiņa universitāte) un Inese Indričāne (LU Latviešu valodas institūts) „Latviešu literārās valodas frikatīvie spraudzeņi: uztveres pētījums”, Jolita Urbanavičiene (*Jolita Urbanavičienē*) un Jana Taperte „Lithuanian and Latvian laterals: Comparison of acoustic properties” (abas – Lietuvišu valodas institūts), Gintare Judžentīte-Šinkūniene (*Gintarė Judžentytė-Šinkūniene*) un Vilma Zubaitiene (*Vilma Zubaitienė*) „Lithuanian academic phrase usage in bachelor’s theses of five main fields of science” (abas – Viļņas Universitāte), Sarmīte Trūpa „Multilingvālais mikslis diasporā: latviešu valoda mijiedarbībā ar vācu valodu” (Johannesa Gūtenberga Maincas universitāte), Agita Baltgalve „Vārdu skolas izteicienu valodnieciskie aspekti” (LU Humanitāro zinātņu fakultāte), Daiga Deksnē „Verba priedēkļi latgaliešu rakstu un latviešu literārajā valodā” (LU Humanitāro zinātņu fakultāte), Gunta Kļava „Valodas loma lībiešu pēcteču identitātē un valodas nodošana nākamajām paaudzēm” (LU Lībiešu institūts), Daira Vēvere „Par Lībiešu krasta (*Līvōd rānda*) iedzīvotāju runāto tāmnieku izloksni” (LU Latviešu valodas institūts), Anete Daina „Modālie darbības vārdi Ērgemes izloksnē” (LU Latviešu valodas institūts) un Rafaels Martins Kalvo (*Rafael Martín Calvo*) „A descriptive framework for evaluative morphology resources” (Ventspils Augstskola).

Rakstu krājuma sagatavošanu un izdošanu finansē divi Latvijas Universitātes zinātniskās darbības attīstības projekti: „56. prof. Artura Ozola dienas starptautiskā zinātniskā konference „Gramatika un valodas apguve” 2020. gada 19. un 20. martā” (2020–2021) un „LU HZF Latvistikas un baltistikas nodaļas rakstu krājuma „Valoda:

nozīme un forma 13” manuskripta sagatavošana publicēšanai LU Akadēmiskajā apgādā” (2022), abu projektu vadītāja – Andra Kalnača.

Rakstu krājums „Valoda: nozīme un forma 13. Gramatika un valodas prasme” būs noderīgs ne tikai kā mūsdienīgas valodniecības teorijas izmantojuma avots, bet arī kā mācību līdzeklis dažādos latviešu, vispārīgās valodniecības un citos studijuursos.

Krājuma sastādītāja pateicas visiem autoriem par ieguldīto darbu rakstu sagatavošanā, kā arī redkolēģijai un pieaicinātiem recenzentiem un konsultantiem par ieteikumiem publikāciju pilnīgošanā.

Andra Kalnača,
krājuma „Valoda: nozīme un forma 13. Gramatika un valodas prasme”
sastādītāja un redaktore

Priekšvārdam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This editorial is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Latviešu valodas gramatikas apguve somu auditorijā *Acquisition of Latvian grammar in the Finnish audience*

Laimute Balode

Latviešu valodas institūts
Latvijas Universitāte
Kalpaka bulvāris 4, Rīga, LV-1050, Latvija
E-pasts: laimute.balode@lu.lv

Valodu departaments
Humanitāro zinātņu fakultāte, Helsinku Universitāte
Unioninkatu 40A, Helsinki FI-00014, Finland
E-pasts: laimute.balode@helsinki.fi

Raksts ir veltīts divdesmit piecos darba gados gūtajai pieredzei, docējot latviešu valodu somu studentiem Helsinku Universitātē. Raksta ievadā tiek dots ieskats par baltistikas aizsākumiem Somijā, par lektorāta atjaunošanu 20. gs. 90. gados un šī brīža stāvokli. Tiek iepazīstināts ar mūsdienu studentu mērķiem, izvēloties baltu valodas kā galveno studiju priekšmetu. Rakstā parādītas grūtības, ar ko sastopas somi, apgūstot jaunu indoeiropiešu saimes valodu: tiek dots īss ieskats izrunas grūtībās – īpaši balsīgo un nebalsīgo konsonantu izrunā, un tiek runāts gan par morfoloģisko kategoriju (dzimtes un skaitļa) atšķirībām somu un latviešu valodā, gan par vārddarināšanas paradigmām un sarežģītākajām vārdšķirām. Pie studentu grūtākajām vārdšķirām tiek minēti verbi un pronomeni, savukārt no verbiem visgrūtāk apgūstami ir pirmās konjugācijas jeb īsie verbi un refleksiīvie verbi (ne tikai to formas, bet it īpaši lietošanas dēļ). Par visgrūtākajām gramatikas tēmām visi somu studenti (īpaši tie, kas nav saskārušies ar citām indoeiropiešu valodām) nosauc prefiksāciju. Arī latviešu valodas prepozīcijas un to rekcija rada daudzas kļūdas. Studenti daudzus teikumus burtiski tulko no savas dzimtās valodas, tādēļ ir grūtības ar tādiem jēdzieniem, kādi nav sastopami somu valodā, piem., verbu nākotne vai dubultnoliegums. Raksts balstīts uz studentu darbu kļūdu apjomīgu materiālu. Tieši kļūdu analīze palīdz latviešu valodas lektoram apzināt, kā arī mācību darba procesā uzsvērt un izskaidrot visgrūtāk apgūstamās lietas.

Atslēgvārdi: latviešu valodas gramatika; latviešu valodas kā svešvalodas apguve; valodu atšķirības; izrunas kļūdas; burtisks tulkojums.

Ievads

Lai gan didaktikas zinātne nav raksta autore galvenā pamatnozāre, tomēr 25 gadu ilgā pieredze, docējot latviešu valodu kā svešvalodu trijos līmeņos Helsinku Universitātē Somijā, ļauj izdarīt zināmus secinājumus. Šis raksts lielā mērā atspoguļo uzkrātās

pieredzes pūralādi, kas varētu noderēt gan studējošajiem, gan nākotnes pasniedzējiem. Raksta autore dalās savā redzējumā – ar kādām grūtībām vai problēmām jāsaskaras, mācot somu studentus vai patstāvīgi apgūstot latviešu valodas gramatiku. Ievadam, lai radītu priekšstatu par studijām Somijas vidē, tiek dots īss ieskats par baltistikas aizsākumiem Helsinku Universitātē, par mūsdienu situāciju, par iemesliem un mērķiem, kādēļ somu studenti baltisti izvēlas studēt baltu valodas.

1. Ieskats baltistikas studijās Helsinku Universitātē

Interese par baltistiku Somijā, un it īpaši Helsinku Universitātē (turpmāk tekstā – HU), ir bijusi kopš salīdzināmās indoeiropēistikas aizsākumiem – 19. gs. beigām. Te pieminami kaut vai daži HU mācītājspēku vārdi, kas ne tikai paši studēja baltu valodas (īpaši indoeiropēistiem svarīgo lietuviešu valodu), tās analizēja savos pētījumos, bet arī par tām stāstīja saviem studentiem: sanskritologs prof. Oto Donners (*Otto Donner*, 1835–1909), slāvistu: prof. Jozefs Mikola (*Jooseppi Julius Mikkola*, 1866–1946), prof. Eino Nieminens (*Eino Vilho Kalervo Nieminen*, 1891–1962), prof. Jalo Kalima (*Jalo Lahja Kalima*, 1884–1952), prof. Augusts Niemi (*Aukusti Robert Niemi*, 1869–1931), prof. Valentīns Kiparskis (*Valentin Kiparsky*, 1904–1983) u. c. Šis saraksts uzskatāmi liecina par baltistikas kā zinātnes saknēm arī ziemeļos (plašāk sk. Balode 2001, 2006, 2008, 2012; Junttila 2005, 2015). Vēlākajos gados par baltu valodu aizguvumiem somu valodā daudz rakstījis HU slāvis, baltu valodu kurators Kari Liukkonens (*Kari Arvo Kalevi Liukkonen*, 1943–2019): slavenākā viņa monogrāfija „Baltisches im Finnischen” (1999). Tieši baltismu izpētes vēsturei Somijā, atzīto baltismu kritiskai pieejai veltīta Santeri Junttila (*Santeri Junttila* 2015) doktora disertācija un apjomīgā monogrāfija. Interese par baltu valodām, to vēsturi un attīstību ne tikai akadēmiskā vidē, bet arī plašā sabiedrībā īpaši izauga otrās neatkarības sākumgados. 1990. gadā tika atvērta lietuviešu valodas lektorāts (lektore – Regina Venckute (*Regina Venckutė*), vēlāk Meilute Ramonienē (*Meilutė Ramonienė*) – tika uzaicinātas no Viļņas Universitātes), bet pēc gada – 1991. gadā – atvērta arī latviešu valodas lektorāts (lektore Valentīna Gurtaja – angliste no Latvijas Universitātes). Valentīna Gurtaja kopā ar savu studentu Mirju Itkonenu (*Mirja Itkonen*), kas vēlāk pazīstama kā latviešu literatūras tulkotāja un izdevēja, sagatavoja un publicēja pirmo latviešu valodas mācību grāmatu somiem „Latvia suomeksi – Tervetuloa” (Gurtaja, Itkonen 1996). Kopš 1996. gada rudens latviešu valodu, kā arī daudzus baltistikas speciālos priekšmetus (ievadu baltistikā, kursu „Baltu tautas un valodas”, salīdzināmo lietuviešu un latviešu gramatiku, baltu onomastiku u. c.) māca viesprofesore Laimute Balode, kas ir atbildīga arī par baltistikas studijām universitātē. Lietuviešu valodas kursus (trīs līmeņos) pasniedz vieslektore no Viļņas Universitātes – Aurēlija Kaškelevičienē (*Aurelija Kaškelevičienė*), kas ir zināma kā didaktikas speciāliste un mācību grāmatu autore.

Helsinku Universitātē baltistika kā ļoti mazs studiju priekšmets (dēvēts par Baltu valodām un kultūrām) sākotnēji tika apvienots ar slāvistiku, kur tiek docētas daudzas valodas – krievu, ukraiņu, bulgāru, horvātu, serbu, poļu, čehu u. c. 1995. gadā

Slāvistikas nodaļa tika nosaukta par Slāvistikas un baltistikas nodaļu (*Slavistiikan ja baltologian laitos*), ko ilgu gadu vadīja profesors Arto Mustajoki. Kopš 1995. gada baltistiku HU var izvēlēties kā galveno bakalaura studiju priekšmetu (bakalaura un maģistra studiju programmā): katru otro gadu tiek uzņemti studenti lietuviešu valodas un kultūras studiju virzienā un katru otro gadu – latviešu valodas virzienā, šobrīd kvota ir 3–5 budžeta studenti. Turklāt baltu valodas kā papildpriekšmetu nereti izvēlas arī citu studiju virzienu studenti – vispārīgās valodniecības pārstāvji, ģermānisti, slāviski, somugristi, vēsturnieki, mākslas un teātra zinātņu studenti. Studijas ilgst trīs gadus bakalaura līmenī un vēl divus gadus – maģistra līmenī (specializējoties valodā, literatūrā vai tulkošanā). Ir paredzēta arī doktorantūra baltistikā.

Kopš 2010. gada baltu valodas iekļautas HU Mūsdienu valodu nodaļā (*Nykykielten laitos*), 2018. gadā šī nodaļa ieguvusi citu nosaukumu – Valodu nodaļa (*Kielten laitos*), kur tiek mācītas 28 dažādas pasaules valodas. Baltu valodas ir iekļautas tā dēvējamā „nulles valodu” grupā – tā sauc valodas, kas tiek mācītas no nulles, bez iepriekšējām zināšanām, kā arī tiek dēvētas par retajām vai pat eksotiskajām valodām.

Studiju struktūra Helsinku Universitātē gadu gaitā ievērojami mainījusies, tomēr pamatpriekšmeti – praktiskās valodas kursi – nav sašaurināti. Ieskatam baltistikas studiju priekšmeti HU.

Praktiskās latviešu valodas kursi:

- 1) *Sākumkurss (Latvia 1)* I, II (3 × 2 st., 2 sem., 15 kr.), 156 st., sasniedzams A2 līmenis;
- 2) *Turpinātājkurss (Latvia 2)* I, II (3 × 2 st., 2 sem., 15 kr.), 156 st., B1/B2 līmenis;
- 3) *Praktikums (Latvia 3)* (2 × 2 st., 2 sem., 15 kr.), 112 st., B2/C1 līmenis.

Jāatzīst, ka pēc šiem intensīvajiem valodas kursiem triju gadu garumā somu studenti tekoši runā latviski. Bez praktiskās valodas kursiem programmā ir paredzēti arī vēl citi obligātie kursi:

- 1) *Ievads latviešu vēsturē, kultūrā, literatūrā* (1 sem.);
- 2) *Baltu tautas un valodas* (1 sem.);
- 3) *Latviešu literatūras vēsture* (1 sem.);
- 4) *Baltismi somu valodā* (1 sem.);
- 5) *Baltu valodniecības vēsture un attīstība* (1 sem.);
- 6) *Baltu proseminārs un Baltu seminārs* (2 sem.) – paredzēts tiem, kas raksta savu diplomdarbu.

Bez obligātajiem kursiem studenti baltisti var izvēlēties daudzus speciālos kursus, vairāki no tiem atkārtojas ik pēc 3 gadiem, piem.:

- 1) *Salīdzināmā lietuviešu un latviešu gramatika* (1 sem.);
- 2) *Teksti un konteksti* (1 sem.);
- 3) *Verbu prefiksācija* (1 sem.);
- 4) *Komunikācija* (1 sem.);
- 5) *Latviešu tekstu tulkošana* (1 sem.);
- 6) *Mūsdienu latviešu literatūra* (eksāmens pēc izlasītajām grāmatām);
- 7) *Baltu onomastika* (1 sem.);
- 8) *Leksikoloģija* (1 sem.).

Vairākus kursus, piem., verbu prefiksācijas, tekstu tulkošanas kursu, ir ierosinājuši paši studenti, apzinādamies nepieciešamību nostiprināt zināšanas un attīstīt prasmes rakstiskā un mutiskā tulkošanā. Samērā bieži topošie baltisti izvēlas studēt abas baltu valodas – vienu kā galveno, bet otru kā izvēles priekšmetu.

Bakalaura studiju laikā ir paredzēti obligātie valodas vasaras kursi Latvijā (vai attiecīgi Lietuvā). Maģistra studiju laikā ir paredzētas viena vai divu semestru studijas Latvijas / Lietuvas universitātēs. Maģistrantūrā ir prasība arī iegūt prakses kredītpunktus, lai gan prakses vietu Somijā atrast nav tik vienkārši.

Helsinki Universitātes baltistu studiju motivācija ir dažāda. Mūsdienās galvenokārt visus interesē praktiskā valoda – visi vēlas komunicēt pēc iespējas ātrāk. Zinātniskās intereses (resp., baltistika kā indoeiropēistikas daļa) bija skaidrāk izteiktas pirms 25 gadiem, šobrīd šādu studentu ir mazāk. Īpaša vēlme un daudzu studējošo mērķis – tulkotāja vai tulka darbs: studentus vilina gan mutiskā, gan rakstiskā – daiļliteratūras, lietišķo tekstu – tulkošana. Dažus uz baltu valodu studijām atved darbs kopfirmās – Latvijas-Somijas uzņēmumos vai somu firmās Latvijā. Dažus aizrauj darbs diplomātiskajā dienestā, citus – darbs kultūras jomā. Ļoti stiprs motīvs ir arī personīgie sakari ar Latviju, dažreiz ģimenes saknes, bieži arī „otrā pusīte” motivē apgūt valodu.

2. Latviešu valodas apguves grūtības

To, cik grūti vai viegli somu studentiem uzsākt baltu valodu studijas, nosaka vairāki faktori: pirmkārt, tas ir atkarīgs no studenta dzimtās valodas (somiem ir visgrūtāk, zviedrvalodīgajiem somiem vieglāk, jauniešiem, kas nāk no jauktajām ģimenēm – īpaši ja viens no vecākiem ir indoeiropiešu valodas pārstāvis –, vēl vieglāk), kā arī no absolvētās skolas; otrkārt, tas ir atkarīgs no apgūto valodu bagāžas, resp., kādas valodas apgūtas pirms tam. Protams, tas ļoti atkarīgs arī no studiju mērķa.

Valodnieku vidē nav nepieciešamības iepazīstināt ar somugru un baltu valodu atšķirībām. Sīkāks izklāsts rakstā veltīts tikai tām atšķirīgajām īpatnībām, kas apgrūtina mācīšanās procesu, apgūstot latviešu valodas gramatiku.

Jāuzsver, ka sākumposmā studentu auditorijā vispār netiek lietoti latviski valodniecības termini – tikai starptautiski: *vokāļi*, *diftongi* un *konsonanti*, *substantīvi*, *adjektīvi*, *verbi*, *adverbi*, *prepozīcijas*, *prefiksi*, *sufiksi*, arī citi starptautiskie gramatikas termini: *prēzens* (nevis *tagadne*), *futūrs* (nevis *nākotne*), *participi* (nevis *divdabji*) u. c. Tikai otrajā vai pat trešajā mācību gadā tiek piedāvāts lietot arī latviskos gramatiskos terminus. Daži no tiem ļoti patīk studentiem: *divdabis*, *tagadne*, *pagātne*, *nākotne*, bet citi tiek ļoti kritizēti – *priedēklis* un *piedēklis*, kas parasti studentiem jūk, kā arī *saliktā tagadne*, kas, pēc studentu domām, nav loģiski darināts termins. Arī šajā rakstā galvenokārt lietoti starptautiskie valodniecības termini.

Turpmāk rakstā tiek parādītas valodas apguves grūtības, ar ko saskaras somu studenti, mācoties latviešu valodu, īsi pieskaroties fonētikai un ortoepijai, morfoloģisko kategoriju jomai, sīkāk pakāvējoties pie grūtākajām vārdsķirām. Grūtības tiek ilustrētas ar piemēriem no dažādu gadu studentu rakstu darbiem.

2.1. Fonētika, ortoepija

Valodas apguves sākumposmā pirmās grūtības saistītas ar izrunu. Latviešu valodas patskaņu – garo un īso –, kā arī divskaņu izrunā somu studentiem parasti nav lielu problēmu, jo tie visi ir pazīstami arī somu valodā. Vienīgais kļūšanas akmens ir grafēmas *o* trejādā izruna: [uo], [o] un [o:]; turklāt attiecīgos vārdos rakstība nesakrīt ar somiem ierasto, sal. s. *suomi* – latv. *somi*, s. *koulu* – latv. *skola*. Otrais kļūšanas akmens – *e* un *ē* (šaurā un platā) izruna, kas apgūstama pakāpeniski, sākumā iepazīstinot ar pozicionālo izrunu (*dēls*, bet *dēliņš*), vēlāk arī ar citām ortoepijas likumībām (1. deklinācijas visiem locījumiem *dēli*, *dēlu*, *dēliem* ... u. c.).

Grūtāk nākas apgūt līdzskaņu, īpaši afrikātu, izrunu – *c*, *č*, *dz*, *dž*, arī *z* un *ž* (tie, kas studējuši vācu valodu, ilgi izrunā vārdu *ziema* kā [ciema], *zirnīs* kā [cirmis]), tomēr tās grūtības ir pārvaramas. Pat mīksto līdzskaņu *ķ* un *ģ* izruna nešķiet tik grūta: trenējamies pat dažādu ātrrunu izrunā, piem., *Kaķis un zaķis sēž aiz šķūņa* u. tml.

Sākotnēji izrunu studenti atspoguļo arī rakstu darbos, piem.: *vassara*, *klasse*, *interessanti*, *spēlēju tenisu*, *man patīk puķes* u. c.

Daudz grūtāk apgūt balsīgo un nebalsīgo līdzskaņu izrunu (sk. (1)–(8) piemēru) – tos pēc dzirdes daudzi somugri nespēj atšķirt, tādēļ nepieciešams daudzkārtējs un ilgš treniņš, uzsverot, kādu jēdzienu kura leksēma apzīmē:

- (1) *draugi* vai *trauki* (*Draugu un trauku nekad nav par daudz.*);
- (2) *tuša* vai *duša*;
- (3) *trepes* vai *drēbes*;
- (4) *laba* vai *lapa*;
- (5) *priedes* vai *briedis*;
- (6) *būt* vai *pūt*;
- (7) *sviedri* vai *zvedri* un daudzi citi piemēru pāri.

Šādas konsonantu kļūdas nav retums ne tikai runātajā, bet arī rakstiskajā tekstā, piem.: *putele*¹ (= *pudele*), *tohtore* (= *doktore*), *tīķeris* (= *tīģeris*), *kuķis* (= *kuģis*), *kre-dzens* (= *gredzens*), *mana garderope* (= *garderobe*), *krumbaina piere* (= *grumbaina piere*), *čīpa* (= *čība*), *daudz darpu* (= *daudz darbu*), *šauj ar pisi* (= *bisi*), *viņš ir laps* (= *labs*). Studenti apzinās šo problēmu, tādēļ bieži viņu valodā, kā arī rakstu darbos rodas hipernormālisti, piem., raksta *baldies*, *baldies!* (= *paldies!* *paldies!*), *būce* (= *pūce*), *sībols* (= *sīpols*), *sāpagi* (= *zābaki*), *pērdiķis* (= *pērtiķis*), *putra* (= *putra*), *drepes* (= *trepes*), *krozs* (= *grozs*). Pat atstāstīdams latviešu tautas pasaku, kāds students raksta (Balode 2008):

- (8) *Baga, бага, ezīti!* (= *Paga, paga* ..).

¹ Rakstā izmantoti piemēri no Helsinku Universitātes baltistikas studentu dažādu gadu rakstu darbiem, saskaņojot atļauju ar autoriem.

2.2. Gramatiskās kategorijas

No nomenu gramatiskajām kategorijām pieminējuma vērtas ir divas – dzimtes kategorija un skaitļa kategorija, kas rada problēmas, apgūstot latviešu valodu.

Dzimtes kategorija

Sākumkursa pirmajās lekcijās vienmēr jāatbild uz šādiem jautājumiem – *Kā jūs zināt, ka ābols – vīriešu dzimtē, bet ābele – sieviešu dzimtē, ka galds ir vīriešu dzimtē, bet puķe – sieviešu dzimtē?* Raksturīgs pirmkursnieku jautājums: *Kāpēc auditorijā, kurā ir deviņas meitenes un tikai viens puisis, ir jāuzrunā vīriešu dzimtē – dārgie studenti?* (Balode 2012, 43)

Protams, sadalījums dzimtēs pēc nomenu galotnēm drīzi noskaidro problemātisko ainu, tomēr studentus vienmēr mulšina tas, ka galotne -s liecina ne tikai par vīriešu dzimti. Tādēļ lielākās problēmas ir 6. deklinācijas lietvārdu apguve (sk. (9)–(12) piemēru). Studenti mēģina dažādi klasificēt šos nedaudzos lietvārdus, lai spētu atcerēties – uzzīmē pat zīmējumus.

Pirmā kursa studenti raksta:

- (9) *Viņam ir zili aci un lieli ausi (= zilas acis un lielas ausis).*
- (10) *Tur bija viens govš (= viena govš).*
- (11) *Mani interesē visi valsti (= visas valstis).*
- (12) *Pirts ir ļoti labs (= laba).*

Skaitļa kategorija

Vienskaitļa un daudzskaitļa formu lietojums studentiem šķiet pašsaprotams, tomēr bieži latviešu un somu valodā nesakrīt lietvārdi vienskaitlinieki un daudzskaitlinieki (sk. (13)–(19) piemēru), tādēļ somu studenti, burtiski tulkodami no savas dzimtas valodas, pieļauj kļūdas:

- (13) *Man ir skumja (sal. s. vienskaitlinieks suru) (= skumjas).*
- (14) *Vasaras beigā (sal. s. vienskaitlinieks lopussa) (= beigās).*
- (15) *Istabā ir arī klaviere (sal. s. piano) (= klavieres).*
- (16) *Viņi bija malku (sal. s. daudzskaitlinieks polttopuut) tirgotāji (= malkas).*
- (17) *Ļoti patīk, kad ir silts un daudz gaismu (= gaismas).*
- (18) *Var aizmirst ziemu drēbes (= ziemas drēbes).*
- (19) *Pērku daudz pārtiku (= pārtikas).*

2.3. Vārddarināšana

Runājot par vārddarināšanu, īpašu vietu izpelnās deminutīvu darināšana un to lietošana, kas studentiem sākumposmā nav viegla lieta (piem., *brālis – brālisītis, maks – maksīnš*), īpaši „kāju priekšā” liek vēsturiskā līdzskaņu mija, kas gan somiem ir saprotama un pazīstama arī dzimtajā valodā, tomēr praktiski nav viegli lietojama, piem., studentu atvasinājumi: *cūka – cūkiņa; kūka – kūkiņa, kūkīte, kucīte; kuģis – kudziņš*. Arī 6. deklinācijas vārdi un citi izņēmumlietvārdi nereti rada grūtības: *sirds – sirdiņš, sirdīte, sirdiņa, sirdziņa, siržiņa; balss – balsiņš, balsīte; govš – govīņa, govtiņa, gotiņš, govīte; zoss – zosiņš; suns – suniņš*.

Ne tikai deminutīvi, bet bieži arī darītājpārveidus tiek darināti pēc viena parauga – pēc analogijas ar jau apgūtajām vārddarināšanas paradigmām (Balode 2012, 45), piem., studentu atvasinājumi: *sportnieks* ‘sportists’, *skrējnieks* ‘skrējējs’, *peldējists* ‘peldētājs’, *slēpojists* ‘slēpotājs’, *trampplīnlēkātājs* ‘trampplīnlēcējs’ u. c. sportistu nosaukumi. Vēl daži savdabīgi piemēri no studentu mājasdarbiem:

- (20) *Mana māte ir fotogrāfiete (= fotogrāfe), tēvs arī bija fotogrāfs.*
 (21) *Klavierists (= pianists) bija izcils.*
 (22) *Man ļoti patika aktieri un aktieres (= aktrises).*

Studenti ir ļoti iecienījuši saliktenū darināšanu – bieži kā kalkus pēc savas dzimtās valodas parauga: *labprātīgs* (sal. s. *hyvämielinen* ‘labdabīgs’), *pusmākoņains* (sal. s. *puolipilvinen* ‘daļēji mākoņains’), nereti saliktenī savienojot pirmā komponenta NOM + otrā komponenta NOM, piem.: *naktskostīms* (sal. s. *yöpuku* ‘naktskreklis’, šajā gadījumā latviešu NOM sakrīt ar GEN), *traukiskapis* ‘traukuskapis’, *polisstacija* (s. *poliisiasema* ‘policijas iecirknis’) u. c.

Leksiskie jaundarinājumi ļoti raksturīgi studentu leksikai – par izdomu un radošumu var tikai priecāties: *ģērbju veikals* (= *apģērbu veikals*), *galda lakats* (= *galdauts*), *kabatas lupata* (= *kabatlakatiņš*), *pērķelis un upeszirgs* (= *pērtiķis un nīlzirgs*), *vaga starp acīm* (= *dziļa grumba*), *putekļu sūdzēšana* (= *sūkšana*), *uzceloša saule* (= *uzlecoša*), *situācija izmisumaina* (= *situācija ir satraucoša*), *ērtīgs krēsls* (= *ērts krēsls*), *dvēselīga dzīve* (= *garīga dzīve*).

2.4. Grūtākās vārdšķiras

Šajā rakstā netiek apskatītas visas vārdšķiras un ar tām saistītas grūtības. Plašāk nav skats lietvārds, kur sarežģījumi locīšanā rodas galvenokārt vienīgi 2. deklinācijas izņēmuma vārdos (kā *ūdens*, *rudens*, *akmens* u. c.) un jau pieminētās 6. deklinācijas lietvārdos. Izcelti vien daži akcenti, apgūstot adjektīvus, numerāļus, pronomenus un verbus. Parasti studenti nosauc verbu un pronomenu kā visproblemātiskākās vārdšķiras.

Adjektīvi

Lai gan adjektīvi nav visgrūtākā vārdšķira, tomēr tās apgūvē dažas problēmas ir skaidri redzamas. Pirmkārt, grūtības rodas tieši adjektīvu un substantīvu saskaņošanā, kas izriet jau no pieminētās sākotnējās problēmas, ka somu studentiem ir grūti atšķirt dzimtes (īpaši ja studenti ir tikai somu un angļu valodas pratēji), piem.:

- (23) *Dzīve būs vieglāks (= vieglāka).*
 (24) *It kā divi saulīši (= divas saulītes).*
 (25) *Te ir dažādi grāmatas (= dažādas).*
 (26) *Man ir tumši brūni uzacis (= brūnas).*

Otrkārt, studentus biedē adjektīvu noteiktās galotnes – ne tikai to sarežģītā forma, bet arī to lietojums: *liels dārzs*, bet *tajā lielajā dārzā*. Tā kā lokatīvs bieži jālieto jau studiju pirmajā pusgadā, parasti arī sākam ar šo galotni – tūlīt pat pēc NOM galotnes:

- (27) *Es dzīvoju šajā skaistajā dzīvoklī.*
 (28) *Es studēju šajā lieliskajā universitātē.*

Studentu valodā gadās arī neparastas formas, veidojot vispārāko pakāpi, piem.:

- (29) *Tas ir ēkas visapakšējākais stāvs (= apakšējais stāvs).*

Grūti ir locīt salikteņus, kur pirmais komponents ir adjektīvs ar noteikto galotni, piem., *vecāmāte*:

- (30) *Es reti apciemoju savu vecāmāti (= vecomāti).*

Numerāļi

Arī kārtas numerāļu ar noteikto galotni locīšana nav vienkārša, īpaši lokatīva galotnes apgūšana jau studiju sākumposmā, piem., izsakot datumu, gadu:

- (31) *Mana dzimšana diena ir trešajā martā.*
 (32) *Esmu dzimis divtūkstošajā gadā.*
 (33) *Mans draugs dzīvo piektajā stāvā.*

Numerāļu pārvaldījums – viens no visgrūtāk pārvaramiem sliekšņiem. Tas atspoguļojas arī laika izteikšanā, runājot par pulksteni, piem.:

- (34) *Braucu uz darbu pulksteņos sešos (= pulksten sešos).*

Studentiem bieži nav skaidrs, kāpēc stundas ir jālieto vīriešu dzimtē, bet minūtes – sieviešu (*Pulkstenis ir pieci un desmit minūtes*), tādēļ tiek rakstīts:

- (35) *Ir piecas (stundas) un desmit minūtes.*

Studentus pārsteidz arī tas, ka *pulkstenis ir viens*, taču uz jautājumu *Cikos?* jāatbild daudzskaitļa formā – *vienos*, nevis kā loģiski izsecinot:

- (36) *Naktī pulksten vienā es jau gulēju (= pulksten vienos).*

Nereti arī, izsakot astronomisko laiku, tiek burtiski tulkotas konstrukcijas no dzimtās valodas:

- (37) *Divdesmit minūtes līdz pieciem (= bez divdesmit minūtēm pieci).*

Pronomeni

Pēc somu studentu domām, tā ir viena no vissarežģītākajām vārdšķirām, apgūstot latviešu valodu.

Bieži jūk *mans*, *tavs* un *savs* lietojums, piem.:

- (38) *Es rakstu vēstuli manam draugam (= savam draugam).*
 (39) *Pastāsti kaut ko par tevi (= par sevi).*
 (40) *Man ļoti sāp sava galva (= mana galva).*
 (41) *Viņam savā galvā bija daudz ideju, kā baudīt vislabāk dzīvi (= viņa galvā).*
 (42) *Es ārstēju mani ar tēju (= sevi).*

Īpaši grūti izskaidrot un nošķirt nenoteikto pronomenu *kāds, kaut kas, kaut kurš, nezin kurš, nez kurš* u. tml. lietojumu, piem.:

(43) *Kaut kas varētu jautāt [...] (= kāds).*

(44) *Nekas nav sēdējis cietumā (= neviens).*

Verbi

Aksiomātiski, ka vairumā valodu verbs ir vissarežģītākā, visgrūtākā vārdšķira. Tādās domās par latviešu verba formām ir arī somu studenti.

Konjugācijas

Jau sākotnēji studentus biedē pārāk sadrumstalots iedalījums konjugācijās un to apakšgrupās. Verbs *būt* kā neregulārais verbs tiek apgūts vispirms. Parasti tiek sākts ar visvieglāk iegaumējamo II konjugāciju (ar pirmās nepieciešamības vārdiem *dzīvot, studēt, ceļot*). Kā nākamo studenti iepazīst verbu III konjugāciju – tiek runāts par divām apakšgrupām (nosacīti sauktām par īso paradigmu un garo paradigmu ar izskaidrēm *-īt, -ināt: lasīt, rakstīt, sveicināt*). Vissarežģītāko I konjugāciju studenti apgūst pakāpeniski. Mācot I konjugācijas verbus, tie netiek iedalīti tik sīki, kā tas ir gandrīz visās klasiskajās gramatikās, tabulās un pat mācību grāmatās (studentiem, tos ieraugot, mati sacelšas stāvus). Studenti mēdz jokot, ka ikviens I konjugācijas verbs ir kā izņēmums. Mācību procesā būtiski uzsvērt tos verbus, kuru sakne beidzas ar līdzskaņiem *k/g: braukt, sākt, beigt* (un tomēr studenti nereti raksta: *Lek! Lekiet!* (= *Lec! Leciet!*)). Tiek īpaši uzsvērtā un trenēta *e/ē* izruna I konjugācijas tagadnes un pagātnes verbu formās – platā un šaurā *e* lietošana: *ēst, nest, mest*.

Refleksīvie verbi

Iepazīšanās ar refleksīvajiem vārdiem ir nepieciešama, jo jau sākumposmā tiek lietoti vārdi *atpūsties, atcerēties, iepazīties, sasveicināties, atvadīties*. Atgriezeniskie verbi šķiet grūti ne tik daudz izskaņas, cik lietojuma dēļ, piem., transivitāte: (*spēlēt + ko?*) *spēlēt futbolu, gītāru*, un intransivitāte: (*spēlēties + ar ko?*) *spēlēties ar draugu, lelli* utt. Tomēr studentiem šī atšķirība samērā grūti iegaumējama, tādēļ rakstu darbos sastopamas šādas konstrukcijas:

(45) *Es spēleju ar mazu māsu (= spēlējos).*

(46) *Viņi spēlējas badmintonu (= spēlē).*

(47) *Viņa satikās savus draugus vakar (= satika, satikās ar).*

(48) *Viņa krāso sevi ļoti ilgi (= krāsojas).*

(49) *Zirgs bija liels, bet nekustinājās (= nekustējās).*

(50) *Skapī karas tikai trīs kleitas (= karājas).*

Nākotne

Par verbu futūru jeb nākotnes formu un lietojumu ar studentiem jārunā īpaši ne tikai tāpēc, ka somi savā valodā nepazīst verba nākotni, bet arī tādēļ, ka viņi pieraduši nākotnes funkcijā izvēlēties tagadnes formu, piem.:

- (51) *Es rīt eju uz bibliotēku, bet parīt braucu uz Zviedriju (= iešu, braukšu).*
 (52) *Šodien es esmu slimš, rīt laikam esmu vesels (= rīt būšu vesels).*

Vajadzības izteiksme

Verbu debitīvs jeb vajadzības izteiksmes forma, kas ir īpaša tikai latviešu valodā, somiem ļoti patīk, taču teorija un prakse ne vienmēr sakrīt, ne tikai veidojot pareizu verba formu (resp. *jā-* + tagadnes 3. p.), bet arī jaucot nominatīvu ar akuzatīvu, piem.:

- (53) *No rīta jāvēra tēju (= tēja).*
 (54) *Kafejnīcā bija jāpērk saldējumu (= saldējums).*
 (55) *Jums jāir biežāk birstēt zobus (= jābirstē zobi).*
 (56) *Man bija jādarīt daudz mājasdarbu (= bija jādara, bija jāgatavo).*

Saliktie laiki

Saliktie laiki somiem parasti ir saprotami un nerada problēmas, ja nu vienīgi grūtāk ir atcerēties divdabju dzimtes, piem.:

- (57) *Mana ģimene bieži ir ceļojis uz Latviju (= ir ceļojusi).*

Tikai saliktā nākotne, kas gan praksē sastopama samērā reti (*būšu bijis, būšu uzziņājis*), parasti studentiem ir ciets rieksts.

Participi

Latviešu valodas divdabju sistēma studentus nebiedē, jo var saskatīt daudzas līdzības arī somu valodā (var pat salīdzināt pagātnes ciešamās kārtas piedēkli ar somu attiecīgajiem divdabjiem, piem.: s. *kirjoitetu* ‘rakstīts’, *suljettu* ‘slēgts’). Tomēr arī divdabju veidošanā skaņu mija vīriešu dzimtes formās bieži aizmirstas:

- (58) *Vīnš jau ir pirkis biļeti (= nopircis).*

Prefiksi

Tieši verbu prefiksi jeb priedēkļi vienmēr tiek minēti pie visgrūtākajiem gramatiskajiem tematiem. Pēc studentu ierosinājuma pat izveidots 28 stundu speciālais kurss „Verbu prefiksācija”. Parasti studenti raksta vienu un to pašu pārbaudes testu kursa sākumā un kursa beigās, lai uzskatāmi varētu pārliecināties par apgūtajām iemaņām. Problēmas parasti nerada virzības verbi (*iet, braukt, skriet, lidot, peldēt ...*), jo priedēkļu nozīmi var loģiski izprast (lai gan arī tas nenākas viegli):

- (59) *Vai tu zini, kas pie mums vakar nobrauca / iebrauca / piebrauca ... (= atbrauca).*
 (60) *Kovids atnāca un negrib iziet (= iet prom, aiziet).*

Tomēr daudz vairāk problēmu un kļūdu rodas ar abstraktas nozīmes verbiem (*domāt, sapņot, dzīvot, radīt ...*) u. c.:

- (61) *Tēvs iedzīvoja šajā mājā visu dzīvi (= nodzīvoja).*
 (62) *Vīņa izdziedāja šo dziesmu līdz galam (= nodziedāja).*

- (63) *Esmu izklausījusi pamatkursu (= noklausījusies).*
 (64) *Jūs saslīmojāt, es jums pierakstīšu zāles (= saslimāt, izrakstīšu).*
 (65) *Ziemā ezera ūdens uzsala (= sasala).*
 (66) *Aizslēdz gaismu (= izslēdz)!*

Treniņam lieliski palīdz priedēkļu analīze dziesmās, publicistikas tekstos, īpaši kulinārijas receptēs, kur priedēkļu blīvums ir īpaši liels (*nomizot, sasmalcināt, ieliet, izkausēt, saputot, apcept, uzbērt, pasniegt ...*).

Prepozīcijas

Prievārdi kopā ar jau minētajiem priedēkļiem sagādā studentiem vislielākās galvassāpes. Bieži prepozīciju rekcija jeb pārvaldījums burtiski ir jāiemācās no galvas. Somu valodā prievārdu funkciju pilda attiecīgie locījumi, piem.: s. *Latviaan* ‘uz Latviju’, s. *Latviasta* ‘no Latvijas’. Tieši tādēļ, bieži burtiski tulkojot dzimtās valodas konstrukcijas, rodas kļūdainas frāzes (sk. (67)–(73) piemēru):

- (67) *Liec grāmatu uz galdu (= uz galda).*
 (68) *Viņš nokrita uz zemi (= uz zemes, zemē).*
 (69) *Sienā ir balta tāfele, grīdā ir paklājs (= pie sienas, uz grīdas).*
 (70) *Viņa meitene iet uz citu (= pie cita).*
 (71) *Katru rītu kāpju kāpnēs no piektā stāva (= pa kāpnēm).*
 (72) *Skatos slalomu no televizora (= pa televizoru).*
 (73) *Visu vakaru runāju telefonā (= pa telefonu).*

Īpaši grūti atcerēties, ka vienskaitlī prievārds „draudzējas” ar vienu locījumu, bet daudzskaitlī vienmēr „draugos” ir tikai datīvs:

- (74) *Pakaramais pie durvju (= pie durvīm).*
 (75) *Stāvlampe (= stāvlampa) pie klavieru (= pie klavierēm).*
 (76) *Es baidos no zobārsta un skudru (= no skudrām).*

Vēl dažas īpatnības, kur latviešu valoda atšķiras no somu valodas: personas vārdu un uzvārdu lokot, somi loka tikai uzvārdu: *Anna Liepa – Anna Liepai* (DAT), *Anna Liepu* (ACC) utt., tādēļ paiet laiks, kamēr studenti pierod pie latviskās sistēmas.

Pie grūtībām somi min arī dubultnolieguma konstrukcijas, kas ir svešas dzimtajā valodā un ar loģikas palīdzību ir grūti izprotamas, tādēļ rodas kļūdaini teikumi, piem.:

- (77) *Neviens students var saprast šo jautājumu (= neviens nevar saprast).*
 (78) *Nekur un nekad es gribu lidot (= nekur un nekad negribu).*
 (79) *Kas notiks nākamgad, neviens var paredzēt (= neviens nevar paredzēt).*
 (80) *Nekas nekad zina visu (= neviens nekad nezina).*

Dažreiz studenti arī pārcenšas, pārprotot dubultnoliegumu:

- (81) *Neviens nevar nezināt, ko viņi nedomā (= neviens nevar zināt, ko viņi domā).*

Dabiski, ka gan teikuma konstrukcijās, gan vārdu pārvaldījumā studenti vadās pēc analogijas ar savu dzimto valodu, piem.:

- (82) *Paldies daudz!* (sal. s. *kiitos paljon!*) (= *liels paldies*).
 (83) *Es eju uz Zviedriju janvārī* (sal. s. *menen 'eju'*) (= *dodos, braucu, peldu, lidoju*).
 (84) *Aizmirsu lietussargu no mājas* (= *mājās*).
 (85) *Lasis ir atlaidē* (sal. s. *lohi on alenuksessa*) (= *lasim ir atlaide*).
 (86) *Viņš strādā robežā* (sal. s. *rajalla*) (= *uz robežas*).
 (87) *Brālis ir lidotājs un strādā debesīs* (= *gaisā, lidmašīnā*).
 (88) *Es drīz palikšu trīsdesmit* (sal. s. *täytän kolmekymmentä*) (= *man drīz būs*).
 (89) *Dzīve ir cieta* (sal. s. *elämä on kova*) (= *skarba, nežēlīga*).
 (90) *Lienei jādara lēmums* (sal. s. *on tehtävä päätös*) (= *jāpieņem lēmums*).
 (91) *Skaidri dzeltens apģērbs* (= *spilgti*). (Vairāk kalku piemēru sk. Balode 2012, 46.)

Ja studenti ir izvēlējušies apgūt vienlaicīgi abas baltu valodas, tad var pamanīt dažas citas iezīmes viņu runā, arī lietuviešu valodas interferenci, viena no tām – dzīvā un nedzīvā jaukšana (kas ir visai izplatīta arī latviešu sarunvalodā), piem.:

- (92) *Es pārku pienu. Es viņu dzeru katru rītu* (= *to dzeru*).
 (93) *Man ir daudz kaklasaišu. Tie ir daudzkrāsaini* (= *tās*). *Daudzi no viņiem bija manam tēvam* (= *daudzas no tām*).

Vēl daži piemēri, kas rāda lietuviešu valodas ietekmi uz latviešu valodu studentu baltistu darbos:

- (94) *Ļoti paldies!* (sal. liet. *Labai ačiū!*) (= *liels paldies*).
 (95) *Šī nodaļa daudz ilgāka* (sal. liet. *ilgas 'garš'*) (= *garāka*).
 (96) *Tās ir ilgas bikses* (= *garas*).
 (97) *Precas ar senu vīru* (sal. liet. *senas 'vecs'*) (= *vecu*).
 (98) *Pie galda ir trīs kēdes* (sal. liet. *kėdė 'krēsls'*) (= *krēsli*).
 (99) *Brīvlaikā patīk rakstīt namu darbus* (sal. liet. *namai 'mājas'*) (= *mājasdarbus*).
 (100) *Viņi negrib redzēt tiesu* (sal. liet. *tiesa 'taisnība, patiesība'*) (= *patiesību*).
 (101) *Liels paldies uz vēstuli* (sal. liet. *už 'par'*) (= *par vēstuli*).

Par leksikas apguves grūtībām, kas gan nav tieši saistītas ar gramatiskām īpatnībām, bet gan ar divvalodu vārdnīcās atrodamās informācijas trūkumu, jau ir rakstīts (sk. Balode 2012, 42–43), piem., par verba *saņemt* s. *saada* nepareizu lietojumu:

- (102) *Viņi saņēma vēl vienu bērnu* (= *viņiem piedzima*).
 (103) *Tauta gribēja saņemt brīvību* (= *iegūt*).
 (104) *Pēc tam mātes tēvs saņēma darbu skolā* (= *dabūja vietu*).

Dažreiz pat vārdnīcu tulkojums nepalīdz izvairīties no pārpratumiem, ja tur netiek sniegta sīkāka informācija par vārda nozīmi, stilistisko nokrāsu vai trūkst attiecīgo ilustratīvo piemēru. Daži studentu tekstu piemēri:

- (105) *Liene ir kautrīga, malace un skaista*.
 (106) *Ja sāp galva, saitējiet galvu mitrā veļā!* (= *audumā, dvielī*).
 (107) *Cilvēku sakarības bija citādas* (= *attiecības*).

- (108) *Es šķērēju bārdū ar nazi (= skuvu bārdū).*
 (109) *Mums kopā ir jocīgi un interesanti (= jautri un interesanti).*
 (110) *Viņi dziedāja un žūpoja alu (= dzēra alu).*
 (111) *Pēc tam es kartupeļus sadragāju (= samīcu).*

Īpaši jūk līdzīgi skanošie vārdi, radīdami amizantus pārpratumus: *aizkari* – *auskari* (*Viņa nēsā aizkarus*); *avīzes* – *auzas* (*Vectēvs lasa auzas katru rītu*); *varde* – *vārna* (*Varde ir uz jumta*); *slikts* – *slims* (*Viņš ir slikts, jāiet pie ārsta. Vecmāmiņa bija pārāk veca un slikta*); *rotaļlieta* – *rotaslieta* (*Man nepatīk zelta rotaļlietas, tikai sudraba*); *tērps* – *tārps* (*Manā skapī nav daudz tārpu*); *zaķis* – *zeķes* (*Kājās ir zaķi*); *zied* – *dzied* (*Putni dzied un puķes dzied*); *bezgalīga* – *bezdelīga* (*Lido bezgalīgas*).

Lai vieglāk iegaumētu līdzīgos vārdus, studenti pat sacer dzejolišus un veido vārdu spēles, piem.:

- (112) *Kad ir rudens, tad ir ūdens.*
 (113) *Mums vajag biežāk jautāt un taujāt, taujāt un jautāt.*

Bez šaubām, tieši studentu darbu kļūdu analīze palīdz latviešu valodas lektoram mācību procesā apzināt, pārdomāt un uzsvērt visgrūtāk apgūstamās lietas (Balode 2012, 48). Lai gan viens no mūsdienu studentu mērķiem ir spēja pēc iespējas ātrāk komunicēt, tomēr tas jāprot darīt pareizā standartvalodā. Ir no svara arī izkopta rakstu valoda. Vienlaikus nevar ignorēt arī sarunvalodas formas, ko studenti dzird ārpus valodas lekcijām. Arī Latvijā studenti nenokļūs pareizas valodas klosterī – viņi dzirdēs gan sarunvalodas un slenga vārdus, gan saīsinātas gramatiskās formas u. tml. Tieši tāpēc arī mācīšanas procesā netiek ignorēti, bet gan īpaši komentēti tādi vārdi kā *onkulis*, *čalis*, *miskaste*, *bilde*, *foršs* utt. Kā raksta Helsinku Universitātes Valodas centra vadītāja Lēna Nisile (*Leena Nissilä* 2021) savā populārajā blogā, mūsdienu daudzvalodīgajā un mainīgajā sabiedrībā nākas pielāgoties jaunajai situācijai, jāmācās un jāmāca, izmantojot jaunas pieejas. Dažādas valodas tiek lietotas un apgūtas dažādās situācijās, iegūstot informāciju un apmainoties ar to, turklāt arvien biežāk tas notiek ārpus valodas stundām. Formālās apguves stundās tas jāņem vērā. Pēc Nisiles domām, dažādas komunikatīvās situācijas ir valodu apguves avots, nevis galamērķis. Kad saprotam, ka valodas apguves mērķis nav sasniegt dzimto runātāju valodas prasmes līmeni, pieaug studējošo drosme brīvāk lietot apgūstamo valodu un samazinās bailes no jaunās valodas. Nisiles teiktais īpaši attiecas uz somu studentiem, kuru mentalitāte un pašapziņas sliekšnis bieži liedz pat sākt runāt svešā valodā, ja nav pārliecības, ka visi vārdi un gramatiskās formas ir perfektā kārtībā.

Nobeigums

Ikvienu valoda – arī vismazākā – ir neaizstājama vērtība. To apzinās studenti, kas ārvalstīs izvēlas studēt baltu valodas. Valoda ir atslēga no komunikācijas vārtiem, bet gramatika diriģē šo komunikācijas procesu. Kā zināms, valoda ir sistēma – precīza un loģiska, bez kuras apgūšanas nav iespējams to vispusīgi iepazīt un lietot. Kā raksta Lietuvas

valsts valodas inspekcijas vadītājs Audrjus Valotka (*Audrius Valotka* 2021) diskusiju portālā, komunikācijas akts ir pragmatisks, tam nav svarīgi skaistums, vēsture, tradīcijas: es pateicu, tu saprati, un nekas vairāk nav vajadzīgs. Tomēr, kā atzīst Valotka, tas nav tik vienkārši un banāli. Jāspēlē ir pēc noteikumiem, resp., jārunā un jāraksta saskaņā ar gramatikas likumībām, lai otra puse tevi pareizi saprastu un nepārprastu.

Lai gan studentu baltistu skaits Helsinku Universitātē nav liels, tomēr interese ir noturīga. Daudzus interesē Latvijas vēsture, kultūra, literatūra un tās tulkošanas iespējas. Savos studiju laika pētījumos vairāki studenti interesējas par latviešu valodas leksiku – īpaši par aizguvumiem, jaunvārdiem, slenga vārdiem, saistoša šķiet frazeoloģija. Daudzi izprot arī klasiskās gramatikas nozīmi valodas apgūvē, tāpēc savus diplomdarbu tematus saista tieši ar gramatikas tēmām, piem., Reijo Erikeinens (*Reijo Erikäinen*) veiksmīgi aizstāvēja darbu par Fīrekera dziesmu grāmatu tekstu valodu, Marja Leinonen (*Marja Leinonen*) rakstīja apjomīgu darbu par lībiešu valodas ietekmi uz latviešu valodu, Mirjas Itkonenas (*Mirja Itkonen*) pētījums veltīts datīvam somu un latviešu valodā, Jāna Rautiainena (*Jaana Rautiainen*) aizstāvēja darbu „Prievārdi latviešu valodā un to tulkojums somu valodā”. Prieks par to, ka gramatika studentus nebiedē, bet gan ļauj izprast latviešu valodas struktūru un vienlaikus ļauj palūkoties ar svaigu skatienu arī uz savu dzimto valodu.

Saīsinājumi

ACC	akuzatīvs
DAT	datīvs
GEN	ģenitīvs
HU	Helsinku Universitāte
kr.	ECTS kredītpunkti
latv.	latviešu
liet.	lietuviešu
NOM	nominatīvs
s.	somu
sal.	salīdzini
st.	stunda

Literatūra

1. Balode, Laimute. 2001. Jozef Mikkola i baltijskije jazyki. *Slavica Helsingiensia*. 21, 5–11.
2. Balode, Laimute. 2006. Balstistika Somijā – pagātne un nākotne. *Valodniecība. Somugristika. Latvijas Universitātes raksti*. 708, 14–21.
3. Balode, Laimute. 2008. Baltu valodu studijas un problēmas Somijas universitātēs. *Etniskums Eiropā: sociālpolitiskie un kultūras procesi. Ethnicity in Europe: Sociopolitical and Cultural Processes. Starptautiskā zinātniskā konference. 2007, 24.–26. maijs*. [Materiāli.] Lazdiņa, Sanita (sast.). Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 104–114.
4. Balode, Laimute. 2012. Skats no ziemeļiem. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 7, 36–50.
5. Gurtaja, Valentīna, Itkonen, Mirja. 1996. *Latvia suomeksi – Tervetuloa*. Helsinki: Finn Lectura.

6. Junttila, Santeri. 2005. *Thomsenista Kalimaan. Vanhimpien itämerensuomalais-balttilaisten kielikontaktien tutkimushistoria vuoteen 1936. Pro gradu-tutkielma.* Helsinki: Helsingin yliopisto.
7. Junttila, Santeri. 2015. *Tiedon kumuloituminen ja trendit lainasana- tutkimuksessa. Kantasuomen balttilaislainojen tutkimushistoria.* Helsinki: Helsingin yliopisto.
8. Liukkonen, Kari. 1999. *Baltisches im Finnischen.* Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.
9. Nissile, Leena. 2021. *Kielikeskus.* Blogs.Pieejams: <https://blogs.helsinki.fi/kielikeskus/2021/>
10. Valotka, Audrius. 2021. *Kalbos kasdienybės. Kalba ir valstybė.* Pieejams: <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/audrius-valotka-kalbos-kasdienybes-kalba-ir-valstybe.d?id=88328127>

Summary

The article is dedicated to the twenty-five years of experience gained while teaching Latvian to Finnish students at the University of Helsinki. The introduction to the article gives an insight into the beginnings of the Baltic studies in Finland, the restoration of the lectureship in the 90s of the 20th century, and introduces the current situation. The aims of contemporary students when they choose the Baltic languages as their main study subject are discussed, as well. The article considers the difficulties faced by Finns in learning a new Indo-European language: it briefly explores the difficulties of pronunciation – especially the pronunciation of voiced and voiceless consonants, and the differences in morphological categories (gender and number) in Finnish and Latvian. Word derivation paradigms are the most complex part of speech. Verbs and pronouns are mentioned among the most difficult subjects for students, while the first conjugation verbs (or “short” verbs) and reflexive verbs are the most difficult to learn (not only because of their form, but especially because of their use). All Finnish students (especially those who have not encountered other Indo-European languages) consider prefixation the most challenging of the grammar topics. Latvian language prepositions and their government also cause many mistakes. Naturally, the students translate many sentences literally from their mother tongue. Consequently, for example, there are difficulties with the expression of such concept as future of the verbs or the constructions of Latvian double denial. The article is based on a voluminous material of student errors. It is the analysis of errors that helps the Latvian language lecturer to identify problems and to emphasize and explain the most difficult things in the study process.

Keywords: Latvian grammar; acquisition of Latvian as a foreign language; language differences; pronunciation errors; literal translation.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Vārdu skolas izteicienu valodnieciskie aspekti

Linguistic aspects in statements of the School of Names

Agita Baltgalve

Āzijas studiju nodaļa
Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050, Latvija
E-pasts: agita.baltgalve@inbox.lv

Raksts iepazīstina lasītājus ar vienu no ķīniešu tradicionālās domas novirzieniem – vārdu skolu (*ming jia* 名家). Tādas mācības kā, piem., daoisms un konfūcisms, ir plaši pazīstamas, bet vārdu skola ir mazāk zināma. Parasti šīs mācības idejas tiek pētītas filozofijas kontekstā, attiecinoši uz loģiku un sofismu. Bet, pēc raksta autorei domām, vārdu skolas pārstāvju var uzskatīt par ķīniešu pirmajiem valodniekiem. Senajā Ķīnā netika izdalīta un atsevišķi pētīta valodniecības nozare un viņi bija pirmie, kuri pievērsās valodnieciskai teikumam un jēdzienu analīzei, diskutējot par jautājumiem, kas saistīti ar teikumu struktūru, vārdu nozīmi un hieroglifu formu.

Tādējādi pētījuma mērķis ir atlasīt un detalizēti aplūkot tos vārdu skolas domātāju izteicienus, kuros parādās lingvistiskas iezīmes. Pētījumā izmantota semantiskas un semiotiskas analīzes pieeja, tulkojot izvēlētos oriģināltekstu fragmentus un skaidrojot atsevišķu izteicienu gramatiskās formas un hieroglifiskās rakstības īpatnības. Nepieciešamības gadījumā tiek pievērsta uzmanība arī vārdu un hieroglifu etimoloģijai. Raksts ir sadalīts piecās nodaļās. Vispirms tiek īsi raksturota ķīniešu valodniecības un vārdu skolas vēsturiskā attīstība. Pēc tam seko skolas nosaukuma un galveno domātāju izteicienu lingvistiska analīze. Pēdējā daļā ir dots vārdu skolas filozofijas izvērtējums salīdzinājumā ar citu ķīniešu klasiskās filozofijas pārstāvju idejām.

Secinājumi parāda, ka vārdu skolas domātāju disputu pamatmērķis galvenokārt attiecas uz filozofiju un kognitīvo loģiku, tomēr tajos neapzinātā formā atklājas arī valodnieciskie aspekti un analīze. Ķīniešu tradicionālās domas kontekstā šīs idejas nav populāras, jo neatklāj dziļu jēgu un sabiedrībai noderīgu morāli. Tomēr daudzos vārdu skolas domātāju izteicienos vērojamas atsauces uz morfoloģiju, etimoloģiju, semiotiku, semantiku un gramatiku. Šie un citi jēdzieni tajā laikā Ķīnā vēl nepastāvēja. Tie rodas tikai 19.–20. gs. Rietumu zinātņu ietekmē un ir joprojām aktuāli mūsdienu ķīniešu valodniecības teorijā.

Atslēgvārdi: senķīniešu valoda; ķīniešu klasiskā filozofija; semantika; semiotika; gramatika.

levads

Ķīniešu tradicionālā doma galvenokārt tiek saistīta ar daoismu un konfūcismu, šo mācību raksti un idejas gan Ķīnā, gan arī Rietumos ir plaši pazīstamas, turpretī par vārdu skolu ir daudz mazāk ziņu un pētījumu. Parasti šīs mācības idejas tiek aplūkotas

filozofijas kontekstā, attiecinot uz loģiku un sofismu. Pēc raksta autores domām, vārdu skolas pārstāvjus var uzskatīt par ķīniešu pirmajiem valodniekiem. Senajā Ķīnā netika izdalīta un atsevišķi pētīta valodniecības nozare un viņi bija pirmie, kuri pievērsās valodnieciskai teikumu un jēdzienu analīzei, diskutējot par jautājumiem, kas saistīti ar teikumu struktūru, vārdu nozīmi un hieroglifu formu.

Līdzšinējie pētījumi (piem., *Jana Rošker* „Classical Chinese logic”, *Joachim Kurtz* „The Discovery of Chinese Logic”, *Chris Fraser* „School of Names”, *Wang Zuoli* „New Investigations in the School of Names”) galvenokārt skaidro vārdu skolas domātāju apgalvojumu filozofiskos aspektus. Raksta autores mērķis ir atlasīt un detalizēti aplūkot tos vārdu skolas domātāju izteicienus, kuros parādās lingvistiskas iezīmes. Darbā izmantota semantiskas un semiotiskas analīzes pieeja, tulkojot izvēlētos oriģināltekstu fragmentus un skaidrojot atsevišķu izteicienu gramatiskās formas un hieroglifiskās rakstības īpatnības. Nepieciešamības gadījumā tiek pievērsta uzmanība arī vārdu un hieroglifu etimoloģijai.

Rakstu veido piecas nodaļas:

- 1) „Ķīniešu valodniecības attīstība un vārdu skolas vēsturiskais fons”;
- 2) „Skolas nosaukums lingvistiskā skatījumā”;
- 3) „Valodnieciskās idejas Dena Sji, Gunsuņa Luna, Hui Ši izteicienos”;
- 4) „Vārdu skolas izteicienu semiotiskais aspekts”;
- 5) „Vārdu skolas izvērtējums salīdzinājumā ar citiem domātājiem.

Ķīniešu personvārdu un nosaukumu transkripcijai latviešu valodā izmantota Agītas Baltgalves (2014, 4–6, 125–126) sastādītā zilbju atveides tabula un ieteikumi. Toponīmu, laika posmu un dinastiju nosaukumu atveidei izmantoti Pētera Pildegoviča (2010, 962–979) ieteikumi no „Lielās ķīniešu-latviešu vārdnīcas”. Iekavās sniegti hieroglifi un to izruna starptautiskajā transkripcijā (*pin yin* 拼音), tā izmantota arī avotu un literatūras sarakstā. Tekstā ietvertie citāti no klasiskajiem filozofiskajiem traktātiem ir raksta autores tulkojums no senķīniešu valodas.

1. Ķīniešu valodniecības attīstība un vārdu skolas vēsturiskais fons

Valodnieciski pētījumi Ķīnā aizsākas samērā vēlu. Rakstības un klasisko rakstu vēsture iesniedzas 2. g. t. p. m. ē., bet pirmā hieroglifus skaidrojošā ķīniešu-ķīniešu vārdnīca „Er ja” (*Er ya* 爾雅) parādās tikai 2. gs. p. m. ē. Kaut arī tā uzskatāma par pasaulē vissenāko līdz mūsdienām saglabājušos vārdnīcu, kurā skaidroti atsevišķi vārdi, tomēr ķīniešu klasisko rakstu attīstības kontekstā šis jau ir vēlīnais posms. Savukārt fonētikas pētījumi aizsākušies vēl vairākus gadsimtus vēlāk – 5. gs. m. ē. –, kad literāts Šeņs Jue (*Shen Yue* 沈約) sastāda „Četru toņu reģistru” (*Si sheng pu* 四聲譜). Bet gramatika Senajā Ķīnā vispār netiek pētīta. Tikai 17. gs., kad Ķīnā sāk ienākt zinātniskās teorijas no Rietumiem, parādās pirmie pētījumi par ķīniešu gramatiku. Svarīgi atzīmēt, ka agrīnās ķīniešu valodas gramatikas grāmatas ir sastādījuši rietumnieki, bet pašu ķīniešu pētnieku pirmais sarakstītais darbs tapis tikai 19. gs. pašās beigās (Chappell, Peyraube 2014, 114). Līdz ar to var apgalvot, ka visa

gramatikas teorija, termini un normas ir aizgūtas no indoeiropiešu valodu pētījumiem un aprakstiem.

Tomēr jau pirms mūsu ēras, Austrumu Džou dinastijas (*Dong Zhou* 東周, 8. gs. – 3. gs. p. m. ē.) laikā, rodas kāda mācība, kurā uzmanību pievērsta valodniecības aspektiem. Šis periods iezīmējas ar politisku sadrumstalotību, kas veicina jaunu ideoloģiju un mācību rašanos. Izveidojas ķīniešu klasiskā filozofija, kuras pārstāvjus Ķīnā apzīmē kā ‘daudzos skolotājus un simts skolas’ (*zhu zi bai jia* 諸子百家). Austrumu Džou laikmetu vēsturiski mēdz iedalīt divos posmos, un tiem ir piešķirti ļoti trāpīgi apzīmējumi: Pavasaru un Rudeņu periods (*Chun Qiu shi qi* 春秋時期, 8.–5. gs.) un Karojošo valstu periods (*Zhan guo shi qi* 戰國時期, 5.–3. gs.) (Rošker 2014, 24).

Sevišķi dziļa doma ietverta Pavasaru un Rudeņu perioda nosaukumā. Tas ir aizgūts no klasiskā kanona un vēstures hronikas „Pavasari un Rudeņi” (*Chun Qiu* 春秋), kurā hronoloģiskā veidā fiksēti Lu valsts (*Lu* 魯) vēsturiskie notikumi. Vēlāk šo terminu sāk izmantot kā vispārīgu žanra apzīmējumu vēsturiskām hronikām. Frāzes burtiskā nozīme norāda uz laika secību – gadalaiku nomaiņu un gadu ritumu (Rogacz 2018, 258). Pavasaris un rudens ir arī lauksaimniecībā svarīgs periods, kad tiek iesēta un novākta raža, kad uzplaukst un novīst ziedi un augi. Turklāt vienmēr iestājas jauns gads, un viss sākas no sākuma. Saskaņā ar šiem dabas procesu novērojumiem tradicionālajā ķīniešu kultūrā izveidojas cikliska laika uztvere. Turklāt ar pavasariem un rudenim Ķīnā apzīmē arī cilvēka gadus un mūžu, norādot, ka arī cilvēka dzīvē ir aizsākums, uzplaukums un noriets. Tieši tāpat arī Pavasaru un Rudeņu periodā uzplaukst un cita citu nomaina daudzas dažādas valstis un filozofiskās sistēmas.

Karojošo valstu perioda nosaukums uztverams burtiski, un tam īpašs skaidrojums nav nepieciešams. Pastāv daudzas valstis, kuras savā starpā sīvi cīnās par varu un ietekmi. Tāpēc arī parādās daudzi t. s. klejojošie oratori (*you shuo zhe* 遊說者) – domātāji, kuri, apceļojot dažādus reģionus un valstiņas, mēģina tur izplatīt savas sociofilozofiskās idejas. No vienas puses, viņi pārstāv dažādus garīgos strāvojumus, sludina morāles, ētikas u. c. ideālus, bet, no otras puses, pieskaņojas vietējo monarhu vajadzībām pēc gudras ideoloģijas un stratēģijas, lai uzveiktu kaimiņvalstis un iegūtu dominanci reģionā (Wang 2010, 95–96). Klasisko filozofu darbību un viņu mācības ķīniski apzīmē ar sakāmvārdu: „Simts puķu vienlaicīgi plaukst, simts skolu skaļi debatē” (*Bai hua qi fang, bai jia zheng ming* 百花齊放, 百家爭鳴) (Sellmann 2009, 1126). Šo teicienu var sasaistīt ar jebkuru laikmetu, kad parādās un vienlaicīgi pastāv dažādas idejas un mācības.

Pie klejojošajiem oratoriem (šī vārda vistiešākajā nozīmē) pieder arī vārdu skolas pārstāvji, ko Rietumos mēdz dēvēt arī par sofistiem, bet Ķīnā – par disputētājiem (*bian zhe* 辯者) (Fraser 2020). Viņi ir vieni no pirmajiem, kuru diskusijās un argumentācijā parādās atsauces uz morfoloģiju, etimoloģiju, semiotiku, semantiku un gramatiku (Rošker 2015, 4–5). Vienlaikus jāatzīst, ka šāda veida analīze viņu filozofijā izpaužas vairāk neapzinātā veidā, jo galvenais mērķis ir ironiski, bet ar jebkuriem retorikas līdzekļiem pārliecināt sarunu biedrus par visneticamāko apgalvojumu pareizību.

Vārdu skola nav viens konkrēts grupējums, kas veidojas vienā konkrētā vietā un laikā. Tie ir atsevišķi domātāji, visbiežāk savā starpā nesaistīti cilvēki, kuri savas idejas pauž līdzīgā veidā – absurdos, teorētiskos apgalvojumos ar smalku loģikas

argumentāciju. Pats skolas nosaukums parādās tikai vēlāk Haņu dinastijas (*Han* 漢) vēsturnieka Sima Taņa (*Sima Tan* 司馬談) „Traktātā par sešu skolu galvenajām idejām” (*Lun liu jia yao zhi* 論六家要旨), kas sarakstīts 2. gs. p. m. ē. (Sima 2009). Viņš uzskaita domātāju skolas, kuras pastāv Austrumu Džou periodā: ģeomantijas jeb pretmetu skola (*yin yang jia* 陰陽家), konfūcisms (*ru jia* 儒家), moisms (*mo jia* 墨家), vārdu skola (*ming jia* 名家), likuma skola (*fa jia* 法家) un daoisms (*dao de jia* 道德家).

2. Vārdu skolas nosaukums lingvistiskā skatījumā

Attiecībā uz ķīniešu klasisko domu eiropiešu un līdz ar to arī latviešu valodā ir iesakņojušies vairāki neprecīzi apzīmējumi, piem., *konfūcisms* un *neokonfūcisms*. Ķīniešu valodā šādu nosaukumu nav, jo šie abi idejiskie virzieni nav tiešā veidā saistāmi ar Konfūcija mācību. Konfūcisms ķīniešu valodā tiek saukts par *akadēmiķu skolu* (*ru jia* 儒家) un ietver visu klasisko rakstu mācības un akadēmisko tradīciju vispār (Raphals 2020). Savukārt neokonfūcismam ir dažādi apzīmējumi atkarībā no galvenās idejas un izplatības laika (13.–16. gs.) Turklāt tajā iekļautas arī senās pārmaiņu mācības, kosmoloģijas, ģeomantijas, budisma un daoisma idejas (Zhang 2018).

Tieši tāda pati situācija ir arī ar vārdu skolu. Rietumos izplatītais apzīmējums *ķīniešu sofist* maldīgi sasaista šī virziena idejas ar grieķu sofistiem, neatspoguļojot mācības īsto būtību (Fraser 2020). Ķīniešu valodā visos laikos tiek izmantots tikai viens nosaukums – *vārdu skola* (*ming jia* 名家), ko var interpretēt arī kā *vārdu eksperti* (Kurtz 2021, 176). Līdzīgi kā visiem klasiskās filozofijas novirzieniem, nosaukuma beigās tiek pievienots vārds *ģimene* (*jia* 家), kas sākotnēji norāda uz ģimeni vai mājvietu. Tā kā Senajā Ķīnā mācekļi pārceļas dzīvot pie skolotāja, ikdienā apkalpo viņu un pavada visos ceļojumos, tad vēlāk šis vārds iegūst paplašināto nozīmi ‘domātāju skola, novirziens’.

Pirmā šī apzīmējuma zilbe *vārds* (*ming* 名) norāda uz apzīmējumu vai nosaukumu, bet tam ir vairākas smalkākas saturiskās nianšes. Šis var būt personas vārds (burtiski: ‘uzvārds, vārds’ *ming zi* 名字) vai objekta apzīmējums (burtiski: ‘vārda nosaukums’ *ming cheng* 名稱); var arī norādīt uz īpašību – slavens, atpazīstams (piem., ‘slavens vīrs’ *ming shi* 名士). Visbeidzot, tas var būt arī darbības vārds ar nozīmi ‘saukt, nosaukt, apzīmēt’ (piem., ‘vārdā sauc par Džao’ *ming yue* 名曰趙). Hieroglifa 名 izcelsme un visnenākā nozīme norādīta 2. gs. valodnieka Sju Šeņa 許慎 sastādītajā skaidrojošajā vārdnīcā „Vārdu skaidrojumi un hieroglifu analīze” (*Shuo wen jie zi* 說文解字). Tajā teikts, ka hieroglifs veidojies no piktogrammas, kuras sastāv no divām daļām: ‘vakars, krēsla’ 夕 un ‘mute, runāt’ 口. Šie elementi idejiski var norādīt, piem., ka tumsā cilvēki cits citu nevar saskatīt, tāpēc viņiem katram sevi jānosauc vārdā (Xu 2002, 77).

Kopumā nosaukums *vārdu skola* ļoti precīzi raksturo šīs skolas domātāju darbības jomu. Viņi ir izcili oratori, kuri pēta un analizē vārdus, izmanto tos savu teoriju argumentācijai, kā arī kritizē un ironizē par valodas mākslīgi radīto nosaukumu neatbilstību faktiskajiem notikumiem un reālajām lietām. Turklāt ar šiem valodnieciskajiem

disputiem viņi cenšas gūt slavu un atpazīstamību, lai viņu vārdi izskanētu tālu. Vārdu skolas teorija balstās uz apgalvojumiem jeb tēzēm, kas sākumā šķiet nepareizas un realitātei neatbilstošas. Taču domātāji savas dzīves laikā katru no šīm tēzēm pamato ar detalizētu argumentāciju. Disputētāji panāk, ka pat viņu visabsurdākos izteicienus nav iespējams apgāzt. Mūsdienās gan pārsvarā ir saglabājušās tikai tēzes, bet iespējamā argumentācija zināma no citu, vēlāku domātāju sacerējumiem un komentāriem. Tam ir vairāki iemesli.

Vārdu skolas prakse ir izteikti mutiska oratoru tradīcija, turklāt Džou dinastijas (*Zhou* 周) laikā vēl ir ļoti maz rakstu pieminekļu. Rakstīšanas pieredze (piem., bronzas, akmens vai bambusa plāksnītes) pieejami tikai valdnieku galmā un bagātnieku aprindās, kā arī to izmantošana ir ļoti neērta, tāpēc pierakstīšanas process prasa lielas pūles un laika patēriņu. Šī iemesla dēļ gandrīz visi senķīniešu klasiskās filozofijas traktāti pēc apjoma ir ļoti īsi un simboliski, taču tiem ir gari un izvērsti vēlāka laika posma komentāri. Cits iemesls, kādēļ daudzi vārdu skolas darbi nav saglabājušies, ir Čjiņu dinastijas imperatora Šihuana (*Qin Shi huang di* 秦始皇帝) vardarbīgā politika. Viņš 213. g. p. m. ē. pavēlēja sadedzināt visus filozofiskos sacerējumus, izņemot likumu skolas traktātus, jo uz tiem balstījās valsts vara (Hou 2021, 62–63). Vēl cits iemesls vārdu skolas mācības daļējai aizmiršanai ir ķīniešu pragmatiskā attieksme, kas pieprasa, lai filozofiskās mācības un raksti būtu valstij un sabiedrībai noderīgi, lai tie ietvertu dziļu morāli, kādas vārdu skolas disputiem, visticamāk, nebija.

3. Valodnieciskās idejas Dena Sji, Gunsuņa Luna un Hui Ši izteiciens

Kā ķīniešu loģikas ideju aizsācējs tiek minēts jurists un advokāts Dens Sji (*Deng Xi* 鄧析, kurš dzīvojis 6. gs. p. m. ē. (Fraser 2020). Viņam pieder izteiciens: „Ieiet pa ausīm, iznākt pa muti” (*Ru hu er, chu hu kou* 入乎耳, 出乎口) (Xun 2018a). Zināšanas, informācija, jaunumi ir tas, kas ienāk pa ausīm; vārdi un runas ir tas, kas iznāk pa muti. Dena Sji teiciens, iespējams, norāda uz cilvēku, kurš mācās tikai, lai gūtu slavu un atzinību, nevis lai sevi pilnveidotu. Var apgalvot, ka šāda attieksme ir raksturīga visiem vārdu skolas disputētājiem. Viņi neuzstāda augstus tikumības ideālus kā konfūcisti, bet tikai apkopo informāciju, lai ar to manipulētu. Aptuveni no tā paša perioda, kad dzīvo Dens Sji, nāk arī cits izteiciens, kas pieder konfūcisma tradīcijai: „Vārdi iznāk no citu mutes, iepļūst tavās ausīs” (*Yan chu yu yu kou, ru yu er er* 言出於余口, 入於爾耳) (Zuo 2018). Šim teicienam ir gandrīz vai pretēja nozīme un pozitīva pieskaņa; tas norāda uz slepenu mācību, īpaši svarīgu informāciju, ko skolotājs nodod tikai tuvākajiem mācekļiem.

Vēlāk, 4. un 3. gs. p. m. ē., Denam Sji seko citi vārdu skolas pārstāvji – Ji Veņš (*Yi Wen* 尹文), Hui Ši (*Hui Shi* 惠施) un Gunsuņš Luns (*Gongsun Long* 公孫龍) (Bo 2018, 164). Vienīgais darbs, kas salīdzinoši pilnīgā formā ir nonācis līdz mūsdienām – gan ar tēzēm, gan to argumentāciju –, ir traktāts „Skolotājs Gunsuņš Luns” (*Gongsun Long zi* 公孫龍子). Šajā darbā ietverti vairāki filozofa Gunsuņa Luna izteicieni, un starp tiem parādās arī visslavenākā vārdu skolas tēze: „Balts zirgs nav zirgs”

(*Bai ma fei ma* 白馬非馬), kas aktualizē ne tikai loģikas jautājumu, bet ietver arī semantisku konotāciju (Lin 2007, 1–7). Ķīniešu valodas rakstu zīmes – hieroglifi – paši par sevi nenorāda ne uz vārdšķiru, ne skaitli, ne dzimti. Tāpēc klasiskajā valodas teorijā ķīnieši izdala tikai t. s. pilnos vārdus (*shi ci* 實詞), kas nes nozīmi, un tukšos vārdus (*xu ci* 虛詞) – partikulas ar gramatisku funkciju (Baltgalve 2015, 13).

Šai teikumā vārdi *balts* (*bai* 白) un *zirgs* (*ma* 馬) ir pilnie vārdi, bet *fei* 非 ir nolieguma partikula. Katrs hieroglifs senķīniešu valodā ir viena morfēma ar savu nozīmi vai funkciju. Tāpēc vārdu ‘balts, balta krāsa, baltums, baltais’ (*bai*) var uztvert kā lietu pašu par sevi. Tādējādi iespējams šāds skaidrojums: ja vienā vienādojuma pusē ir divas lietas – baltums un zirgs –, tad tas nevar būt identisks ar otrā vienādojuma pusē esošo zirgu vien, kas norāda uz vienu lietu. Oriģināltekstā atrodami vairāki argumenti tēzes pamatojumam (Wang 1996, 42–43), piem.:

- 1) zirgs ir tas, ar ko nosauc formu; balts ir tas, ar ko nosauc krāsu. Formas apzīmējums nav tas pats, kas krāsas apzīmējums;
- 2) balts zirgs ir baltas krāsas un zirga apvienojums, bet zirgs nav baltas krāsas un zirga apvienojums.

Cita valodas izteiksmes līdzekļu īpatnība, kas raksturīga gandrīz visai ķīniešu klasiskajai filozofijai, ir līdzības, salīdzinājumi (*bi* 比), ar kuru palīdzību tiek ilustrēta kāda aktuāla ideja vai parādība. Šo iezīmi kā obligātu retorikas instrumentu izvērsti skaidro vārdu skolas domātājs Hui Ši. Viņš atšķirībā no citiem šīs skolas filozofiem ieņem pat ministra amatu Veī valstī (*Wei* 梁) (Sun 2007, 267). Haņu dinastijas vēsturnieka Liu Sjana (*Liu Xiang* 劉向) darbā „Sarunu dārzis” (*Shuo yuan* 說苑), kas izdots 1. gs. p. m. ē., ir aprakstīts šāds notikums. Veī valsts valdnieks, uzzinājis par Hui Ši sofisma mācību, uzaicina filozofu pie sevis izklāstīt savas idejas, bet ar vienu noteikumu – bez līdzībām. Viņu starpā risinās saruna, kurā Hui Ši galu galā pārliecina valdnieku, ka iztikt bez analogijām nav iespējams” (Liu Xiang 2018):

- (1) „Hui Ši: „Ja šeit būtu kāds cilvēks, kurš nezinātu, kas ir ‘katapults’ (*daņ* 彈), un viņš jautātu par tās formu. Ja es atbildētu, ka *daņ* forma ir kā *daņ*. Vai būtu saprotams?”
Valdnieks: „Nebūtu saprotams.”
Hui Ši: „Bet ja es viņam vēl paskaidrotu, ka *daņ* forma ir kā lokam un stiegrām izmantots bambuss. Vai tad varētu par to uzzināt?”
Valdnieks: „Jā, varētu.”
Hui Ši: „Tāpēc orators balstās uz to, ko cilvēks zina, lai paskaidrotu to, ko viņš nezina. Bet, ja nu valdnieks pavēl runāt bez līdzībām, tad tas vispār nav iespējams.”
Valdnieks: „Ļoti labi!””

Ar piemēru par katapultu Hui Ši ironiskā formā norāda uz kognitīvās loģikas izziņas procesu un skaidrojošajiem aprakstiem, bez kuriem cilvēki nespētu izprast pasauli. Nezināmu objektu uztvere, jēdzienu un parādību skaidrojumi balstās galvenokārt uz salīdzinājumiem, ar definīciju vien nav pietiekami (Fraser 2020). Tieši šādas izdomātas alegorijas (*yu yan* 寓言) ir ķīniešu klasisko rakstu pamatā, un uz tām lielā mērā balstās visu ideju skaidrojums. Vēstures un citos traktātos ļoti bieži ar līdzīgu funkciju

tiek izmantotas atsauces uz pagātņi (*dian gu* 典故), velkot paralēles ar kādu reālu notikumu vai personību, kurai ir tikumiskas vai netikumīgas īpašības. Mūsdienās gan literatūrā, gan sarunvalodā, gan oficiālajās runās un diskusijās nereti tiek izmantoti idiomātiskie teicieni (*cheng yu* 成語), kas nāk no klasiskās literatūras darbiem. Arī to pamatā ir alegorijas vai vēsturiski stāsti, ar kuru palīdzību tiek ilustrēts konkrētās tagadnes notikums vai parādība.

Domātāja Hui Ši raksti nav saglabājušies, bet svarīgākās viņa tēzes ir ietvertas daoisma traktāta „Džuandzi” (*Zhuang zi* 莊子) 33. nodaļā „Pasaulē” jeb „Zem debesīm” (*Tian xia* 天下) (Fraser 2020). Daoisma filozofs Džuandzi pēc nostāstiem ir bijis draugos ar Hui Ši, un par viņu abu sarunām ir saglabājušies vairāki stāsti. Tajos vērojamas asas diskusijas un viedokļu atšķirības, jo daoisti vairāk uzmanības pievērš dabiskumam, garīgajām vērtībām un pašattīstībai, kamēr sofisti iedziļinās sarežģītās vārdu spēlēs un saturiski bieži vien bezjēdzīgās argumentācijās (Raphals 1998, 143–144).

Traktātā „Džuandzi” uzskaitītas Hui Ši desmit tēzes, un septītā no tām skan šādi: „Šodien dodos uz Jue valsti, bet vakar atnācu” (*Jin ri shi Yue, er xi lai* 今日適越而昔來) (Sun 2007, 383). Tēze parāda valodas gramatikas formu nepiemērotību laika ritējuma reālai attēlošanai. Saliekot abus teicienus kopā, izveidojas pilnīgi nelogisks teikums, bet, tos aplūkojot atsevišķi, izteikumi ir pareizi un loģiski.

Piem., tajā dienā, kad cilvēks dodas uz Jue valsti, viņš var droši sacīt: „Šodien es eju uz Jue valsti.” Bet, kad viņš jau ir ieradies Jue valstī, nākamajā dienā viņš var teikt otro frāzi: „Vakar es atnācu uz Jue valsti.” Abi teicieni ir pareizi, bet tikai konkrētā situācijā un laika punktā. Ja tos izņem no konteksta un saliek kopā bez reāla laika un vietas konteksta, loģika pazūd. Tomēr valodā šāds salikts teikums ir iespējams, līdz ar to rodas secinājums, ka valoda ir nelogiska pat tad, ja ir runa par reāliem, faktiskiem notikumiem, nemaz nerunājot par izdomājumiem. Turklāt senķīniešu valodā nav pagātnes un tagadnes laika formu, uz to norāda tikai atsevišķi hieroglifi, tāpēc apgalvojums ir vēl neskaidrāks. Ja tulkotu burtiski, nepievienojot fleksijas, teikums būtu šāds: „Šodien doties Jue un vakardien nākt.”

4. Vārdu skolas domātāju izteicienu semiotiskais aspekts

Daoisma traktātā „Džuandzi” uzskaitītas arī vairākas citu vārdu skolas domātāju tēzes. Daudziem no tiem iespējams lingvistisks skaidrojums. Pirmais piemērs attiecas uz vārdu spēli saistībā ar hieroglifiskās rakstības simboliskajiem elementiem. Ķīniešu valodā daudzi vārdi radušies no piktogrammām, kā, piem., kalns 山 un mute 口. To formas vēl tagad iespējams salīdzināt ar reāliem attēliem. Vārdu skolas tēze ir šāda: „Kalns iznāk no mutes” (*Shan chu kou* 山出口) (Sun 2007, 383). Teiciens balstās uz spēli ar hieroglifu grafiskajiem elementiem. Ja grafēmai 口 (mute) noņem augšējo horizontālo līniju un pagriež to vertikāli, tad izveidojas grafēma 山 (kalns). Tātad – kalns iznāk jeb izveidojas no mutes.

Daudzi klasiskie ķīniešu filozofi iesaistās aktīvās diskusijās par vārdu (*ming* 名) un faktu (*shi* 實) atbilstību un saskaņošanu (Kurtz 2021, 3). Jau Konfūcijs ir izteicies, ka nepieciešams precizēt nosaukumus (*zheng ming* 正名), ar to gan vairāk domājot

ieņemamo amatu un sociālā hierarhijas statusa saskaņošanu ar reālajiem pienākumiem un cilvēku rīcību (Wang 2010, 87). Vārdu skolas domātāji turpina šo diskusiju, pierādot, ka valoda un vārdi neatbilst realitātei un ka tos vispār nav iespējams saskaņot ar reāliem faktiem (Wang 1996, 87–92). Pēc viņu domām, konventionālie apzīmējumi nespēj ne precīzi, ne pilnīgi izskaidrot lietu un parādību īsto būtību.

Turpmākajā raksta daļā minētas atsevišķas tēzes, kas ilustrē šo nostāju, ar nolūku izvēloties tās tēzes un skaidrojumus, kas vairāk saistās ar lingvistiskiem elementiem un attiecas uz semiotiku.

„Džuanzi” 33. nodaļā „Zem debesīm” uzskaitīta 21 vārda skolas tēze, piem.: „Rādītājpirksts neaizsniedz [mērķi]; sasniegto, tas neizsmel [lietu būtību]” (*Zhi bu zhi, zhi bu jue* 指不至, 至不絕) (Sun 2007, 383). Pirmkārt, izmantota vārdu spēle ar diviem homonīmiem, kurus abus izrunā kā *zhi*: 3. tonī 指 (pirksts) un 4. tonī 至 (sasniegt). Turklāt vārds *zhi* 指 var būt gan darbības vārds – ‘rādīt, norādīt, apzīmēt’, gan arī lietvārds – ‘pirksts’, ar kuru norāda uz lietām. *Bu* 不 ir nolieguma partikula; *zhi* 至 var tulkot gan kā lietvārdu, gan kā darbības vārdu ‘sasniegt, sasniegšana’, bet *jue* 絕 ir darbības vārda nozīme – ‘pilnībā kaut ko izdarīt, izsmelt’.

Teicienu var uztvert burtiski: ar pirkstu nav iespējams aizsniegt norādāmo lietu, turklāt, pat arī aizsniedzot, uz to nevar pilnībā norādīt. Tas ir tādēļ, ka pirksts vienmēr būs pirksts, t. i., norādītājs, bet objekts, uz kuru norāda, būs lieta pati par sevi, neatkarīga no norādīšanas vai no rādītāja pirksta. Ja tēzi skaidro pārnestā nozīmē, var apgalvot, ka jebkura definīcija un skaidrojums ir vienpusīgs, laika, vietas un dažādu citādu faktoru noteikts. Nosaukumi un norādes apraksta lietas un parādības tikai vienā noteiktā veidā, bet nepauz to būtību pilnībā (Wang 1996, 48–55).

Līdzīgas domas pamanāmas arī citās vārdu skolas tēzēs, piem.: „Suni var uzskatīt par aitu.” (*Quan ke yi wei yang* 犬可以為羊) (Sun 2007, 383). Šai teicienā runāts par konceptu un apzīmējumu radīšanu. Dabā nekam nav apzīmējumu, katra lieta eksistē savā formā un veidā, tā nenosauc sevi konkrētā vārdā. Tikai cilvēki, lai savā starpā saprastos, izdomā konkrētām lietām konkrētus apzīmējumus: suni nosauc par suni un aitu – par aitu, taču šie apzīmējumi nesaistās ar lietu sākotnējo būtību, tie ir vēlākos laikos mākslīgi radīti un sasaistīti ar lietām tikai konceptuāli un cilvēka izpratnē. Turklāt suni 犬 nebūt nesauc par suni, bet gan par *gou* (vai *quan*), angļiski to sauc par *dog*, vāciski – *Hund* utt. Ja nu, pirmo reizi ieraugot, cilvēki būtu šo dzīvnieku nosaukuši par aitu, tad visi to pazītu kā aitu. Apzīmējumi mainās, tie ir relatīvi un daudzveidīgi, bet neveido lietu pamatbūtību.

Cita līdzīga tēze ir pavisam īsa: „Suns nav suns” (*Gou fei quan* 狗非犬) (Sun 2007, 383). Cilvēki vienas parādības apzīmēšanai nereti izmanto dažādus sinonīmus, un šeit redzams, ka abi hieroglifi, kas apzīmē suni *gou* 狗 un *quan* 犬, ir pilnīgi atšķirīgi, tos neraksta vienādi un arī neizrunā vienādi. Tātad vārdi nav identiski, starp tiem nevar likt vienādības zīmi. Tomēr tie attiecas uz vienu un to pašu lietu. Cilvēki savā valodā vienu un to pašu parādību un realitāti var aprakstīt dažādos veidos, bet realitāte no tā nemainās. Vēl viens iespējama tulkojums šim teikumam ir: „Kucēns nav suns”, kas paver vēl citas filozofiskas interpretācijas iespējas.

Semiotiska pieeja vērojama izteicienā: „Brūns zirgs, melns vērsis – trīs” (*Huang ma, li niu san* 黃馬驪牛三) (Sun 2007, 383). Ҷīniešu valodā vārdi un teikumu daļas

nav nodalīti. Netiek norādītas arī vārdšķiras un skaitlis (Fuller 2004, 17). Sākotnēji viens hieroglifs attiecas uz vienu lietu, tomēr vēlāk, veidojoties sarežģītākai sociālai sistēmai un līdz ar to arī bagātinoties valodai, parādās daudzsilbīgi vārdi, kur vairāki hieroglifi apzīmē vienu lietu vai būtni. Džjiņu dinastijas (*Jin* 晉) vēsturnieks un literāts Sima Biao 司馬彪, kurš dzīvo 3. gs. m. ē., skaidro šo tēzi vairākos veidos (Peng et al. 2020). „Brūns zirgs, melns vērsis” var būt kā viena parādība, kas attiecas uz apgalvojuma izteikšanu. Realitātē saskaņā ar ierasto uztveri parasti tiek nošķirtas divas būtnes – brūns zirgs un melns vērsis. Tādējādi ir trīs lietas (Peng et al. 2020):

- 1) visa parādība kopumā;
- 2) brūns zirgs;
- 3) melns vērsis.

Vēl viena iespēja ir nošķirt apgalvojumu no krāsu un formu apzīmējumiem (Peng et al. 2020):

- 1) visa parādība kopumā;
- 2) krāsas – brūns un melns;
- 3) būtnes (formas) – zirgs un vērsis.

Iespējams arī sīkāks grupējums 3×3 lietu veidā (Peng et al. 2020):

- 1) a. brūns, b. melns, c. krāsas;
- 2) a. zirgs, b. vērsis, c. būtnes (formas);
- 3) a. brūns zirgs, b. melns vērsis, c. visa parādība kopumā.

Ir vēl vairākas citas tēzes un diskusijas par līdzīgām tēmām. Domātājs Gunsuņš Luns savā traktātā šai tēmai velta visu 4. nodaļu „Par mainīguma izpratni” (*Tong bian lun* 通變論), kurā līdzīgā veidā analizē duālos priekšstatus – viens un divi, kreisais un labais, zirgi un vērsi. Viņš tos gan apvieno vienā vienībā, gan grupē pa divi vai pa trīs. Izvērsti tiek skaidrots, ka pāru lietas uztveramas kā trīs, jo ir lieta pati par sevi, labā puse un kreisā puse (Wang 1996, 59, 60, 65). Gan šajā, gan citos vārdu skolas darbos parādās tēze, ka vistām ir trīs kājas (Peng 2000).

5. Vārdu skolas ideju izvērtējums salīdzinājumā ar citiem domātājiem

Liela daļa stāstu un sofisma ideju skaidrojumu nāk arī no citiem klasiskajiem vēstures un filozofijas traktātiem, kas tapuši 3. gs. p. m. ē. Tā, piem., valstsvīra Ļu Buvei (*Lv Buwei* 呂不韋) sarakstītās hronikas „Ļu kunga pavasari un rudenī” (*Lv shi chun qiu* 呂氏春秋) apakšnodaļā „Maldinošā retorika” (*Yin ci* 淫辭) minēta tēze par trim zobiem (Lv 2018). Savukārt Konfūcija devītās paaudzes mazdēls Kuns Fu 孔鮒 savā darbā „Kuna apkopotie skolotāja [teicieni]” (*Kong cong zi* 孔叢子) atsaucas uz Gunsuņa Luna tēzi, ka cilvēkam ir trīs ausis (Fraser 2020). Kuns Fu šim vārdu skolas pārstāvim velta pat atsevišķu nodaļu, kurā dod arī biogrāfiskus datus, pieminot, ka Gunsuņš Luns 3. gs. p. m. ē. strādājis Džao valsts (*Zhao* 趙) prinča Pinjuaņa (*Pingyuan* 平原) galmā (Kong Fu 2018). Tomēr no teksta nekļūst skaidrs, vai viņa padomi tikuši uztverti

nopietni vai arī viņš bijis tikai galma jokdaris, kurš, kā pieļauj Kristofs Harbsmeiers (*Christoph Harbsmeier* 1998, 300–301), ar savām dīvainajām tēzēm viesībās izklaidējis augstmaņus.

Pārsvārā ķīniešu klasiskie domātāji savās mācībās tiecas paust jēgu, mērķi un dziļu domu (*yi* 義). Vēlākos laikos tas pat kļūst par galma akadēmiķu un literātu pamatpostulātu. Tikai vārdu skola ar īpašu jēgas meklēšanu neizceļas un tāpēc tiek asi kritizēta. Konfūcists Sjuņdzi (*Xunzi* 荀子) apgalvo, ka Dens Sji un Hui Ši „neseko seno valdnieku likumiem, neievēro rituālus un godprātību” (Xun 2018b). Džuandzi izsmej Hui Ši par viņa daudzajām grāmatām un ačgārnajiem uzskatiem: „Hui Ši lieto dažnedažādas metodes, grāmatas viņš ved piecos vezumos, bet viņa mācība ir kļūdaina un pretrunīga, vārdi nepauž būtību.” (Sun 2007, 383)

Šī iemesla dēļ pragmatiskie ķīnieši ātri aizmirst vārdu skolas mācību un nepiemin to gadsimtiem ilgi. Tikai 17. gs., Minu un Cjinu dinastiju (*Ming Qing* 明清) laikā, kad līdz ar jezuītu misionāriem ienāk Rietumu loģikas idejas, vārdu skolas idejas atkal kļūst populāras (Kurtz 2021, 65–67, 283, 287). Varētu pat teikt, ka tieši Rietumu iespaidā ķīniešu vārdu skolas idejas atdzīvojas un kļūst atpazīstamas gan Ķīnā, gan citās valstīs. Rietumos šī mācība bieži vien tiek saistīta ar loģikas vai sofisma filozofiju, salīdzinot vārdu skolas tēzes ar grieķu filozofu Platona (Πλάτων) un Elejas Zēnona (Ζήνων ὁ Ἐλεᾶτης) izteicieniem (Liu 2003). Turklāt 20.–21. gs. parādās arī daudzi ķīniešu pētījumi, piem., vēsturnieka un filozofa Pana Pu 庞朴 raksti, kuros skaidrotas un no jauna interpretētas senās vārdu skolas tēzes un idejas (Pang 1979).

Secinājumi

Ķīnā valodniecības pētījumi attīstās salīdzinoši vēlu, kad klasiskā filozofija jau ir piedzīvojusi savu uzplaukumu un norietu. Pirmā hieroglifu vārdnīca tiek sastādīta 2. gs. p. m. ē., pirmais pētījums par fonētiku top 5. gs. m. ē., bet gramatikas grāmatas ķīnieši sāk sastādīt tikai 19. gs. Rietumu zinātnisko teoriju ietekmē. Līdz ar to var apgalvot, ka gramatikas teorija un lingvistikas termini ir aizgūti no indoeiropiešu valodu pētījumiem un aprakstiem, tai skaitā arī tādi jēdzieni kā semiotika vai gramatika. Tomēr šis pētījums pierāda, ka jau Austrumu Džou dinastijas laikā (8.–3. gs. p. m. ē.) parādās filozofisko ideju strāvojums, kurā tiek apspriesti valodnieciski jautājumi. Tie ir vārdu skolas pārstāvji, ko Ķīnā dēvē arī par disputētājiem. Viņi ir vieni no pirmajiem, kuru diskusijās un tēžu argumentācijā parādās atsauces uz morfoloģiju, etimoloģiju, semiotiku, semantiku un gramatiku. Tomēr jāatzīst, ka šāda veida analīze viņu filozofijā izpaužas vairāk neapzinātā veidā, jo galvenais mērķis ir ar jebkuriem retorikas līdzekļiem pārliecināt sarunu biedrus par savu tēžu pareizību.

Vārdu skolas domātāji ir izcili oratori, kuri pēta un analizē vārdus, izmantojot tos savu teoriju pierādīšanai, kā arī kritizē un ironizē par valodas mākslīgi radīto nosaukumu neatbilstību faktiskajiem notikumiem un reālajām lietām. Rietumos šo ideju pārstāvji nereti tiek dēvēti par ķīniešu sofistiem, vedinot uz maldīgām domām, ka viņu tēzes līdzinās grieķu filozofu izteicieniem. Taču Ķīnā visos laikos tiek izmantots tikai viens nosaukums – *vārdu skola*, ko var interpretēt arī kā *vārdu eksperti*.

No vārdu skolas sacerējumiem mūsdienās pilnībā ir saglabāties tikai viens trakts – „Skolotājs Gusuņš Luns”. Tam ir vairāki iemesli. Pirmkārt, ķīniešu klasiskie domātāji savās mācībās tiecas paust dziļu jēgu, taču vārdu skolas pārstāvji ar īpašu jēgas meklēšanu neizceļas, tāpēc tos kritizē gan daoistu domātāji, piem., Džuandzi, gan arī konfūcisti, piem., Sjuņdzi. Otrkārt, Senajā Ķīnā rakstīšanas pieredze ir ļoti primitīva un reti pieejama, kā arī to izmantošana ir ļoti neērta, tādēļ tiek fiksētas tikai galvenās idejas. Tā kā vārdu skolas izteicienos šādu būtisku ideju nav un tie vairāk balstās uz retoriku un argumentācijas veiklību nekā uz ideju dziļumu, tie tiek pierakstīti daudz mazāk. Treškārt, lielākā daļa seno traktātu Cjiņu dinastijas imperatora Šihuana laikā tiek iznīcināti kā pretvalstiska ideoloģija. Ceturtkārt, ķīniešu pragmatiskā attieksme pieprasa, lai filozofiskās mācības un raksti būtu valstij un sabiedrībai noderīgi, lai tie ietvertu dziļu morāli, kas vārdu skolas disputiem nebija raksturīga. Tādējādi šī mācība tiek gandrīz aizmirsta, un tikai 17. gs., Rietumu loģikas teoriju iespaidā vārdu skolas idejas iegūst jaunu aktualitāti. Tikai vēlāk, 20.–21. gs., parādās ķīniešu pētījumi, kuros skaidrotas un no jauna interpretētas senās vārdu skolas tēzes un jēdzieni.

Avoti

1. Kong, Fu. 2018. Kong cong zi: Gong Sun long. *Gudian wenxue wang*. Pieejams: <http://www.cngdwx.com/xianqinlianghan/kongcongzi/183316.html>
2. Liu, Xiang. 2018. Shuo yuan: Shan shuo. *Gudian wenxue wang*. Pieejams: <http://www.cngdwx.com/xianqinlianghan/shuoyuan/17903.html>
3. Lv, Buwei. 2018. *Lv shi chun qiu: Shen ying lan: Yin ci*. *Gudian wenxue wang*. Pieejams: <http://www.cngdwx.com/xianqinlianghan/lvshichunqiu/14628.html>
4. Sima, Tan. 2009. *Lun liu jia yao zhi*. Taipei: National Tsing Hua University. Pieejams: <http://mx.nthu.edu.tw/~ptchu/courses/xunzi/012.html>
5. Sun, Tonghai (kom.). 2007. *Zhuang zi*. Beijing: Zhonghua shuju.
6. Wang, Guan (kom.). 1996. *Gong sun Long zi xuan jie*. Beijing: Zhonghua shuju.
7. Xun, Kuang. 2018a. Xun zi: Bu gou yuan wen ji fan yi. *Gudian wenxue wang*. Pieejams: <http://www.cngdwx.com/xianqinlianghan/xunzi/9824.html>
8. Xun, Kuang. 2018b. Xun zi: Fei shi er zi yuan wen ji fan yi. *Gudian wenxue wang*. Pieejams: <http://www.cngdwx.com/xianqinlianghan/xunzi/9827.html>
9. Zuo, Qiuming. 2018. Chun qiu Zuo zhuan: Zhao gong er shi nian. *Gudian wenxue wang*. Pieejams: <http://www.cngdwx.com/xianqinlianghan/chunqiuзуоchuan/7196.html>

Literatūra

1. Baltgalve, Agita. 2014. *Mūsdienu ķīniešu valodas pamati*. Rīga: Zvaigzne ABC.
2. Baltgalve, Agita (red.). 2015. *Ievads senķīniešu valodā*. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds.
3. Bo, Mou (ed.). 2018. *History of Chinese Philosophy*. London: Routledge.
4. Chappell, Hilary, Peyraube, Alain. 2014. The History of Chinese grammars in Chinese and Western scholarly traditions. *Language and History*. 57(2), 113–42. <https://doi.org/10.1179/1759753614Z.00000000032>

5. Fraser, Chris. 2020. School of Names. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Pieejams: <https://plato.stanford.edu/archives/win2020/entries/school-names/>
6. Fuller, Michael A. 2004. *An Introduction to Literary Chinese*. Cambridge: Harvard University Press.
7. Harbsmeier, Christoph (ed.). 1998. *Science and Civilization in China*. 7, 1. *Language and Logic*. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Hou, Ran. 2021. Qin dai fen shu keng ru shi jian ben mo bian xi. *Journal of Hangzhou Dianzi University (Social Sciences)*. 17/6, 59–64. <https://doi.org/10.13954/j.cnki.hduss.2021.06.009>
9. Kurtz, Joachim. 2021. *The Discovery of Chinese Logic*. Leiden: Brill.
10. Lin, Chong'an. 2007. Bai ma fei ma zhi bian – yin ming li shi he po shi de ying yong. *Ling shan xian dai fo jiao za zhi*. 299, 8–13.
11. Liu, Chuang. 2003. *Ming-Jia (the Logicians) and Zeno: A Comparative Study*. Abingdon: Routledge.
12. Pang, Pu. 1979. *Gong sun Long zi yan jiu*. Beijing: Zhonghua Shuju.
13. Pang, Pu. 2000. Ji san zu shuo. *Xue shu yue kan*. 9, 8–10. Pieejams: <http://www.guoxue.com/xzcq/ddxz/pangpu/jszs.htm>
14. Peng, Yilian, Ma, Qinrong et al. (eds.). 2020. *Luo ji xue da ci dian*. Shanghai: Shanghai cishu chubanshe. Pieejams: https://mall.cnki.net/reference/read_r201106017.html
15. Pildegovičs, Pēteris. 2010. *Lielā ķīniešu-latviešu vārdnīca*. Beijing: Commercial Press.
16. Raphals, Lisa. 1998. On Hui Shi. *Wandering at Ease in the Zhuangzi*. Ames, Roger (ed.). Albany: State University of New York Press, 143–161.
17. Raphals, Lisa. 2020. Science and Chinese Philosophy: Generalist versus specialist knowledge. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Zalta, Edward N. (ed.). Pieejams: <https://plato.stanford.edu/entries/chinese-phil-science/>
18. Rogacz, Dawid. 2018. “Spring and Autumn Annals” as narrative explanation. *Towards a Revival of Analytical Philosophy of History: Around Paul A. Roth's Vision of Historical Sciences*. Brzechczyn, Krzysztof (ed.). Leiden: Brill, 254–272. https://doi.org/10.1163/9789004356900_015
19. Rošker, Jana S. 2014. Specific features of Chinese logic: analogies and the problem of structural relations in Confucian and Mohist discourses. *Synthesis Philosophica*. 29(1), 23–40.
20. Rošker, Jana S. 2015. Classical Chinese logic. *Philosophy Compass*. 10(5), 1–9. <https://doi.org/10.1111/phc3.12226>
21. Sellmann, James D. 2009. Hundred Schools of Thought. *Berkshyre Encyclopedia of China*. Vol. 5. Bagg, Mary (ed.). Great Barrington: Berkshire Publishing Group, 1126–1131. <https://doi.org/10.1093/acref/9780190622671.001.0001>
22. Wang, Zuoli. 2010. New investigations in the School of Names. *Asian and African Studies*. XIV(3), 85–101. <https://doi.org/10.4312/as.2010.14.3.85-101>
23. Xu, Shen, Zang, Kehe (ed.), Wang, Ping (ed.). 2002. *Shuo wen jie zi xin ding*. Beijing, Zhonghua shuju.
24. Zhang, Tianjie. 2018. Fu dan da xue ju ban Song Ming li xue guo ji lun tan: jin si shi nian Song Ming li xue yan jiu xin dong xiang. *Peng pai: The Paper*. Liu, Yonggang (ed.). Shanghai: Shanghai dongfang baoye youxian gongsi. Pieejams: https://www.thepaper.cn/newsDetail_forward_2404873

Summary

The article introduces readers to one of the movements of traditional Chinese thought – the School of Names. Such teachings as Daoism and Confucianism are widely recognised, whereas the School of Names is known only by few. Generally, ideas of this teaching are studied in the context of philosophy – logic and sophism. On the other hand, the author’s opinion is that representatives of School of Names can be considered the first Chinese linguists. In ancient China, the field of linguistics was not singled out and was not studied; and these philosophers were the first to focus on the linguistic analysis of sentences and concepts, discussing issues related to sentence structure, meaning of words, and form of Chinese characters.

Thus, the aim of the research is to select and to examine those statements of the School of Names which show linguistic features. The analysis is based on a semantic and semiotic approach, translating selected fragments of original texts, and explaining grammar specifics and pictographic elements of certain words. At times, the etymology of words and Chinese characters are also considered. The article is divided into five sections. First of all, the historical development of Chinese linguistics and the School of Names is briefly described. This section is followed by a linguistic analysis of the name of the school and of the main theses by philosophers. The last section provides an evaluation of the philosophy of the School of Names in comparison with the ideas of other classical Chinese philosophers.

Conclusions show that the main purpose of disputes among thinkers of the School of Names is mainly philosophy and cognitive logic; however, their theses also reveal linguistic aspects and analysis. In the context of Chinese Classics, these ideas are not popular, because they do not reveal a deep meaning and morality that could be useful to society. However, many expressions by thinkers of the School of Names refer to morphology, etymology, semiotics, semantics, and grammar, hence, they are important as witnesses of linguistic discussion. These and other concepts did not yet exist in China at that time. They only have appeared in the 19th–20th centuries due to the influence of Western sciences and still remain relevant nowadays in the theory of modern Chinese linguistics.

Keywords: Classical Chinese language; Chinese classical philosophy; semantics; semiotics; grammar.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Nomina declinare et verba in primis pueri sciant: **labas valodas pamati antīko teorētiku skatījumā**

Nomina declinare et verba in primis pueri sciant: ***Basics of good language as seen by ancient theorists***

Gita Bērziņa, Ilze Rūmniece

Klasiskās filoloģijas nodaļa
Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050, Latvija
E-pasts: gita.berzina.hzf@lu.lv, ilze.rumniece@lu.lv

Eiropas kultūrvēstures antīkajā posmā svarīgo un cienājamo nodarbu – oratora, valstsvīra, protams, arī dzejas vai prozas autora – karjerā derēja tikai labi apzināta un tādējādi arī izkopta valoda.

Gan grieķu, gan romiešu valodas un stila teorētiku tekstos jēdziens „laba, pareiza valoda” ir viens (pirmais) no četriem parametriem, kuri raksturo labu vārdisko izteiksmi kopumā. Pārējie trīs parametri ir: skaidrība, atbilstība jeb iederīgums, sakārtoība jeb skaistums. Skaidrs, ka divi pirmie parametri visnotaļ balstīti zināšanās par valodas sistēmas elementiem un to savstarpējo mijiedarbi, veidojot izteikumu mutiskā vai rakstītā tekstā.

Izpratne par lingvistikas (mūslaiku nozīmē) jautājumiem grieķu–romiešu kultūrlaikos veidojusies filozofiskās, rētoriskās un gramatiskās domas mijiedarbības vidē; arī hronoloģiski – minētajā secībā. Senie teksti un konteksti atklāj valodas sistēmas izziņāšanu un apzinātu izpratni par tās elementiem kā priekšnoteikumu valodas iespējami veiksmīgākam lietojumam, nodrošinot izvairīšanos no kļūdām.

Apskatot un kopsavelkot svarīgāko informāciju no antīko avotu materiāla, iespējams saziņēt paralēles ar mūsdienu problemātiku, kad nereti nākas atgādināt un uzsvērt valodas sistēmas elementu izziņāšanas lomu valodas apguves un lietošanas procesā.

Atslēgvārdi: laba / pareiza valoda; valodas sistēma; sistēmas elementi; gramatika; teorētisks; antīkie teksti / avoti.

Ievads

Šī raksta mērķis ir pievērst uzmanību valodas un lingvistiskās domas attīstītajiem antīkajā kultūrvīdē, proti, grieķu un romiešu tekstiem, kas laika gaitā (teju sešu gadsimtu diapazonā) atklāj izpratni par faktiem un zināšanām, kuras, minēto tekstu autoruprāt, ir laba valodas lietojuma ķīla un bez kurām nevainojama izteiksme nav iedomājama.

Interese par antīkās pasaules gramatiskās domas attīstītāju tekstiem 19. un 20. gs. pirmajā pusē ir bijusi izteikti vācu valodnieku joma, savukārt 21. gs. sākums parāda,

ka tā ir viena no centrālajām tēmām plašā spektrā – kā Eiropas, tā Amerikas filologu darbos (Matthaios et al. 2011, 1).

Raksta virsrakstā izmantota daļa no teikuma, kas izlasāms Marka Fabija Kvintiliāna (*Marcus Fabius Quintilianus*, ap 35. – ap 100. g.) darbā „Oratora izglītošana” („*Institutio Oratoria*”): „nomina declinare et verba in primis pueri sciunt” ‘bērniem pirmkārt jāzina lietvārdus un darbības vārdus locīt’. Turpmākā iztirzājuma kontekstā ir vērts šeit pieminēt arī teikuma turpinājumu: „neque enim aliter pervenire ad intellectum sequentium possunt” – ‘citādi nebūs iespējams nonākt pie turpmākā izpratnes’ (Quint. Inst. I, 4, 22). Kvintiliāns piebilst, ka oratormākslas skolotāji saprotami vēlas straujāku un redzamāku progresu savu skolnieku prasmēs, tādēļ gatavi nepievērst daudz uzmanības gramatikas jautājumiem un pamatiem.

Arī mūsdienās zināšanu ieguve un tās secība valodas apguvē ir līdzīgi aktuāla. Piem., Ilze Lokmane (2015, 24–25) norāda:

„To, ka valodas sistēmas, īpaši gramatiskās sistēmas, izpratne attīsta domāšanu, vajadzētu atcerēties visiem latviešu valodas skolotājiem, standartu un programmu veidotājiem. Nav pareizi par dzimtās valodas apguves mērķi skolā izvīzīt tikai raitas runas un rakstu apguvi atbilstoši saziņas situācijai, jo tas rada aplamu priekšstatu par valodniecību, kas patiesībā ir nevis pareizrūnas un pareizrakstības normu iekalšana, bet aizraujoša zinātne par valodas kā dabisku zīmju sistēmas uzbūvi, par sistēmas pārmaiņām, valodas, individuāla valodas lietotāja un sabiedrības mijiedarbi, kā arī ļoti daudziem citiem jautājumiem.”

1. Valodas pareizības jautājumi

Valodas teorētiķiem antīkajā pasaulē bija vienprātība par labas vārdiskās izteiksmes veidotājiem parametriem. Hronoloģiski pirmie tos formulēja grieķi, un romiešu tekstos tie pārņemti un saglabāti, lai arī grieķu valodas videi labas, pareizas valodas jēdziens visdrīzāk bija plašāks un apzīmēja arī dialektālo formu iekļaušanu, kas nebija aktuāli latīņu valodai, kaut ar apvidvārdiem, piem., tā rēķinājās (Clackson 2015, 26):

- 1) pareiza grieķu, pareiza latīņu valoda (*ἑλληνισμός / latinitas*);
- 2) skaidrība (*σαφήνεια / perspicuitas*);
- 3) atbilstība / iederīgums (*πρέπον / aptum*);
- 4) sakārtotība / skaistums (*κόσμος / ornatus*).

Šī raksta tēmai svarīgāki ir pirmie divi, jo divi pēdējie vairāk saistās ar izteikuma saturisko ievirzi un stilu. Kvintiliāns norāda uz vairāku autoru uzskatiem, ka atbilstīgais jeb iederīgais pievienojams sakārtotības jeb izteiksmes skaistuma jautājumiem; tādējādi labas izteiksmes parametri ir trīs (Quint. Inst. I, 5, 1).

Valodnieciskā un filozofiskā doma antīkajā pasaulē abas iet ciešā kopsolī, ņemot vērā kaut to vienkāršāko iemeslu, ka domāšana (filozofēšana), protams, lieto valodu kā rīku.

Platona (*Πλάτων*, 427.–347. g. p. m. ē.) dialogā „Alkibiads Pirmais” (*Ἀλκιβιάδης α'*) jauneklis Alkibiads sarunā ar Sokratu par cilvēkiem, kas viņam ko mācījuši, norāda, ka no viņiem ir iemācījies „runāt grieķiski” (*τὸ ἐλληνίζειν*). Sokrats gan to augstu nevērtē, jo visdrīzāk uztver Alkibiada teikto kā prasmī runāt dzimtajā

valodā, kas ir dabiska lieta. Papildinformāciju šīs sarunas fragmentam sniedz vēlākos gadsimtos tapuši Platona tekstu komentāri. Tie liecina, ka jēdziens τὸ ἐλληνίζειν ‘runāšana grieķiski’ minētajā Platona kontekstā izsaka to, ka no dabas jeb dzimšanas grieķiski runā katrs grieķis. Savukārt citu nozīmes līmeni jēdziens iegūst, kad runāts par pareizu valodas lietojumu, kas raksturo gramatiķi (γραμματικός – burt. ‘burtnieks’) – valodas un tekstu speciālistu (Rūmniece 2008, 14). Protams, tas ir tāpēc, ka gramatiķis iedziļinās dažādu valodas elementu izpratnē un to lietojumā kā runā, tā tekstos, kuri tiek izmantoti mācībās.

Pašsaprotami, ka labs runātājs – orators vai rētors – nav savā izteiksmē iedomājams bez labas, pareizas valodas. Aristotelis (Ἀριστοτέλης, 384.–322. g. p. m. ē.) „Rētorikā”, ievadot šīs tēmas iztirzājumu (Rhet. 1407a19 – b18), tā arī apgalvo: „Izteiksmes sākotne ir pareiza [grieķu] valoda (τὸ ἐλληνίζειν).” Valodas pareizība Aristoteļa tekstā skatīta gan vārdu nozīmes, gan arī teikuma sintakses līmenī. Tai ir piecas pazīmes:

- 1) savienotājevārdi (σύνθεσμος), to adekvāts, saskaņots lietojums; tas nodrošina domas skaidrību; vārds σύνθεσμος grieķu gramatiskajā terminoloģijā vēlāk lietots ar nozīmi ‘saiklis’;
- 2) trāpīgi (ἴδια) vārdi (nevis vispārīgas nozīmes vārdi) – nodrošina izteikuma precizitāti, konkrētību (implicīti, protams, skaidrību);
- 3) viennozīmīgi vārdi (ne divējādi saprotami vai pārprotami – ἀμφίβολα) – joprojām uzsverams skaidrības, saprotamības aspekts;
- 4) pareizs vārda dzimtes lietojums; Aristotelis piemin slaveno sofistu Protagoru, kurš „izšķir vārdu dzimtes – vīriešu, sievietes un lietu, jo arī tās jālieto pareizi” (Rhet. 1407b6); Aristoteļa tekstā minētais piemērs rāda sievietes dzimtes divdabju lietojumu, runājot par sievieti; visdrīzāk tas liecina par iespējamu vai nereti vērojamu neatbilstošas (ar lietvārdu vai vietniekvārdu nesaskaņotas) divdabja formas lietojumu, kam liecinieks bijis Aristotelis (un citi grieķi);
- 5) pareizs vārda skaitļa lietojums; Aristotelim tas ir „pareizi nosaukt daudzus, divus un vienu” (Rhet. 1407b6); grieķu valodā Aristoteļa laikos vēl pastāv divskaitlis (duālis).

Redzams, ka sekošana visiem pieciem pareizas valodas parametriem (atbilstoši katra funkcionālajam veidam) dara izteiksmi skaidru un saprotamu, kas ir viens no četriem jau pieminētajiem kvalitātes rādītājiem. Aristoteļa laiks („Rētorikas” teksts – 1404b1) izceļ arī divas galvenās vienības, kas ir izteikumu balstoša bāze: nosaucējvārdi (ὄνομα) un izteicējvārdi (ῥήμα).

Nosaucējvārds un izteicējvārds ir apzīmējumi, kādus latviešu valodā ir izvēlējušies Aristoteļa „Rētorikas” tulkojuma autori kā ekvivalentus zināmajiem terminiem *lietvārds* (jeb latīnisma variantā *nomens*) un attiecīgi *darbības vārds* (jeb *verbs*). Aristoteļa tekstā redzams, ka vārdšķiras un teikuma locekļa jēdzieni vēl netiek šķirti.

2. Vārdu šķiras

Sengrieķu filozofi, gramatiķi, Aristoteļa sekotāji valodas un izteiksmes stila jautājumu apskatīšanā pievērsās valodas vārdu saturiskās un formas būtības izpētei un noteikšanai, proti, vārdu šķirošanai jeb klasifikācijai.

Aristotelis nosaucis trīs šķiras: nosaucējvārdi, izteicējvārdi un savienotājevārdi („Rētorikas” teksts – 1404b5; 1407a20), bet vēlāko laiku teorētiķi pakāpeniski veido sengrieķu valodas vārdšķiru kopainu, ko turpmāk, ieviešot latīniskus nosaukumus, pārņems arī romiešu autori.

Interese par vārdšķiru noteikšanu, kā redzams no daudzu un dažādu avotu tēmas un satura, gan nav pašmērķīga. Pieminēšanas vērts ir, piem., Dionīsijs Halikarnāsietis (Διονύσιος Ἀλικαρνασσεύς, ap 60.–9. g. p. m. ē.) un viņa sacerējums „Par vārdu sasaisti” („De compositione verborum” / „Περὶ συνθέσεως ὀνομάτων”), kas tapis trīs gadsimtus pēc Aristoteļa. Tas ir, iespējams, agrīnākais darbs Eiropas kultūrvēsturē par stila un stilistikas jautājumiem (jau ārpus šaurāka rētorikas un runu sacerēšanas konteksta).

No šī teksta izriet, ka stabils pamats Dionīsija uzskatiem par valodu un kā vārdu sakārtošanas / laba izteiksmes stila priekšnoteikums ir zināt un apzināties valodas vārdu iezīmes un būtību citu vārdu starpā. Šādi jautājumi uzdodami un izpētāmi jaunībā, jo plašāk – domas un tekstu satura aspektus – cilvēks pilnvērtīgāk spēs novērtēt brieduma gados gan ar uzkrāto pieredzi, gan uzkrātajām zināšanām par valodu un vārdu dažādību (DH Comp. 1, 4). Dionīsijs runā par domas formu un saturu, kur pirmā saistāma ar vārdiem (τὰ ὀνόματα), otrais – ar domām (τὰ νοήματα). Pirmo jomu viegli uztvert jauniem cilvēkiem, acīmredzot izpētot valodas pamatus, apgūstot zināšanas burtniecības (γράμματα) vidē, otra attiecīgi pa spēkam cilvēkiem briedumā, pieredzē, filozofiem.

Tāpēc arī Dionīsija teksta sākumdaļā, kad autors skaidro centrālo jēdzienu „vārdu kopsalikšana jeb sasaistīšana (jeb stils)”, definīcija sākas ar domu, ka jāapzinās – vārdiskās izteiksmes mazākā vienība ir valodas daļas jeb elementi (gr. στοιχεῖα, μορῖα). Tie vispirms ir valodas vārdi. Pie vārdu veidu klasificēšanas vēstures Dionīsijs (joprojām definīcijas ietvarā) pakavējas, komentējot, kāda ir bijusi secība, grieķu filozofiem un valodniekiem aizvien dziļāk atklājot vārdu būtību, faktiski – dalot tos vārdšķirās (DH Comp. 2, 6):

- 1) nosaucējvārds, izteicējvārds, saistvārds;
- 2) no savienotājevārdiem atdalīts artikuls;
- 3) nosaucējvārdi iedalīti īpašvārdos un sugas vārdos;
- 4) no nosaucējvārdiem atdalīti vietniekvārdi;
- 5) no nosaucējvārdiem atdalīti apstākļa vārdi;
- 6) no savienotājevārdiem atdalīti prievārdi;
- 7) no sugas vārdiem atdalīti divdabji.

Ar šādiem faktiem iesākts, Dionīsija Halikarnāsieša darbs par tekstu stila jautājumiem labi iezīmē svarīgo vadmotīvu: vārdu veiksmīgas sakārtošanas, sasaistes jeb laba stila priekšnoteikums ir zināt un apzināties to iezīmes un būtību citu vārdu starpā.

Halikarnāsas Dionīsija laikabiedrs latīņvalodīgajā vidē ir Marks Fabijs Kvintiliāns. Viņa darbs „Oratora izglītošana” arī apskata valodas un runas prasmes jautājumus plašā diapazonā – no nepieciešamajām pamatlītiem līdz izteiksmes stila veiksmēm un neveiksmēm un pat grieķu literāro tekstu vēstures koncentrētām apskatām.

Arī Kvintiliānam – līdzīgi kā stilistikas jomas izvērtētājam Dionīsijam Halikarnāsietim – laba runātāja jeb oratora izglītošanā svarīgi akcentēt pamatus.

Zīmīgs ir daļījums, kuru Kvintiliāns piemin, raksturojot burtniecības jomu kopumā, proti, ir divas daļas, kuras šī mācība nodrošina, tās ir runāšanas / valodas lietas (teorija, sistēma, zināšanas) un autoru izvērtēšana (skaidrošana). Pirmo dēvē par meto-diku, otro – par pētniecību (lat. *historia* ‘izpēte, zināšanas, apraksts’): „[...] sunt partes duae, quas haec professio pollicetur, id est ratio loquendi et enarratio auctorum, quarum illam methodicen, hanc historicen vocant.” (Quint. Inst. I, 9, 1) Šeit rakstā šīs tekstvietas latviskojums veidots izvērstāks, paskaidrojošāks, jo gan latīņu vārdiem, gan grieķismiem šajā citātā vairākas iespējamās nozīmes.

Kvintiliāns (Quint. Inst. I, 5) apcer gan pareizrūnas aspektus, gan vārddarināšanas un vārdu gramatisko formu komplektu: *genus* (dzimte), *tempus* (laiks), *persona* (persona), *modus* (izteiksme), *numerus* (skaitlis) (Quint. Inst. I, 5, 41–42). Viņa piebilde, ka citi šīs formas sauc arī vai nu par pozīcijām (*status*), vai kvalitātēm jeb raksturiezīmēm (*qualitates*), liecina par jēdzienu un terminrades vidi, kas antīkās pasaules ēru mijas laikos joprojām ir kustībā, attīstībā. Tomēr tas netraucē runāt par valodas sistēmas elementu pareizu lietojumu. Zīmīgi gan, ka Kvintiliāna tekstā nav preskriptīvisma, bet atsevišķajos konkrētajos piemēros tiek parādītas valodas kļūdas – solēcismi (*soloecismus*), no kuriem izvairīties tad arī iespējams sasniegt nevainojamu izteiksmi. Valodas kļūdu fiksēšana ir raksturīga visupirms grieķu valodas jautājumu apcerētājiem (Matthaios 2014, 72), romiešu autori sākotnēji arī seko šim principam valodas pareizības iztirzājumos.

Marks Tullijs Cicerons (*Marcus Tullius Cicero*, 106.–43. g. p. m. ē.), kura sekotājs savos uzskatos par valodas, runas pareizību acīmredzami ir Kvintiliāns, nav pretendējis uz teorētisku minētās jomas apcerēšanu, tomēr aizvien to pieminējis savos traktātos par runas mākslas jautājumiem, kā, piem.:

„[...] lai runātu latīniski, ne vien uz to jāraugās, ka izrunājam vārdus, par kuru lietojumu neviens pamatoti neaizrāda, un tos tā saglabājam locījumos, laikos, dzimtē un skaitlī, ka nekas nav sagrozīts, nesaskaņots vai neseicīgs, bet arī jākontrolē izteiksme un elpa, un pati balss skaņa.” (Cic. De Orat. III, 40) Citāta noslēgumā pieminētas prasības labam runātājam, oratoram, viņam sakot runu publikas priekšā. Cicerons, izcils runas praktiķis būdams, aptver visus svarīgos izteiksmes elementus – no valodas pareizības līdz runas baudāmībai, runātājā klausoties.

3. Gramatikas

Taču valodas sistēmas izpratne, kas svarīga savas valodas pilnīgākai izziņai un labākai apguvei, vislabāk ieraugāma antīko gramatiķu darbos.

Tā grieķu gramatiskās domas attīstībā un gramatiskās sistēmas izpratnē noteikti pieminams 2. gs. p. m. ē. gramatiķis no Aleksandrijas Dionīsijs Trāķietis (Διονύσιος ὁ Θρακῆς, 170.–90. g. p. m. ē.). Ar viņa vārdu saglabājies darbs „Gramatikas māksla” („Τέχνη γραμματική”) ir pirmais mums zināmais konspektīvais grieķu valodas gramatikas (struktūras) pārskats, kas ilgu laiku uzskatīts par senāko Eiropas gramatisko tekstu (detalizētāk par Dionīsiju Trāķieti kā senākās gramatikas autoru, arī teksta autentiskumu sk. Law 2003, 55–58; Robins 1998, 13–26).

Darbs pamatā atspoguļo Aleksandrijas gramatiķu lingvistiskos principus, bet saskatāma arī agrīno stoiķu uzskatu ietekme (Robins 1997, 37), un zīmīgi, ka gan drīz pusotru tūkstoši gadu tas kalpojis par būtisku paraugu turpmākajai gramatiskajai tradīcijai.

Dionīsijš Trāķietis skaidro gramatiku kā empīriskas, pieredzē balstītas zināšanas (ἐμπειρία) par dzejnieku un rakstnieku vispārējo valodas lietojumu. Raksturojot gramatikas disciplīnas saturu savā laikā, viņš nošķir tai sešas daļas:

- 1) ἀνάγνωσις – prasmi pareizi lasīt (skaļi, ar izteiksmi, pareizu izrunu, akcentu / toni un ritmu);
- 2) ἐξήγησις – tropu, tekstu mākslinieciskās izteiksmes līdzekļu izpratni un izskaidrošanu;
- 3) γλωσσῶσαι – sarežģītu, novecojušu, arī dialektiem raksturīgu vārdu un alūziju izskaidrošanu vienkāršos vārdos;
- 4) ἐτυμολογία – vārda īstās / pareizās nozīmes izpēti;
- 5) ἀναλογίας ἐκλογισμός – analogiju ievērošanu / aplūkošanu, kas, iespējams, interpretējama kā morfoloģiskā analīze (un tādējādi atbilstu gramatikai šaurā izpratnē) (Law 2003, 55);
- 6) κρίσις ποιημάτων – aplūkoto dzejas tekstu kritisku novērtēšanu (Dion. Thrax 1).

Šāds izvērsums atspoguļo Aleksandrijas zinātnieku pētniecisko aktivitāšu raksturu un uzskatāmi rāda, ka gramatika šaurākā nozīmē tika uztverta kā būtiska daļa plašākā propedeutisku studiju kontekstā, virzot uz atbilstīgu grieķu tekstu izpratni un novērtējumu un atbilstīgu valodas niansētu izziņu un apguvi (detalizēti par Dionīsija Trāķieša gramatikas definējumu un tā izpratni antīkās gramatiskās domas kontekstā sk. Robins 1996).

Darbā secīgi tiek sniegts pārskats par grieķu alfabēta burtiem (γράμματα) (tos definējot kā daļiņas / elementus (στοιχεῖα)), to fonētiskajām vērtībām, skaņu iedalījumu, kā arī zilbēm (συλλαβαί) (Dion. Thrax 6–10). Par nozīmīgāko izvirzot formas aspektu, lakoniski tiek definēts vārds (λέξις) kā vismazākā teikuma vienība un teikums (λόγος) kā pilnīgas domas izteikums, ko veido vārdu saistījums (Dion. Thrax 11). Taču būtiskākais – skaidri uzskaitītas astoņas vārdu šķiras (τοῦ λόγου μέρη), kuras turpmāk tiek secīgi pēc kārtas raksturotas ar to nozīmīgākajām gramatiskajām kategorijām:

- 1) nosaucējvārds / nomens (ὄνομα), definēts kā vārds, kas tiek locīts (mainīts locījumos), apzīmē ķermeni (t. i., fizisku, priekšmetisku vienību, piem., λίθος ‘akmens’) vai lietu (t. i., abstraktu vienību, piem., παιδεία ‘izglītība’); kopīgs / vispārināts vārds (ἄνθρωπος ‘cilvēks’) vai personīgs, t. i., īpašvārds (Σωκράτης ‘Sokrats’) (Dion. Thrax 12);
- 2) izteicējvārds / verbs (ῥῆμα) – vārds bez locījuma (t. i., bez locījuma maiņas), kas mainās (tiek konjugēts) laikā, personā un skaitlī, apzīmē darbību vai procesu, veiktu vai ciestu (Dion. Thrax 13–14);
- 3) divdabis (μετοχή), atdalīts no izteicējvārda, ir vārds, kuram ir izteicējvārda (verba) un nosaucējvārda (nomena) pazīmes (Dion. Thrax 15);

- 4) artikuls (ἄρθρον) – vārds, kas tiek locīts un lietots pirms vai pēc nosaucējvārda (nomena) (Dion. Thrax 16);
- 5) vietniekvārds (ἀντωνυμία) – vārds, kas aizvieto nosaucējvārdu un apzīmē noteiktu personu (Dion. Thrax 17);
- 6) prievārds (πρόθεσις) – vārds, kas [tiek] novietots pirms citiem vārdiem savienojumos un saistījumos (ἐν [...] συντάξει sintaksē) (Dion. Thrax 18);
- 7) apstākļa vārds (ἐπίρρημα) – nelokāms vārds, kas precizē vai papildina izteicējvārdu / verbu (Dion. Thrax 19);
- 8) saistvārds / saiklis (σύνδεσμος) – vārds, kas sasaista domu / tekstu [noteiktā] kārtībā un iezīmē vārdiskās izteiksmes pārrāvumus (Dion. Thrax 20).

Katrai definētajai vārdšķirai tālāk norādītas tai raksturīgās kategorijas. Piem., nomenam minēta dzimte (γένος), skaitlis (ἀριθμός), locījums (πτῶσις, uzskaitot piecus grieķu valodas locījumus), veids (εἶδος, pirmatnīgs vai atvasināts), kā arī forma (σχῆμα, vienkārša vai salikta). Kā artikula pazīmes norādīta dzimte, skaitlis un locījums, un vietniekvārdam – jau nomenam raksturīgā dzimte, skaitlis, locījums, forma un veids, kā arī persona (πρόσωπον).

Savukārt izteicējvārdam / verbam kā būtiskas kategorijas norādīta izteiksme (ἔγκλισις), kārta (διάθεσις), veids (εἶδος, pirmatnīgs vai atvasināts), forma (σχῆμα, vienkāršs vai salikts), skaitlis (ἀριθμός), persona (πρόσωπον), laiks (χρόνος, ar detalizētāku grieķu verbu laiku raksturojumu) un konjugācija (συζυγία).

Lai gan vārdšķiru gramatisko kategoriju un pazīmju raksturojums ir īss un kodoilgs (lielākoties uzskaitījuma veidā), tas ir skaidri strukturēts, lakoniskos skaidrojumus papildinot ar uzskatāmiem piemēriem. Dionīsija Trāķieša teksts sniedz skaidru priekšstatu par sava laika grieķu valodas gramatiskās struktūras izpratni un iedibinātajiem terminiem, kas tālāk tiek tulkoti latīņu valodā un aktuāli arī mūsdienu valodniecībā. Izklāstītā vārdšķiru sistēma un to gramatiskās kategorijas (kas tik labi pazīstamas mums šodien) ir pamatā arī vēlāko laiku sintaktiska rakstura spriedumiem (piem., Apollonija Diskola (Ἀπολλώνιος ὁ Δύσκολος) darbos).

Dionīsija Trāķieša „Gramatikas māksla” būtiski ietekmēja latīņu valodas gramatiku un tālāk visas Eiropas gramatiskās domas attīstību un neapšaubāmi arī valodu apguvi.

Sekojojot grieķu paraugam, arī romieši (lai izzinātu un labāk apgūtu) sāk pētīt savu – latīņu – valodu, sākotnēji būtiski balstoties grieķu atklātajos principos, tulkojot viņu rakstos gramatikas terminus, bet tad arī izdarot savus secinājumus.

Šai ziņā noteikti jāpiemin izcilākais romiešu zinātnieks Marks Terencijs Varrons (*Marcus Terentius Varro*, 116.–27. g. p. m. ē.). Arī viņa traktātā „Par latīņu valodu” (*De lingua Latina*), kurš tapis klasiskās latīņu valodas uzplaukuma periodā un no kura 25 grāmatām līdz mums gan nonākušas tikai sešas (5.–10. grāmata), valodas sistēmiskums vērojams kā būtisks pamatprincips. To apliecina gan traktāta iedalījums, gan secīgi realizēts lingvistiskās domas izklāsts.

Varrons ir pārliecināts par trīsdaļīgu valodas uzbūvi / struktūru: „oratio natura tripartita est” ‘valoda / runa no dabas ir trīsdaļīga / sadalīta trīs daļās’. Citiem vārdiem – valodā noris trīs secīgi / pakāpeniski procesi:

- 1) vispirms – vārdu piešķiršana lietām, t. i., jaunu leksisko vienību radīšana / veidošana („prima pars, quemadmodum vocabula rebus essent imposita” ‘pirmā daļa, kā vārdi ir lietām uzlikti / piešķirti’);
- 2) tad esošo vārdu formas maiņa, kur Varrons kā nozīmīgu lieto terminu *declinatio* („secunda [pars], quo pacto de his declinata in discrimina ierint” ‘otrā [daļa], kādā veidā no tiem locīti atšķiras’);
- 3) visbeidzot, vārdu saistīšana teikumā, lai izteiktu domu („tertia [pars], ut ea inter se ratione coniuncta sententiam efferent” ‘trešā [daļa], lai tie, savā starpā attiecīgi / pamatoti saistīti, domu izteiktu’) (Varro, Ling. 8.1).

Zīmīga ir latīņu valodas vārda *sententia* daudznozīmība, resp., nozīmes attīstība – ‘uzskats, doma; spriedums; jēga, nozīme; vārdos izteikta doma, teikums’ (Veitmane et al. 1955, 841).

Mūsdienu izpratnē tas atbilstu vārddarināšanai, formveidošanai un sintaksei. Atbilstoši tam Varrons veidojis arī savu traktātu par fundamentāliem valodas jautājumiem, secīgi vispirms pievēršoties latīņu valodas etimoloģijas un vārddarināšanas, tad formveidošanas / morfoloģijas iztīrījuma un visbeidzot aplūkojot sintakses jautājumus: 1. grāmata – ievads; 2.–7. grāmata – etimoloģija un vārddarināšana (*impositio verborum*) (2.–4. etimoloģijas principi, argumenti par un pret to, 5.–7. etimoloģijas piemēri dažādās latīņu vārdu krājuma jomās); 8.–13. grāmata – deklinēšana un morfoloģija (*declinatio*) (8.–10. analogijas un anomālijas loma valodā, 11.–13. analogijas piemēri); 14.–25. grāmata – sintakse (*coniunctio proloquiorum*). Katra daļa tiek sākta ar teorētiskiem apsvērumiem, tad pārejot pie praktiskiem izvēršiem latīņu valodas piemēriem, vajadzības gadījumā atzīmējot arī salīdzinājumu ar grieķu valodu, ko Varrons izcili apguvis un pārvaldījis.

Pilnīgai / dziļākai valodas izziņai viņš tiecas atklāt nemainīgos, absolūti patiesos valodas principus un aspektus un uzskata, ka sākotnēji valodas parādības un procesi jāsaista ar analogiem procesiem pasaulē (ārpus valodas). Kā norāda Varrons, „Tie, kuri saka, ka te [valodā] nav loģiskas regularitātes sistēmas, neredz ne tikai valodas dabu, bet arī pasaules [dabu]” (Varro, Ling. 9.33).

Etimoloģijas meklējumos atzīstot anomāliju un iespējamu kļūdu esamību / nozīmi (resp., kļūdas var ielavīties oriģinālajā vārdu piešķiršanas procesā), pamatā Varrons ir pārliecināts par iekšēju valodas racionalitāti, tās regularitāti. Un uzskata, ka iekšēji regulārs dabas spēks redzams, piem., nomen locījumu un verbu formās. Analogija saistīta ar loģiku, anomālija ar lietojumu (plašāk sk. Law 2003, 44–46).

Īpašas uzmanības vērti ir Varrona uzskati / izteikumi par *declinatio*:

„Vārdu formas maiņa (*declinatio*) ieviesta ne tikai latīņu valodā, bet visu cilvēku valodā, jo tā ir noderīga un nepieciešama. Ja tas tā nebūtu darīts, nedz mēs varētu iemācīties tik lielu daudzumu vārdu, [kā mums vajadzētu], (jo [iespējamo formu], kurās tos loka, ir bezgalīgi daudz (*infinitae*)), nedz arī no tiem, kurus mēs būtu iemācījušies, būtu skaidrs, kādas attiecsmes (*cognatio* burt. ‘radniecība’) pastāv starp tiem.” (Varro, Ling. 8.3)

Pēc Varrona domām, tā ir ārkārtīgi svarīga parādība valodā, gan grieķu, gan latīņu valodas un vispār – visu cilvēku valodas raksturīga īpašība. Jebkurai valodai – nepieciešama un noderīga.

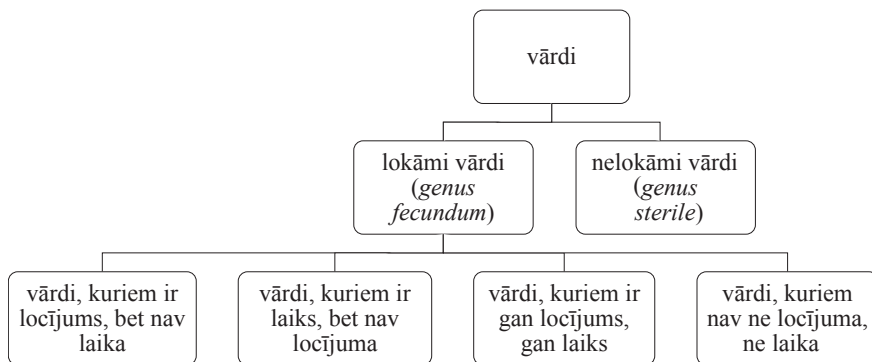
Burtiski *declinatio* nozīmē ‘novirzīšanās’, gramatikā – ‘vārdu formas maiņa, locīšana’. Salīdzinājumam *declinare* – ‘novirzīt, izvairīties, novirzīties; (gram.) locīt (nōmen), atvasināt (verba)’ (Veitmane et al. 1955, 237). Būtībā *declinatio* apzīmē jebkāda veida izmaiņas vārdā, pārveidojumus / maiņu gan nomenu, gan verbu morfoloģijā.

Varrons ar *declinatio* saprot gan formveidošanu, gan savā ziņā vārddarināšanu (atvasinājumu un saliekteņu darināšanu). Te arī minēti piemēri: *mammosae* ‘sieviete ar lielām krūtīm’ < *mamma* ‘krūtis’; *argentifodinae* ‘sudraba raktuves’ < *argentum fodiatur*. Un zīmīgi, ka Varronam būtiski ir ne tikai izvērsti sniegt piemērus un raksturot latīņu valodas formveidošanas un vārddarināšanas faktus, bet arī pamatot, kāpēc šie procesi ir svarīgi. Viņš saista derivāciju latīņu valodā ar universālu cilvēka valodas iezīmi – spēju veidot neierobežotu skaitu vārdu no ierobežota skaita elementiem sistematiskā veidā. Proti, valoda attīstās no sākotnēji ierobežota pirmatnēju vārdu krājuma, kas „uzlikti” atbilstīgi lietām, un darbojas produktīvi (skaņu pārmaiņu vai morfoloģiskās formas pārmaiņu rezultātā) kā avots lielam skaitam citu vārdu. Turklāt viņš pamato šo pozīciju ar to, ka, ja tas tā nebūtu, valodas apguve nebūtu iespējama.

Tālāk Varrons izšķir divu veidu *declinatio* (derivāciju / atvasināšanu + formveidošanu) valodā:

- 1) *declinatio naturalis* – burt. ‘dabisko locīšanu’, tā ir vārda formu veidošana, balstoties visu vienprātībā (pēc vienošanās) un valodas, t. i., analogijas, likumos; viena no raksturīgām iezīmēm te ir vispārīgums – formu paradigmas ir lielākoties tās pašas visiem konkrētā dialekta vai normētās valodas runātājiem; ja zināms vārds un tā locīšanas paradigma, var izsecināt visas tā pārējās formas (Varro, Ling. 8.21–2, 9.35, 10.16);
- 2) otrkārt, *declinatio voluntaria* – tā ir spontāna / patvaļīga leksisko vienību radīšana atbilstīgi darinātāja vēlmei; šādas formas var neatbilst valodas regularitātēm un līdz ar to ir anomālas; šī ir mazāk regulētā valodas daļa, kas tai vienlaikus piešķir lielāku elastīgumu.

Visbeidzot jāatzīmē, ka arī vārdšķiru klasifikācijā Varronam ir savs redzējums. Analizējot vārdus kā mazāko nedalāmo runas vienību, Varrons visupirms nošķir vārdus, kuri ir lokāmi (*genus fecundum*) un kuri nav lokāmi (*genus sterile*), sk. 1. attēlu:

1. attēls. Vārdu / vārdšķiru klasifikācija Varrona traktātā „Par latīņu valodu”

Lokāmām vārdšķirām Varrons piemēro vēl tālākus kritērijus, proti, lokāmie vārdi tiek iedalīti četrās vārdu šķirās / grupās (*partes orationis*), balstoties morfoloģiskajās pazīmēs, divās gramatiskajās kategorijās – locījumā un laikā:

- 1) vārdi, kam ir locījums, bet nav laika (piem., *docilis, facilis*) – nomeni, t. sk. adjektīvi;
- 2) vārdi, kuriem ir laiks, bet nav locījuma (*docet, facit*) – verbi;
- 3) vārdi, kuriem ir gan locījums, gan laiks (*docens, faciens*) – participi;
- 4) vārdi, kuriem nav ne locījuma, ne laika (*docte, facete*) – adverbi.

Locījums un laiks ir pamatpazīmes Varrona klasifikācijā, un abām šīm gramatiskajām kategorijām ir skaidri formas rādītāji latīņu valodā (piedēkļi, galotnes). Šāds vārdšķiru iedalījums, kas balstīts izteikti formas kritērijos, atšķiras no pārējās grieķu un romiešu gramatiskās tradīcijas, kur lielākoties primārais vārdšķiru iedalījuma kritērijs bija semantiskais princips, vārdu nozīme. Šīs četras vārdšķiras (sev. nomeni un verbi) tālāk tiek definētas un to kategorijas detalizēti raksturotas, uzmanību pievēršot arī sintaktiskām un semantiskām funkcijām (sk., piem., Robins 1997, 64–66).

Niansēta, padziļināta latīņu valodas faktu un struktūras izpēte Varronam ļauj izdarīt virkni jaunu un vērtīgu spriedumu par latīņu valodas struktūru. Viņš, piem., pierāda sestā locījuma – ablatīva – esamību latīņu valodā atšķirībā no grieķu valodas un fiksē tā rādītāja (resp. galotnes) nozīmi substantīvu un adjektīvu locīšanas tipu noteikšanā (Varro, Ling. 8.16, 10.62). Pirmo reizi arī nominatīvs tiek noteikts kā nomenu pamatforma, no kuras tālāk veidotas netiešo locījumu formas, un īstenības izteiksmes darāmās kārtas vienskaitļa 1. persona tiek noteikta kā verbu pamatforma. Turklāt Varrons atpazīst piecas formveidošanā līdzīgas lietvārdu kopas (grupētas pēc vienskaitļa ablatīva formas) un trīs atšķirīgas verbu kopas.

Viņa analīze būtībā paredz visu tālāko latīņu valodas formveidošanas analīzi un ir vērtīga latīņu valodas padziļinātai izziņai, kā arī apguvei.

Jāuzsver, ka divdesmit gadu simtus pēc Varrona joprojām sengrieķu un latīņu valodas apguve nodrošina stabilu izpratni par valodas sistēmu, tās elementu savstarpējo kopsaisti un funkcionēšanu valodas (pareizā) lietojumā. Tā, piem., Melānija Mellere (*Melanie Möller* 2021, 31) pamatoti uzskata, ka abas klasiskās valodas attīsta sīklasīšanas (*mikroskopische Lesen*) prasmi, permanenti aktivizējot precīzu gramatiskā materiāla un līdz ar to teksta uztveri – tās ir noderīgas zinības un prasmes jebkuras valodas apguvē un uztverē; tā mūslaikos ir šo valodu (sauktu par mirušajām) priekšrocība pret „dzīvajām” valodām.

Antīkie valodas teorētiķi noteikti neparedzēja gadu tūkstošiem ilglaicīgu sengrieķu un latīņu valodas dzīvi tekstos un mācībās, tomēr ar savu veikumu to noteikti ir balstījuši.

Secinājumi

Nobeigumā ir vērts uzsvērt faktu, kurš līdzšinējā izklāstā nav ticis akcentēts, proti, gan seno grieķu, gan latīņu jeb romiešu tekstos un domās par valodu objekts ir dzimtā

valoda. Pašsaprotami, ka dzimtā valoda ir jāapgūst; valodas apgūšanai tās elementi ir jāizpēta un jāizprot (jānosauc, jādefinē, jānovērtē un jāizprot to kopsakarība).

Tā veidojas antīko teorētiku izpratne par valodas struktūru un sistēmu, sākot ar dzimto grieķu vai latīņu valodu (kas arī jāizzina un jāapgūst), tad pamazām, salīdzinot arī ar otru – apgūto – klasisko valodu, vērtējot dažādus valodas faktus, nosaucot, definējot un klasificējot, saskatot struktūras likumsakarības un izdarot vispārinātus secinājumus.

Antīko teorētiku teksti atklāj daudzpusīgu valodas izziņu, pakāpenisku tās sistēmas apjausmu un izpēti dažādos līmeņos. Un ne jau pašmērķim, bet apzinātai labas – pareizas un skaidras – valodas apguvei, ko tālāk lietot atbilstīgi un skaisti.

Saīsinājumi

Arist. Rh.	Aristoteles. <i>Ars Rhetorica</i> .
Cic. De Orat.	Cicero. <i>De Oratore</i>
DH Comp.	Dionysius Halicarnassensis. <i>De compositione verborum</i>
Dion. Thrax	Dionysius Thrax. <i>Ars Grammatica</i>
Quint. Inst.	Quintilianus. <i>Institutio Oratoria</i>
Varro, Ling.	Varro. <i>De lingua Latina</i>

Avoti

1. Aristotelis. *Runas māksla – Rētorika*. 2020. Rūmniece, Ilze, Paparinska, Vita, Rotkale, Līva, Lāms, Ojārs, Laizāns, Mārtiņš, Kukjalko, Brigita (tulk.). Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds.
2. *Aristotelis Ars rhetorica*. 1976. Kassel, Rudolf (ed.). Berlin: De Gruyter.
3. Cicero. *De Oratore*. 1969/1995. Kumaniecki, Kazimierz (ed.). Stuttgartiae: Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana.
4. Denys d'Halicarnasse. 2002. *Opuscules rhétoriques*. Aujac, Germaine (texte établi et traduit). Paris: Les Belles Lettres.
5. Quintilianus Marcus Fabius. *Institutionis oratoriae Libri XII*. 1959. Radermacher, Ludwig (ed.). Lipsiae: In Aedibus Teubneri.
6. Uhlig, Gustav (ed.). 1883. *Dionysii Thracis Ars grammatica qualem exemplaria vetustissima exhibent*. Grammatici Graeci, I, 1. Leipzig: Teubner. [Repr. Hildesheim: Olms, 1979.]
7. Varro. 1938a. *On the Latin Language*. Vol. I: Books 5–7. *Fragments*. Kent, Roland G. (trans.). Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
8. Varro. 1938b. *On the Latin Language*. Vol. II: Books 8–10. *Fragments*. Kent, Roland G. (trans.). Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
9. Veitmane, Klāra et al. 1955. *Latīņu-latviešu vārdnīca*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Literatūra

1. Clackson, James. 2015. Latinitas, Ἑλληνισμός and Standard languages. *Ancient Languages between Variations and Norm. Studi e Saggi Linguistici*. LIII (2). Marotta, Giovanna, Rovai, Francesco (eds.). Pisa: Edizioni ETS, 309–330.

2. Law, Vivien. 2003. *The History of Linguistics in Europe: From Plato to 1600*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781316036464>
3. Lokmane, Ilze. 2015. Sintakse „Latviešu valodas gramatikā”. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 10, 24–34.
4. Matthaios, Stephanos. 2014. Philological–grammatical tradition in ancient linguistics. *Encyclopedia of Ancient Greek Language and Linguistics*. Vol. 3. Giannakis, Georgios (ed.). Leiden, Boston: Brill, 63–76.
5. Matthaios, Stephanos, Montanari, Franco, Rengakos, Antonios. 2011. Introduction. *Ancient Scholarship and Grammar: Archetypes, Concepts and Contexts*. Matthaios, Stephanos, Montanari, Franco, Rengakos, Antonios (eds.). Berlin, New York: De Gruyter, 1–8. <https://doi.org/10.1515/9783110254044>
6. Missiou, Anna. 2007. Language and education in antiquity. The ancient Greeks and language. *A History of Ancient Greek from the Beginnings to Late Antiquity*. Christidis, Anastasios Phoibos (ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 1182–1192.
7. Möller, Melanie. 2021. Latein und Griechisch im 21. Jahrhundert. 2021. *Latein und Griechisch im 21. Jahrhundert*. Fricke, Angelina, Reith, Manuel, Vogt-Spira, Gregor (Hg.). Darmstadt: Wissenschaftliche Buchhandlung, 29–34.
8. Robins, Robert Henry. 1996. The initial section of the *Tekhnē Grammatikē*. *Ancient Grammar: Content and Context*. Swiggers, Pierre, Wouters, Alfons (eds.). Leuven, Paris: Peeters, 3–15.
9. Robins, Robert Henry. 1997. *A Short History of Linguistics*. 4th ed. London, New York: Longman. [Pirmizdev.: 1967.]
10. Robins, Robert Henry. 1998. The authenticity of the *Technē*. *Dionysius Thrax and the Technē Grammatikē*. Law, Vivien, Sluiter, Ineke (eds.). Munster: Nodus Publikationen, 13–26. [Pirmizdev.: 1995.]
11. Rūmniece, Ilze. 2008. Hellēņu kultūrietekmes zīmes grieķu valodas leksikā. *Hellēņu mantojums*. Lāms, Ojārs, Rūmniece, Ilze (red.). Rīga: Latvijas Universitāte, 10–18.

Summary

In the activities important and respected in the ancient stages of European cultural history, i.e., in the career of an orator, statesman and, of course, poet or prose author, only a well-cognized and thus well-developed language was appropriate. In the texts on language and style by both Greek and Roman theorists, the concept of “good, correct language” is one (the first) of the four parameters that characterize a good verbal expression in general. The other three parameters are clarity, appropriateness or adequacy, orderliness, or beauty. The first two parameters are very much based on the knowledge of language system elements and their interaction when forming an expression in oral or written text.

Understanding of linguistic (in the modern sense) issues in Greco-Roman cultural period developed within the interaction environment of philosophical, rhetorical, and grammatical thought; also chronologically, in that order. Ancient texts and contexts reveal the cognizance of the language system and a conscious understanding of its elements as a precondition for the most successful use of language, ensuring that mistakes are avoided.

By looking at and summarizing the most important information from the material of ancient sources, it is possible to draw parallels with modern problems, when the role of learning the elements of the language system in the process of language acquisition and use has often to be reminded and emphasized.

Keywords: good / correct language; language system; system elements; grammar; theorist; ancient texts / sources.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Latviešu literārās valodas frikatīvie spraudzeņi: uztveres pētījums

Fricatives of the Standard Latvian: Perception study

Solveiga Čeirane

Rīgas Stradiņa universitāte
Dzirciema iela 16, Rīga, LV-1007, Latvija
E-pasts: solveiga.ceirane@rsu.lv

Inese Indričāne

Latviešu valodas institūts
Latvijas Universitāte
Kalpaka bulvāris 4, Rīga, LV-1050, Latvija
E-pasts: inese.indricane@lu.lv

Rakstā pētītas latviešu valodas frikatīvo spraudzeņu auditīvās jeb uztverei būtiskās īpašības. Tā mērķis ir noskaidrot formantu pārejās un pašā frikatīvajā spraudzenī ietvertās akustiskās informācijas nozīmīgumu. Uztveres eksperimentos atskaņoto stimulu izveidei ir izmantots laboratoriskas runas ieraksts ar izolētām CVC zilbēm, kurās C ir frikatīvs spraudzenis, bet V – īsais patskanis [a], piem., [faf], [vav], [sas], [zaz], [ʃaf], [ʒaʒ], [jaʃ], [xax]. CVC zilbes tika rediģētas ar runas analīzes datorprogrammu PRAAT, saglabājot prevokālisko un izdzēšot postvokālisko frikatīvo spraudzeni. Respondentiem atskaņotie stimuli izklausījās kā *fa*, *va*, *sa*, *za* utt. Uztveres pētījumu veido divi eksperimenti: 1) pirmā eksperimenta laikā respondentiem tika atskaņoti 16 stimuli, kuri iegūti, 40 ms garu katra prevokāliskā frikatīvā spraudzeņa posmu kombinējot ar patskaņa [a] formantu pārejām; 2) otrā eksperimenta laikā tika atskaņoti 16 stimuli, kuros 40 ms garš katra prevokāliskā frikatīvā spraudzeņa posms bija kombinēts ar patskaņa [a] stabilo posmu. Rezultāti rāda, ka latviešu respondentu grupā vairums frikatīvo spraudzeņu ir atpazīti labāk nekā cittautiešu respondentu grupā, tomēr būtiski lielāks pareizi klasificēto stimulu skaits latviešu respondentu grupā konstatēts tikai dažiem frikatīvajiem spraudzeņiem: dentālajiem [s], [z] (abos eksperimentos) un alveolārajam [ʒ] (pirmajā eksperimentā). Latviešu respondentu grupā balsīgo frikatīvo spraudzeņu uztverē formantu pārejām ir lielāka nozīme nekā nebalsīgo frikatīvo spraudzeņu uztverē, jo balsīgo frikatīvo spraudzeņu pārejas ir garākas, izteiksmīgākas un tāpēc reprezentīvākas nekā nebalsīgajiem frikatīvajiem spraudzeņiem. Cittautiešu respondentu grupā, kuriem latviešu valodas prasmes līmenis ir zemāks, formantu pārejas sniedz būtisku papildu informāciju visu frikatīvo spraudzeņu atpazīšanā.

Atslēgvārdi: frikatīvs spraudzenis; berzes posms; formantu pārejas; uztveres pētījums (eksperiments); valodas prasme.

Ievads

Rakstā analizētas latviešu valodas frikatīvo spraudzeņu auditīvās jeb uztverei būtiskās īpašības. Tā mērķis ir noskaidrot formantu pārejās (no prevokāliskā frikatīvā spraudzeņa uz fonētisko apkaimi veidojošo patskani) un pašā frikatīvajā spraudzenī ietvertās akustiskās informācijas nozīmīgumu, kā arī latviešu valodas prasmes lomu frikatīvo spraudzeņu uztverē. Latviešu valodas līdzskaņu auditīvās īpašības vēl aizvien ir maz pētītas, tāpēc šo uztveres eksperimentu rezultāti var būtiski papildināt jau veikto pētījumu datus.

1. Teorijas apskats

Līdz šim latviešu valodas fonētikā galvenokārt pētītas slēdzeņu auditīvās īpašības. Jura Grigorjeva (2008) rakstā aplūkotas eksplozīvo slēdzeņu uztverei būtiskās akustiskās īpašības. Studentu veiktajos uztveres pētījumos J. Grigorjeva (2009) vadībā pārbaudīta formantu pāreju loma šo līdzskaņu atpazīšanā, izmantojot sintezētus stimulus. Ineses Indričānes promocijas darbā (2013a) un rakstā (2013b) analizēta nebalsīgo slēdzeņu uztvere pēc formantu pārejām un izolētiem trokšņa posmiem, stimulu izveidei izmantojot laboratoriskas runas ierakstus. I. Indričānes promocijas darbā (2013a) iekļauti arī nebalsīgo frikatīvo spraudzeņu dati, raksturojot formantu pāreju lomu nebalsīgo frikatīvo spraudzeņu atpazīšanā. Līdzskaņu uztveres jomā darbs turpināts, aptverot arī pārējās līdzskaņu grupas – balsīgos slēdžeņus (Čeirane 2015), slēdžeņus (troksneņu grupā) kopumā (Čeirane, Indričāne 2018), pētījumos papildus iesaistot respondentus, kuri latviešu valodu apgūst kā svešvalodu, un skaneņus – nāseņus *m /m/, n /n/, ņ /ɲ/* (Taperte 2019a, 2019b, 2019c), kurus latviešu valodas fonētikā tradicionāli dēvē par nazālajiem slēdžeņiem (Laua 1997, 30; Nītiņa, Grigorjevs 2013, 58), un laterālos spraudzeņus *l /l/, ʎ /ʎ/* (Taperte 2018a, 2018b).

Angļu valodā frikatīvo spraudzeņu uztvere ir plaši pētīta. Lai noskaidrotu svarīgākās frikatīvo spraudzeņu uztveres pazīmes, stimuli tiek kombinēti gan ar līdzskaņa berzes posmu, gan ar patskaņu formantu pārejām (Whalen 1981; Jongman 1989; Stevens et al. 1992; Nittrouer et al. 1997; Nittrouer 2002; Wagner et al. 2006). Jaunākā pētījumā izmantota multimodāla pieeja, vērtējot angļu valodas frikatīvo spraudzeņu uztveri audio, vizuālā un audiovizuālā režīmā vairākās respondentu grupās – gan ar angļu valodu kā dzimto valodu, gan arī ar mandarīnu un korejiešu valodu kā dzimto valodu (Cho et al. 2020). Tā kā visi angļu valodas frikatīvie spraudzeņi artikulācijas vietas ziņā precīzi neatbilst latviešu valodas spraudzeņu izrunai, abu valodu dati šajā pētījumā netiek salīdzināti.

Latviešu valodā pavisam ir astoņas frikatīvo spraudzeņu fonēmas: labiodentālie *f /f/, v /v/*, dentālie *s /s/, z /z/*, alveolārie *š /ʃ/, ž /ʒ/*, palatālais *j /j/* un velārais *h /x/* (sk. 1. tabulu).

ARTIKULĀCIJAS VIETA	Bilabiāla		Labio-dentāla		Dentāla		Alveolāra		Palatāla		Velāra	
ARTIKULĀCIJAS VEIDS												
Eksplozīvs slēdzenis	p	b			t	d			c	ɟ	k	g
Frikatīvs spraudzenis			f	v	s	z	ʃ	ʒ		j	x	
Afrikatīvs slēdzenis					ts	dz	tʃ	dʒ				
Nāsenis		m				n				ɲ		
Laterāls spraudzenis							l		ʎ			
Vibrants							r					

1. tabula. Latviešu valodas līdzskaņu fonēmu apzīmēšana starptautiskā fonētiskā alfabēta (SFA) sistēmā (sk. Nītiņa, Grigorjevs 2013, 57–79)

Lai gan līdzskaņus *v* un *j* latviešu valodā var izrunāt gan ar berzi, gan atvērtāk, berzes komponentam pilnīgi vai daļēji zūdot (Nītiņa, Grigorjevs 2013, 68–69, 71–72, 86; sk. arī Grigorjevs, Indričāne, Taperte 2016), rakstā analizēto līdzskaņu apzīmēšanai tiek lietots termins *frikatīvs spraudzenis*. Lai nodrošinātu nosacījumu, ka frikatīvie spraudzeņi tiek pētīti pirms patskaņa (nevis divskaņa, kas varētu rasties vokalizācijas rezultātā), stimulu izveidei tika izraudzītas vienības ar frikatīvajiem spraudzeņiem [v] un [j] gan prevokāliskā, gan postvokāliskā pozīcijā.

2. Materiāls un metode

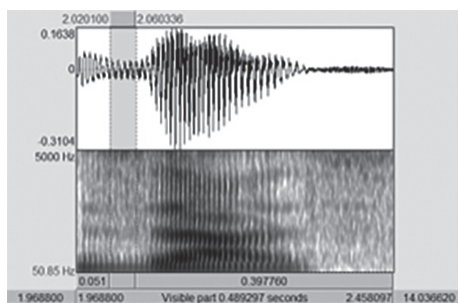
Uztveres eksperimentos atskaņoto stimulu izveidošanai ir izmantots laboratoriskas runas ieraksts ar izolētām CVC zilbēm, kurās C ir frikatīvais spraudzenis, bet V – īsais patskanis *a* [a], piem., *faf* [faf], *vav* [vav], *sas* [sas], *zaz* [zaz], *šaš* [ʃaʃ], *žaž* [ʒaʒ], *jaj* [jaj], *hah* [xax].

Zilbes ierunājis informants (vīrietis, 24 gadi), kuram latviešu valoda ir dzimtā valoda un kura izruna atbilst latviešu literārās valodas normām. Atbilstīgi katra uztveres eksperimenta mērķim CVC zilbes rediģētas ar runas analīzes datorprogrammu PRAAT (versija 5.3.60)¹.

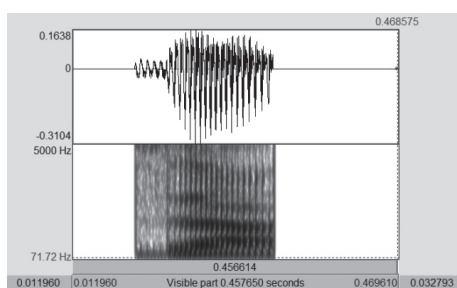
Uztveres pētījumu veido divas daļas jeb divi uztveres eksperimenti:

- 1) pirmā eksperimenta laikā respondentiem tika atskaņoti 16 stimuli, kuri iegūti, 40 ms garu katra prevokāliskā frikatīvā spraudzeņa posmu (iegūts no intensīvākās frikatīvā spraudzeņa berzes enerģijas zonas; sk. 1. attēlu) kombinējot ar patskaņa [a] formantu pārejām (sk. 2. attēlu, kurā redzams pirmajā eksperimentā atskaņota stimula paraugs);

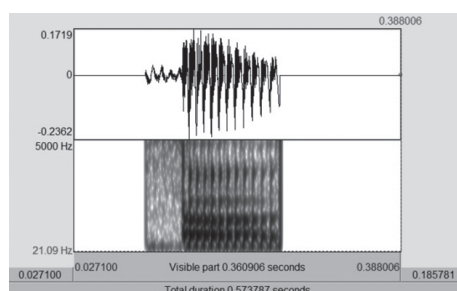
¹ Praat: *Doing phonetics by computer* (plašāk par šo programmu un tās jaunāko versiju sk. Boersma, Weenink 2013).

1. attēls. 40 ms iezīmēšana balsīga frikatīvā spraudzeņa posmā

2. attēls. Stimula paraugs: frikatīvā spraudzeņa posms (40 ms) + patskaņa [a] formantu pārejas

3. attēls. Stimula paraugs: frikatīvā spraudzeņa posms (40 ms) + patskaņa [a] stabils posms

- 2) otrajā eksperimentā tika iekļauti 16 stimuli, kuros 40 ms garais katra prevokāliskā frikatīvā spraudzeņa posms kombinēts ar patskaņa [a] stabilo posmu (sk. 3. attēlu).

Abos eksperimentos izmantots 40 ms frikatīvā spraudzeņa berzes posms, ņemot vērā uztveres pētījuma rezultātus, kuros konstatēts, ka amerikāņu angļu valodas frikatīvo spraudzeņu (izņemot interdentaļos frikatīvos spraudzeņus [θ] un [ð]) identificēšanai nepieciešamais minimālais berzes posma ilgums variē no 30 līdz 50 ms un 40 ms berzes posms nodrošina informācijas uztveri 50% gadījumu (Jongman 1989, 1723).

Katrā eksperimentā viens un tas pats prevokāliskais frikatīvais spraudzenis bija pārstāvēts divas reizes. Zilbes postvokāliskais frikatīvais spraudzenis no ieraksta tika izdzēsts pilnībā, tādēļ respondentiem atskaņotie stimuli izklausījās kā *fa, va, sa, za* utt.

Stimulu atskaņošana un respondentu aptauja noritēja klātienē – Rīgas Stradiņa universitātē 2017. gadā. Izveidotie stimuli tika atskaņoti Rīgas Stradiņa universitātes 1. kursa studentiem, kuri veidoja divas respondentu grupas:

- 1) latviešu respondentu grupu – 26 dalībnieki (studiju programma „Audiologopēdija”), kuru dzimtā valoda ir latviešu valoda;
- 2) cittautiešu respondentu grupu – 32 dalībnieki (studiju programma „Medicīna”), kuru dzimtā valoda ir vācu, norvēģu, zviedru vai somu valoda un kuri latviešu

valodu apguva otro semestri. Cittautiešu respondentu grupā nebija iespējams nodrošināt vienādu respondentu skaitu katrai pārstāvētajai valodai, tāpēc šo respondentu atbildes ir sniegtas apkopotā veidā un viņu dzimtās valodas ietekme latviešu valodas frikatīvo spraudzeņu atpazīšanā rakstā nav izvērtēta.

Respondentiem tika dots uzdevums: klausīties un izdalītajās anketās atzīmēt dzirdēto skaņu, atbildei izvēloties vienu no norādītajiem līdzskaņiem: *f, v, s, z, š, ž, j* vai *h*. Tika paskaidrots, ka jānorāda tas līdzskanis, kas pēc iespējas labāk atbilst dzirdētajam stimulam (ja tas nav saklausāms pavisam precīzi). Stimuli tika atskaņoti nejaušā secībā, lai respondenti nevarētu uzminēt pareizo atbildi.

Paredzams, ka lielāks pareizo atbilžu skaits katram frikatīvajam spraudzenim tiks iegūts pirmajā eksperimentā (40 ms garie frikatīvo spraudzeņu posmi, kombinēti ar patskaņa [a] formantu pārejām), jo šie stimuli ir arī garāki un ietver vairāk frikatīvā spraudzeņa uztverei būtiskas informācijas salīdzinājumā ar otrajā eksperimentā izmantotajiem stimuliem (40 ms garie frikatīvo spraudzeņu posmi, kombinēti ar patskaņa [a] stabilo posmu). Gaidāms arī, ka lielāks pareizi atpazītu frikatīvo spraudzeņu stimulu skaits būs vērojams respondentu grupā, kuriem latviešu valoda ir dzimtā valoda, salīdzinājumā ar respondentu grupu, kuriem latviešu valoda ir svešvaloda.

3. Rezultāti

Respondentu atbildes apkopotas 2.–5. tabulā. Rezultātu apskatā vispirms raksturotas to respondentu atbildes, kuriem latviešu valoda ir dzimtā valoda – latviešu respondentu dati (sk. 2.–3. tabulu), bet pēc tam analizētas to respondentu atbildes, kuriem latviešu valoda ir svešvaloda – cittautiešu respondentu dati (sk. 4.–5. tabulu). Nodaļas beigās sniegts abu respondentu grupu atbilžu salīdzinājums.

3.1. Latviešu respondentu dati

Pirmā eksperimenta rezultāti rāda (sk. 2. tabulu), ka latviešu respondentu grupā vislabāk atpazīti nebalsīgais labiodentālais frikatīvais spraudzenis [f] un balsīgais palatālais frikatīvais spraudzenis [j] (abi – 100%); samērā liels pareizo atbilžu skaits iegūts arī balsīgajam dentālajam frikatīvajam spraudzenim [z] (92%) un nebalsīgajam velārajam frikatīvajam spraudzenim [x] (90%); mazāk pareizu atbilžu iegūts balsīgajam labiodentālajam frikatīvajam spraudzenim [v] (81%) un balsīgajam alveolārajam frikatīvajam spraudzenim [ʒ] (78%); vēl mazāk pareizu atbilžu – nebalsīgajam dentālajam frikatīvajam spraudzenim [s] (51%) un nebalsīgajam alveolārajam frikatīvajam spraudzenim [ʃ] (46%).

Izvērtējot respondentu atbildes, redzams, ka sajaukti balsīguma ziņā atšķirīgi, bet artikulācijas vietas ziņā vienādi frikatīvie spraudzeņi: balsīgais [v] ar nebalsīgo [f] (15%); nebalsīgais [s] ar balsīgo [z] (35%); nebalsīgais [ʃ] ar balsīgo [ʒ] (50%).

Alveolārais frikatīvais spraudzenis [ʒ] pārsvarā sajaukts ar palatālo frikatīvo spraudzeni [j] (10%). Frikatīvie spraudzeņi [ʒ] un [j] abi ir balsīgi, taču līdzskanis [ʒ] (un arī tā nebalsīgais līdzinieks – alveolārais frikatīvais spraudzenis [ʃ], kas nelielā

Stimuli	Atpazīts (%)									
	C	f	v	s	z	ʃ	ʒ	j	x	
	f	100								
	v	15	81						4	
	s		2	51	35	4	6	2		
	z			2	92			6		
	ʃ					46	50	4		
	ʒ					6	78	10	6	
	j							100		
	x	4	2	2	2	2			90	

2. tabula. Latviešu respondentu dati: pirmā eksperimenta rezultāti (frikatīvo spraudzeņu atpazīšana pēc stimuliem, kas izveidoti, kombinējot 40 ms garu frikatīvā spraudzeņa posmu ar patskaņa [ɑ] formantu pārejām)

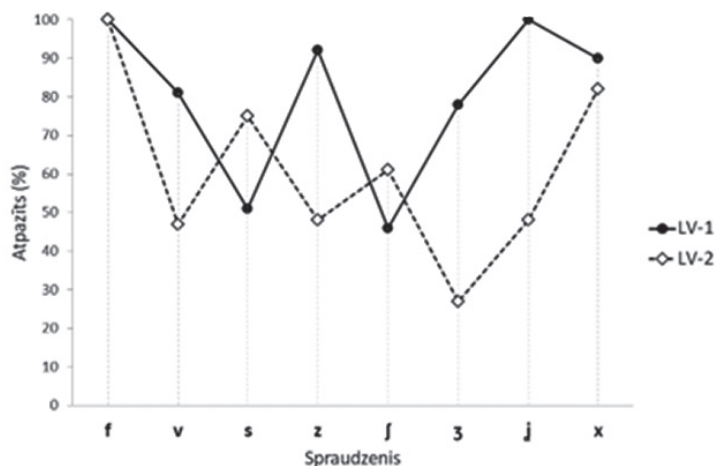
Stimuli	Atpazīts (%)									
	C	f	v	s	z	ʃ	ʒ	j	x	
	f	100								
	v	38	47			2		4	9	
	s	6		75	17				2	
	z	14	6	8	48			20	4	
	ʃ						61	29	6	4
	ʒ						65	27	8	
	j	21	25	2					48	4
	x	8	4			2			4	82

3. tabula. Latviešu respondentu dati: otrā eksperimenta rezultāti (frikatīvo spraudzeņu atpazīšana pēc stimuliem, kas izveidoti, kombinējot 40 ms garu frikatīvā spraudzeņa posmu ar patskaņa [ɑ] stabilo posmu)

skaitā gadījumu (4%), tāpat kā [ʒ], sajaukts ar [j]) tiek izrunāts ar papildartikulāciju – palatalizāciju, kam latviešu literārajā valodā gan ir tikai fonētiska, bet ne fonoloģiska nozīme, t. i., latviešu literārajā valodā nepastāv fonoloģiska opozīcija: /ʃ/ vs. /j/ un /ʒ/ vs. /ʒj/ (Nītiņa, Grigorjevs 2013, 66–67).

Dentālo un alveolāro frikatīvo spraudzeņu grupā balsīgajiem frikatīvajiem spraudzeņiem ir lielāks pareizi atpazīto stimulu skaits nekā artikulācijas vietas ziņā atbilstīgajiem nebalsīgajiem frikatīvajiem spraudzeņiem: balsīgajam [z] (92%) vairāk nekā nebalsīgajam [s] (51%) un balsīgajam [ʒ] (78%) vairāk nekā nebalsīgajam [ʃ] (46%).

Otrā eksperimenta rezultāti rāda (sk. 3. tabulu), ka latviešu respondentu grupā vislabāk atpazīts nebalsīgais labiodentālais frikatīvais spraudzenis [f] (100%); tad nebalsīgais velārais frikatīvais spraudzenis [x] (82%); nebalsīgais dentālais frikatīvais spraudzenis [s] (75%); nebalsīgais alveolārais frikatīvais spraudzenis [ʃ] (61%);

4. attēls. Latviešu respondentu dati: pirmā un otrā eksperimenta rezultātu salīdzinājums (LV-1: pirmā eksperimenta rezultāti – frikatīvs spraudzenis, kombinēts ar patskaņa [a] formantu pārejām; LV-2: otrā eksperimenta rezultāti – frikatīvs spraudzenis, kombinēts ar patskaņa [a] stabilo posmu)

balsīgais dentālais frikatīvais spraudzenis [z] un balsīgais palatālais frikatīvais spraudzenis [j] (abi – 48%); balsīgais labiodentālais frikatīvais spraudzenis [v] (47%). Vismazāk pareizi atpazītu stimulu ir balsīgajam alveolārajam frikatīvajam spraudzenim [ʒ] (27%).

Tāpat kā pirmajā eksperimentā, arī otrajā eksperimentā sajaukti balsīguma ziņā atšķirīgi, bet artikulācijas vietas ziņā vienādi frikatīvie spraudzeņi: balsīgais labiodentālais [v] ar nebalsīgo labiodentālo [f] (38%); nebalsīgais dentālais [s] ar balsīgo dentālo [z] (17%); nebalsīgais alveolārais [ģ] ar balsīgo alveolāro [ʒ] (29%), kā arī balsīgais alveolārais [ʒ] ar nebalsīgo alveolāro [ģ] (65%). Tāpat konstatēti gadījumi, kad ar papildartikulāciju, t. i. – palatalizāciju, izrunāti alveolārie frikatīvie spraudzeņi [ģ] (6%) un [ʒ] (8%) atpazīti kā palatālais frikatīvais spraudzenis [j].

Otrajā eksperimentā visiem nebalsīgajiem frikatīvajiem spraudzeņiem ir lielāks pareizi atpazītu stimulu skaits nekā artikulācijas vietas ziņā atbilstīgajiem balsīgajiem frikatīvajiem spraudzeņiem: [f] (100%) > [v] (47%); [s] (75%) > [z] (48%); [ģ] (61%) > [ʒ] (27%).

Salīdzinot abu eksperimentu rezultātus (sk. 4. attēlu), var secināt, ka latviešu respondentu grupā balsīgie frikatīvie spraudzeņi pēc stimuliem, kuri veidoti, kombinējot 40 ms garu frikatīvā spraudzeņa posmu ar patskaņa [a] formantu pārejām, ir atpazīti labāk nekā pēc stimuliem, kuri veidoti, kombinējot 40 ms garo frikatīvā spraudzeņa posmu ar patskaņa [a] stabilo posmu, t. i. – pirmajā eksperimentā balsīgie frikatīvie spraudzeņi atpazīti biežāk.

Nebalsīgajiem frikatīvajiem spraudzeņiem ir iegūti atšķirīgi rezultāti: frikatīvo spraudzeņu [f] un nosacīti arī [x] pareizi atpazīto stimulu skaits abos eksperimentos ir līdzīgs – [f] 100% vs. 100% un [x] 90% vs. 82%, bet frikatīvajiem spraudzeņiem [s]

un [ʃ] pirmajā eksperimentā iegūts mazāks pareizi atpazītu stimulu skaits nekā otrajā eksperimentā – [s] 51% vs. 75% un [ʃ] 46% vs. 61%.

3.2. Cittautiešu respondentu dati

Pirmā eksperimenta rezultāti (sk. 4. tabulu) rāda, ka cittautiešu respondentu grupā vislabāk atpazīti labiodentālie frikatīvie spraudzeņi [f] (95%), [v] (92%) un velārais frikatīvais spraudzenis [x] (92%), kā arī palatālais frikatīvais spraudzenis [j] (86%). Mazāks pareizi atpazītu stimulu skaits ir dentālajiem un alveolārajiem frikatīvajiem spraudzeņiem – [ʃ] (58%), [z] (41%), [ʒ] (33%) un [s] (25%).

4. tabulā redzams, ka, tāpat kā latviešu respondentu grupā, arī cittautiešu respondentu grupā tiek jaukti artikulācijas vietas ziņā vienādi, bet balsīguma ziņā atšķirīgi frikatīvie spraudzeņi, piem., lielā skaitā gadījumu – dentālo un alveolāro frikatīvo spraudzeņu grupās: nebalsīgais dentālais [s] ar balsīgo dentālo [z] (62%) un balsīgais dentālais [z] ar nebalsīgo dentālo [s] (34%); nebalsīgais alveolārais [ʃ] ar balsīgo alveolāro [ʒ] (34%). Tāpat var novērot, ka alveolārais frikatīvais spraudzenis [ʒ] pārsvarā atpazīts kā palatālais frikatīvais spraudzenis [j] (48%). Šāds rezultāts skaidrojams ar to, ka atbilstoši akustiskajiem datiem alveolārais frikatīvais spraudzenis [ʒ] būtībā ir palatalizēts, kas ietekmē arī uztveres pētījuma rezultātus (sk. 3.1. apakšodaļu).

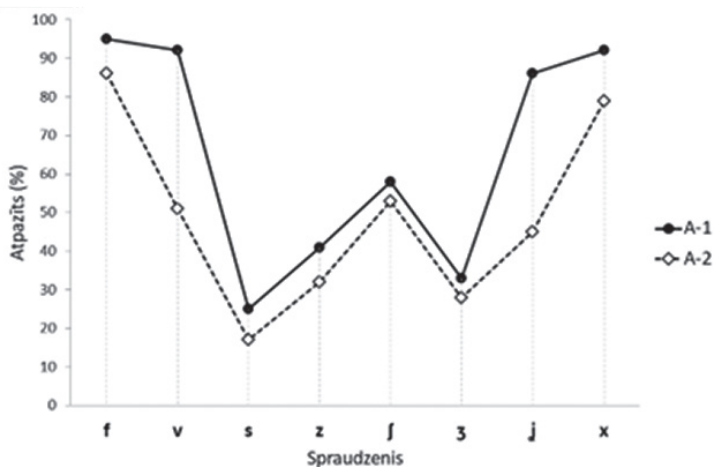
Otrajā eksperimentā (sk. 5. tabulu) salīdzinājumā ar pirmo eksperimentu ir samazinājies pareizo atbilžu skaits visiem frikatīvajiem spraudzeņiem. Pēc berzes posma atpazīti tikai divi frikatīvie spraudzeņi – nebalsīgais labiodentālais [f] (86%) un nebalsīgais velārais [x] (79%). Mazāks pareizi atpazītu stimulu skaits ir iegūts nebalsīgajam alveolārajam frikatīvajam spraudzenim [ʃ] (53%), balsīgajam labiodentālajam frikatīvajam spraudzenim [v] (51%), balsīgajam palatālajam frikatīvajam spraudzenim [j] (45%), tad balsīgajiem frikatīvajiem spraudzeņiem – dentālajam [z] (32%) un alveolārajam [ʒ] (28%). Vismazāk pareizi atpazītu stimulu ir nebalsīgajam dentālajam frikatīvajam spraudzenim [s] (17%).

	Atpazīts (%)									
	C	f	v	s	z	ʃ	ʒ	j	x	
Stimuli	f	95	3			2				
	v	2	92	2				2	2	
	s				25	62	2	9		2
	z				34	41	3	20	2	
	ʃ			3	3	2	58	34		
	ʒ				2		11	33	48	6
	j	2	9				3		86	
	x	3	3						2	92

4. tabula. Cittautiešu respondentu dati: pirmā eksperimenta rezultāti (frikatīvo spraudzeņu atpazīšana pēc stimuliem, kas izveidoti, kombinējot 40 ms garu frikatīvā spraudzeņa posmu ar patskaņa [a] formantu pārejām)

Stimuli	Atpazīts (%)								
	C	f	v	s	z	ʃ	ʒ	j	x
f		86	14						
v		5	51	2	2			9	31
s		12	5	17	64		2		
z		23	13	20	32		9		3
ʃ		5	1	5	1	53	26	4	5
ʒ			5	2	5	36	28	12	12
j		16	23	2			2	45	12
x		6	2		2	6		5	79

5. tabula. Cittautiešu respondentu dati: otrā eksperimenta rezultāti (frikatīvo spraudzeņu atpazīšana pēc stimuliem, kas izveidoti, kombinējot 40 ms garu frikatīvā spraudzeņa posmu ar patskaņa [a] stabilo posmu)

5. attēls. Cittautiešu respondentu grupas dati: pirmā un otrā eksperimenta salīdzinājums (A-1: pirmā eksperimenta rezultāti – frikatīvā spraudzeņa posms, kombinēts ar patskaņa [a] formantu pārejām; A-2: otrā eksperimenta rezultāti – frikatīvā spraudzeņa posms, kombinēts ar patskaņa [a] stabilo posmu)

5. tabulā redzams, ka respondentu atbildēs vērojama liela dažādība: piem., balsīgais dentālais frikatīvais spraudzenis [z] atpazīts kā frikatīvie spraudzeņi [f], [v], [s], [ʒ], [x]; nebalsīgā alveolārā frikatīvā spraudzeņa [ʃ] atbilžu apkopojumā pārstāvēti visi anketā dotie atbilžu varianti – visi frikatīvie spraudzeņi; balsīgā alveolārā frikatīvā spraudzeņa [ʒ] atbildēs ne reizi nav minēts tikai nebalsīgais labiodentālais frikatīvais spraudzenis [f]. Tāpat kā pirmajā eksperimentā, arī otrajā eksperimentā ir jaukti balsīguma ziņā atšķirīgi, bet artikulācijas vietas ziņā vienādi vai līdzīgi frikatīvie spraudzeņi un lielākā skaitā gadījumu – dentālo un alveolāro frikatīvo spraudzeņu grupās: nebalsīgais dentālais [s] ar balsīgo dentālo [z] (64%); balsīgais

alveolārais [ʒ] ar nebalsīgo alveolāro [ʃ] (36%) un nebalsīgais alveolārais [ʃ] ar balsīgo alveolāro [ʒ] (26%).

Salīdzinot abu eksperimentu rezultātus (sk. 5. attēlu), redzams, ka cittautiešu respondentu grupā visi frikatīvie spraudzeņi pēc stimuliem, kuri veidoti, kombinējot 40 ms garu frikatīvā spraudzeņa posmu ar patskaņa [ɑ] formantu pārejām, ir atpazīti labāk nekā pēc stimuliem, kuri veidoti, kombinējot 40 ms garo frikatīvā spraudzeņa posmu ar patskaņa [ɑ] stabilo posmu, t. i. – pirmajā eksperimentā visi frikatīvie spraudzeņi atpazīti biežāk.

Lielākās atšķirības vērojamas balsīgā palatālā frikatīvā spraudzeņa [j] un balsīgā labiodentālā frikatīvā spraudzeņa [v] atpazīšanā: uztveres eksperimentu rezultāti rāda, ka formantu pārejas ir svarīgas šo līdzskaņu atpazīšanā – tās neietverot stimulā, ir būtiski samazinājies pareizo atbilžu skaits. Jāņem vērā, ka līdzskaņi *v* un *j* latviešu valodā ir vienīgie, kas var pilnībā vokalizēties, tāpēc formantu pārejas ir svarīgas gan šo līdzskaņu akustiskajā raksturojumā, gan uztverē. Pārējiem frikatīvajiem spraudzeņiem abos eksperimentos konstatētās atšķirības nav lielas – formantu pāreju neesamība otrajā eksperimentā izmantotajos stimulus nav būtiski ietekmējusi rezultātus.

3.3. Latviešu un cittautiešu respondentu datu salīdzinājums

Salīdzinot latviešu un cittautiešu respondentu datus (sk. 6. un 7. attēlu), konstatēts, ka lielāks pareizi klasificētu frikatīvo spraudzeņu stimulu skaits pārsvarā raksturīgs latviešu respondentu grupai, tomēr šai tendencei ir arī izņēmumi un rezultātu atšķirības abās respondentu grupās bieži vien ir mazas.

Latviešu respondentu grupā salīdzinājumā ar cittautiešu respondentu grupu lielāks pareizi atpazītu stimulu skaits konstatēts šādiem frikatīvajiem spraudzeņiem:

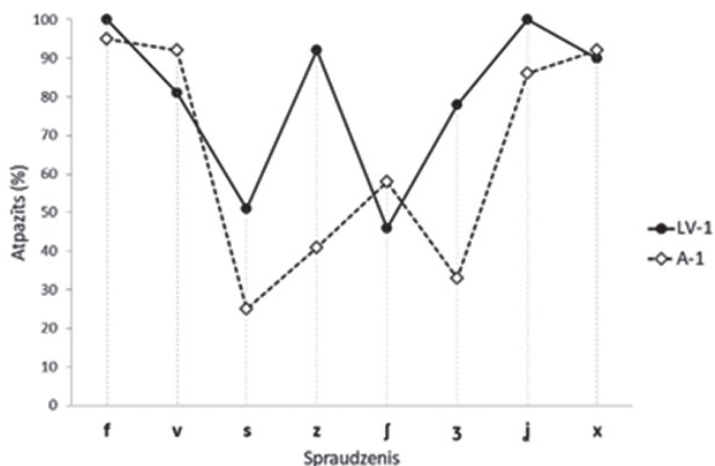
- 1) pirmajā eksperimentā – [f], [s], [z], [ʒ], [j];
- 2) otrajā eksperimentā – [f], [s], [z], [ʃ], [j], [x].

Atbilstīgi mazāks pareizi atpazītu stimulu skaits latviešu respondentu grupā pretstatā cittautiešu respondentu grupai konstatēts šādiem frikatīvajiem spraudzeņiem:

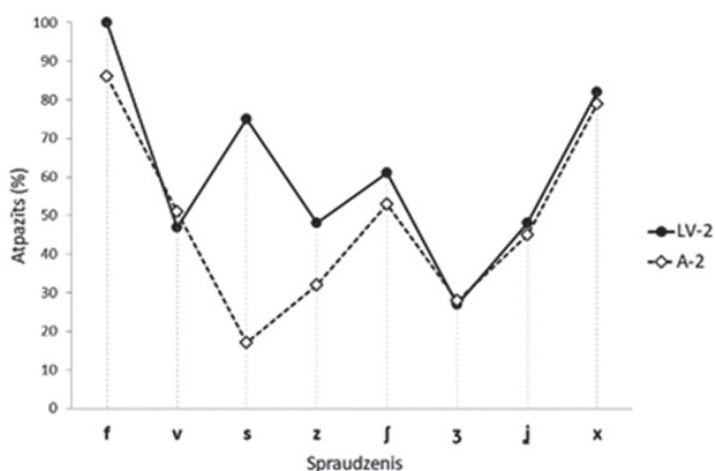
- 1) pirmajā eksperimentā – [v], [ʃ] un nosacīti [x];
- 2) otrajā eksperimentā – [v] un nosacīti [ʒ].

Tomēr nozīmīgākas atšķirības abās respondentu grupās vērojamas vien dažu frikatīvo spraudzeņu uztverē (lielāks pareizi atpazītu stimulu skaits latviešu respondentu grupā): pirmajā eksperimentā – nebalsīgā dentālā frikatīvā spraudzeņa [s] (51% vs. 25%) un balsīgā dentālā frikatīvā spraudzeņa [z] (92% vs. 41%) datus, kā arī balsīgā alveolārā frikatīvā spraudzeņa [ʒ] datus (78% vs. 33%), bet otrajā eksperimentā – nebalsīgā dentālā frikatīvā spraudzeņa [s] (75% vs. 17%) un nosacīti arī balsīgā dentālā frikatīvā spraudzeņa [z] (48% vs. 32%) datus.

Abās respondentu grupās un abos eksperimentos vislabāk atpazītais vai viens no vislabāk atpazītajiem frikatīvajiem spraudzeņiem ir nebalsīgais labiodentālais frikatīvais spraudzenis [f]: latviešu respondentu grupā abos eksperimentos atpazīti 100% stimulu (pirmajā eksperimentā tāds pats atpazīto stimulu skaits ir arī balsīgajam palatālajam frikatīvajam spraudzenim [j]) un cittautiešu respondentu grupā: pirmajā eksperimentā – 95% stimulu un otrajā eksperimentā – 86% stimulu.

6. attēls. Pirmais eksperiments: latviešu (LV-1) un cittautiešu (A-1) respondentu datu salīdzinājums

7. attēls. Otrais eksperiments: latviešu (LV-2) un cittautiešu (A-2) respondentu datu salīdzinājums

Savukārt vismazākais pareizi atpazīto stimulu skaits latviešu respondentu grupā konstatēts alveolārajiem frikatīvajiem spraudzeņiem – nebalsīgajam [j] pirmajā eksperimentā (46%) un balsīgajam [ʒ] otrajā eksperimentā (27%), bet cittautiešu respondentu grupā – abos eksperimentos nebalsīgajam dentālajam frikatīvajam spraudzenim [s] (pirmajā eksperimentā – 25% un otrajā eksperimentā – 17%). Cittautiešu respondentu grupā abos eksperimentos kopumā vissliktāk atpazīti dentālie frikatīvie spraudzeņi [s], [z] un balsīgais alveolārais frikatīvais spraudzenis [ʒ], pareizi atpazīto stimulu skaitam samazinoties secībā: [z] > [ʒ] > [s].

Papildus tiek analizēti uztveres eksperimentu rezultāti atsevišķi nebalsīgajiem frikatīvajiem spraudzeņiem un balsīgajiem frikatīvajiem spraudzeņiem.

Pētījuma rezultāti rāda, ka abās respondentu grupās un abos uztveres eksperimentos nebalsīgie frikatīvie spraudzeņi – labiodentālais [f] un velārais [x] – ir atpazīti labāk nekā nebalsīgie frikatīvie spraudzeņi – dentālais [s] un alveolārais [ʃ].

Latviešu respondentu grupā abos eksperimentos balsīgie frikatīvie spraudzeņi – palatālais [j], dentālais [z] un labiodentālais [v] – ir atpazīti labāk nekā balsīgais alveolārais frikatīvais spraudzenis [ʒ]. Šajā respondentu grupā balsīgajiem frikatīvajiem spraudzeņiem pareizi atpazīto stimulu skaits samazinās šādā secībā: pirmajā eksperimentā – [j] > [z] > [v] > [ʒ] un otrajā eksperimentā – [j] = [z] > [v] > [ʒ] (pareizi atpazīto stimulu skaits palatālajam frikatīvajam spraudzenim [j] (48%), dentālajam frikatīvajam spraudzenim [z] (48%) un labiodentālajam frikatīvajam spraudzenim [v] (47%) otrajā eksperimentā ir vērtējams kā aptuveni vienāds). Savukārt cittautiešu respondentu grupā abos eksperimentos balsīgie frikatīvie spraudzeņi – labiodentālais [v] un palatālais [j] – ir atpazīti labāk nekā balsīgie frikatīvie spraudzeņi – dentālais [z] un alveolārais [ʒ]. Šajā respondentu grupā balsīgajiem frikatīvajiem spraudzeņiem pareizi atpazīto stimulu skaits abos eksperimentos samazinās šādā secībā: [v] > [j] > [z] > [ʒ].

Latviešu respondentu grupā balsīgie frikatīvie spraudzeņi, bet cittautiešu respondentu grupā – visi frikatīvie spraudzeņi neatkarīgi no to balsīguma labāk ir atpazīti pirmajā eksperimentā (stimuli veidoti, kombinējot 40 ms garus frikatīvo spraudzeņu berzes posmus ar patskaņa [ɑ] formantu pārejām) nekā otrajā eksperimentā (stimuli veidoti, kombinējot 40 ms garus frikatīvo spraudzeņu berzes posmus ar patskaņa [ɑ] stabilo posmu).

Secinājumi

Raksta sākumā izvirzīto pieņēmumu, ka lielāks pareizi atpazītu stimulu skaits frikatīvajiem spraudzeņiem būs vērojams latviešu respondentu grupā salīdzinājumā ar cittautiešu respondentu grupu, pētījuma rezultāti apstiprina tikai nosacīti. Lai gan latviešu respondentu grupā vairums frikatīvo spraudzeņu ir atpazīti labāk nekā cittautiešu respondentu grupā, šai tendencei ir arī izņēmumi un abu grupu atšķirības bieži vien ir pārāk mazas, lai tās varētu uzskatīt par būtiskām.

Kaut gan latviešu respondentu grupā salīdzinājumā ar cittautiešu respondentu grupu konstatēts lielāks pareizu atbilžu skaits dentālajiem frikatīvajiem spraudzeņiem [s], [z] (abos eksperimentos) un pirmajā eksperimentā – arī balsīgajam alveolārajam frikatīvajam spraudzenim [ʒ], tomēr vērojams, ka dentālo un alveolāro frikatīvo spraudzeņu atpazīšana sagādājusi grūtības gan respondentiem, kuriem latviešu valoda ir dzimtā valoda, gan arī respondentiem, kuriem latviešu valoda ir svešvaloda.

Kā jau iepriekš minēts rezultātu apskatā (sk. 3. nodaļu), dentālie un alveolārie frikatīvie spraudzeņi bieži tiek pareizi atpazīti artikulācijas vietas ziņā, bet jaukti balsīguma ziņā – [s] ar [z] un [z] ar [s], kā arī [ʃ] ar [ʒ] un [ʒ] ar [ʃ]. Alveolārie frikatīvie spraudzeņi (tiem raksturīgās papildartikulācijas – palatalizācijas dēļ) tiek jaukti arī ar

palatālo frikatīvo spraudzeni [j]. Turklāt cittautiešu respondentu grupā salīdzinājumā ar latviešu respondentu grupu ir arī vairāk gadījumu, kad savstarpēji sajaukti dentālie un alveolārie frikatīvie spraudzeņi (piem., pirmajā eksperimentā balsīgais dentālais frikatīvais spraudzenis [z] ar balsīgo alveolāro frikatīvo spraudzeni [ʒ] – 20%). Atpazīstot frikatīvos spraudzeņus, cittautiešu respondentu atbildēs (īpaši otrajā eksperimentā) kopumā ir vērojama lielāka dažādība. Gan dentālie, gan alveolārie frikatīvie spraudzeņi ir t. s. koronālie līdzskaņi – skaņas, kuru artikulācija notiek ar mēles priekšējo kustīgo daļu (*lamina*). Iespējams, šīs artikulārās līdzības dēļ dentālo un alveolāro frikatīvo spraudzeņu precīzai atpazīšanai nepieciešams vairāk audītīvās informācijas (piem., garāks vai arī viss berzes posms). Saskaņā ar latviešu literārās valodas līdzskaņu artikulāro raksturojumu līdzskaņi [ʃ] un arī [ʒ] tiek izrunāti, manāmi pastiepjot uz priekšu lūpas, tā palielinot priekšējo mutes rezonatoru un piešķirot skaņai zemāku nokrāsu. Ja lūpas uz priekšu tiek pastieptas minimāli, iespējams, šādi izrunātus alveolāros frikatīvos spraudzeņus ir grūtāk nošķirt no dentālajiem frikatīvajiem spraudzeņiem.

Ņemot vērā, ka abās respondentu grupās un abos uztveres eksperimentos nebalsīgie frikatīvie spraudzeņi – labiodentālais [f] un velārais [x] – ir atpazīti labāk nekā nebalsīgie frikatīvie spraudzeņi – dentālais [s] un alveolārais [ʃ], jāsecina, ka nebalsīgo frikatīvo spraudzeņu atpazīšanā, iespējams, liela nozīme ir frikatīvā spraudzeņa garumam un 40 ms berzes posms, kas kombinēts ar patskaņa [ɑ] formantu pārejām vai stabilo posmu, nav bijis pietiekams garāko nebalsīgo frikatīvo spraudzeņu, t. i., [s] un [ʃ], atpazīšanai. Saskaņā ar norādēm teorētiskajā literatūrā labiodentālajam frikatīvajam spraudzenim [f] un velārajam frikatīvajam spraudzenim [x] raksturīga mazāka intensitāte un šie līdzskaņi vienādos fonētiskos apstākļos, piem., intervokāliskā pozīcijā starp īsu uzsvētu un īsu neuzsvētu patskani (kurā tie izrunāti ar pagarinājumu) vai arī starp diviem gariem patskaņiem (kurā tie izrunāti bez pagarinājuma), ir garāki salīdzinājumā ar dentālo frikatīvo spraudzeni [s] un alveolāro frikatīvo spraudzeni [ʃ]. Ņemot vērā, ka nebalsīgie frikatīvie spraudzeņi [f] un [x], kuru intensitāte ir zemāka, abās respondentu grupās un abos eksperimentos ir atpazīti labāk nekā nebalsīgie frikatīvie spraudzeņi [s] un [ʃ], kuru intensitāte ir augstāka, jāsecina, ka lielāka nozīme nebalsīgo frikatīvo spraudzeņu atpazīšanā ir frikatīvā spraudzeņa garumam, nevis intensitātei. Šis pieņēmums būtu jāpārbauda turpmākos uztveres pētījumos.

Balsīgajiem frikatīvajiem spraudzeņiem – dentālajam [z] un alveolārajam [ʒ] – ir augstāka intensitāte nekā balsīgajam labiodentālajam spraudzenim *v*, bet balsīgā palatālā spraudzeņa *j* intensitātes vērtības var pārklāties gan ar dentālā frikatīvā spraudzeņa [z], gan ar labiodentālā spraudzeņa *v* vērtībām. Palatālajam spraudzenim *j* ir zemāka intensitāte nekā spraudzeņiem [z], [ʒ], kaut arī *j* atkarībā no izrunas var būt ar augstāku enerģiju nekā parasti, un tad šī līdzskaņa intensitātes vērtības ir līdzīgas spraudzeņu [z], [ʒ] vērtībām (intensitātes vērtības spraudzeņiem *v* un *j* noteiktas, nešķirot dažādas šo līdzskaņu realizācijas). Balsīgo frikatīvo spraudzeņu uztveres rezultāti, iespējams, ir skaidrojami līdzīgi kā nebalsīgo frikatīvo spraudzeņu dati – ar frikatīvo spraudzeņu garumu, nevis intensitāti, proti – labāk atpazīti īsākie frikatīvie spraudzeņi (pieņemot, ka tie ir labiodentālais frikatīvais spraudzenis [v] un palatālais frikatīvais spraudzenis [j]), bet sliktāk – garākie frikatīvie spraudzeņi (pieņemot, ka tie ir dentālais frikatīvais spraudzenis [z] un alveolārais frikatīvais spraudzenis [ʒ]). Tomēr trūkst datu šī

pieņēmuma izvērtēšanai un šī cittauniešu respondentu datus novērotā tendence, ka balsīgajiem frikatīvajiem spraudzeņiem pareizi atpazīto stimulu skaits samazinās secībā: [v] > [j] > [z] > [ʒ], neatbilst balsīgo frikatīvo spraudzeņu uztveres datiem latviešu respondentu grupā.

Latviešu respondentu dati rāda, ka balsīgo frikatīvo spraudzeņu uztverē formantu pārejām ir lielāka nozīme nekā nebalsīgo frikatīvo spraudzeņu uztverē, jo formantu pārejas no balsīga frikatīvā spraudzeņa uz tā fonētisko apkaimi veidojošu patskani ir garākas, izteiksmīgākas un reprezentatīvākas nekā nebalsīgajiem frikatīvajiem spraudzeņiem. Savukārt cittauniešu respondentiem, kuriem latviešu valoda ir svešvaloda un latviešu valodas prasmes līmenis – zemāks, kopumā bija nepieciešams vairāk auditīvās informācijas frikatīvo spraudzeņu atpazīšanai, tāpēc lielāks pareizu atbilžu skaits visiem frikatīvajiem spraudzeņiem neatkarīgi no balsīguma tika iegūts pirmajā eksperimentā, jo formantu pārejas, kas atspoguļo runas orgānu artikulāru pielāgošanos nākamās skaņas izrunai (frikatīvā spraudzeņa un patskaņa līdzartikulācijas dēļ), ietver vairāk frikatīvā spraudzeņa uztverei būtiskas papildu informācijas nekā patskaņa [a] stabilais posms.

Nākotnē līdzskaņu uztveri būtu lietderīgi pētīt, ņemot vērā cittauniešu dzimtās valodas ietekmi, kā arī paplašināt respondentu loku un pētīt līdzskaņu uztveri dažādās vecumgrupās.

Literatūra

1. Boersma, Paul, Weenink, David 2013. *Praat: Doing phonetics by computer*. Computer software. Pieejams: <https://www.fon.hum.uva.nl/praat/>
2. Cho, Sylvia, Jongman, Allard, Wang, Yue, Sereno, Joan A. 2020. Multi-modal cross-linguistic perception of fricatives in clear speech. *The Journal of the Acoustical Society of America*. 147(4), 2609–2624. <https://doi.org/10.1121/10.0001140>
3. Čeirane, Solveiga. 2011. *Latviešu valodas balsīgo troksneņu akustiskais raksturojums*. Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares latviešu sinhroniskās valodniecības apakšnozarē. Rīga: Latvijas Universitāte.
4. Čeirane, Solveiga. 2015. Latviešu un cittauniešu slēdzeņu uztveres īpašību salīdzinājums. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 19(1), 23–31.
5. Čeirane, Solveiga, Indričāne, Inese. 2018. Latvian occlusives in the phonetic context of different vowels: perception eksperiments. *Contemporary Research in Phonetics and Phonology: Methods, Aspects and Problems. Abstracts. 5th International Scientific Conference, Riga, 17–18 May, 2018*. Rīga: Latvian Language Institute of the University of Latvia, 40–41. Pieejams: http://lulavi.lv/media/upload/tiny/files/CRiPaP%202018_Abstracts.pdf
6. Grigorjevs, Juris. 2008. Uztverei nozīmīgās eksplozīvo slēdzeņu akustiskās pazīmes. *Latvijas Universitātes raksti. Valodniecība. Latvistika*. 278, 17–27.
7. Grigorjevs, Juris. 2009. Jauno pētnieku devums latviešu fonētikai: valodas skaņu spektrālie pētījumi. *Filoloģijas un mākslas zinātnes Latvijas Universitātē 1919–2009. Procesi un personības*. Cimdiņa, Ausma (sast. un red.). Rīga: Latvijas Universitāte, 123–130.
8. Grigorjevs, Juris, Indričāne, Inese, Taperte, Jana. 2016. Latviešu /v/ un /j/: dažādu realizāciju akustiskais pētījums. *Baltistica*. 51(2), 313–340. <https://10.15388/baltistica.51.2.2256>

9. Indričāne, Inese. 2013a. *Latviešu valodas troksneņu akustisks un auditīvs raksturojums*. Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares latviešu sinhroniskās valodniecības apakšnozarē. Rīga: Latvijas Universitāte.
10. Indričāne, Inese. 2013b. Latviešu valodas nebalsīgo slēdžeņu atpazīšana. *Linguistica Lettica*. 21, 120–132.
11. Jongman, Allard. 1989. Duration of frication noise required for identification of English fricatives. *The Journal of the Acoustical Society of America*. 85(4), 1718–1725. <https://doi.org/10.1121/1.397961>
12. Laua, Alise. 1997. *Latviešu literārās valodas fonētika*. Rīga: Zvaigzne ABC.
13. Nittrouer, Susan. 2002. Learning to perceive speech: How fricative perception changes, and how it stays the same. *The Journal of the Acoustical Society of America*. 112(2), 711–719. <https://10.1121/1.1496082>
14. Nittrouer, Susan, Miller, Marnie E. 1997. Developmental weighting shifts for noise components of fricative-vowel syllables. *The Journal of the Acoustical Society of America*. 102(1), 572–580. <https://doi.org/10.1121/1.419730>
15. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). 2013. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
16. Stevens, Kenneth N., Blumstein, Sheila E., Glicksman, Laura, Burton, Martha, Kurowski, Kathleen. 1992. Acoustic and perceptual characteristics of voicing in fricatives and fricative clusters. *The Journal of the Acoustical Society of America*. 91(5), 2979–3000. <https://10.1121/1.402933>
17. Taperte, Jana. 2018a. Positional variation of /l/ in Standard Latvian: perception experiment. *Contemporary Research in Phonetics and Phonology: Methods, Aspects and Problems. Abstracts. 5th International Scientific Conference, Riga, 17–18 May, 2018*. Rīga: Latvian Language Institute of the University of Latvia, 37. Pieejams: http://lulavi.lv/media/upload/tiny/files/CRiPaP%202018_Abstracts.pdf
18. Taperte, Jana. 2018b. Positional variants of /l/ in Standard Latvian: the case of perception. *25-oji tarptautinē mokslinē Jono Jablonskio konferencija „Variantiškumas kalbose ir jų atmainose”, Vilnius, 2018 m. rugsėjo 27–28 d. Tezės*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 56. Pieejams: http://www.jablonskiokonferencija.flf.vu.lt/wpcontent/uploads/2016/04/Varianti%C5%A1kumas-kalbose-ir-j%C5%B3-atmainose_tez%C4%97s.pdf
19. Taperte, Jana. 2019a. The perception of nasals in Latvian. *The Fifth Saint Petersburg Winter Workshop on Experimental Studies of Speech and Language (Night Whites 2019), Saint Petersburg State University, Russia, on December 16–17, 2019*. Saint Petersburg: Saint Petersburg State University, 91. Pieejams: https://nightwhites2019.files.wordpress.com/2019/12/nw_abstracts_alph.order_-1.pdf
20. Taperte, Jana. 2019b. The perception of nasals in Standard Latvian. *Approaches to Phonology and Phonetics (APAP 2019): Focus on Phonotactics: Phonology, Phonetics, Acquisition, 21–23 June, 2019, Lublin, Poland. Book of Abstracts*. Lublin: John Paul II Catholic University of Lublin, 31. Pieejams: http://www.apap.kul.pl/files/30/apap/apap_book_of_abstracts_2019.pdf
21. Taperte, Jana. 2019c. The perception of postvocalic nasals in Standard Latvian. *26th International Scientific Conference of Jonas Jablonskis “Linguistic Diversity in the Modern World: Language Power and Prestige”, 3–4 October, 2019, Vilnius, Lithuania. Abstracts*. Vilnius: Institute of the Lithuanian Language, 93–94. Pieejams: <http://www.jablonskio-konferencija.flf.vu.lt/en/abstracts/>

22. Wagner, Anita, Ernestus, Mirjam, Cutler, Anne. 2006. Formant transitions in fricative identification: The role of native fricative inventory. *The Journal of the Acoustical Society of America*. 120(4), 2267–2277. <https://doi.org/10.1121/1.2335422>
23. Whalen, Douglas H. 1981. Effects of vocalic transitions and vowel quality on the English /s/–/ʃ/ boundary. *The Journal of the Acoustical Society of America*. 69(1), 275–282. <https://doi.org/10.1121/1.385348>

Summary

The current paper considers the auditory or perception properties of Latvian fricatives. The aim of this paper is to test the significance of the acoustic information contained in the formant transitions and in the fricative segment itself. Laboratory speech recording with isolated CVC syllables was used to create stimuli for the perception experiments, where C is the fricative, and V is the short monophthong [a], e. g., [faf], [vav], [sas], [zaz], [ʃaʃ], [ʒaʒ], [jaʃ], [xax]. CVC syllables were edited with the speech analysis computer software PRAAT, preserving the prevocalic and deleting the postvocalic fricative. The stimuli presented to the respondents sounded like *fa*, *va*, *sa*, *za*, and so on. The perception study consists of two perception experiments: 1) 16 stimuli were presented to the respondents, obtained by 40 ms long segment of each prevocalic fricative combined with formant transitions of the monophthong [a]; 2) 16 stimuli were presented to the respondents, in which a 40 ms long segment of each prevocalic fricative was combined with the nucleus of the monophthong [a]. The perception experiments took place at the Riga Stradiņš University with participation of the 1st year students, who formed two groups of respondents: 1) a group of native respondents – 26 participants whose mother tongue is Latvian; 2) a group of non-native respondents – 32 participants whose mother tongue is German, Norwegian, Swedish, or Finnish and who learned Latvian as a foreign language. In the group of non-native respondents, it was not possible to ensure an equal number of respondents for each language represented, therefore the influence of their mother tongue on the recognition of Latvian fricatives has not been assessed. The results show that in the group of native respondents most fricatives are recognised better than in the group of non-native respondents, however, a significantly higher rate of correctly classified stimuli in the group of native respondents was found only for some fricatives: dental [s], [z] (in both experiments) and alveolar [ʒ] (in the first experiment). In the group of native respondents, formant transitions usually are more important in the perception of voiced fricatives than in the perception of voiceless fricatives, because the formant transitions of voiced fricatives are longer, clearer, and therefore more representative than for voiceless fricatives. In the group of non-native respondents, who have a lower level of Latvian language proficiency, formant transitions provide significant additional information in the recognition of all fricatives.

Keywords: fricative; friction segment; formant transitions; perception study (experiment); language proficiency.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Modālie darbības vārdi Ērgemes izloksnē¹

Modal verbs in the subdialect of Ērgeme

Anete Daina

Latviešu valodas institūts
Latvijas Universitāte
Kalpaka bulvāris 4, Rīga, LV-1050, Latvija
E-pasts: anete.daina@lu.lv

Ērgemes izloksne ir vidus dialekta Vidzemes vidus izloksne un viena no vairāk izpētītajām latviešu valodas izloksnēm gan fonētikas un morfoloģijas, gan arī leksikas aspektā, taču atsevišķa uzmanība tieši modālo darbības vārdu lietojumam nav pievērsta. Rakstā veikts ieskats un analizēts modālo darbības vārdu *varēt*, *drikstēt*, *gribēt*, *vajadzēt* lietojums no izteikto modālo nozīmju skatpunkta epistēmiskās un deontiskās modalitātes kontekstā, kā arī aplūkotas to fonētiskās un gramatiskās iezīmes. Minētie darbības vārdi rakstā aplūkoti konstrukcijā ar patstāvīgā darbības vārda nenoteiksmi, taču tie var tikt lietoti arī kā pilnnozīmes darbības vārdi un būt patstāvīgi izteicēji. Analizējot modālos darbības vārdus, jāņem vērā arī to lietojums noliegumā, tāpēc rakstā modalitātes un nolieguma attiecsmes aplūkotas noliegta modālā darbības vārda gadījumā, taču noliegta var būt arī darbības vārda nenoteiksme, kuru modificē modālais darbības vārds. Modālo darbības vārdu analīzei izmantoti piemēri no 20. gs. vidū vāktiem un fonētiski transkribētiem izloksnes materiāliem. Raksta autore modalitātes un modālo darbības vārdu pētniecībai līdz šim pievērsusies jau vairākos diskursos (piem., interneta komentāros, publicistikā, latviešu valodas tekstu korpusos, prezidentu runās), kur tie aplūkoti citu modalitātes izteikšanas līdzekļu starpā. Izloksnes materiāls par pētījuma avotu izvēlēts, lai turpinātu gūt vispusīgu ieskatu modālo darbības vārdu lietojumā, savukārt tieši Ērgemes izloksne izvēlēta, jo raksta autore tās pētniecībai no dažādiem aspektiem pievērsusies arī iepriekš.

Atslēgvārdi: modalitāte; modālie darbības vārdi; iespējamība; nepieciešamība; Ērgemes izloksne.

Ievads

Modalitāte ir semantiska kategorija, kas izsaka teksta autora attieksmi, viedokli, vērtējumu vai nu par sprieduma saturu, vai arī par situācijas norisi (piem., Lyons 1977, 452; Kiefer 1994, 2516; Skujiņa 2007, 236). Tomēr, kā norāda Heiko Narogs (*Heiko Narrog* 2012, 5), valodniecībā ir divas dažādas modalitātes izpratnes: viena saistīta

¹ Raksts izstrādāts Latvijas Zinātnes padomes fundamentālo un lietišķo pētījumu projektā „Jauna pieeja latviešu ģeolingvistiskajos pētījumos: atvērtie dati” (Nr. lzp-2018/1-0213).

ar teksta autora attieksmi, otra – ar faktiskumu jeb īstenību. Piem., Andra Kalnača (2007, 166, 168) norāda, ka vissenākais modalitātes iedalījums saistāms ar realitātes / irealitātes semantisku opozīciju, resp., izteikuma saturs tiek vērtēts kā atbilstošs vai neatbilstošs reālai darbībai jeb īstenībai, tas ir saistīts ar dažādi gramatizētu teksta autora attieksmi pret īstenību, tomēr, „mūsdienu valodu gramatiskajā aprakstā ienākot filozofijas un formālās loģikas principiem, modalitātes analizē un klasifikācijā par svarīgāko tiek uzskatīta teksta autora attieksme vai nu pret darbības norisi, vai arī izteikuma saturu”.

Modalitātes kategoriju raksturo divi jēdzieni – iespējamība un nepieciešamība (piem., Bybee, Fleischman 1995, 4; Larreya 2009, 9; Palmer 2013, 9) –, kas ir pamatā dažādām sīkākām modālajām nozīmēm, piem., varbūtībai, pavēlei, prasībai, atļaujai, aizliegumam, ieteikumam u. c. (sk. Mindt 1995, 45; Leech 2013, 72; Matthews 2014, 99). Tā, piem., izteikt atļauju nozīmē padarīt darbību iespējamu, savukārt norādīt, ka kas ir obligāti izdarāms, nozīmē padarīt to nepieciešamu (Palmer 2013, 8).

Modalitāte literatūrā aplūkota, to iedalot dažādos paveidos, no kuriem plašāk pazīstams iedalījums epistēmiskajā un deontiskajā modalitātē (Haan 2006, 29; Palmer 2013, 2). Ir pazīstami arī vēl citi modalitātes paveidi, piem., dinamiskā modalitāte (Palmer 2001), bulētiskā un teleoloģiskā modalitāte (Fintel 2006, 21), alētiskā modalitāte (Nuyts 2006, 8–9). Epistēmiskā modalitāte saistīta ar vērtējuma izteikšanu par sprieduma saturu un tā atbilst realitātei un tādu modālo nozīmju izteikšanu kā iespējamība, varbūtība, nepieciešamība (Skujiņa 2007, 107; Palmer 2013, 6; Matthews 2014, 126), savukārt deontiskā modalitāte saistāma ar darbību, stāvokļu vai notikumu ietekmēšanu un tādām modālām nozīmēm kā pavēle, aizliegums, ieteikums (Skujiņa 2007, 84; Palmer 2013, 6; Matthews 2014, 99).

Savukārt modālie darbības vārdi ir viens no modalitātes izteikšanas līdzekļiem (Skujiņa 2007, 236–237). Tie ir patstāvīgi darbības vārdi, kas attiecīgā kontekstā kļūst par palīgnozīmē lietotiem darbības vārdiem un patstāvīgajam vārdam – infinitīvam – piešķir semantisku niansi un modalitāti, kā arī norāda uz konstrukcijas personu, laiku, kārtu un izteiksmi, jo nenoteiksme šīs funkcijas nespēj veikt (Ivulāne 2010, 32; 2012, 78).

Modālie darbības vārdi var tikt lietoti arī noliegumā, tāpēc vairākos pētījumos īpaša uzmanība pievērsta modalitātes un nolieguma attieksmēm. Kā norāda A. Kalnača (2014, 72), aktuāls ir jautājums, vai modalitāte un noliegums teikumā īstenojas neatkarīgi viens no otra un vai tiek noliegts spriedums, kas ir teikuma pamatā, vai modalitāte. Rakstā analizētajos izloknes piemēros modalitātes un nolieguma attieksmes aplūkotās noliegta modālā darbības vārda gadījumā, taču noliegta var būt arī darbības vārda nenoteiksme, kuru modificē modālais darbības vārds, piem.:

- (1) *Izvēloties mārdadžu produktus, jāpievērš uzmanība tieši silimarīna saturam, jo no tā atkarīgs, kā aknu šūnu membrāna iztur toksīnu triecienus, – varētu teikt: silimarīns padara aknu šūnu par neieņemamu cietoksni, un toksīni to nevar uzveikt.* (LVK2018)
- (2) *Pat, ja pie stūres nebūs atradies automašīnas saimnieks, bet cits cilvēks, auto tiks konfiscēts, tāpēc A. Linkevičs aicina auto īpašniekus padomāt, vai ir vērts*

aizdot savu mašīnu, jo atpakaļ to var nedabūt vai arī būs jāšķiras no krietnas naudas summas, ja vainīgais nevarēs vai negribēs maksāt. (LVK2018)

- (3) *Nē, tu nedrīksti tagad iet projām, nekādā ziņā!* (LVK2018)
- (4) *Tu drīksti neatbildēt uz šo retorisko jautājumu, jo tas ir retorisks!* (Tīmeklis2020)

(1) un (2) piemērs pārstāv epistēmisko modalitāti, savukārt (3) un (4) – deontisko modalitāti. (1) un (2) piemērs saistīts ar iespējamības jēdzienu. Abu piemēru atšķirība ir tā, ka ar modālo darbības vārdu noliegumā pateikts, ka toksīnu iespējamība / spēja uzveikt aknu šūnu cietoksni nepastāv. Savukārt (2) gadījumā, kur noliegta ir darbības vārda nenoteiksme, nevis modālais darbības vārds, pateikts, ka pastāv iespējamība nedabūt atpakaļ automašīnu. (3) ar modālo darbības vārdu noliegumā izteikts aizliegums, resp., tiek pateikts, ka adresātam iespēja iet projām nepastāv, savukārt (4) piemērā tiek dota atļauja neatbildēt, resp., tiek pateikts, ka adresātam pastāv iespēja neatbildēt uz jautājumu. Šāda piemēru interpretācija saskan arī ar A. Kalnačas (2014, 75) hipotēzi, ka teikumos ar modālajiem darbības vārdiem noliegums iespaido modalitāti, bet ne pašu spriedumu. Šī atziņa rakstā tiek ņemta vērā, taču ne padziļināti analizēta.

Latviešu valodniecībā līdz šim ir veikti pētījumi par atsevišķiem modālajiem vārdiem, piem., *derēt* (Ivulāne 2010), *vajadzēt* (Kalnača 2013a; Kalnača, Lokmane 2022), *varēt* (Daina 2015). Šajā rakstā aplūkots modālo darbības vārdu *varēt*, *drīkstēt*, *gribēt*, *vajadzēt* lietojums apgalvojumā un noliegumā, proti, to izteiktās modālās nozīmes, kā arī fonētiskā un gramatiskā dažādība Ērgemes izloksnē, kas ir viena no vidus dialekta Vidzemes vidus izloksnēm (Endzelīns 1954, 127; Rudzīte 1964, 67, 408–409). Minētie darbības vārdi rakstā aplūkoti konstrukcijā ar patstāvīgā darbības vārda nenoteiksmi, taču tie var tikt lietoti arī kā pilnnozīmes darbības vārdi un būt patstāvīgi izteicēji, piem., *es varu / drīkstu visu, es gribu ābolu, man vajag cepuri*, kas būtu atsevišķa pētījuma objekts, lai noskaidrotu, vai šādos gadījumos patstāvīgā darbības vārda nenoteiksme nav realizēta tikai virsējā struktūrā.

Raksta autore modalitātes un modālo darbības vārdu pētniecībai līdz šim pievērsusies, analizējot interneta komentāru, publicistikas un latviešu valodas tekstu korpusu materiālus (Daina 2015, 89–102), kā arī Latvijas Valsts prezidentu runas (Daina 2018, 21–43, 2018a, 20–37), kur tie aplūkoti citu modalitātes izteikšanas līdzekļu starpā. Izloksnes materiāla izvēli par pētījuma avotu motivējusi zinātniska interese apzināt modālo darbības vārdu lietojuma īpatnības dažādos diskursos, savukārt tieši Ērgemes izloksnes izvēle nav nejauša – raksta autore tās pētniecībai no dažādiem aspektiem pievērsusies arī iepriekš, sniedzot vispusīgu pārskatu gan par tās un kaimiņu izlokšņu fonētiskajām, gramatiskajām un leksiskajām iezīmēm (Daina 2016, 16–78), gan par konkrētiem jautājumiem, piem., supīna un 1. konjugācijas verbu lietojumu (Daina 2020, 38–42), tomēr verba modalitāte līdz šim tuvāk aplūkota nav.

Ērgemes izloksni aprakstījusi Elga Kagaine un Silvija Raģe „Ērgemes izloksnes vārdnīcā” trīs sējumos (1977, 1978, 1983), kā arī S. Raģe pētījumā „Ērgemes, Lugažu un Valkas izloksnes fonētika un morfoloģija” (1964, rakstā izmantots 2003. gada publicējums). Minētajos darbos gan nav pievērsta atsevišķa uzmanība modālajiem

darbības vārdiem, taču rakstā aplūkoto darbības vārdu nozīmju skaidrojums pieejams „Ērgemes izloknes vārdnīcā”, kas ņemts vērā arī rakstā.

Raksta piemēru analīzes pamatā ir E. Kagaines un S. Raģes vākums Ērgemes izloksnē 20. gs. vidū, kas glabājas Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūtā. Materiāls apkopots vairākās kladēs, kur teicēju stāstījums pierakstīts fonētiskajā transkripcijā. Rakstā apzināts materiāls no 11 kladēm (aiz katra piemēra rakstā iekavās norādīts klades numurs un piemēra atrašanās lappuse), kurās atspoguļota vairāku teicēju runa (piemēru analīze rakstā veikta, neņemot vērā teicēju maiņu un identitāti). Rakstā izmantotajos piemēros nav atspoguļotas zilbes intonācijas, šaurā un platā *e*, *ē* šķītrums un līdzskaņu *j* un *v* vokalizācija; divskanis *o* ir apzīmēts kā *uo*.

1. Modālais darbības vārds *varēt*

Modālā darbības vārda *varēt* pamatnozīme saistīta ar iespējamības un spējas izteikšanu, kā arī tas var tikt lietots verba *drīkstēt* nozīmē (llvv.tezaurs.lv/var%C4%93t). Pētot darbības vārda *varēt* lietojumu interneta komentāros, novērots, ka atkarībā no konteksta un formas tas var paust tādas modālās nozīmes kā iespējamība, ieteikums, atļauja, norādījums u. c. (Daina 2015).

Konteksta un konsituācijas nozīmību modalitātes noteikšanā atzīst arī Džefrijs Līčs (*Geoffrey Leech* 2013, 72), ko labi parāda arī latviešu valodas materiāls, piem.:

(5) *Tu vari iet.* (LVK2018)

Bez konteksta šo frāzi var uztvert gan kā atļauju, gan pavēli. Konteksts rāda, ka tas drīzāk interpretējams kā norādījums:

(6) *[..] aizdomīgi paskatījusies uz izaicinoši apģērbto sekretāri, vērsās pie Naginska. – Mazliet jāaprunājas, – viņa teica un, paņēmusi krēslu, apsēdās blakus Edmundam. – Tu vari iet. – Viņš ar galvu pamāja Ingai. Meitene pagriezās un, atklāti demonstrējot savu neapmierinātību, lepnā gaitā izgāja no kabineta.* (LVK2018)

Par norādījumu liecina uzrunātās personas neapmierinātība ar rīkojumu. Atļaujas gadījumā uzrunātā persona būtu pateicīga, jo būtu to gaidījusi un, iespējams, pat lūgusi.

Dž. Līčs (2013, 73) turpina, ka tāpat *can* ‘varēt’ gadījumā ne vienmēr ir skaidri iespējams nošķirt iespējamības modālo nozīmi no spējas, piem., latviešu valodā:

(7) *Īpaša sajūta ir atrasties lidmašīnā, kad apkārt neko **nevar redzēt** un jāpaļaujas tikai uz informāciju, ko var nolasīt no mērinstrumentu kontroles paneļa.* (LVK2018)

Teikuma daļu *[..] apkārt neko **nevar redzēt** [..]* var interpretēt gan kā ‘nav iespējams redzēt’, gan ‘nespēj redzēt’. Kā norāda Dž. Līčs (2013, 75), tas ir tāpēc, ka spēja ietver arī iespējamību, proti, ja kāds spēj kaut ko paveikt, tas nozīmē, ka šis kaut kas ir iespējams. Turpat gan autors piebilst, ka spēja attiecināma tikai uz dzīvām būtnēm.

Ērgemes izloknes materiālos novērots darbības vārds *varēt* epistēmiskā lietojumā, izsakot iespējamību (vai tās noliegumu), kas ietver arī spējas modālo nozīmi, visās personās, piem.:

- (8) *Es nevaru saēst* [ābolu]. (7a, 47a)
 (9) *Ka nevari* [iet – A. D.], *ta nēi* ‘neej’. (8, 10)
 (10) *Štā ‘šādi’ te nuo skates // uzskatīšanas vie ‘vien’ var redzēt, ka nau ‘nav’ kartūnīc* [tas ir, katūns (deminutīvā)]. (7, 35)
 (11) *Nevarējām sagaidīt* *šuos nuo guovu* ‘govju’ *slaukšanas*. (8, 32)
 (12) *Kas tas būs pa laiku, kamēr jūs viņus visus varēsīt pārrevidierēt* ‘pārrevidēt’. (8, 37)

Izlokšņu tekstos retāk parādās 2. personas formas, kam par iemeslu varētu būt tas, ka tie lielākoties ir stāstījumi par kādām lietām, cilvēkiem, norisēm, nevis dialogi. Ja 2. personas formas sastopamas, tās vairumā gadījumu ir vispārinātas 2. personas lietojumā, nevis uzrunājot kādu, piem.:

- (13) *Nevarēja jau labi izecēt, bet kā tika, tā tika. Vai tu nezālei kuo varēji darīt.* *A ‘ar’ kūc ‘kūts’ mēslim ‘mēsliem’ tik mēsluoja, [..].* (5a, 45)
 (14) *Ta ‘tad’ ka ‘kad’ es sāku šņabi dzert, pusstuops maksāja septiņpacmit ‘septiņpadmit’ kapeiku. Mellais ‘melns’ alus maksāja seškapeiki. Ka ‘kad’ rubulis ‘rublis’ bi ‘bija’ tev ķešā, ta tu varēji nuo veikala kuo iznest. Cukuru pavisam nedabujuot. Es reiz tur iegāju tabakas pīrkt.* (7, 4)

Atsaucoties uz Dž. Līču (2013, 75), arī šajos piemēros var novērot, ka, ja pastāv spēja, tad pastāv arī iespējamība, kā (14) piemērā pamatā samanāma teiktā autora spēja konkrētajos apstākļos iznest ko no veikala, un tajā pašā laikā tiek pateikts, ka ir iespējams ko iznest no veikala. „Ērgemes izloknes vārdnīcā” (Kagainē 1983, 675–676) gan kā pirmā darbības vārda *varēt* nozīme norādīta ‘būt spējīgam (ko darīt, veikt); spēt’, bet ‘būt tādām, kam ir iespēja, atbilstoši apstākļi (ko darīt, kādā veidā rīkoties, arī ko panākt, sasniegt)’ kā otrā.

S. Raģe (2003, 111) kā raksturīgu izloknes īpatnību min darbības vārdu 3. personas formu lietojumu 1. un 2. personas vietā, izņēmums nav arī modālais darbības vārds *varēt*, piem.:

- (15) *Es var ēst.*

Modalitātes aspektā interesants ir *varēt* lietojums konstrukcijā *kuo tu vari* + infinitīvs, piem.:

- (16) *Kuo tu tur vari pa aukstu zemi rāpāties!* (7a, 32a)

Vārdnīcā tā dota kā darbības vārda *varēt* 5. nozīme, proti, šādi saka, lai norādītu uz nevēlamu uzvedību vai rīcību (tezaurs.lv/var%C4%93t). Ar šādas konstrukcijas palīdzību mazāk tieši tiek izteikts **norādījums**, proti, *nerāpājies!*

Modālo darbības vārdu modalitāti ietekmē arī to lietojums dažādās izteiksmēs. Tā, piem., darbības vārda *varēt* lietojumam **iespējamības** raksturu paspilgtina vēlējuma izteiksme, piem.:

- (17) *Pēc manas gudrības tur varētu sadzīvuot.* (5, 28)
 (18) *Us 'uz' tuo skulu viņč 'viņš' i 'ir' nadzīks 'nadzīgs' uz iešanu, bet tā mācīšana, tā i 'ir' stīva. Viņč 'viņš' varētu iemācīties labi.* (7a, 20)

Darbības vārds vēlējuma izteiksmē norāda uz vēlamu (Skujiņa 2007, 440), iespējamu, nenoteiktu un uz nākotni orientētu (Kalnača, Lokmane 2021, 257) darbību, un to lieto arī, lai diplomātiski izteiktu kādu lūgumu, aicinājumu vai nedrošu apgalvojumu (Paegle 2003, 117). Minētajos piemēros, proti, (17) un (18), uz iespējamību norāda gan modālais darbības vārds *varēt*, gan vēlējuma izteiksme, taču vēlējuma izteiksme norāda arī uz to, ka tiek izteikts nedrošs apgalvojums, teksta autoram trūkst pārliecības. Salīdzinājumam šo teikumu pārveidojums ar darbības vārdu *varēt* īstenības izteiksmē:

- (19) *Pēc manas gudrības tur var sadzīvuot.*
 (20) *Viņč var iemācīties labi.*

Abos piemēros izpaužas autora pārliecība par to, ka ir iespējams sadzīvot un iemācīties labi.

Formas ziņā interesants ir *varēt* lietojums atstāstījuma izteiksmē, kur modālās nozīmes ziņā izsakāma **iespējamība / spēja** (vai tās noliegums) pēc citu teiktā, piem.:

- (21) *Nu akal 'atkal' jau varuot' braukt.* (5, 19)
 (22) *Darīt nekā nevaruot'.* (7, 16)

Atstāstījuma izteiksmes formai pievienots pārišs gala patskanis *-i*. Šādu atstāstījuma izteiksmes formu sporādisku lietojumu novērojusi arī S. Raģe (2003, 138). Pievienots patskanis *-i* gan nav tikai atstāstījuma izteiksmei vai modāliem darbības vārdiem raksturīgs, tas fiksēts arī nelokāmā divdabja un verba *iet* nenoteiksmes lietojumā (Raģe 2003, 141, 143), piem.:

- (23) *Ienāca pie āsta 'ārsta' un palika tur gaiduot'.* (5, 15)
 (24) *Nekur tu nedrīksti iet'.* (5, 18)

Turpat S. Raģe (2003, 138) norāda arī uz atstāstījuma izteiksmes nākotnes formām, kuras veido *būšuo*t savienojums ar infinitīvu. Piemēri rāda, ka līdzīga konstrukcija veidojas arī ar modālo verbu *varēt*:

- (25) *Saciņa jau, vai tas būšuo*t varēt kuo padarīt. (5, 41)
 (26) *Mēs tie vecie nebūšuo*t varēt izbraukt. (4, 34)

No valodas ekonomijas viedokļa varētu gaidīt īsākas konstrukcijas lietojumu, proti, (*ne*)varēšuot, savukārt (26) piemērā var novērot arī to, ka *nebūšuo*t attiecas uz modālo darbības vārdu *varēt*, tātad šis ir tas gadījums, kur noliegta tiek iespēja.

Izloksnē sastopams arī vēlējuma izteiksmes atstāstāmās formas lietojums, ko veido verba *būt* vēlējuma izteiksmes forma ar darāmās kārtas pagātnes divdabi. To fiksējusi arī S. Raģe (2003, 139), piem.:

- (27) *Būtuot labāk palikusi te.*

Aplūkotajā izloknes materiālā šādā konstrukcijā sastopams arī modālais darbības vārds *varēt*, piem.:

(28) *Šituo pavasari uz tuo pusi, sacīja, būtuot varēš* ‘varējuši’ *iet*. (5, 14)

Šajā piemērā *varēt* lietojumā pagātnes aktīvā divdabja formā novērojama arī fonētiska izloknes iezīme, proti, līdzskaņa *j* un aiz tā stāvošā *i* vai *u* zudums, kas izraisījis divdabja formas kontrakciju (Raģe 2003, 31, 34, 143).

Izloksnē sastopama arī literārās valodas atstāstījuma izteiksmes forma ar *-uot*, piem.:

(29) *Viena gudra sievieta visu varuot izstāsīt par pagājību un nākamību*. (7, 17)

(30) *Nuo kazas piena sviestu ‘sviestu’ nevaruot istaisīt, kazas pienc ‘piens’ pie ēdiena vie ‘vien’ ģeld*. (1, 41–42)

Šajā gadījumā teksta autors gan norāda, ka informācijai ir cits autors, gan tādējādi pauž nepārliecinātību par apgalvoto vai noliegto iespējamību, neuzņemoties atbildību par minētās darbības realitāti, kas ir arī atstāstījuma izteiksmes pamatfunkcija (Skujīņa 2007, 55).

Darbības vārda *varēt* lietojumā novērojama arī tuva semantika darbības vārdam *drīkstēt*, proti, būt ar tiesībām (ko darīt), būt tādām, kam ir atļauts, būt iespējamam, vēlamam (llvv.tezaurs.lv/dr%C4%ABkst%C4%93t), piem.:

(31) *Jūs varat atpūsties. Dārznieks ar ‘arī’ i ‘ir’ aizgās ‘aizgājis’*. (4, 16)

(32) *Debezbraukšanas ‘Debesbraukšanas’ dienu svinēja, ne-vienc ‘neviens’ nestrādāja, sacīja, ka nevar strādāt, ta tēvainis [tas ir, pērkons] sper vasarā*. (3, 22)

(33) *Biezi jau zirņus nevar sēt, ta nau ‘nav’ pakstaiņi, zirņi jāsē ‘jāsēj’ tā paretāki*. (6, 25)

Tā (31) piemērā tiek dota atļauja atpūsties, savukārt (32) un (33), kur modālais darbības vārds ir noliegumā, rāda, ka nav vēlams attiecīgi strādāt un sēt. Šādu lietojumu norādījusi arī E. Kagaine (1983, 676) kā darbības vārda *varēt* 4. nozīmi.

Tāpat modālajam darbības vārdam *varēt* iespējami daudzveidīgi lietojumi dažādos aspektos – fonētiskā, gramatiskā, semantiskā, taču, kā tas atklāsies turpmāk rakstā, atsevišķas iezīmes raksturīgas arī citu aplūkoto modālo darbības vārdu lietojumā, piem., 3. personas formu lietojums 1. un 2. personas vietā.

2. Modālais darbības vārds *drīkstēt*

Darbības vārds *drīkstēt* ar pamatnozīmi ‘būt ar tiesībām (ko darīt); būt tādām, kam ir atļauts; būt iespējamam, vēlamam; iedrošināties’ (llvv.tezaurs.lv/dr%C4%ABkst%C4%93t) izloksnē sastopams arī noliegumā, proti, izsakot aizliegumu, piem.:

- (34) *Nedrīkstēju taisnību sacīt.* (4, 35)
 (35) *Nekur tu nedrīksti iet.* (5, 18)
 (36) *Tu nedrīkstēji viena piliena labā piena aiztikt, visur tās naudas vajadzēja.* (7, 23)
 (37) *Nedrīkstēja ne suoli spert uz viņa zemi.* (4, 35)

Līdzīgi kā darbības vārda *varēt* gadījumā, kur *varēt* noliegumā ziņo par iespējamības / spējas neesamību, darbības vārda *drīkstēt* noliegums noliedz tā nozīmi ‘būt ar tiesībām (ko darīt); būt tādām, kam ir atļauts’, tātad pauž aizliegumu.

Ar modālo darbības vārdu *drīkstēt* izteiktais aizliegums jeb atļaujas / tiesību noliegums sastopams arī saliktajā tagadnē, kur tas kopā ar noliegtu palīgdarbības vārdu *būt* lietots pagātnes aktīvā divdabja formā, piem.:

- (38) *Tamī rijā [...] nav drīkstēši* ‘drīkstējuši’ *iekšā iet.* (2, 86)
 (39) *Strādnieki nav drīkstēši* ‘drīkstējuši’ *iet pēc labības, velli* ‘velni’ *pa riju uguni šķīlušī.* (2, 89a)

Arī šajos piemēros (līdzīgi kā *varēt* gadījumā) darbības vārda *drīkstēt* lietojumā pagātnes aktīvā divdabja formā novērojama kontrakcija.

Reģistrēts arī darbības vārda *drīkstēt* lietojums atstāstījuma izteiksmē, piem.:

- (40) *Pušu nedrīkstuot griest* ‘griezt’ [kartupeļus – A. D.], *ta* ‘tad’ *neauguot.* (6, 16)

Šāds lietojums norāda uz vēlamības noliegumu saskaņā ar citu teikto, nostāstiem.

Nereti *drīkstēt* nozīmē, izsakot atļauju vai tās noliegumu, lietota konstrukcija *(ne)būt + brīv*, piem.:

- (41) *Saimniekim* ‘saimniekiem’ *nebi* ‘nebija’ *brīv ķert zivis.* (1, 16)
 (42) *Bēnu* ‘bērnu’ *bez kristīšanas nebi* ‘nebija’ *brīv turēt.* (2, 81)
 (43) *Ka* ‘kad’ *paēda, ta* ‘tad’ *gāja gulētu* ‘gulēt’, *un runāt nav brīv.* (2, 83)
 (44) *Tik dau* ‘daudz’ *brīv bi* ‘bija’ *kā ēdienu izvārīt.* (3, 23)

Apstākļa vārdam *brīv* piemīt atļaujas nozīme (llvv.tezaurs.lv/br%C4%ABv), tātad noliegumā – aizlieguma, kas raksturīgi arī modālajam darbības vārdam *drīkstēt*, līdz ar to piedāvātos piemērus varētu pārveidot arī kā *saimnieki nedrīkstēja ķert zivis; bērnu bez kristīšanas nedrīkstēja turēt; kad paēda, tad gāja gulētu, un runāt nedrīkst; tik daudz drīkstēja kā ēdienu izvārīt.*

Šajā kontekstā arī parādās modālā darbības vārda *varēt* lietojums *drīkstēt* nozīmē, kas aprakstīts arī raksta pirmajā sadaļā (sk. piemērus (31)–(33)), piem.:

- (45) *Ta* ‘tad’ *gāja pie dievgalda, ta* ‘tad’ *mājā nebi* ‘nebija’ *brīv ēst. Ka* ‘kad’ *nāca mājā, ta* ‘tad’ *varēja ēst.* (3, 25)

Piemēra pirmajā daļā izteikts aizliegums ar konstrukciju *nebūt + brīv*, proti, tad mājā nedrīkstēja ēst, savukārt otrajā daļā norādīts, ka varēja jeb šajā gadījumā drīkstēja ēst, kad nāca mājā.

3. Modālais darbības vārds *gribēt*

Modālais darbības vārds *gribēt* ar nozīmi ‘izjust vajadzību (pēc kā); arī vēlēties, tiekties; iecerēt, gatavoties (ko darīt)’ (llvv.tezaurs.lv/grib%C4%93t) Ērgemes izloksnē sastopams, pirmkārt, ar vēlēšanās (vai tās nolieguma) nozīmi, piem.:

- (46) *Es vie-nā* ‘vienādi’ [tas ir, vienmēr] *tā kā gribu kuo kustēt.* (5, 4)
 (47) *Es gribē* ‘gribēju’ *tā sacīt.* (5, 2)
 (48) *Es jau pirmīk* ‘pirmīt’ *gribēju vienc* ‘viens’ *pac* ‘pats’ *braukt.* (4, 32)
 (49) *Es negribu stāstīt.* (4, 26)
 (50) *Viņč* ‘viņš’ *tā grib gulētu* ‘gulēt’. (8, 32)
 (51) *Viņč* ‘viņš’ *gribēja manu meitu precēt.* (4, 25)
 (52) *Negribēs jau ganuos iet tie bērī* ‘bērni’ *katar* ‘katru’ *dien* ‘dienu’. (7, 38)

Dažos no šiem piemēriem darbības vārda *gribēt* lietojumā vērojama arī nozīmes nianse ‘iecerēt, gatavoties (ko darīt)’, ko varētu interpretēt arī kā nolūku (ko darīt), kā tas ir (47), (48) un (51) piemērā. Šie piemēri izceļas ar iecerī, gatavošanos gribēto darbību patiešām īstenot.

Sadaļā par darbības vārdu *varēt* jau tika minēta izloksnes īpatnība darbības vārdu 3. personas formu lietot 1. un 2. personas vietā (Raģe 2003, 111). Tas reģistrēts arī darbības vārda *gribēt* gadījumā, piem.:

- (53) *Es gan nuo tiem jaunības priekim* ‘priekiem’ *negrib vēl ārā iet.* (5, 15)

Vēlēšanos pēc kā var izteikt arī darbības vārdu *gribēt* vēlējuma izteiksmē. Tādā gadījumā vēlme tiek izteikta netiešāk, neuzbāzīgāk, ko nodrošina vēlējuma izteiksme, kurai raksturīgs lietojums pieklājības frāzēs, netieši izsakot lūgumu, aicinājumu (Kalnača 2013b, 497; Kalnača, Lokmane 2021, 244), piem.:

- (54) *Gribētu jau satikties.* (5, 12)

Otrkārt, darbības vārds *gribēt* sastopams arī ar nozīmi ‘būt kādā norisē, stāvoklī, būt ar noslieci uz kādu norisi, stāvokli’ (llvv.tezaurs.lv/grib%C4%93t), piem.:

- (55) *Reiz jau gribēja te būt nu [...] tie oktobera* ‘oktobra’ *svēki* ‘svētki’. (7, 30)

Šāds lietojums fiksēts arī „Ērgemes izloksnes vārdnīcā” (Kagaine, Raģe 1977, 362) kā darbības vārda *gribēt* 2. nozīme, proti, ‘būt stāvoklī, kad kas notiek vai var notikt; būt ar noslieci uz kādu stāvokli’.

4. Modālais darbības vārds *vajadzēt*

Modālais darbības vārds *vajadzēt* ar nozīmi ‘būt nepieciešamam, arī būt vēlamam, ieteicamam’ (llvv.tezaurs.lv/vajadz%C4%93t) blakus vajadzības izteiksmei ir viens no vajadzības izteikšanas līdzekļiem latviešu valodā. Jānis Endzelīns (1951, 972) norāda, ka to lietojumā ir neliela atšķirība, proti, *vajadzēt* konstrukcijā ar infinitīvu izsaka subjektīvu nepieciešamību, kamēr vajadzības izteiksme – objektīvu, taču mūsdienās

par šādu semantisku atšķirību vairs nerunā un konstrukcija ar *vajadzēt* un vajadzības izteiksme funkcionē kā morfoloģiski varianti bez īpašas nozīmes atšķirības (Kalnača 2013b, 489).

Darbības vārds *vajadzēt* Ērgemes izloksnē īstenības izteiksmē izsaka nepieciešamību (vai tās noliegumu noliegta verba *vajadzēt* gadījumā), piem.:

- (56) *Viņu* [dziju] **vaig** ‘vajag’ *stingri nuotīt*. (5a, 18)
 (57) **Vaiga** ‘vajag’ *klausīt (vecākim?)*. (5, 47)
 (58) *Ka* ‘kad’ *tu nezināji nekā laba, ta* ‘tad’ *teu* ‘tev’ **nevajdzēja** ‘nevajadzēja’ *plāpāt*. (5, 50)
 (59) *Vecie ķīvēja, ka* **nevajag bēkt** ‘bēgt’ *mežā, bet uz lauka*. (1, 11)
 (60) *Tev* **vaidzēja** ‘vajadzēja’ *uz taipusi cirst*. (7, 1)
 (61) *Slieksnī pāri* **nevaig** ‘nevajag’ *slaucīt*. (8, 12)

Piemēros novērojams arī darbības vārdam *vajadzēt* raksturīgais vēlamības un ieteikuma aspekts, proti, ir ne tikai nepieciešams, bet arī vēlams, ieteicams dziju nofīt stingri (56) piemērā vai klausīt vecākiem (57) piemērā, vai arī nav vēlams, ieteicams plāpāt (58) piemērā, bēgt mežā (59) piemērā vai slaucīt pāri sliekšnim (61) piemērā. „Ērgemes izloksnes vārdnīcā” (Kagaine 1983, 661) šis aspekts izdalīts kā atsevišķa nozīme – ‘būt lietderīgi, pareizi (piem., noteiktā veidā rīkoties)’.

Piemēros novērojami arī *vajadzēt* fonētiski pārveidojumi vārda saknē, proti, *-aja-* par *-ai-*, ko fiksējusi arī S. Raģe (2003, 35), pārveidojumu gaitu ilustrējot ar lietvārdu *vajadzība*, kur zudis patskanis *a* un vokalizējies līdzskanis *j*, tādējādi rezultējoties par *vaidzība*.

Darbības vārda *vajadzēt* vēlamības niansi pastiprina tā lietojums vēlējuma izteiksmē, piem.:

- (62) **Vaidzētu** ‘vajadzētu’ *iet pie ārsta*. (4, 5)
 (63) **Vaidzētu** ‘vajadzētu’ *gubās salikt*. (8, 12)

Sastopams arī lietojums atstāstījuma izteiksmē, kad izteikta nepieciešamība / ieteikums / vēlamība (vai to noliegums) saskaņā ar citu teikto, piem.:

- (64) **Vaiguot** ‘vajagot’ *Liendienās šūpāties, tad nekuožuot uodi*. (4, 2)
 (65) **Vaiguot** ‘vajagot’ *septiņi stundi gulēt*. (4, 15)
 (66) *Saka, ka* **nevaiguot** ‘nevajagot’ *iskapti ‘izkapti’ turēt ruokā, tas pievelkuot tēvaini* [tas ir, pārkonu]. (5a, 39)

Piemēros atspoguļota nepieciešamība / vēlamība saskaņā ar citu teikto, kam varētu būt arī ticējumu raksturs kā (64) un (66) piemērā (sal. 17336. *Liendienās vajaga šūpoties, tad vasarā odi nekodīs*. (valoda.ailab.lv/folklorā/ticejumi/)).

Līdzīgi kā darbības vārda *varēt* gadījumā, arī *vajadzēt* atstāstījuma izteiksmes forma Ērgemes izloksnē mēdz tikt lietota ar pārīsu *-i* beigās, piem.:

- (67) *Man* **vaiguotⁱ** ‘vajagot’ *iet pie tās mātes*. (5, 46)

Atsevišķos gadījumos darbības vārds *vajadzēt* pagātnē noteiktā kontekstā lietots vēlējuma izteiksmes nozīmē un būtībā ir orientēts uz nākotni, nevis pagātni, piem.:

- (68) *Es gan nau 'nav' tās ēdis, bet reiz **vaidzēja** 'vajadzēja' (= vajadzētu) **pruovēt**.*
(8a, 2)

Līdzīgi novērojusi arī S. Raže (2003, 137), minot piemēru ar darbības vārdu *varēt*:

- (69) *Tie gadi jau i daudz, un **varēja mirt** (= es varētu mirt).*

Neraugoties uz to, ka atzīts – mūsdienās semantiska atšķirība starp modālā darbības vārda *vajadzēt* un vajadzības izteiksmes lietojumu nepastāv un tie funkcionē kā morfoloģiski varianti bez īpašas nozīmes atšķirības (Kalnača 2013b, 489), turpinot modālo darbības vārdu analīzi Ērgemes izloksnē, iespējams, būtu lietderīgi veikt arī šādu salīdzinājumu.

Secinājumi

Modālo nozīmju ziņā Ērgemes izloksnē novērotas visas aplūkoto modālo darbības vārdu tipiskākās nozīmes un to nianse, kas minētas arī latviešu valodas vārdnīcās un citos ar modalitāti saistītos avotos un literatūrā. Tā darbības vārds *varēt* pamatā lietots, lai izteiktu iespējamību (kas ietver arī spēju) vai tās trūkumu, ja *varēt* lietots noliegumā, noteiktā konstrukcijā arī, lai norādītu uz nevēlamu uzvedību vai rīcību, vai darbības vārda *drīkstēt* nozīmē, lai norādītu uz atļauju, vēlamību vai tās noliegumu, ja noliegts darbības vārds *varēt*. Darbības vārds *drīkstēt* apgalvojumā lietots, lai izteiktu atļauju / vēlamību, savukārt noliegumā – lai norādītu uz atļaujas neesamību jeb aizliegumu. Darbības vārds *gribēt* norāda uz vēlēšanos (ko darīt) vai tās trūkumu, kā arī uz gatavību šo vēlmi īstenot; tas sastopams arī ar nozīmi 'būt kādā norisē, stāvoklī, būt ar noslieci uz kādu norisi, stāvokli'. Darbības vārds *vajadzēt* pamatā sastopams, izsakot nepieciešamu / vēlamu / ieteicamu darbību vai noliegumā tādu darbību, ko nav nepieciešams / vēlams / ieteicams īstenot.

Izloksnei raksturīgs arī perifrastisku nākotnes formu lietojums, piem., atstāstījuma izteiksmes nākotnes formas ar modālo darbības vārdu *varēt*, kuras veido konstrukcija *būšuo + varēt + infinitīvs* (sk. (25), (26)). Līdzīgi sastopams arī vēlējuma izteiksmes atstāstāmās formas lietojums, ko veido konstrukcija *būtuot + varēt* darāmās kārtas pagātnes divdabīs + infinitīvs (sk. (28)).

Fonētiskās iezīmes rāda, ka modālajiem darbības vārdiem atstāstījuma izteiksmē raksturīgs pievienots pārīss gala patskanis *-i* (sk. (21), (22), (67)), līdzskaņa *j* zudums pagātnes aktīvā divdabja formā (sk. (28), (38), (39)), darbības vārda *vajadzēt* fonētisks pārveidojums vārda saknē, proti, *-aja-* par *-ai-* (sk. (56)–(58), (60)–(68)), taču šīs nav tikai modālo darbības vārdu iezīmes, piem., pārīss gala patskanis *-i* lietots arī nelokāmā divdabja un darbības vārda *iet* nenoteiksmes gadījumā (sk. (23), (24)).

Kopumā jāsecina, ka raksta uzdevums veikt ieskatu modālo darbības vārdu lietojumā Ērgemes izloksnē, tādējādi liekot pamatu turpmākiem pētījumiem, ir paveikts. Nenoliedzami modālo darbības vārdu izpēte Ērgemes izloksnē vēl ir turpināma, jo veiktais ieskatu to fonētiskajā, gramatiskajā un semantiskajā dažādībā liecina par bagātu un daudzveidīgu materiālu.

Avoti

1. Kagaine, Elga. 1983. *Ērgemes izloknes vārdnīca*. 3. Rīga: Zinātne.
2. Kagaine, Elga, Raģe, Silvija. *Ērgemes izloknes vākums. Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta arhīva materiāli*. 1., 2., 3., 4., 5., 5a., 6., 7., 7a., 8., 8a. klade.
3. Kagaine, Elga, Raģe, Silvija. 1977. *Ērgemes izloknes vārdnīca*. 1. Rīga: Zinātne.
4. *Latviešu literārās valodas vārdnīca* (elektroniskā versija). Pieejams: <https://llvv.tezaurs.lv/>
5. *Latviešu tautas ticējumi*. Pieejams: valoda.ailab.lv/folkloraticejumi/
6. *Latviešu valodas tīmekļa korpuss (Tīmeklis2020)*. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/T%C4%ABmeklis2020>
7. *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss (LVK2018)*. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/LVK2018>
8. Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
9. *Tēzaurus*. Pieejams: <https://tezaurs.lv/>

Literatūra

1. Bybee, Joan, Fleischman, Suzanne. 1995. Modality in grammar and discourse: An introductory essay. *Typological Studies in Language*. 32, 1–14. <https://doi.org/10.1075/tsl.32>
2. Daina, Anete. 2015. Darbības vārda *varēt* modālā semantika un funkcijas latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma*. 6, 89–102. <https://10.22364/vnf.6>
3. Daina, Anete. 2016. Vidzemes vidus izloknes: Ērgeme, Vijciems, Strenču pilsēta. *Avoti vēl neizsīkst. Latviešu valodas dialekti 21. gadsimtā*. Stafecka, Anna (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 16–78.
4. Daina, Anete. 2018. Modalitāte un pieklājības stratēģijas Latvijas Valsts prezidentu runās (1999–2014). *Nacionālās identitātes sociolingvistiskie aspekti*. Druviete, Ina (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 21–43.
5. Daina, Anete. 2018a. Epistēmiskās modalitātes izteikšanas līdzekļi Latvijas Valsts prezidentu runās (1999–2014). *Valoda: nozīme un forma*. 9, 20–37. <https://doi.org/10.22364/vnf.9.3>
6. Daina, Anete. 2020. Par dažām verba formām Ērgemes izloksnē un tās apkaimē. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 24 (1/2), 38–42. <https://doi.org/10.37384/VTPA.2020.24.038>
7. Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
8. Endzelīns, Jānis. 1954. Latviešu valoda Vidzemē. *Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta raksti*. III, 125–136.
9. Fintel, Kai von. 2006. Modality and language. *Encyclopedia of Philosophy*. 10. 2nd ed. Borchert, Donald M. (ed.). Detroit: MacMillan, 20–27.
10. Haan, Ferdinand de. 2006. Typological approaches to modality. *The Expression of Modality*. Frawley, William (ed.). Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 27–69. <https://doi.org/10.1515/9783110197570.27>
11. Ivulāne, Baiba. 2010. Darbības vārds *derēt* modālā lietojumā. *Latvistika un somugristika Latvijas Universitātē*. Kalnača, Andra (red.). Rīga: Latvijas Universitāte, 31–38. Pieejams: <https://www.hzf.lu.lv/petnieciba/nozimigas-publikacijas/lu-projektu-publikacijas/>

12. Ivulāne, Baiba. 2012. Palīgnozīmē lietoti darbības vārdi bērnu valodā. *Valoda: nozīme un forma*. 2, 75–85. <https://10.22364/vnf.2>
13. Kalnača, Andra. 2007. Modalitātes tipoloģija un latviešu valodas izteiksmes. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 11, 166–173.
14. Kalnača, Andra. 2013a. Darbības vārda vajadzēt modālā semantika. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 17(1), 80–88.
15. Kalnača, Andra. 2013b. Darbības vārds (verbs). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 456–564.
16. Kalnača, Andra. 2014. Nolieguma un modalitātes attieksmes. *Valoda: nozīme un forma*. 5, 72–79. <https://10.22364/vnf.5>
17. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2021. *Latvian Grammar*. Rīga: University of Latvia Press. <https://doi.org/10.22364/latgram.2021>
18. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2022. The verb VAJADZĒT ‘to need, must’ in Latvian: its Livonian origins, modal and distributional features. *Livonian Studies IV. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics*. 13(1), 93–122. <https://doi.org/10.12697/jeful.2022.13.1.04>
19. Kiefer, Ferenc. 1994. Modality. *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Asher, Ronald E. (ed.). Oxford: Pergamon Press, 2515–2520.
20. Larreya, Paul. 2009. Towards a typology of modality in language. *Modality in English. Theory and Description*. Salkie, Raphael, Busuttill, Pierre, Auwera, Johan van der (eds.). Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 9–29. <https://doi.org/10.1515/9783110213331>
21. Leech, Geoffrey. 2013. *Meaning and the English Verb*. 3rd ed. London / New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315835464>
22. Lyons, John. 1977. *Semantics*. 2. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511620614>
23. Matthews, Peter Hugoe. 2014. *The Concise Oxford Dictionary of Linguistics*. 3rd ed. Oxford: Oxford University Press. <https://10.1093/acref/9780199675128.001.0001>
24. Mindt, Dieter. 1995. *An Empirical Grammar of the English Verb: Modal Verbs*. Berlin: Cornelsen. <https://doi.org/10.1177/007542429802600406>
25. Narrog, Heiko. 2012. *Modality, Subjectivity, and Semantic Change. A Cross-Linguistic Perspective*. New York: Oxford University Press Inc. <https://10.1093/acprof:oso/9780199694372.001.0001>
26. Nuyts, Jan. 2006. Modality: Overview and linguistic issues. *The Expression of Modality*. Frawley, William (ed.). Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 1–26. <https://doi.org/10.1515/9783110197570.1>
27. Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. I. Rīga: Zinātne.
28. Palmer, Frank Robert. 2001. *Mood and Modality*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139167178>
29. Palmer, Frank Robert. 2013. *Modality and the English Modals*. 2nd ed. New York/London: Routledge Taylor & Francis Group. <https://doi.org/10.4324/9781315846453>
30. Raģe, Silvija. 2003. Ērģemes, Lugažu un Valkas izloksnes fonētika un morfoloģija. *Darbu izlase*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 15–154.
31. Rudzīte, Marta. 1964. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Summary

The subdialect of Ērģeme is a part of the Vidzeme Central subdialects of the Central dialect of the Latvian language and it is one of the most studied Latvian subdialects in terms of phonetics, morphology and vocabulary, while less so regarding its particularities within the usage of modal verbs. This article provides an insight into the matter, and analyses the use of modal verbs *varēt* 'can, may', *drīkstēt* 'to be allowed, may', *gribēt* 'to want', *vajadzēt* 'to need' from the aspect of epistemic modality and deontic modality and their modal meanings, but also considering their phonetic and grammatical features. The aforementioned modal verbs are analysed in the construction together with infinitive, although they can also be used as independent verbs and function as predicates. While analysing modal verbs, their negation has to be taken into account, too. The article focuses on the negated modal verbs, and excludes the negated infinitive modified by them. The sub-dialect language material used for analysis of modal verbs dates back to the middle of the 20th century. The author of this article has previously studied modality and modal verbs among other means of expressing modality in Latvian in different discourses (e. g., internet comments, mass media, language corpuses, presidential speeches). The subdialect of Ērģeme as a source of research has been chosen in order to gain multi-sided insight into the use of modal verbs in Latvian. In addition, the subdialect of Ērģeme has been already explored by the author from other perspectives.

Keywords: modality; modal verbs; possibility; necessity; Ērģeme subdialect.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Verba priedēkļi latgaliešu rakstu un latviešu literārajā valodā¹

Verb prefixes in Standard Latgalian and Standard Latvian

Daiga Deksnē

Latvistikas un baltistikas nodaļa
Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte
Višvalža iela 4a, Rīga, LV-1050, Latvija
E-pasts: *daigade@inbox.lv*

Prefiksācija ir produktīvs verbu atvasināšanas veids latviešu valodā. Latviešu literārajā valodā verbu atvasināšanai tiek lietoti 11 priedēkļi. Latgaliešu rakstu valodā papildus sastopami priedēkļi *pra-*, *pod-*, *roz-* un *da-*. Pētījuma mērķis ir noskaidrot, kādas nozīmes piemīt priedēkļiem, kas sastopami tikai latgaliešu rakstu valodā, un vai priedēkļiem, kas sastopami gan latviešu literārajā, gan latgaliešu rakstu valodā, ir vienādas nozīmes. Latgaliešu rakstu valodā lietoto svešcilmes priedēkļu nozīmju hierarhijas atspoguļošanai tiek izmantoti radiālie nozīmju modeļi, kuri veidoti, analizējot korpusā „Mūsdienu latgaliešu tekstu korpus” sastopamos, kā arī dažu autoru publikācijās minētos priedēkļverbus. Latviešu literārās valodas piemēri ekscerpēti no korpusiem „Latviešu valodas tīmekļa korpus 2014” un „Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus LVK2018”. Pētījuma rezultāti liecina, ka priedēkļu *pra-*, *pod-*, *roz-* un *da-* nozīmju skaits ir neliels. Šo priedēkļu nozīmes latviešu literārajā valodā tiek izteiktas ar dažādiem priedēkļiem.

Atslēgvārdi: verbs; vārddarināšana; priedēklis; prefiksācija; priedēkļu polisēmija.

Ievads

Ir divas latviešu rakstības tradīcijas – latviešu literārā valoda un latgaliešu rakstu valoda. Atšķirīgu rakstības tradīciju izveidi ietekmējuši vēsturiskie apstākļi. Latvijas austrumu daļa Latgale, atrodoties Poļu Inflantijas sastāvā, gandrīz trīs gadsimtus bija šķirta no pārējās latviešu etniskās teritorijas un atradās slāvu valodu ietekmē, savukārt pārējie Latvijas novadi šajā laikā atradās vācu kultūras ietekmē (Jansone, Stafecka 2013, 204; Stafecka 2013, 263). Latviešu literārās valodas pamatā ir vidus dialekts. Latgaliešu rakstu valoda ir balstīta uz augšzemnieku dialekta latgaliskajām izloksnēm. Tās fonētiskās sistēmas pamatā ir Aizkalnes, Vārkavas, Galēnu, Viļānu, Sakstagala,

¹ Publikācija izstrādāta Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Mūsdienu latviešu valodas izpēte un valodas tehnoloģiju attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/1-0006).

Ozolaines, Makašānu, Dricānu, Gaigalavas, Bērzpils, Tilžas un Naurānu izlokšņu sistēma (Jansone, Stafecka 2013, 227, 242).

Latviešu literārajā valodā verbu atvasināšanai tiek lietoti vienpadsmit vārddarināšanas priedēkļi: *aiz-*, *ap-*, *at-*, *ie-*, *iz-*, *no-*, *pa-*, *pār-*, *pie-*, *sa-*, *uz-* (Vulāne 2015, 279; Kalnača, Lokmane 2021, 307). Latgales austrumu un centrālajās izloksnēs papildus minētajiem priedēkļiem tiek lietoti vēl citi priedēkļi: *pra-*, *pod-* un *roz-* (Stafecka 2013, 262). Marta Rudzīte (1964, 326) atzīmē, ka priedēkļi *pri-* un *pra-*, iespējams, radušies slāvu un lietuviešu valodas ietekmē, bet par slāvu aizguvumiem uzskatāmi priedēkļi *roz-* un *pod-*. Lietuviešu izloksnēs un augšzemnieku dialekta izloksnēs mūsdienās tiek lietots arī no slāvu valodām aizgūts priedēklis *da-* (Mažiulis 1958, 127; Keinys 2000; Reķēna 2008, 154). Ap 19. un 20. gs. miju tas ticis lietots arī lejzemnieku izloksnēs un 16. un 17. gs. arī Viduskurzemē (Endzelīns 1906, 376).

Latgaliešu rakstu valodai salīdzinājumā ar latviešu literāro valodu ir dažas fonētiskas atšķirības (Cibuļs, Leikuma 2003, 10–15; Leikuma 2003, 4). Tās redzamas arī atšķirīgā priedēkļu izrunā un rakstībā. Latviešu literārās valodas priedēkļiem *ie-* un *pie-* latgaliešu valodā atbilst priedēkļi *ī-* un *pī-*. Priedēklim *pār-* latgaliešu rakstu valodā atbilst priedēklis *puor-*, savukārt priedēklim *no-* latgaliešu valodā atbilst priedēklis *nū-*. Nolieguma priedēklim *ne-* latgaliešu valodā atbilst *na-*. Latgaliešu rakstu valodā atšķirīgi tiek darināti ar priedēkli atvasināti atgriezeniskie verbi, starp priedēkli un sakni iespraūžot atgriezenisko morfēmu *-sa-* (Cibuļs, Leikuma 2003, 86; Kalnača 2003, 61), piem., atgriezeniskais verbs bez priedēkļa *līk-tīs* ‘liekties’ – ar priedēkli atvasināts verbs *nū-sa-līk-t* ‘noliekties’.

Priedēkļu nozīmju polisēmijas attēlošanai šajā rakstā tiek izmantota radiālās kategorijas metode, kuras pamatā ir prototipa efekts (Lakoff 1987, 60–61). Kategorijas locekļi ir kāda priedēkļa visas nozīmes, taču šo locekļu starpā ir asimetrija. Nemarķētais jeb prototipiskais loceklis ir tā nozīme, kurai ir visvairāk atvasinātu nozīmju. Katram priedēklim latviešu valodā atbilst apstākļa vārds, kas apzīmē virzienu telpā, kādā vērsta pamatverba nosauktā darbība (Soida 2009, 234–240). Priedēkļa prototipiskā nozīme parasti atbilst virzienam telpā. Radiālās kategorijas metodi vairāki autori izmantojuši krievu valodas priedēkļu polisēmijas izpētei (piem., Janda et al. 2013, 19–80, sk. arī Nessel, Endresen, Janda 2011). Šajā pētījumā priedēkļu *pod-* un *roz-* nozīmes tiek salīdzinātas arī ar atbilstošām krievu valodas priedēkļu nozīmēm.

Pētījumā izmantotie verbu piemēri ekscerpēti no dažādu autoru publikācijām, portāla „Latgalīšu kultūrys ziņu portāls lakuga.lv”, kā arī no lielākā šobrīd pieejamā latgaliešu rakstu valodas korpusa „Mūsdienu latgaliešu tekstu korpus” (MuLa). Korpusa apjoms ir viens miljons vārdlietojumu. Korpus ir neliels salīdzinājumā ar pieejamajiem latviešu literārās valodas korpusiem, piem., „Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa” (LVK2018) (Levāne-Petrova 2019) apjoms ir 10 miljoni vārdlietojumu. Valsts valodas centra lēmumā „Par Latgaliešu rakstības noteikumiem” norādīts, ka divskaņus raksta ar diviem burtiem, taču ir pieļaujama divskaņa *uo* apzīmēšana arī ar *ō*. Ekscerpētajos piemēros saglabāta oriģinālā rakstība ar abiem variantiem. Katram latgaliešu rakstu valodas piemēram dots tā atveidojums latviešu literārajā valodā.

Pētījuma mērķis ir gūt ieskatu par to, kas ir atšķirīgs priedēkļu lietojumā abās latviešu rakstības tradīcijās. Padziļināti tiek aplūkoti tikai latgaliešu rakstu valodā

lietotie priedēkļi *pod-*, *roz-*, *pra-*, *pro-* un *da-*. Priedēklis *pri-* netiek sīkāk analizēts, jo „Mūsdienu latgaliešu tekstu korpusā” tā lietojuma piemēri nav ietverti. Rakstā iezīmētas arī abās rakstības tradīcijās lietoto priedēkļu nozīmju atšķirības.

1. Priedēklis *pod-*

Pētījumā izmantotajos avotos ir 12 atvasinājumu ar priedēkli *pod-*. M. Rudzīte (1964, 327) min trīs piemērus ar šo priedēkli: *podlikt* ‘palikt zem kā’, *podīt* ‘pieiet’ un *podbraukt* ‘piebraukt’. Valentīns Lukaševičs (2011, 139) min *podsaveit* ‘pasacīt priekšā’. Portālā „Latgalīšu kultūras ziņu portāls lakuga.lv” (pieejams: <https://www.lakuga.lv>) ir sastopams *podpierkt* ‘uzpirkt’. „Mūsdienu latgaliešu tekstu korpusā” ir piemēri arī ar *podturēt* ‘atbalstīt’, *podspieļuot* ‘piespēlēt’, *podcalt* ‘pacelt’, *podlākt* ‘palēkties’, *podkaļst* ‘pakalst’, *podlaseit* ‘uzlasīt’, *podhalturēt* ‘piehalturēt’.

Krievu valodā priedēklim *pod-* ir minētas šādas nozīmes: ‘iedarbība no apakšas’, ‘horizontāla tuvošanās klāt’, ‘piemērošanās kaut kam’, ‘darbības veikšana slepeni’, ‘minimālas izmaiņas’ un ‘pieaugums’ (Janda et al. 2013, 75). Lai arī piemēru ar priedēkli *pod-* latgaliešu rakstu valodā nav daudz, visas krievu valodā minētās nozīmes šim priedēklim ir arī latgaliešu rakstu valodā (sk. 1. attēlu).

Centrālā nozīme ‘iedarbība no apakšas’ vērsta vertikālā virzienā. Tā piemīt transitīviem fiziskas iedarbības vārdiem *podlikt* ‘palikt apakšā’ un *podcalti* ‘pacelt’, kas izsaka kāda objekta pārvietošanu, un virzības vārdam *podlākt* ‘palēkties’, kas izsaka darbības veicēja virzību (1).

- (1) *Es nu nagaideituo izsauciņa sasatryukstu i podlācu gaisā.*
‘Es no negaidītā izsauciena satrūkos un **palēcos** gaisā.’ (MuLa)

Atvasinātā nozīme ‘virzība klāt’ vērsta horizontālā virzienā. Tā piemīt virzības vārdiem *podīt* ‘pieiet’ (2) un *podbraukt* ‘piebraukt’.

- (2) *Podīt nevar – milžeiģs korstums, i kōrms sauss.*
‘**Pieiet klāt** nevar – milzīgs karstums, un māja sausa.’ (MuLa)

1. attēls. Priedēkļa *pod-* radiālais nozīmju modelis

Nozīme, kas izsaka atbalstu, kaut kā piemērošanu vai piemērošanos kaut kam, piemīt abstraktā nozīmē lietotiem vārdiem *podturēt* ‘atbalstīt’ (3) un *podspieļuoti* ‘piespēlēt’. Darbības, kas tiek veiktas kāda labā, vienlaikus gūstot kādu labumu sev, izsaka verbs *podpirkt* ‘uzpirkt’ (4).

- (3) *Lyudzam vysus ļaudis, kas grib **podturēt** Latgolys radeji [...]*
 ‘Lūdzu visus ļaudis, kas grib **atbalstīt** Latgales radio [...] (MuLa)
- (4) *[...] vajag **podpirkt** unukus, lai bīžuok gostūs brauc.*
 ‘[...] vajag **uzpirkt** mazdēlus, lai biežāk ciemos brauc.’ (LAKUGA)

Verbs *podkaļst* ‘pakalst’ (5) apzīmē minimālas izmaiņas. Verba *podhaltūrēt* ‘piehaltūrēt’ (6) darbība rada nelielu ienākumu pieaugumu.

- (5) *[...] tik jau **podkaļss**, tik jau otkon leits [...]*
 ‘[...] tik jau **pakaltīs**, tik jau atkal lietus [...] (MuLa)
- (6) *Voi ar adeišonu, kab variejs vysur **podhaltūrēt!***
 ‘Vai ar adīšanu, lai varētu visur **piehaltūrēt!**’ (MuLa)

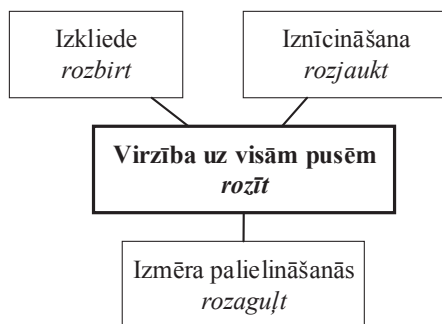
Slepena darbība raksturīga verbam *podsaceiti* ‘pateikt priekšā’ (7).

- (7) *[...] a es jim nadreyksteju **podsaceyt** [...]*
 ‘[...] bet es viņam nedrīkstēju **pateikt priekšā** [...] (LAKUGA)

Piemēros minētās priedēkļa *pod-* nozīmes latviešu valodā tiek izteiktas ar vārdiem, kas atvasināti ar priedēkļiem *at-*, *pa-*, *pie-* un *uz-*, taču latgaliešu un atbilstošu latviešu priedēkļverbu nozīmes nav identiskas. Priedēkļverba nozīmi ietekmē gan priedēkļa nozīme, gan verba leksiskā nozīme, gan lietojuma konteksts. Latgaliešu priedēkļa *pod-* nozīmes izteikšanai latviešu valodā nereti noteicošs ir vēl kāds kontekstā lietots apstāklis. Slepēnas darbības nozīmes izteikšanai (7) piemērā lielāka loma ir tieši apstākļa vārdam *priekšā*, priedēklis *pa-* akcentē darbības pabeigtību. Visas atvasinātās *pod-* nozīmes saglabā arī centrālās telpiskās nozīmes virzienu ‘no apakšas’, kas nav priedēkļiem latviešu valodā. (6) piemērā latviešu valodas verbs *pakalst* apzīmē tikai minimālas izmaiņas, bet latgaliešu verbs *podkaļst* izsaka gan minimālas izmaiņas, gan to, ka tās notiek virzienā no apakšas.

2. Priedēklis *roz-*

M. Rudzīte (1964, 328) min divus piemērus ar priedēkli *roz-*: *rossist* ‘sasist’ un *rozīt* ‘izklīst’. Valentīns Lukaševičs (2011, 150) piedāvā *rozmaineit* ‘samainīt’. „Mūsdienu latgaliešu tekstu korpusā” konstatēti aptuveni 40 atvasinājumi ar priedēkli *roz-*. Krievu valodā priedēklim *raz-* tiek norādītas septiņas nozīmes: virzība uz visām pusēm, iznīcināšana, izkliede, izmēra palielināšanās, izšķīšana, sajūsma un darbības atcelšana (Janda et al. 2013, 43). Latgaliešu valodā konstatēto nozīmju loks ir šaurāks (sk. 2. attēlu).

2. attēls. Priedēkļa roz- radiālais nozīmju modelis

Centrālā nozīme ir ‘virzība uz visām pusēm’. Tā piemīt verbiem *rozīt* ‘izklist’, kas izsaka vairāku subjektu virzību projām, un *roznosuot* ‘iznēsāt’ (8), kas izsaka vairāku objektu pārvietošanu projām. Visas atvasinātās nozīmes arī izsaka virzību prom no centra uz visām pusēm, tikai pārnestā nozīmē.

- (8) *Kolhozi beja, vys apora. A niu vysu rozjauce, roznosuoja.*
‘Kolhozi bija, visu apara. Bet nu visu **izjauca, iznēsāja.**’ (MuLa)

Iznīcināšana raksturīga verbiem *rozjaukt* ‘izjaukt’ (8) un *rozsist* ‘sasist’. Savukārt izmēra palielināšanos izsaka verbs *rozplaukt* ‘izplaukt’. Arī verbu *rozaguļt* ‘izgulties’ var iedalīt šajā grupā, jo darbības veicējs ar savu ķermeni aizņēmis kādu lielāku vietu telpā.

- (9) *[..] vīns vacais uz sūleņa rozaguļs kai sātā.*
‘[..] viens vecais uz soliņa **izgūlies** kā mājās.’ (MuLa)

Verbs *rozbirt* ‘izbirt’ izsaka subjekta izkliedi, bet *rozpōrdūt* ‘izpārdot’ – objekta izkliedi. Verbam *rozstuosteit* ‘izstāstīt’ raksturīga informācijas izkliede pārnestā nozīmē.

- (10) *Zvaigzneitis rozbyra pa vysureini.*
‘Zvaigznītes **izbira** pa visurieni.’ (MuLa)

Vairums verbu, kuri latgaliešu rakstu valodā tiek lietoti ar priedēkli *roz-*, latviešu literārajā valodā tiek lietoti ar priedēkli *iz-*, kuram arī piemīt izkliedētas darbības un destruktīvas darbības nozīme (Deksne 2021, 24). Tomēr priedēklis *roz-* latgaliešu rakstu valodā neaizstāj priedēkli *iz-* (11), kuru lieto gan latgaliešu rakstu valodā, gan latviešu literārajā valodā:

- (11) *Vysi stykli lūgim izbyra.*
‘Visi stikli logiem **izbira.**’ (MuLa)

Daudzi aplūkoti *roz-* atvasinājumi ir pēc krievu valodas parauga darināti kalki. Priedēklis *roz-* piešķir verbam kādu no nozīmēm, kas krievu valodā ir priedēklim *raz-*.

3. Priedēkļi *pra-* un *pro-*

Atvasināšana ar priedēkļiem *pra-* vai *pro-* latgaliešu rakstu valodā nav produktīva. Latviešu literārajā valodā šiem priedēkļiem atbilstoša priedēkļa nav. Jānis Endzelīns priedēkli *pra-* dēvē par zudušo priedēkli (1971, 631), kurš aizvietots ar priedēkli *aiz-*, piem., *aizskrien princesei garām*, vai priedēkli *pa-*, piem., *garām tautas pajājušas*. Priedēkļa *pra-* izteikto nozīmi latviešu valodā valodas lietotāji kompensē ar priedēkļ-
verba un apstākļa vārda savienojumu (12). Apstākļa vārds *garām* precīzē kustības virzienu attiecībā pret citiem objektiem telpā.

- (12) *To zīmi nevarēja pamanīt, ja normāli mauc, virs simtiņa, tad toč var aizskriet garām!* (LVK2018)

M. Rudzīte (1964, 327) min ar *pro-* atvasinātu verbu piemērus, kuri tiek lietoti vairākās izloksnēs. Bērsgalē sastopams *probraukt* ‘pabraukt garām’, Siljāņos un Nautrēnos *proskreje* un *proskre* ‘paskrēja garām’, Zvirgzdinē *prodzieru* ‘nodzēru’ un *proiežu* ‘noēdu’. V. Lukaševičs (2011, 142) vēl min verbu *prolaist* ‘pavadīt’ vai ‘nepamanīt’. „Mūsdienu latgaliešu tekstu korpusā” ir 17 ar *pro-* atvasinātu verbu. Ar *pra-* atvasinātu verbu šajā korpusā nav.

Priedēklis *pra-* sastopams arī lietuviešu valodā. „Mūsdienu lietuviešu valodas vārdnīcā” (Keinys 2000) priedēklim *pra-* sniegtas desmit nozīmes. Vairākas nozīmes raksturīgas arī latgaliešu rakstu valodā un augšzemnieku dialekta izloksnēs lietotajiem vārdiem ar *pro-*:

- 1) virzība cauri vai garām, piem., latgaliešu *probraukt* ‘pabraukt garām’ (13) un lietuviešu *pravažiuoti* ‘pabraukt garām’ (15);
- (13) *Es jau redzēju, ka jys **probrauc** ar myglotōju [...]*
‘Es jau redzēju, ka viņš **nobrauc** ar miglotāju [...] (MuLa)
- (14) *Autobusas jau **pravažiāvo**.*
autobuss.NOM.SG.M jau aizbraukt.PST.3
‘Autobuss jau **aizbrauca garām.**’ (DLKŽ)
- 2) kaut kā zaudēšana, piem., latgaliešu *progaist* ‘izgaist’ (17) un lietuviešu *pragaišti* ‘izgaist, pazust’ (16);
- (15) *[...] lītys izškeist, izalaiž pasaulī, **progaist** rūbežii [...]*
‘[...] lietas izšķīst, izlaižas pa pasauli, **izgaist** robežas [...] (MuLa)
- (16) *Kažkur **pragaišo** peilis.*
kaut kur pazust.PST.3 nazis.NOM.SG.M
‘Kaut kur **pazuda** nazis.’ (DLKŽ)
- 3) laika nogriežņa pavadīšana, kaut ko darot, piem., latgaliešu *proīt* ‘noiet’ (17) un lietuviešu *pramiegoti* ‘nogulēt’.
- (17) *Moš reit lobuok pīsaceļt drusku mudruok i pa pusstundi **proīt** itū gabaleņu kuojom.*
‘Varbūt rīt labāk piecerties drusku agrāk un pa pusstundu **noiet** šo gabaliņu kājām.’ (MuLa)

- (18) *Gerai pramiegojau šiq naktj.*
 labi nogulēt.PST.I.SG šis.ACC.SG.F nakts.ACC.SG.F
 ‘Labi **nogulēju** šo nakti.’ (DLKŽ)

Latviešu valodā vērojams ar prefiksoīdu *caur-* darinātu verbu skaita pieaugums, piem., *caurstaigāt, caurdurt, caurdegt* (Deksne 2021, 33). Nozīmi ‘virzība cauri kaut kam’, kuru latgaliešu rakstu valodā izsaka ar priedēkli *pro-*, latviešu literārajā valodā var izteikt ar prefiksoīda *caur-* palīdzību.

- (19) *[..] kai grybātu caur greidas šķērbu prokrist.*
 ‘[..] kā gribētu caur grīdas šķirbu **caurkrist**.’ (MuLa)

Visvairāk piemēru MuLa korpusā ir verbam *propuļt* (20) (biežāk lietotās formas ir *propula, propulst, propultu, propuļs, propuļsi, propūla* u. c.). Kalupes izloksnē (pēc 2020. gada administratīvi teritoriālās reformas Kalupes pagasts atrodas Augšdaugavas novadā, sk. <https://www.varam.gov.lv/lv/administrativi-teritoriala-reforma>) tiek lietots vārds *prapult* vai *prapuļt* ‘pazust’ jeb ‘izputēt’ (Rudzīte 1964, 327; Reķēna 1998, 258). Vārds aizgūts jau atvasinātā veidā. Piemēri ar motivētājverbu *puļt* nav atrasti.

- (20) *Bolss pīsaceja – itei piļsāta propuļsi.*
 ‘Balss piesacīja – šī pilsēta **izputēs**.’ (MuLa)

Verbs *propuļt* tiek uzskatīts par aizguvumu no lietuviešu valodas (piem., Reķēna 2008, 296). Piemēri ar šo vārdu atrodami jau lietuviešu seno tekstu korpusā „Senieji raštai” (pieejams: <http://seniejirastai.lki.lt>), sk. (21) piemēru:

- (21) *[..] ir nedūdi nēwie=nam badu prapulti.*
 ‘[..] un nedod nevienam no bada **iet bojā**.’ (Daniēliuss Kleinas, Naujos maldų knygelės, 1666.)

Priedēklis *pro-* (*pra-*) nozīmju ziņā tuvs lietuviešu valodā lietotajam priedēklim *pra-*. Latviešu literārajā valodā tam nav viennozīmīgas atbildes ar kādu citu priedēkli.

4. Priedēklis *da-*

Priedēklim *da-* latgaliešu rakstu valodā ir neitrāla nozīme. Latviešu literārajā valodā tas tiek lietots tikai „kā stila līdzeklis personāža runas raksturošanai” (Ahero et al. 1959, 351). Piemērā (22) vārds *dalekt* ir ar izteikti pejoratīvu nozīmi, ko īpaši paspīlgtina literārajai latviešu valodai svešais priedēklis *da-*. Arī šī vārda latviskais sinonīms *pielekt* ir pārnestā nozīmē lietots vārds ar pejoratīvu nozīmi. Šo vārdu literārs sinonīms ir *saprast*.

- (22) *Varbūt kādam tiešām dalec, ka tomēr ir vērts dzīvot un baudīt dzīvi, kamēr tāda iespēja dota.* (lvTenTen14)

J. Endzelīns (1971, 560) norāda, ka citos dialektos *da-* vietā lieto priedēkli *pie-*. J. Endzelīns (sk. arī Ahero et al. 1959, 351–352) norāda uz divām priedēkļa *da-* nozīmēm:

- 1) *da-* apzīmē mērķa sasniegšanu vai kustības beigas, piem., *i da vārtu nedajāju*;
- 2) *da-* apzīmē priekšmeta vai personas pievienošanu kaut kam, piem., *dadzīt govī pie ganāma pulka*.

Priedēkļa *da-* detalizētai izpētei pievērsusies Antoņina Reķēna (2008, 154–167). Priedēklim *da-* augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs ir dažas nozīmes, kas latviešu literārajā valodā piemīt priedēkļiem *pie-*, *no-*, *sa-*, *ie-*. Daži no A. Reķēnas (2008, 154–155) minētajiem piemēriem ir šādi: *darunuot* nozīmē ‘pierunāt’ vai ‘pabeigt runāt’, *dagulēt* nozīmē ‘nogulēt (līdz kādam laikam)’, latgaliešu *damaut* nozīmē ‘aizpeldēt’, *dadūmuot* nozīmē ‘iedomāties’ vai ‘atcerēties’. Priedēkļa *da-* nozīmes augšzemnieku izloksņū, lietuviešu un slāvu valodu verbos lielākoties sakrīt (Reķēna 2008, 155). Kalupes izloksnē bieži vien vārdiem, kas atvasināti ar *da-*, paralēli lieto arī atvasinājumus ar *pie-*, taču ne visās nozīmēs. Tuvošanās nozīmē (*dabraukt* un *piebraukt*) un pievienošanas nozīmē (*damest* un *piemest*) atvasinājumi ar *da-* un *pie-* tiek lietoti paralēli, bet vārdi, kas izsaka kvantitatīvu papildināšanu, galvenokārt atvasināti ar *da-*: *dacept* (Reķēna 2008, 137). A. Reķēna (2008, 155–158) norāda, ka atvasinājumi ar priedēklim *da-*:

- 1) apzīmē vietas vai laika robežas sasniegšanu *daskrīt* ‘pieskriet’;
- 2) apzīmē pabeigtu darbību *dabaikt* ‘pabeigt’;
- 3) apzīmē darbību, kas nav vēl līdz galam pabeigta un kurai jāturpinās līdz noteiktai robežai, šo nozīmi pastiprina kontekstā lietotais adverbs ‘vēl’ – *lai vēl mieži dabriest pilnīgāki* ‘lai vēl mieži nobriest [piebriest] pilnīgāki’.

Dažiem atvasinājumiem ar priedēkli *da-* ir nozīme ‘pievienot klāt’, piem., *dalīt* ‘pieliet’.

Latgaliešu valodas mācību grāmatā „Vasals!” (Cibuļš, Leikuma 2003, 86) minēti šādi atgriezeniski vārdi ar priedēkli *da-*: *dasadūrt* ‘pieskarties’, *dasaguoduot* ‘atcerēties’, *dasakabynuot* ‘pieāķēties’, *dasasēst* ‘piesēsties pie kā’, *dasavērt* ‘pieskaitīt kādu’. „Mūsdienu latgaliešu tekstu korpusā” ir aptuveni 125 vārdi ar priedēkli *da-* (gan tiešie, gan atgriezeniskie). Šiem vārdiem konstatētas piecas nozīmes (sk. 3. attēlu).

Vārdnīcā „Lietuvių kalbos žodynas” („Lietuviešu valodas vārdnīca”, pieejama: <http://www.lkz.lt>) minēto lietuviešu *da-* priedēkļvārdu skaits ir lielāks. Kirils Kožanovs (Kirill Kozhanov 2014), pētot 226 vārdus no šīs vārdnīcas, ir izveidojis semantisko tīklu ar 23 priedēkļa *da-* nozīmēm. Nozīmju dalījums ir ļoti detalizēts. To var skaidrot ar ievērojami lielāku *da-* priedēkļvārdu skaitu lietuviešu valodā, kā arī ar atšķirīgu autora pieeju, piedāvājot tādas nozīmes kā gatavošanās darbībai, negatīva darbība, prasme darīt, atturēšanās no darbības, apnikums un citas nozīmes.

Priedēkļa *da-* centrālā nozīme izsaka virzību klāt. Tā raksturīga virzības vārdiem (23).

- (23) *Piec kaidys vysmoz pusstundis dabrauc mašyna i izkuop viestnīceibys darbinīks.*

‘Pēc kādas vismaz pusstundas **piebrauc** mašīna un izkāpj vēstniecības darbinieks.’ (MuLa)

Virzības klāt process var noslēgties ar pievienošanu, turklāt šai nozīmē tiek lietoti ne vien konkrēti, bet arī abstrakti objekti (24).

- (24) *Aiz tō zīdūšs kūceņš, pi kō varu dasīt dūmas.*

‘Aiz tā ziedošs kociņš, pie kura var **piesiet** domas.’ (MuLa)

3. attēls. Priedēkļa *da-* radiālais nozīmju modelis

Atvasinājumiem ar *da-* var būt gan momentānas darbības (25), gan ilgstošas darbības (26) nozīme. Ar darbības ilgumu saistītas nozīmes piemīt tikai dažiem vārdiem.

- (25) *Pīters, dagojs pi Piškys kletkys, **dadur** jai ar pierstu.*
‘Pīters, piegājis pie Piškas būra, **piedur** tai ar pirkstu.’ (MuLa)
- (26) *Itys dorbs deve vareibu vysu dīnu byut sātā i apryupēt bārnus, **dasavērt** saimisteibys.*
‘Šis darbs deva iespēju visu dienu būt mājās un aprūpēt bērnus, **uzraudzīt** saimniecību.’ (MuLa)

Pievienošanas nozīme un veiksmīgi pabeigtas darbības nozīme piemīt lielākajai daļai vārdu. Veiksmīgi pabeigta darbība var būt gan konkrēta (27), gan abstrakta (28). Šo nozīmi vārdam var piešķirt jebkurš no priedēkļiem. Priedēkļa izvēli nosaka motivētājverba nozīme un lietojuma konteksts. Priedēklis *da-* uzsver to, ka darbība pietuvosies robežai, kur to var uzskatīt par veiksmīgi pabeigtu.

- (27) *Kab nadzāruši, tū vepri varēja **dadzeit** tīpat.*
‘Kaut nedzēruši, to vepri varēja **noķert** tāpat.’ (MuLa)
- (28) *[...] lekceju cyklā vaira varēja **dazynuot** par konkrētim Latgolys rajonim.*
‘[...] lekciju ciklā vairāk varēja **uzzināt** par konkrētiem Latgales rajoniem.’ (MuLa)

Ir konstatēts, ka lietuviešu dialektos sastopamie slāvu cilmes priedēkļi *da-*, *pad-* un *raz-* ir aizgūti tiešā veidā, t. i., neatkarīgi no verba. Atvasināšanas process noris mērķvalodā. Par to liecina tas, ka aptuveni 95% šo priedēkļvārdu motivētājvārdu ir pašcilmes vārdi (Inčiuraitē-Noreikienē, Pakerys, Stundžia 2015). Līdzīga parādība vērojama arī latgaliešu rakstu valodā. Priedēklis *da-* tiek pievienots pašcilmes vārdam, piem., *davest* ‘pievest’ atvasināts no *vest* ‘vest’, *dakūst* ‘piekost’ atvasināts no *kūst* ‘kost’, *dašaut* ‘nošaut’ atvasināts no *šaut* ‘šaut’.

Priedēkļvārdi latgaliešu valodā tiek lietoti arī ar negāciju *na-* (29). Krievu valodā negācijas priedēklis tiek nodalīts no verba. Latgaliešu valodā šādi piemēri nav atrasti.

- (29) *[...] kotrs veirīts gōja paleigūs, ari taid, kurs pi dorba i pārsta **nadalyka**.*
‘[...] katrs vīrietis gāja palīgos, arī tāds, kurš pie darba pat pirksta **nepielika**.’ (MuLa)

Radiālajā nozīmju modelī iekļautas gan telpiska, gan temporāla rakstura nozīmes, kuras nav minētas citu latviešu valodnieku darbos. J. Endzelīna (1971, 560) dalījumā nav nozīmju, kas raksturotu darbības ilgumu. A. Reķēnas (2008, 155–158) minētās nozīmes vairāk saistītas ar darbības pabeigtības pakāpi.

5. Priedēkļu *aiz-*, *at-* un *iz-* atšķirīgās nozīmes

Priedēkļiem izloksnēs mēdz būt arī kāda atšķirīga nozīme, salīdzinot ar latviešu literāro valodu. Latgaliskajās izloksnēs sastopami atvasinājumi ar *aiz-*, kuriem piemīt darbības pēkšņuma nozīme (Stafecka 2013, 262), piem., *aizakliegt* ‘iekliegties’ (30). Latviešu literārajā valodā šie verbi tiek lietoti ar priedēkli *ie-* (31).

- (30) *Meitas aizaklīdzē, atskrēja i Mone, a Tarasjka jau beja prūjom [...].*
‘Meitas **iekliedzās**, atskrēja arī Mone, bet Tarasjka jau bija prom [...].’ (MuLa)
- (31) *Meita bija iekliegusies, ka viņa kļūšot aktrise un splaujot uz tēva iekopto milzīgo ābolu, bumbieru, plūmju, cidoniju un aroniju dārzu.* (lvTenTen14)

Kalupes izloksnes attīstību ietekmējuši sakari ar lietuviešu un slāvu valodām. Priedēklim *at-* gan Kalupes izloksnē, gan lietuviešu valodā ir ilgstošas darbības vai procesa norises nozīme (32) (Reķēna 2008, 135). Piem., latgaliešu *atganīt* ‘noganīt’ (33) un lietuviešu *atganyti* ‘noganīt’ (34) nozīme ir ‘ilgāku vai visu laiku noganīt’. Piemēri ar šādu nozīmi nav konstatēti latviešu literārajā valodā.

- (32) *Vere atgaideja kaidu stundi i, kai atsavāsynōt izīdama, atstōja zāli, i gōja uz sātu.*
‘Vere **nogaidīja** kādu stundu un, kā atvēsināties izgājusi, atstāja zāli, un gāja uz mājām.’ (MuLa)
- (33) *vīna poša jei vysu vosoru adganie*
‘viena pati viņa visu vasaru **ganīja**’ (Reķēna 2008, 135)
- (34) *Jis jau atganē.*
viņš.NOM.SG.M jau noganīt.PST.3
‘Viņš jau noganījies.’ (DLKŽ)

Priedēkli *iz-* latgaliešu rakstu valodā lieto arī virziena ‘virsū’ norādīšanai (35). Latviešu literārajā valodā šo virzienu izsaka tikai ar priedēkli *uz-*.

- (35) *Izjam nu vestis kabatenis sudobra rubli, tūlaik ūtru i izsviž iz golda.*
‘Izņem no vestes kabatiņas sudraba rubli, tad otru un **uzsviež uz galda**.’ (MuLa)
- Piemēru skaits, kuros priedēkļiem ir atšķirīgas nozīmes, ir neliels.

6. Dažas priedēkļu kopīgās nozīmes

Latviešu valodniecībā verbu priedēkļu nozīmes tiek šķirtas pēc telpiskās orientācijas (priedēklim atbilst apstākļa vārds, kas apzīmē virzienu telpā), temporālajām un kvantitatīvajām jeb darbības realizācijas pakāpes pazīmēm (Soida 2009, 236–257; Deksnē 2021, 18).

Virzības priedēkļverbu telpiskā nozīme ir virzība priedēklim atbilstoša adverba virzienā. Piem., priedēklim *aiz-* atbilst adverbs *projām*. Šī ir visbiežāk sastopamā priedēkļa *aiz-* nozīme latviešu valodā (Deksne 2021, 19). Piemērā (36) priedēkļverbs izsaka virzību projām no runātāja:

- (36) *Pa lielceļu aizbrauce greiders.*
'Pa lielceļu **aizbrauca** greiders.' (MuLa)

Temporālas īpašības var izteikt ar dažādiem priedēkļiem. Piemērā (37) ilgstošu darbību izsaka priedēklis *pī-* 'pie-':

- (37) *Jo svētdiņ kuram beja jōpalik mōjōs pīskateit lūpus [..].*
'Jo svētdien kuram bija jāpaliek mājās **pieskatīt** lopus [..].' (MuLa)

No kvantitatīvo nozīmju grupas var minēt priedēklim *pa-* raksturīgo zemas intensitātes darbības nozīmi (Deksne 2012, 26). Šāda nozīme redzama piemērā (38):

- (38) *[..] viņ pabaideja, ka Latvejai byus gols klōtyn.*
'[..] vien **pabaidīja**, ka Latvijai būs gals klāt.' (MuLa)

Visas plašāk izplatītās nozīmju grupas ir kopīgas verbiem abās rakstības tradīcijās.

Secinājumi

Pētījums apliecina, ka gan priedēkļu kopums, gan atsevišķu priedēkļu nozīmes, kas tiek lietotas abās rakstības tradīcijās, ir atšķirīgas. Raksturīga latgaliešu rakstu valodas iezīme ir dažu svešcilmes priedēkļu izmantošana atvasināšanā.

Atvasinājumi ar svešcilmes priedēkļiem veido nelielu latgaliešu literārās valodas daļu. Pētījumā apzināts aptuveni 200 ar svešcilmes priedēkļiem atvasinātu verbu. Katram svešcilmes priedēklim atbilst vairāki pašcilmes priedēkļi. Piem., latgaliešu valodā sastopamu ar priedēkli *pod-* atvasinātu verbu nozīmes latviešu valodā izsaka ar priedēkļiem *at-*, *pa-*, *pie-* un *uz-* atvasināti verbi.

Aizgūto priedēkļu nozīmju diferenciacija ir šaurāka nekā pašcilmes priedēkļu nozīmju kopums. Ne vienmēr visas nozīmes, kas svešcilmes priedēklim ir avotvalodā, ir arī latgaliešu rakstu valodā. Aizgūto priedēkļu nozīmes mēdz pārklāties ar pašcilmes priedēkļu nozīmēm.

Latgaliešu rakstu valodā pašcilmes priedēkļiem *aiz-*, *at-* un *iz-* ir nozīmes, kādas tiem nav latviešu literārajā valodā, taču šādu piemēru nav daudz. Kopumā abās rakstības tradīcijās lietoto priedēkļu nozīmes sakrīt, taču visām latviešu valodas korpusos apzinātajām nozīmēm piemēri MuLa nav atrasti tā ierobežotā apjoma dēļ.

Saīsinājumi

1 1. persona

3 3. persona

ACC akuzatīvs

DLKŽ *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*

F	sieviešu dzimte
LAKUGA	<i>Latgališu kultūrys ziņu portāls lakuga.lv</i>
LVK2018	<i>Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus</i>
lvTenTen14	<i>lvTenTen: Corpus of the Latvian Web</i>
M	vīriešu dzimte
MuLa	<i>Mūsdienu latgaliešu tekstu korpus</i>
NOM	nominatīvs
PST	pagātnē
SG	vienskaitlis

Avoti

1. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Pieejams: <https://ekalba.lt/dabartines-lietuviu-kalbos-zodynas/>
2. *Latgališu kultūrys ziņu portāls lakuga.lv*. Pieejams: <https://www.lakuga.lv/>
3. *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus (LVK2018)*. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/LVK2018>
4. *lvTenTen: Corpus of the Latvian Web*. Pieejams: <https://www.sketchengine.eu/lvtenten-latvian-corpus/>
5. *Mūsdienu latgaliešu tekstu korpus*. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/MuLa>
6. *Valsts valodas centra lēmums „Par Latgaliešu rakstības noteikumiem”* (pieņemts 28.09.2007.). Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/164904-par-latgaliesu-rakstibas-noteikumiem>

Literatūra

1. Ahero, Antonija et al. 1959. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
2. Cibuļš, Juris, Leikuma, Lidija. 2003. *Vasals! Latgaliešu valodas mācība*. Rīga: N.I.M.S.
3. Deksnē, Daiga. 2021. *Priedēkļverbu semantika un funkcionalitāte latviešu valodā*. Promocijas darba kopsavilkums doktora zinātniskā grāda iegūšanai valodniecības un literatūrzinātnes nozarē, latviešu sinhroniskās valodniecības apakšnozarē. Rīga: Latvijas Universitāte.
4. Endzelīns, Jānis. 1971. Latyšskie predlogi. *Darbu izlase*. I. Rīga: Zinātne, 307–655.
5. Inčiuraitė-Noreikienė, Lina, Pakerys, Jurgis, Stundžia, Bonifacas. 2015. On directly and indirectly borrowed verbal derivational affixes in Lithuanian. *XII Starptautiskais baltistu kongress. Referātu tēzes*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 63.
6. Janda, Laura A. et al. 2013. *Why Russian Aspectual Prefixes aren't Empty: Prefixes as Verb Classifiers*. Bloomington, Indiana: Slavica Publishers.
7. Jansone, Ilga, Stafecka, Anna. 2013. Latviešu rakstības attīstība: leņzemnieku un augšzemnieku tradīcija. *Latvieši un Latvija*. I. *Latvieši*. Jansone, Ilga, Vasks, Andrejs (red.). Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 204–244.
8. Kalnača, Andra. 2003. Atgriezeniskuma formālie rādītāji latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma*. 3, 57–66. <https://doi.org/10.22364/vnf.3>
9. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2021. *Latvian Grammar*. Rīga: University of Latvia Press. <https://doi.org/10.22364/latgram.2021>
10. Keinys, Stasys (red.). 2000. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

11. Kozhanov, Kirill. 2014. Priedēdēlio *da-* semantika lietuvių kalboje. *Baltai ir slavai: dvasinių kultūrų sankirtos*. Civjan, Tatjana, Zavjalova, Marija, Judžentis, Artūras (red.). Vilnius: Versmė, 254–274.
12. Lakoff, George. 1987. *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago: University of Chicago Press.
13. Leikuma, Lidija. 2003. *Latgalīšu volūda*. 1. *Intensīvā mācību kursa materiāli*. Sanktpēterburga: Sanktpēterburgas Valsts universitāte.
14. Levāne-Petrova, Kristīne. 2019. Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus, tā nozīme gramatikas pētījumos. *Valoda: nozīme un forma*. 10, 131–146. <https://10.22364/vnf.10.12>
15. Lukaševičs, Valentīns. 2011. *Latgaliešu-latviešu vārdnīca. Vīna cylvāka specvuorduojs*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”.
16. Mažiulis, Vytautas. 1958. Proishozhdenie pristavki *da-* v baltijskih jazykah. *Voprosy slavjanskogo jazykoznanija*. 3, 127–133.
17. Nessel, Tore, Endresen, Anna, Janda, Laura A. 2011. Two ways to get out: radial category profiling and the Russian prefixes *vy-* and *iz-*. *Zeitschrift für Slavistik*. 56(4), 377–402. <https://10.1524/slav.2011.0039>
18. Reķēna, Antoņina. 1998. *Kalupes izloksnes vārdnīca*. 2. Rīga: Latviešu valodas institūts.
19. Reķēna, Antoņina. 2008. *Raksti valodniecībā*: I. Liepāja: Liepājas Universitāte.
20. Rudzīte, Marta. 1964. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
21. Soida, Emīlija. 2009. *Vārdarināšana*. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds.
22. Stafecka, Anna. 2013. Latviešu valodas dialekti. *Latvieši un Latvija*. I. *Latvieši*. Jansone, Ilga, Vasks, Andrejs (red.). Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 245–274.
23. Vulāne, Anna. 2015. Vārdarināšana. *Latviešu valodas gramatika*. 2. izd. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 190–299.

Summary

Prefixation is a productive technique of verb derivation in Latvian. In the Standard Latvian language, 11 prefixes are used for verb derivation. In the Standard Latgalian language, the borrowed prefixes *pra-*, *pod-*, *roz-* and *da-* are used, as well. The aim of the study is to clarify the meanings of the prefixes found only in the Standard Latgalian language, and to establish whether the prefixes found in both Latvian and Latgalian have the same meanings. The hierarchy of foreign prefix meanings used in Latgalian are reflected in the radial meaning models. The models are constructed by analysing the prefixed verbs excerpted from “Corpus of Contemporary Latgalian Texts”, and some other sources. Examples of prefixed verbs used in Latvian standard language are excerpted from “lvTenTen: Corpus of the Latvian Web” and “The Balanced Corpus of Modern Latvian LVK2018”. The results of the study show that the number of meanings of prefixes *pra-*, *pod-*, *roz-* and *da-* is small. The meanings of these prefixes in the Standard Latvian language are expressed by different prefixes.

Keywords: verb; word-formation; prefix; prefixation; polysemy of prefixes.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Grieķu un latviešu leksisko elementu secība Tetraevanģēlijā¹

The order of Greek and Latvian lexical elements in the Tetraevangelion

Dens Dimiņš

Islandiešu valodas un kultūras nodaļa
Humanitāro zinātņu fakultāte, Islandes Universitāte
Sæmundargötu 2, 102 Reykjavík, Ísland
E-pasts: ddeens@gmail.com

Sastatāmās valodniecības un tulkošanas nodaļa
Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050, Latvija
E-pasts: ddeens@gmail.com

Šai kontrastīvajā un diahroniskajā pētījumā īsi ieskicētas leksisko elementu secības tendences koinē grieķu un latviešu valodā, par pamatu ņemot Jaunās Derības četrus evaņģēlijus un četrus tulkojumus latviešu valodā, aptverot 18.–21. gs. Bībeles valodai ir bijusi ilgstoša ietekme uz latviešu literārās valodas veidošanos. Latviešu un grieķu valodā vārdu kārtība ir relatīvi brīva, tomēr var runāt par noteiktām tendencēm, proti, 1) par atsevišķu vārdšķiru novietojuma līmenī, kur ir vērojami brīvas un fiksētas pozīcijas elementi, kur savukārt pēdējos daļa postpozitīvā un prepozitīvā novietojumā esošos elementos, 2) par vārdu secību nominālās vārdkopās, kā arī 3) par komponentu secību klauzas līmenī, kur secība ir atkarīga no informācijas statusa, t. i., tās prezumētā vai apgalvotā rakstura, un dažu sintaktisku konstrukciju klātbūtnes. Vārdu kārtības ziņā var teikt, ka senākais latviešu Bībeles tulkojums ir tuvāks koinē oriģinālam, lai arī tajā nereti ir jūtama arī vācu valodas ietekme.

Atslēgvārdi: vārdu kārtība; valodu kontakti; retorika; informācijas statuss; fokuss; klauzas komponentu secība.

levads

Jauno Derību (JD) nereti uzlūko kā literatūras paraugu, pievēršoties valodai un teksta spēkam pašam par sevi, norāda Kails Kīfers (*Kyle Keefer* 2008, 2) monogrāfijas

¹ Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Latviešu valodas daudzveidība laikā un telpā” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/4-0003).

„The New Testament as Literature” ievadā. K. Kīfera nelielā brošūra, kā arī pārdomas par Bībeles ilgstošo ietekmi uz latviešu literārās valodas veidošanos iedvesmojušas šo diahronisko pētījumu, kura mērķis ir ieskicēt dažas vārdu secības tendences koinē grieķu valodā un tulkojumos latviešu valodā, aptverot 18.–21. gadu simteni. Par pamatu šim pētījumam galvenokārt ņemtas Jaunās Derības pirmās četras grāmatas (grieķiski sauktas par *Τετραεγγέλιον*), kas ir vislabāk zināmas un visbiežāk citētas, kā arī četri Bībeles tulkojumi latviešu valodā.

Ernsta Glika (*Johann Ernst Glück*, 1654–1705) un viņa palīgu tulkotā Bībele ir viens no apjomīgākajiem tekstiem, kas pieejams no vidējā veclatviešu rakstu perioda, kurš noslēdzas ar Bībeles tulkojuma otrās redakcijas iznākšanu 1739. gadā (Ozols 1965, 12). Šis izdevums (BIBLIA 1739, sk. 1. un 2. attēlu) ir uzskatāms par Bībeles valodas faktisko pamatu, kas stereotipos izdevumos uzglabājies negrozīts līdz 19. gs. otrai pusei (Ozols 1965, 267) un izmantots arī šai rakstā 18. gs. latviešu valodas ilustrācijai. Šis izdevums nav plaši pieejams, savukārt digitalizētajā Glika Bībeles 8. izdevumā (izdots pēc 1898. gada), kas brīvi pieejams tīmeklī (<http://bihbele.lv/8/index.html>), ir veiktas pārmaiņas, lai digitalizētāja ieskatā padarītu tekstu lasītājam vieglāk uztveramu (nomainīti vecvārdi, modernizēti īpašvārdi utt.), kas padara šo izdevumu tekstoloģiskiem pētījumiem nederīgu. 19. gs. valodu pārstāv Glika Bībeles 6. izdevums (Bihbele 1877), 20. gs. valodu – 1965. gada revidētais tulkojums, kas pieejams daudzos izdevumos (Bībele 1997) un ir t. s. standarta tulkojums, lietojumā vislabāk noslīpētais, apbētais tulkojums. Visbeidzot, mūsdienu valodas tendences atspoguļo

1. attēls. Glika Bībele, 2. izdevums (1739, LNB retumu fonds, RL2/3899), titullapa. Autora fotoattēls

2. attēls. Glikā Bībele, 2. izdevums (1739, LNB retumu fonds, RL2/3899), Mateja evaņģēlija pirmā lapa. Autora fotoattēls

jaunākais Svēto Rakstu tulkojums (Bībele 2012). Retumis ņemts talkā arī Lutera JD vācu tulkojuma pirmais izdevums, ko Glikis un viņa palīgi vai arī vēlākie Bībeles teksta pieslīpētāji, jādōmā, lietojuši kā atsauces materiālu (Lutherbibel 1522).

Gramatikās parasti tiek norādīts, ka vārdu secība sengrieķu valodā un latviešu valodā ir samērā brīva (piem., Valkovska, Lokmane 2015, 795; van Emde Boas et al. 2019, 703; Kalnača, Lokmane 2021, 449). Te ir aplūkojami vairāki gadījumi.

1. Atsevišķu vārdšķiru novietojums

(piem., prepozīcijas, postpozīcijas, artikuli (grieķu valodā), partikulas, adverbi, norādāmie vietniekvārdi):

- 1) lielākā daļa ir t. s. mobilie vārdi, kas var atrasties jebkur (vūv ‘nu, tagad’, ἄρα ‘tātad’);
- 2) ir arī fiksētas pozīcijas vārdi:
 - a) postpozitīvā novietojumā, piem.:
 - savienotājpartikulas (αὐτὸ ‘tad, taču’, γὰρ ‘jo’, δὲ ‘bet’, μὲν ‘apstiprinoša vai tālāku pretstatu piesakoša partikula’, μέντοι ‘patiesi, tomēr’, οὖν ‘tagad, jā’, οὐὐν ‘tiešām, patiesi, tātad’, τε ‘un’, τοίνυν ‘tā, līdz ar to’);
 - attieksmes partikulas (ἄρα ‘lūk, galu galā, tātad’, δὴ ‘izsaka ironiju, sašutumu, skepsi vai atturīgu attieksmi’, μήν ‘tomēr, taču’, που ‘varbūt, ar noliegumu pauž neticību’, τοι ‘taču’);
 - jomas, resp., attieksmes (a. *scope*), partikulas (γὰρ, περ ‘norāda tālākā izteikuma piesaisti konkrētam elementam’);
 - modālās partikulas (ἄν ‘vēlējuma izteiksme’);
 - neuzsvērtie personas vietniekvārdi (μοι ‘man’, σοι ‘tev’, με ‘mani’, σε ‘tevi’, τὸν ‘viņu’, τοῦ ‘viņa’, τῷ ‘viņam’);
 - nenoteiktie vietniekvārdi (τις ‘kāds’, ποτε ‘kad’, που ‘kaut kur, jebkur’ ...);
 - b) prepozitīvā novietojumā, piem.:
 - artikuli (ὁ, ἡ, τό);
 - prepozīcijas (ἀμφί ‘ap, pār’, ἀνά ‘uz, caur, starp ...’, ἀντί ‘pret’ ...);
 - dažas savienotājpartikulas un to kombinācijas (ἀλλὰ ‘bet’, ἀτάρ ‘bet, tad, tomēr’, ἢ ‘patiesi, vai arī’, καί ‘un’, οὐδέ ‘un ne’, οὔτε ‘ne, nedz’, τοίγαρ ‘tādējādi, tāpēc’);
 - attieksmes partikulas (ἄρα ‘lūk, galu galā, tātad’, ἦ ‘nudien, patiešām’);
 - pakārtojuma vārdi (a. *subordinators*) (ἐπεὶ ‘tad, pēcāk’, ὅτε ‘kad, tiklīdz’, ὅτι ‘jo, tāpēc ka’, ὥς ‘kad’);
 - attieksmes vietniekvārdi (ὅς, ἣ, ὅ ‘kurš, kura’);
 - nolieguma partikulas (a. *negatives*) (οὐ, μή ‘ne, nē’).

Postpozitīvā novietojumā esoši elementi mēdz būt pēc pirmā vārda teikumā, teikuma daļā jeb *klauzā* vai vārdu grupā, t. i., atrasties otrajā pozīcijā, šo likumu sauc par Vakernāgela likumu (*Wackernagel's Law*) (van Emde Boas et al. 2019, 704).

(1) piemērā – piemēri un saīsinājumu saraksts atrodams raksta beigās – minētais likums latviešu valodā ievērots tikai visvecākajā tulkojumā, bet ne vēlākajos, lai arī „Līdzsvarotajā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusā” ir daudz piemēru, kur emfātiskā partikula *gan* atrodas otrajā pozīcijā. (2) piemērā latviešu valodā pakārtojuma saiklis *jo* parasti ir prepozitīvs. (3) piemērā partikula saglabāta tikai 2. un 6. izdevumā, bet jaunākajos tulkojumos tā ir svītrotā. Citās vietās tā tomēr ir saglabāta, piem., (4) piemērā. Obligātais verba papildinātājs grieķu valodā var būt sastopams uzreiz pēc verba, sk. (5) piemēru (ὁμᾶς βαπτίζω ‘jūs [...] kristīju’), bet tas var būt arī pirms verba kā (1) piemērā. Papildinātājs pēc verba latviešu valodā novietots tikai vecākajā tulkojumā. (6) piemērā redzams postpozitīvs modālās partikulas ἄν lietojums.

Tajā ir divas vienlīdzīgas nosacījuma perioda daļas jeb *apodoses* – „[t]ā kā nosacījuma teikums izsaka priekšnoteikumu, kuŗam izpildoties notiktu virsteikuma darbība, tad nosacījuma teikums saucas *priekšteikums* jeb *protase* (πρότασις), bet virsteikums, kas izsaka no nosacījuma izrietošas sekas, saucas *atbilstošais teikums* jeb *apodose* (ἀπόδοσις). Protase kopā ar apodosi sastāda *nosacījuma periodu*.” (Kļūka 1934, 178) –, abās daļās āv ieņem otro pozīciju atbilstoši Vakernāgela likumam. Latviešu valodā āv modalitāte izteikta ar vēlējuma izteiksmi, vārdu kārtība ir samērā brīva (*tas buhtu tew dewis / wiņsch tewim buhtu dewis* vs. *Viņš būtu tev devis / wiņš tev būtu devis*). Interesanti, ka latviešu tulkojumos izraudzīta vēlējuma izteiksmes analītiskā saliktās tagadnes forma, lai arī vācu tulkojumā (Lutherbibel 1522) lietotas sintētiskas konjunktīva formas: *gib myr trincken, du betest yhn, vnd er gebe dyr lebendigs wasser* ‘dod man dzert, tu viņu lūgtu, un viņš tev dotu dzīvības ūdeni’. (7) piemērā redzams postpozitīvs savienotājpartikulas μέντοι lietojums. Latviešu tulkojumos *tomēr* nostājas pirmajā pozīcijā, bet vācu tulkojums (Lutherbibel 1522) seko grieķu oriģinālam: *Niemand aber redet frey von yhm, vmb der furcht willen fur den Juden* ‘Neviens tomēr nerunā brīvi par viņu aiz bailēm (baiļu dēļ) no jūdiem’.

Prepozitīvā novietojumā esoši elementi ieņem pirmo pozīciju. (8) piemērā redzams prepozitīvs savienotājpartikulas jeb saikļa *kaī* lietojums gan grieķu oriģinālā, gan latviešu tulkojumos. (9) piemērs ir interesantāks, tajā redzama prepozitīva nolieguma partikula μή, kam seko prepozitīvu vārdu grupējums (*cluster* ‘ķekars’) otrajā pozīcijā, savienotājpartikula jeb saiklis *kaī* un personas vietniekvārds ūmeīc. Tāpat kā (6) piemēra gadījumā arī šeit vārdu secība latviešu tulkojumos ir brīva (*ne [...] Juhs arridsan / woi juhs arridsan / vai jūs arī[dzan]* vs. *vai arī jūs*), tā svārstās. Vecākajos un jaunākajās tulkojumā ir mainīta vārdu secība attiecībā pret grieķu oriģinālu, bet 1965. gada revidētais tulkojums ir tuvāks grieķu oriģinālam. Trijos latviešu tulkojumos ir polaritātes maiņa, jo grieķu oriģinālā burtiski ir ‘ne arī jūs gribat [...]’. (10) piemērā latviešu tulkojumos ir apvērsta grieķu oriģināla vārdu secība, kurai burtiski vajadzētu būt šādi: „tu Elija esi”. Tāda elementu secība latviešu valodā jo īpaši ir raksturīga sarunvalodai (LVK 2018 piemērs: *BALVIS. Kas – tu stulbs!? Traks esi!?*). Senākajā latviešu tulkojumā ir rodama viskompaktākā un grieķu oriģinālam tuvākā atbilde bez vietniekvārda *tas* norādes. Salīdzinājumam Lutera Bībele: *vnd sie fragten yhn, was denn? Bistu Elias?* ‘un viņi tam vaicāja, kas tad? Tu esi Elija?’ *Er sprach, Jch byns nitt* ‘viņš runāja: Es tas neesmu’ (Lutherbibel 1522). Vācu tulkojuma versijā ir eksplicēts vietniekvārds un pievienots arī norādāmais vietniekvārds ‘tas’ (*s*, resp., *es*), kas atbilst jaunākajiem latviešu tulkojumiem: „Es / es **tas** neesmu”. (11) piemērā grieķu valodā neatkarīgā jautājuma teikumā *svarīgākais vārds*, proti, πόθεν, ir novietots teikuma sākumā, tas lietots informācijas izzināšanai, proti, sarunas dalībnieka izcelsmes noskaidrošanai. Tāpat arī latviešu tulkojumos. Grieķu valodā eksplicēts un akcentēts 2. personas vietniekvārds σὺ ‘tu’, kas gan klasiskajā, gan koinē valodā bieži vien nozīmē emfātisku (kontrastīvu) lietojumu (van Emde Boas et al. 2019, 339–340). Šī panta kontekstā tomēr te nav kontrasta, jo sarunā piedalās tikai divas personas (Pilāts un Jēzus), drīzāk var domāt par tādu kā nozīmības uzsvāru. Jāatceras, ka „evanģēliju manuskriptos eksplicēti personas vietniekvārdi nominatīvā nebūt vienmēr un visur ir kontrasta vai uzsvāra paušanas līdzeklis; var būt runa arī par

hebraismu (*Hebraism*)² vai pārrakstītāja pievienojumu” (Funk 1961, 145). Grieķiska vārdu secība ir visvecākajā tulkojumā (εἶ σὺ, *essi Tu*), kur veidojas emfātisks uzsvars. Pārējos latviešu tulkojumos šāda uzsvara vairs nav, arī vārdu secība ir neitrāla.

2. Vārdu secība nominālās vārdkopās

(piem., lietvārdu, īpašības vārdu, skaitļa vārdu, vietniekvārdu un pielikumu novietojums).

(12), (13) un (14) piemērā redzams skaitļa vārdu lietojums, kur apgrieztai vārdu secībai gan grieķu, gan latviešu valodā ir aptuvenības nozīme (μῆνας τρεῖς, *mēnešus trīs* ‘kāduš trīs mēnešus, apmēram trīs mēnešus’). Vecākajā tulkojumā aptuvenību izsaka arī prievārds *pie* (*pee*), revidētajā un jaunākajā – nenoteiktais vietniekvārds *kāds*.

(15) un (16) piemērs ilustrē *hiperbatu*. Hiperbats ir retoriska figūra, pārrauta nomināla vārdkopa (*discontinuous NP*), kur starp vārdkopas komponentiem ir mobili vārdi (van Emde Boas et al. 2019, 709). Tajā modificētais var parādīties pirms pamatkomponenta (*sarkana saule*) vai pēc tā (*saule sarkana*). (15) piemērā grieķu valodā ir šis pirmais gadījums, kur divdabi modificē apstāklis (τοῖς ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου καθημένοις ‘tiem iekš tumsas un nāves ēnas sēdošajiem’), bet 16. – otrs, kur lietvārdu modificē nenoteiktais vietniekvārds (αἱ τρίχες [...] πᾶσαι ‘mati [...] visi’). Latviešu valodā šī figūra (15) piemērā ir saglabāta tikai visvecākajā tulkojumā. (16) piemērā tā ir saglabāta visos tulkojumos, tikai ar modificētāju pirms pamatkomponenta (*visi [...] mati*).

Ģenitīva atribūts var parādīties četros veidos (von Siebenthal 2011, 196–197). Pirmkārt, starp artikulu un lietvārdu, uz ko tas attiecas (sk. (17) piemēru), burtiski tulkojot latviski ‘*tas tās lielās dieves Artemīdas templis*’. Otrkārt, atkārtojot artikulu aiz lietvārda, uz ko tas attiecas (sk. (18) piemēru), burtiski ‘*to tā mūsu glābēja Dieva rotu*’. Treškārt, gan apzīmējamais, gan apzīmētājs var būt ar artikuliem, kas ir biežāk sastopamais gadījums (sk. (19) piemēru), burtiski ‘*tas gaismeklis tā ķermeņa*’. Vecākajā Bībeles tulkojumā, kur, iespējams, vācu valodas ietekmē norādāmais vietniekvārds imitē vācu artikulu, ir šādas konstrukcijas. Ceturtkārt, retākos gadījumos apzīmējamais un apzīmētājs abi ir bez artikuliem (sk. (20) piemēru), līdzīgi kā latviešu valodā (φίλος θεοῦ ‘Dieva draugs’). Interesanti, ka vecākajā tulkojumā ir pievienots skaitļa vārds *weens*, kas atbilst vācu nenoteiktajam artikulam, tā ka var prezumēt zināmu vācu valodas ietekmi (šī vieta Lutera tulkojumā skan šādi: [...] *vnd ist eyn freund Gottis geheysen* ‘un ir viens Dieva draugs saukts’ (Lutherbibel 1522), t. s. dalāmais (jeb partitīva) ģenitīvs nekad netiek lietots atributīvi (sk. (21) piemēru).

² Iespējams, tā ir Jēzus runātās (cf. Mk 5:41, 7:34 un 15:34) aramiešu valodas ietekme. Čārlzs Fokss Bērnejs (*Charles Fox Burney*) raksta par 4. evaņģēlija aramisko izcelsmi daudz gramatisko parādību līmenī. Personas vietniekvārda σὺ novietojums pirms vai pēc (kā šajā teikumā) izteicēja jautājumos ir iespējams arī ebreju un aramiešu valodā, un šis lietojums, jādomā, atspoguļo lietojumu aramiešu oriģinālā (Burney 1922, 82).

3. Komponentu secība klauzā

(subjekta, predikāta un tiešā un netiešā objekta novietojums).

Saskaņā ar Bernardu Komriju (*Bernard Comrie* 1989, 89) pamata (nemarķētā) vārdu secība ir problemātisks jēdziens. Dažās valodās, piem., angļu, vārdu kārtību klauzā nosaka vārdu daba, piem., teikuma priekšmets (S), papildinātājs (tiešs O, netiešs IO) vai darbības vārds (V) (angļu valodā *basic word order* ir SVO). Džozefs Grīnbergs (*Joseph Greenberg* 1966) ir izstrādājis 45 valodas universālijas, balstoties uz vairāk nekā 30 valodām, t. sk. arī par vārdu secību. Tā Dž. Grīnbergs (op. cit.), piem., ir atklājis, ka apgalvojuma teikumos ar nominālu teikuma priekšmetu un izteicēju dominējošā vārdu kārtība parasti ir tāda, ka teikuma priekšmets nostājas pirms izteicēja (sk. arī Song 2013, 257). Vēlāk teikuma priekšmets tiek izslēgts no tipoloģijas, jo ir valodas, kur tas netiek realizēts, piem., latīņu *pluit* 'līst' (Song 2013, 259). Vinfreds Filips Lēmans (*Winfred Philip Lehmann*, 1975, sk. arī Song op. cit.) piedāvā divus pamata vārdu tipus – OV un VO:

- 1) OV valodās nominālie elementi (īpašības vārds, ģenitīvs, relatīvās struktūras) tiek novietotas pa kreisi no nomena;
- 2) VO valodās – pa labi no nomena.³

Pēc šīs klasifikācijas latviešu valoda atbilst OV valodas pazīmēm, lai gan ir VO valoda (Lokmane 2010, 60), kurpretim grieķu valoda atbilst VO valodas pazīmēm, lai arī tā nav dominējoši ne OV, ne VO valoda (sīkāk par to sk. Cervin 1990). Balstoties uz jau minētajām Dž. Grīnberga universālijām, V. F. Lēmans secinājis, ka indoeiropiešu pirmvaloda ir bijusi SOV valoda.

Latviešu un grieķu valodā vārdu secība ir atkarīga no informācijas statusa. Jau zināmā vai atkārtotā informācija ir pieņemta kā zināma jeb prezumēta (t. i., tēma), kurpretim jauna informācija ir apgalvota (t. i., rēma).

Komponentu secība teikumā latviešu un grieķu valodā ir diezgan regulāra (grieķu valodā tā var būt S-V-IO-V, V-O-IO, V-S-O-IO, IO-O-V) (van Emde Boas et al. 2019, 703). Ir atšķirības atkarībā no tā, vai informācija tiek prezumēta (tēma) vai apgalvota (rēma). Grieķu valodā kontrastīva un jauna tēma ir klauzas sākumā, bet diskursa tēmas var palikt nerealizētas (piem., pirmās personas vietniekvārds); ja tās ir realizētas, tad uzreiz seko verbam. Latviešu valodā kontrastīva un jauna tēma ir gan klauzas sākumā, gan vidū, gan beigās (marķēti intonatīvi). Diskursa tēmas arī var būt nerealizētas, bet, ja tās ir realizētas, tad atrodas klauzas sākumā (sk. (22) un (23) piemēru). Grieķu valodas vārdu secībai rēmas jautājumā (**Ποῦ ἐστίν** ēkeīvoç;) atbilst tikai vecākā tulkojuma vārdu secība (*Kur irr Wiņsch?*).

Teikumā vēl var būt realizētas perifēras daļas, t. s. kreisajā perifērijā (pirms pašas klauzas) var atrasties tēma vai ekspozīcija (*setting*), ko ievada apstākļi, absolūtā ģenitīva konstrukcija, laika palīgteikums vai cits adverbīāls modificētājs. Labajā perifērijā (aiz klauzas) var būt komentārs vai skaidrojums teikuma beigās (*tail*).

³ Eksistē gan arī valodas, kam ir gan OV, gan VO pazīmes, ko V. Lēmans sauc par nekonsekventām un ambivalentām, tādām, kas mainās no OV uz VO vai otrādi, pateicoties kontaktiem vai iekšējai attīstībai (Lehmann 1975; sk. arī Song 2013, 259).

Prolēptiski teikumi (tādi, kuros ir vārda vai vārdu savienojuma izolēts izvirzījums teikuma sākumā) ar ieguldītu (*embedded*) subjektu, t. i., ar sekundāri predikatīvu komponentu, parasti ir ar relatīvi fiksētu vārdu kārtību gan grieķu, gan latviešu valodā.

JD nav konstrukcijas *accusativus cum infinitivo*, toties ir *participium conjunctum* (von Siebenthal 2011, 389–390), kas redzama (24) piemērā, kur divdabīšis εὐλογοῦντα akuzatīvā ir atkarīgs no finītā verba ἀπέστειλεν (*conjunctum* ‘piejūgts’). Šādu konstrukciju senākā latviešu valodā varētu tulkot ar supīnu (*sūtījis viņu svētītum*), taču visos tulkojumos izmantoti nolūka palīgteikumi, ko ievada saiklis *ka* vai *lai*. Absolūtā (patstāvīgā – sīkāku klasifikāciju un tulkošanas iespējas sk. Ķīķauka 1934, 170–172) ģenitīva divdabja konstrukcija redzama (25) piemērā, kur tā atveidota ar absolūtā datīva divdabja konstrukciju, lai arī to, protams, var tulkot arī ar palīgteikumu, kā tas darīts (26) piemērā abos Glikā tulkojumos (BIBLIA 1739; Bihbele 1877).

Secinājumi

Likumības, kas nosaka vārdu secību grieķu un latviešu valodā, ne vienmēr ir pilnīgi skaidras, bet var runāt par noteiktām tendencēm. Vārdu secība izsaka sintaktiskos sakarus, sengrieķu un latviešu valodā kā valodās ar samērā brīvu vārdu secību vārdi var tik pārstatīti topikalizācijas vai fokusa ietvaros.

Noteiktu atsevišķu vārdu tipu novietojums abās valodās ir diezgan fiksēts, piem., prepozitīvi vārdi parasti teikumā, klauzā vai vārdu grupā ieņem pirmo pozīciju, piem., grieķu artikuli nominālās vārdkopās novietojas pirms lietvārdiem, tāpat prepozīcijas ir pirms nominālās vārdkopas, kuru tās modificē, postpozitīvi vārdi – pēc vārda, uz kuru tie attiecas (partikulas utt.). Latviešu un grieķu valodā ir atšķirības pronomenu novietojumā.

Nominālās vārdkopās ir grūtāk atrast likumības, jo tajās var būt gan galvenais modificētājkomponents, gan modificējams kā galvenais komponents. Grieķu valodā neitrālāka ir pirmā secība, piem., Mt 7:19: πᾶν δένδρον μὴ ποιῶν καρπὸν καλὸν ἐκκόπτεται καὶ εἰς πῦρ βάλλεται (Holmes 2010, 24), latviešu valodā – otrā, piem., *katrs koks, kas nenes labus augļus, tiek nocirsts un iemests ugunī* (Bībele 1997). Ir arī modificētāji, kas ietver vairākus vārdus, tādi parasti seko galvenajam komponentam. Daudzvārdu modificētāji var būt saistīti vai nesaistīti ar saikļiem (sakārtoti jeb sindeti un nesakārtoti jeb asindeti). Retoriska figūra – hiperbats – ar pārstatītu vārdu secību (piem., grieķu valodā) mēdz būt marķēta, ja modificējams atrodas pirms galvenā komponenta.

Leksisko elementu secība senākajā latviešu Bībeles tulkojumā (Glikā tulkojumā, īpaši tā vecākajā versijā) pārsvarā ir tuvāka grieķu oriģinālam nekā jaunākajos latviešu Bībeles tulkojumos, lai arī tieši šai vecākajā tulkojumā biežāk ir jūtama arī vācu valodas ietekme.

Piemēri

Piemēra Nr., rakstvieta	Koinē oriģināls	Glikis, 2. izd., 1739	Glikis, 6. izd., 1877	T. s. revidētais, 1965	Jaunais, 2012
1. Mt 3:11	Ἐγὼ μὲν ὑμᾶς βαπτίζω ἐν ὕδατι εἰς μετάνοιαν,	Es gann kristīju juhs ar uhdēni us atgreeschānu no grehkeem, [...]	Es juhs gan kristīju ar uhdēni us atgreeschānohs no grehkeem, [...]	Es jūs gan kristīju ar ūdēni uz atgrīščānos no grēkiem, [...]	Es jūs gan kristīju ūdēnī uz atgrīščānos no grēkiem, [...]
2. Lk 1:15	ἔσται γὰρ μέγας ἐνώπιον [τοῦ] κυρίου, καὶ οἴνον καὶ σίκερα οὐ μὴ πίη,	Jo wiņsch buhs leels preeksch ta Kunga preekschā, wiħnu un stipru dsehreenu wiņsch ne dsers, [...]	Jo wiņsch buhs leels ta Kunga preekschā, wiħnu stipru dsehreenu wiņsch neders, [...]	Jo viņš būs liels Tā Kunga priekšā, viņu un stipru dzērienu viņš neders, [...]	Jo viņš būs liels Kunga priekšā, viņu un reibinošu dzērienu viņš neders, [...]
3. Lk 16:11	εἰ οὖν ἐν τῷ ἀδίκῳ μαμωνᾷ πιστοὶ οὐκ ἐγένεσθε, τὸ ἀληθινὸν τίς ὑμῖν πιστεύσει;	Ja tad juhs eeksch tahs netaisnās mantas ne=ustizīgi essat, kas jums to pateesu ustizzehs?	Ja tad juhs eeksch tahs netaisnās mantas ne=esat ustizīgi, kas jums to pateesu ustizzehs?	Ja jūs neesat bijuši uzticami netaisnības mamona lietās, kas jums uzticēs patieso?	Ja jūs neesat bijuši uzticami netaisnības mamona lietās, kas jums uzticēs patieso.
4. Mk 11:31	Διὰ τί οὖν οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ;	Kapehzh tad juhs ne essat wiņnam tizejschi?	Kapehzh tad juhs wiņnam ne=essat tizejuschi?	kāpēc tad jūs wiņnam neesat ticējuši?	kāpēc tad jūs neticējāt viņam?
5. Jņ 14:27	Εἰρήνην ἀφήμι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν.	To meeru atstahju es jums : Mannu meeru doħmu es jums , [...]	Meeru es jums atstahju; sawu meeru es jums doħmu, –	Mieru Es jums atstāju, Savu mieru Es jums dodu,	Es jums atstāju mieru, savu mieru es jums dodu,
6. Jņ 4:10	Δός μοι πᾶν, σὺ ἂν ἤτησας αὐτὸν καὶ ἔδοκεν ἂν σοι ὕδωρ ζῶν.	Dohd man dsert: Tu buħtu to luħgusi , un tas buhhu tew dsiħwu uhdēni dewis .	Dohd man dsert; tad tu wiņnu buhhu luħgusi , un wiņsch tewim buhhu dewis dsiħwu uhdēni.	dod Man dzert, – tad tu būtu lūgusi viņu un viņš būtu tev dēwis dzīvu ūdēni	dod man dzert, – tad tu būtu lūgusi viņu un viņš tev būtu dēwis dzīvu ūdēni.
7. Jņ 7:13	οὐδείς μέντοι παρηρησίᾳ ἐλάλει περὶ αὐτοῦ διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων.	Tomehr ne weens runnāja droschi no wiņna, tahs biħjaschānas deħl par teem Judeem.	Tomehr neweens droschi no wiņna nerunnāja, jo tee biħjāhs no teem Juhdeem.	Tomēr neviens nerunāja atklāti par Viņu, baidīdamies no jūdiem.	Tomēr neviens par viņu nerunāja atklāti, jo tiem bija bailes no jūdiem.

8. Mt 22:46	καὶ οὐδεὶς εὐόνοστο ἀποκριθῆναι αὐτῷ λόγον	<i>Un ne weens ne sinnaja tam kahdu wardu atbildeht.</i>	<i>Un neweens nesinnaja neweenu wahrdu tam atbildeht, [...]</i>	<i>Un neviens nevarēja viņam nekā atbildēt, [...]</i>
9. Jņ 6:67	εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς τοῖς δώδεκα: Μή καὶ ὑμεῖς θελέτε ὑπάγειν;	<i>Tad sazzija Jesus us teem diwipadexmiteem: Ne gribbat Juhs arridsan no=eet?</i>	<i>Tad Jesus us teem diwipadsmit sazzija: woi juhs arridsan gribbat aiseet?</i>	<i>Tad Jēzus sacīja tiem diwipadsmit: „Vai jās arī gribat aiziet?”</i>
10. Jņ 1:21	καὶ ἠρώτησαν αὐτόν: Τί σὺν; σὺ Ἡλιας εἶ; καὶ λέγει: Οὐκ εἶμι.	<i>Un tee jautahja no ta: Kas tad? Essi Tu Elijas? Un viņš sazzija: Es ne esmu.</i>	<i>Un tee tam jautāja: kas tad? Woi tu essi Elija? Un wimsch sazzija: es ne=esmu.</i>	<i>Tad tie viņam jautāja: „Kas tad? Vai tu esi Elija?” Bet viņš sacīja: „Es tas neesmu.”</i>
11. Jņ 19:9	καὶ εἰσηλθὼν εἰς τὸ πραιτώριον πάλιν καὶ λέγει τῷ Ἰησοῦ· Πιόθεν εἶ σὺ;	<i>Un eegahje atkal eeksch to sohēla=nammu, un sazzija us Jesu: No kurrenes essi Tu?</i>	<i>Un atkal eegahja teesas=nammā un sakka uz Jesu: no kurrenes tu essi?</i>	<i>Iegājis atkal pilī, viņš jautāja Jēzum: „No kurienes tu esi?”</i>
12. Mt 15:32	Ὁ δὲ Ἰησοῦς προσκαλέσάμενος τοὺς μθητὰς αὐτοῦ εἶπεν· Σπλαγχνίζομαι ἐπὶ τὸν ὄχλον, ὅτι ἦδη ἡμέραι τρεῖς προσήμεουσίν μοι καὶ οὐκ ἔχουσιν τί φάγωσιν·	<i>Un Jesus sawus mahzekklus pee sewim aizinajis, sazzija: Manna sirds par teem ļaudihm eeschehlojajs, jo tee nu trihs deenas pee mannim palikkuschi, un teem newa neneeka ja=ehd: Un es ne grihu tohs ne=ehduschus atlaisti. ka tee us celju baddā nenonihkst.</i>	<i>Un Jesus sawus mahzekklus pee sewim aizinajis sazzija: manna sirds par teem ļaudihm eeschehlojajs, jo tee nu trihs deenas pee mannim palikkuschi, un teem naw ko ehtst; un es tohs negribu atlaist ne=ehduschus, ka tee uz celja nenonihkst baddā.</i>	<i>Tad Jēzus, pieaicinājis savus mācekļus, sacīja: „Man ļoti žēl šo ļaužu, jo tie jau trīs dienas ir pie manis un tiem nav ko ēst, bet es negribu neēdušus tos atlaist, ka tie ceļā nenovārgst.”</i>
13. Lk 1:56	Ἐμεινεν δὲ Μαριὰμ σὺν αὐτῇ ὡς μῆνας τρεῖς, καὶ ὑπέστρεψεν εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς.	<i>Un Maria palikke pee tahs pee trim melnescheem, pelh greesehs ta atkal us mahjahm.</i>	<i>Marija palika pie tās kādus trīs mēnešus, pēc tam viņa atgriezās atpakaļ savās mājās.</i>	<i>Un Marija palika pie viņas kādus trīs mēnešus un tad atgriezās mājās.</i>

14. Mt 12:40	ὡσπερ γὰρ ἦν Ἰωνᾶς ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κίττου τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας, [..]	Jo ititi kā Jonas trihls deenas un trihls nakātis leelahs juhra ziws weherā bija, [..]	Jo kā Jona trihls deenas un trihls nakātis bija lielās ziws vēderā, [..]	Kā Jona trīs dienas un trīs nakātis bija milzu ziws vēderā, [..]
15. Lk 1:79	ἐπιφάναι τοῖς ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου καθημένους , [..]	Ka tas atspihdetu teem, kas sehseh tumsumā un nahwes ehnā, [..]	Ka tas teem atspihdehtu, kas sehseh tumsihā un nahwes ehnā, [..]	lai mirdzētu tiem, kas mīh tumsā un nāves ēnā, [..]
16. Lk 12:7	ἀλλὰ καὶ αἱ τρήγες τῆς κεφαλῆς ὑμῶν πᾶσαι ἔριθμνται.	Bet arridsan wissi juhsu galwas matti irr isskaitiiti, [..]	Bet arri wissi juhsu galwas matti irr skaitiiti, [..]	Arī visi jūsu galwas matti ir saskaitiiti.
17. Apd 19:27	[..] ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς μεγάλης θεᾶς Ἀρτέμιδος ἱερὸν [..]	[..] bet ka arridsan tahs augstahs deewas Dianas nams [..]	[..] bet arri ka tahs augstahs deewes Dianas nams [..]	[..] bet arī tas, ka lielās dievietes Artemīdas templis [..]
18. Tīt 2:10	[..] ἵνα τὴν διδασκαλίαν τῆν τοῦ σωτήρος ἡμῶν θεοῦ κοσμιῶσιν ἐν πόσιν.	[..] Ka tee to mahzibu Deewa muhsu Pestitaja eeksch wisseem ispuschko.	[..] ka tee Deewa, muhsu Pestitaja, mahzibai wissās leetās par gohdu turrahs.	[..] lai būtu par rotu mūsu glābēja Dieva mācībai.
19. Mt 6:22	Ὁ λόγος τοῦ σώματος ἐστὶν ὁ ὄφθαλμὸς.	Ta azz irr tahs meesas spihdeklis: [..]	Acs irr meesas spihdeklis; [..]	Miesas gaismeklis ir acs; [..]
20. Jk 2:23	[..] καὶ φίλος θεοῦ ἐκλήθη	[..] un wipsch irr weens Deewa draugs nosauks tappis.	[..] un wipsch nosauks Deewa draugs .	[..] – un tā viņš tika nosaukts par Dieva draugu .
21. Lk 18:11	[..] Ὁ θεός, εὐχαριστῶ σοι ὅτι οὐκ εἰμι ὡσπερ οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων , ἄρπαγες, ἄδικοι, μοχθοί, ἢ καὶ ὡς οὗτος ὁ τελώνης.	[..] Es pateizu tew, Deews, kā es ne esmu kā zīti laudis , tee laupitaji, netaisnigi, laulības pahrkalpeji, jeb arri ka schis muiiteeks.	[..] es tew pateizu, Deews, kā es ne=esmu kā tee zīti zihweki , tee laupitaji, netaisnee, laulības pahrkalpeji, neds arri kā schis muiiteeks.	[..] Dievs, es tew pateicos, ka es neesmu kā pārējie cilvēki – laupītāji, ļaundari, laulības apgānītāji vai arī kā šis te muiiteeks.

22. Mt 11:1	Καὶ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσαν ὁ Ἰησοῦς [jauns topiks] διατάσων [fokuss] τοῖς δώδεκα μαθηταῖς [topiks] αὐτοῦ.	Un tas notikahs, kad Jesus bij pabeidzīs saweem divipadesmits mahzēkleem pawehleht , [..]	Un notikahs, kad Jēzus pavēles Saviem divpadsmit mācekļiem bija pabeidzīs , [..]	Kad Jēzus bija beidzīs , mācīt savus mācekļus, [..]
23. Jņ 7:11	οἱ οὖν Ἰουδαῖοι [topiks] ἐξήρτων αὐτὸν ἐν τῇ ἐορτῇ [šaus fokuss] καὶ ἔλεγον· Ἦοὺ ἐστίν [fokuss] ἐκεῖνος [topiks];	Tad mekleja viņu tee Judi swehtkōs, un sazzija: Kur irr Wiņsch?	Bet jūdi svētkos Viņu meklēja un sacīja: „ Kur Viņš ir? ”	Tad svētkos jūdi viņu meklēja un runāja: „ Kur viņš ir? ”
24. Apr 3:26	ὁ μὲν πρότερον ἀναστήσας ὁ θεὸς τὸν παῖδα αὐτοῦ ἀπέστειλεν αὐτὸν ἐυλόγοντα ἡμᾶς ἐν τῷ ἀποστρέφειν ἕκαστον ἀπὸ τῶν πονηρῶν ἡμῶν.	Deews sawu Behru JESU usmohdinajis, irr to papreeksch pee jums suhājis, ka tas juhs swehtitu , ka ikweens no sawas blehdibas atgreesstohs.	Jums vispirms Dievs deivs Savu Kalpu un To sūhājis, lai Viņš jūs svēhtu , ka ikviens atgriežas no Sava ļaunuma.	Dievs, uzmodinājis no mirušajiem savu Kalpu, vispirms to sūhāja jums, lai tas jūs svēhtu , ka ikviens atgriežas no savas samaitātības.
25. Mt 12:46	*Ἐπὶ δὲ αὐτοῦ λαλοῦντος τοῖς ὄχλοις ἰδοὺ ἡ μήτηρ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ εἰστήκεισαν ἐξω ζητοῦντες αὐτὸν λαλῆσαι.	Un wiņnam wehl tā us teem laudihm wehl runnajoht , redsi, tad stahweja wiņna mahte un wiņna brahji ahrā , mekledami wiņnu bildinah .	Un, Viņam tā uz laudim vēl runājot , redzi, Viņa māte un Viņa brāļi stāvēja ārā un gribēja ar Viņu runāt.	Jēzum uz ļaužu pūli vēl runājot , redzi, viņa māte un brāļi stāvēja ārpusē un meklēja iespēju ar viņu runāt.
26. Lk 22:60	ἔειπεν δὲ ὁ Πέτρος· Ἄνθρωπε, οὐκ οἶδα ὁ λέγεις, καὶ παραχρῆμα ἔτι λαλοῦντος αὐτοῦ ἐφώνησεν ἀέκτωρ.	Bet Pehteris sazzija: Zilweks , es ne simu, ko tu runna, un tūdaļ, kad tas wehl runnaja , dseedaja tas gailis.	Bet Pēteris sazzija: „Cilvēk, es nezinu, ko tu runā.” Un tālīņ, viņam vēl runājot , gailis dziedāja.	Bet Pēteris sacīja: „Cilvēk, es nesaprotu, par ko tu runā. ” Un, viņam vēl runājot , pekšņi iedziedājās gailis.

1. tabula. Piemēri no Bībeles izdevumiem

Sāsinājumi

Apd	Apustuļu darbi
IO	netiešs papildinātājs
JD	Jaunā Derība
Jk	Jēkaba vēstule
Jņ	Jāņa evaņģēlijs
Lk	Lūkas evaņģēlijs
LVK2018	Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus
Mk	Marka evaņģēlijs
Mt	Mateja evaņģēlijs
O	tiešs papildinātājs
S	teikuma priekšmets
V	darbības vārds

Avoti

1. *Bībele*. 1997. Rīga: Latvijas Bībeles biedrība. Pieejams: www.bibele.lv
2. *Bībele*. 2012. Rīga: Latvijas Bībeles biedrība.
3. *BIBLIA, tas irr: Ta Swehta Grammata, jeb Deewa Swehti Warhrdi, kas preeksch un pehz ta Kunga Jesus Kristus swehtas Peedsimschanas no teem swehtiem Deewa=Zilweekiem, Praweescheem, Ewangelisteem jeb Preezas=Mahzitajeem un Apustuleem usrakstiti, Tahm Latweeschahm Deewa Draudsibahm par labbu istaisita*. 1739. Kēnsbergā: driķķehts pee Jahņa Indriķa Artunga.
4. *Bihbele tas irr: Deewa swehtee wahrdi, kas preeksch un pehz ta Kunga Jesus Kristus peedsimschanas no swehteem praweesccheem, preezas=mahzitajeem, un apustuļeem irr sarakstiti*. 1877. Jelgawā: Jahnis Wridrikkis Steffenhagens un dehls drukkajis.
5. Holmes, Michael W. (ed.). 2010. *The Greek New Testament*. Atlanta, Georgia: Society of Biblical Literature.
6. *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus (LVK2018)*. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/LVK2018>
7. *Lutherbibel*. 1522. Das Neue Testament Deutsch. Pieejams: https://de.wikisource.org/wiki/Das_Neue_Testament_Deutsch

Literatūra

1. Burney, Charles Fox. 1922. *The Aramaic Origin of the Fourth Gospel*. Oxford: Clarendon Press.
2. Cervin, Richard Stuart. 1990. *Word Order in Ancient Greek: VSO, SVO, SOV, or all of the above?* Ph.D. Dissertation. Illinois: University of Illinois at Urbana-Champaign. Pieejams: <https://www.ideals.illinois.edu/handle/2142/21810>
3. Comrie, Bernard. 1989. *Universals and Linguistic Typology. Syntax and Morphology*. 2nd ed. Chicago: University of Chicago Press.
4. Emde Boas, Evert van et al. 2019. *Cambridge Grammar of Classical Greek*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1080/00437956.2019.1650453>
5. Funk, Robert W. 1961. *Greek Grammar of the New Testament and Other Early Christian Literature*. Chicago: University of Chicago Press.

6. Greenberg, Joseph Harold. 1966. Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements. *Universals of Language*. Greenberg, Joseph Harold (ed.). Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 73–113.
7. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2021. *Latvian Grammar*. Rīga: University of Latvia Press. <https://doi.org/10.22364/latgram>
8. Keefer, Kyle. 2008. *The New Testament as Literature: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/actrade/9780195300208.001.0001>
9. Ķiķauka, Pēteris. 1934. *Grieķu gramatika. Otrā daļa. Sintakse, ar īsu pielikumu par grieķu metriku*. Rīga: Latvijas Vidusskolu Skolotāju Kooperatīva izdevums.
10. Lehmann Winfried Philipp. 1975. *Proto-Indo-European Syntax*. Austin: University of Texas Press.
11. Lokmane, Ilze. 2010. Vārdu secības funkcijas latviešu valodā. *Latvistika un somugristika Latvijas Universitātē. Latvian and Finno-Ugric Studies at the University of Latvia*. Kalnača, Andra (red.). Rīga: Latvijas Universitāte, 59–68. Pieejams: <https://www.hzf.lu.lv/petnieciba/nozimigas-publikacijas/lu-projektu-publikacijas/>
12. Ozols, Arturs. 1965. *Veclatviešu rakstu valoda*. Rīga: Liesma.
13. Siebenthal, Heinrich von. 2011. *Griechische Grammatik zum Neuen Testament. Neuarbeitung und Erweiterung der Grammatik Hoffmann / von Siebenthal*. Gießen / Basel: Brunnen / Immanuel.
14. Song, Jae Jung. 2013. Word order typology. *The Oxford Handbook of Linguistic Typology*. Song, Jae Jung (ed.). Oxford: Oxford University Press, 253–279. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199281251.001.0001>
15. Valkovska, Baiba, Lokmane, Ilze. 2015. Vienkārša teikuma komunikatīvā struktūra. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 774–800.

Summary

This diachronic and contrastive study briefly outlines the trends of the ordering of lexical items in Greek Koine and Latvian, focusing on the four Gospels of the New Testament and four translations thereof into Latvian, spanning the 18th–21st century. The language of the Bible has had a lasting influence on the formation of the Latvian literary language. The word order in Latvian and Greek is relatively free, however, it is possible to note certain trends, to wit, 1) at the level of certain parts of speech where there are words with a fixed position, either postpositives or prepositives; 2) placement of words in Noun Phrases; as well as 3) the ordering of constituents within the clause where the order depends on the information status, i.e., on whether it is presupposed or asserted, and on the presence of particular syntactic constructions. In terms of word order, it appears that the oldest Latvian translation of the Bible is closer to the Koine original, albeit at times it also shows some German influence.

Keywords: word order; contacts of languages; rhetoric; information status; focus; ordering of constituents with the clause.

Rakstam ir Creative Commons Attiecīguma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Lithuanian academic phrase usage in bachelor's theses of five main fields of science

Lietuviešu akadēmisko frāžu lietojums piecu zinātņu nozaru bakalaura darbos

Gintarė Judžentytė-Šinkūnienė, Vilma Zubaitienė

Institute of Applied Linguistics

Faculty of Philology, Vilnius University

Universiteto St. 5, LT-01513, Vilnius, Lithuania

E-mail: gintare.judzentyte@flf.vu.lt, vilma.zubaitiene@flf.vu.lt

The aim of this study is to discuss Lithuanian academic phrase usage in students' writings of five main fields of science: Biomedical sciences (B000), Physical sciences (P000), Human sciences (H000), Social sciences (S000), and Technology-engineering (T000). The research is based on material collected from data corpus that was constructed for the project "Phraseme research in student writing and interactive list of phrasemes".

Lithuanian researchers have so far focused on automatic identification of Lithuanian multi-word expressions, as well as on preparation of general corpora or databases and lists of collocations. While English- and German-speaking students can use specific lists of academic words, phrases, and online academic phrase banks, as well as training (learning) platforms that help to write research articles, to date, just one similar interactive tool has been established in Lithuania.

The study will focus on discussing the most frequently used academic words and phrases and their types. Firstly, phrases will be classified according to the structural parts of the research text: introduction, sources of delivery, description of methodology, presentation of results, discussion, and conclusions (cf. Swales 1990, 2004). Next, the research relies on Hyland, 2008a classification of functions of lexical bundles, with the focus on research-oriented lexical bundles. At the end of the research, a variety of phrases will be analysed.

Keywords: academic phrases; bachelor's thesis; Biomedical sciences; Human sciences; Physical sciences; Social sciences; Technology-engineering.

1. Introduction

The aim of this study is to determine the use of academic words (further on – AW) in students' written texts, namely – bachelor thesis (written in Lithuanian at different Lithuanian universities, 2010–2016). The article discusses academic phrase usage in

bachelor thesis of five main fields of science: Biomedical sciences (B000), Physical sciences (P000), Human sciences (H000), Social sciences (S000), and Technology-engineering (T000). Besides, this study examines collocations or other multi-word phrases used within these works, which perform specific pragmatic (discourse) functions.

The following objectives have been identified to accomplish the aim:

- 1) to determine the most common AW used in the graduates' academic writing;
- 2) to identify words that collocate with the AW identified in the specific parts of text;
- 3) to analyse the type and function of commonly used word combinations or collocations in the graduates' academic writing.

The research is based on material collected from a data corpus, which was constructed for the project "Phraseme research in student writing and interactive list of phrasemes" (Lith. "Studentų darbų fraziškumo tyrimas ir interaktyvusis frazemų sąvadas"). The project focused on identification of the most frequently used phrases and their types as well as analysis of the variety of phrases used, variations of phrase forms and range of types, their frequency in texts of different subject areas and in separate parts of texts. The corpus consists of 1200 students' writings.

The project was funded by the State Commission of the Lithuanian Language under the programme "On the functioning and changes of standard Lithuanian, dialects and other language variations" (Lith. "Lietuvių bendrinės kalbos, tarmių ir kitų kalbos atmainų funkcionavimo ir kaitos tyrimų 2011–2020 m. programos projektas").

2. Previous research

The academic or scientific language in Lithuania has been studied in various aspects. For example, Alaunienė (2005) discusses the structure and expression of academic texts. Attention is drawn to the syntactic features of scientific texts (Bitinienė 2000, 2009) and intertextuality (Bitinienė 2005). Damošius (2007) studied the expression of evaluation in texts of scientific style.

There are not many studies based on databases in Lithuania. One can mention the work by Šinkūnienė "The Features of the Discourse of the Lithuanian Humanities and Social Science" (2014), as well as comparative studies of the authorial presence and hedging, modality, and self-citation (Šinkūnienė 2010, 2011, 2015; Linkevičienė, Šinkūnienė 2012; Šinkūnienė, Van Olmen 2012; Mur Dueñas, Šinkūnienė 2016) and adverbialization in Lithuanian academic discourse (Smetona, Usonienė 2012), that are based on comparative databases made by the authors themselves or the corpora of the Lithuanian scientific language (<http://coralit.lt>).

Lithuanian researchers have so far focused on automatic identification of Lithuanian multi-word expressions, as well as on preparation of general corpora (Vytautas Magnus University, http://mwe.lt/en_US/) or databases and lists of collocations (<http://tekstynas.vdu.lt/page.xhtml?id=dictionary-db>).

The analysis of the academic vocabulary (both individual words and regular text-generating phrases) has not been researched widely so far. There is a pronounced lack of research concerning the peculiarities of phrasemes (recurrent word sequences, also known as lexical bundles, chunks, clusters, or multi-word units) of scientific articles and academic written works (essays, course papers, bachelor's, master's theses, etc.). Here, one can mention "Studentų darbų fraziškumas" (Zubaitienė, Judžentytė-Šinkūnienė, Gudavičienė, Plaušinaitytė, Volungevičienė 2020), – the study that is focused on academic vocabulary and formulaic language in undergraduate student writing in the Lithuanian language. Such studies abroad are plentiful (cf. Gledhill 2000; Oakey 2002; Biber, Conrad & Cortes 2003, 2004; Cortes 2004, 2013; Aktas, Cortes 2008; Hyland 2008b, 2012; Granger, Paquot 2009; Hyland, Tse 2007; Paquot 2010).

3. The methodology of the research

To explore lexical bundles, their frequencies, and the number of texts in which they were used, *Antconc 3.5.0* (Anthony 2015) was used in this study. It was used to identify and concordance lexical bundles, as well as to find the number of texts used within each bundle.

Antconc 3.5.0 is a freeware corpus analysis toolkit for concordancing and text analysis (<http://www.laurenceanthony.net/software/antconc/>). Among its useful features, it can identify lexical bundles of different lengths and frequencies in small or large corpora. By giving it a set of commonly used key words, which usually collocate with certain clusters and bundles such as articles, prepositions, anticipatory it, modals, etc., and deciding on the minimum optimal frequency and the required number of words in clusters, this program can find and display all lexical bundles in corpora of different sizes with their actual frequencies. The concordance also makes it possible to see clusters in actual textual context within which they had originally been used.

Students' works sections were identified by using explicit headings or section markers employed by the authors. The texts were also stripped of headings, footers, captions, citations, tables, and figures prior to inclusion into the final corpus.

After the most frequent words in the researched fields of science were established, the number of instances they occur in academic phrases was determined and, finally, academic collocations (lexical bundles) were identified.

First, all the collected material in this study will be classified according to the structural parts of the academic text: *introduction*, *sources of delivery* and *description of methodology*, *presentation of results*, *discussion*, and *conclusions*, as discussed by Swales (1990, 2004).

Next, functions of academic lexical bundles will be discussed by adopting Hyland's terminology: *participant-oriented*, *text-oriented*, and *research-oriented* functions (see Hyland 2008a).

4. Research of Lithuanian academic vocabulary, collocations, and their functions

The research was performed based on corpora made of 100 randomly chosen bachelor's theses. Each field of science (Biomedical sciences (B000), Physical sciences (P000), Human sciences (H000), Social sciences (S000), Technology-engineering (T000)) is represented in it by 20 bachelor theses. As stated above (see section 3), *Antconc 3.5.0* was used to explore the most frequently used AW and their combinations with other (academic) words, i.e. lexical bundles.

4.1. The most frequent AW and lexical bundles

According to the research, the most frequent AW and their forms occurring in the list of 100 bachelor theses are: *darbo* 'work.GEN.SG', *tyrimo* 'research.GEN.SG', *duomenų* 'data.GEN.PL', *duomenys* 'data.NOM.PL', *sudaro* 'consists of', *metu* 'during', *teigti* 'to state', *remiantis* 'based on', *atveju* 'case.INS.SG', *skaičius* 'number', *nustatyta* 'established', *respondentų* 'respondent.GEN.PL', *rezultatai* 'results', *atlikti* 'to perform', *teigia* 'states', *siekiant* 'achieving', *priklauso* 'belongs to', *svarbu* 'it is important', *nustatyti* 'determine', *darbų* 'work.GEN.PL', *sistemas* 'system.GEN.SG', *informacijos* 'information.GEN.SG', *analizė* 'analysis', *įtakos* 'influence.GEN.SG', *rodo* 'shows', *darbas* 'work', *gauti* 'to achieve', *darbe* 'work.LOC.SG', *informacija* 'information', *sistema* 'system', *duomenis* 'data.ACC.SG', *tikslas* 'aim', *įvertinti* 'to evaluate', *informaciją* 'information.ACC.SG', *tyrimas* 'research', *matyti* 'to see', *daryti* 'to do', *būdu* 'way.INS.SG', *tyrimų* 'research.GEN.PL', *padeda* 'helps', *dalies* 'part.GEN.SG', *lyginant* 'comparing', *rasta* 'it was found', *darbą* 'work.ACC.SG', *dalyje* 'part.LOC.SG', *kiekis* 'amount', *duomenimis* 'data.INS.PL', *naudojamas* 'used', *pateikti* 'to give', *svarbus* 'important', *įtaką* 'influence.ACC.SG', *bakalauru* 'bachelor.GEN.SG', *tiriamųjų* 'the observational objects/subjects', *nurodo* 'points out', *problema* 'problem', *leidžia* 'allows', *išsiaiškinti* 'to make it clear', *rasti* 'to find', *naudojant* 'by using', *literatūros* 'literature.GEN.SG', *medžiagų* 'material.GEN.PL', *metodas* 'method', *pagalba* 'help.INS.SG', *kokybės* 'quality.GEN.SG', *naudojami* 'used', *atsižvelgiant* 'considering', *siekiama* 'aimed'.

The most frequent lexical bundles with the first five words *darbo* 'work.GEN.SG', *tyrimo* 'research.GEN.SG', *duomenų* 'data.GEN.PL' and *duomenys* 'data.NOM.PL', *sudaro* 'consists of' that appear in most or all bachelor theses according to the same research are:

- (1) *Darbo autorius/autorė* 'the author of the work', *darbo tikslas* 'the aim of the research', *bakalauru darbo* 'bachelor's theses.GEN.SG', *darbo uždaviniai* 'objectives of the research', *darbo objektas* 'the object of the research', *darbo dalyje* 'in the section of theses'.
- (2) *Tyrimo metu* 'during research', *tyrimo rezultatai* 'research results', *tyrimo metodai* 'methods of the research', *tyrimo objektas* 'object of the research', *tyrimo duomenys* 'data of the research'.

- (3) *Duomenų bazė* ‘database’, *duomenų analizė* ‘data analysis’, *statistinių duomenų* ‘statistical data.GEN.PL’.
- (4) *Gauti duomenys* ‘received data’, *pateikiami/pateikti duomenys* ‘provided data’, *duomenys rodo/parodė* ‘data shows/showed’, *duomenys atskleidžia* ‘data reveals’, *statistiniai duomenys* ‘statistical data’.
- (5) a. *Darbą sudaro.*
‘Thesis consists of.’
- b. *anketą/klausimyną sudaro.*
‘The questionnaire consists of.’

Academic phrases in combination with verbs and other predicative words are frequent, as well:

- (6) a. *Teigti galima/galime.*
‘It is possible to state.’
- b. *x teigia, kad.*
‘x states that.’
- (7) a. *Siekama/siekiant išsiaiškinti/įvertinti/nustatyti.*
‘Seeks to find out/to evaluate/to establish.’
- b. *svarbu paminėti/nustatyti/išsiaiškinti.*
‘It is important to mention/to establish/to find out.’

Statements are usually formulated in the following way: something is emphasized, the purpose of the research is defined, and reference to sources is provided.

To summarize all analysed phrases, it is evident that the most frequent phrases help to describe the authorship of the research or work, goals and objectives, structure, data analysis, presentation methods and results.

1.2. Academic phrases according to the structural parts of the text

When academic phrases in academic texts are analysed, it is very important to establish the part of the text they appear in. As it was mentioned in *The methodology of the research* of this paper, Swales (1990, 2004) establishes four structural parts specific to research articles in English, that is:

- 1) Introduction.
- 2) Sources of delivery and description of methodology.
- 3) Presentation of results.
- 4) Discussion and conclusions.

This classification was also chosen in this study when analysing the five main fields of science. Therefore, all collected material will be reviewed according to these structural parts of the academic text.

1.2.1. Introduction

The purpose of the introduction is to show what one is doing in his/her writing. It is also helpful to explain why and how he/she is doing it. There are usually three main

parts in the introduction. The most common description is given by Swales (1990, 137–165):

- 1) Establishing a research territory: showing that the general research area is important, central, interesting, problematic, or relevant in some way, introducing and reviewing items of previous research in the area.
- 2) Establishing a niche: indicating a gap in the previous research by raising a question about it or extending previous knowledge in some way.
- 3) Occupying the niche: outlining purposes or stating the nature of the present research.

The current research revealed a number of academic phrases used in an introduction of bachelor theses:

- (8) *tyrimo/darbo pradžioje* ‘at the beginning of the research/bachelor’s thesis’, e.g.:
Darbo pradžioje buvo suformuotos amiloidinės fibrilės.
‘At the beginning of the work, amyloid fibrils were formed.’ (P00004_VU_2015_149.txt)
- (9) *darbe analizuojama/atkleidžiama/apžvelgiama* ‘in this work is analysed/revealed/reviewed’, e.g.:
 - a. *Darbe analizuojama Neries upės cheminė-ekologinė būklė Lietuvos teritorijoje.*
‘The work analyses the chemical and ecological status of the Neris River in the territory of Lithuania.’ (P00006_2013_VU_101.txt)
 - b. *Pirmoje darbo dalyje bus apžvelgiama viešojo sektoriaus projektų vertinimo praktika Lietuvoje.*
‘The first part of the thesis will review the practice of evaluating public sector projects in Lithuania.’ (S00004_2010_ISM_118.txt)
- (10) *darbe pristatomi (duomenys)* ‘data is presented in this bachelor’s theses’, e.g.:
Trečioje dalyje yra pristatomi demografinių duomenų rezultatai [...]
‘The third part presents the results of demographic data [...]’ (S00003_2011_LSU_12.txt)
- (11) *darbe pateikiamas (tyrimas)* ‘the research is provided in this bachelor’s thesis’, e.g.,
Remiantis būtent šiais indikatoriais ir buvo atliktas šiame darbe pateikiamas tyrimas.
‘On the basis of these indicators, a study presented in this thesis was performed.’ (S00003_2011_LSU_12.txt)
- (12) *siekiami išsiaiškinti/įrodyti/nustatyti/įvertinti/patikrinti* ‘on purpose to identify/to prove/establish/evaluate/verify’, e.g.:
 - a. *Tyrimė siekta išsiaiškinti darbdavių požiūrį į buvusį kalinį, jo profesionalumą ir galimybę siekti karjeros.*
‘The study sought to identify employers’ attitudes towards a former prisoner, his professionalism and career opportunities.’ (S00005_2013_SU_90.txt)

- b. *Empirinėje dalyje buvo siekiama išsiaiškinti[,] koki poveikį turės taikyta speciali kvėpavimo pratimų programa.*
 ‘The empirical part sought to find out what effect the special breathing exercises program would have.’ (B00006_2012_SU_17.txt)
- (13) *tyrimo objektas* ‘the object of the research’, e.g.:
Darbo objektu pasirinkti Šiaulių mieste ir rajone esantys vandens telkiniai: Rėkyvos, Ginkūnų, Talšos ežerai, bei Švedės ir Prūdelio tvenkiniai.
 ‘The water bodies located in Šiauliai city and in the Šiauliai district (Rėkyva, Ginkūnai, Talša lakes, and the Švedė and Prūdeliai ponds) are chosen as the object of the research.’ (B00001_2012_SU_32.txt)
- (14) *tyrimo naujumas* ‘novelty of the research’, e.g.:
Tyrimo naujumas siejamas su religinę savanorystę bei piligrimystę analizuojančių straipsnių trūkumu Lietuvoje.
 ‘The novelty of the research is related to the lack of articles analysing religious voluntarism and pilgrimage in Lithuania.’ (S00003_2013_LSU_7.txt)
- (15) *tyrimo aktualumas* ‘relevance of the research’, e.g.:
Tyrimo aktualumą nulemia tai, kad pastaraisiais metais augo pagrindinių kuro rūšių, kuriuos naudojame CŠT, [,] kainos.
 ‘The relevance of the research is determined by the fact that in recent years, the price of the main types of fuel used by DHT have been growing.’ (S00004_2014_SU_21.txt)

The analysis showed that the novelty and relevance of the work, as well as the object of the research are discussed in the introductory parts. There are links to the structure of the work (*darbo pradžioje* ‘at the beginning of the research/bachelor’s thesis’, *pirmoje dalyje* ‘in the first part of the thesis’, *empirinėje dalyje* ‘in the empirical part of the thesis’) and the research process (*darbe analizuojama/atkleidžiama* ‘in this work, [...] is analysed/revealed/reviewed’, *pristatomi duomenys* ‘data is presented in this bachelor thesis’). Going back to the description given by Swales, it is obvious that the presented phrases mostly outline the purpose or state the nature of the research.

4.2.2. Sources of delivery and description of methodology

The methodology section describes the steps followed in conducting the study and the materials used in each step (Swales 1990, 120–121; 166–170). It clearly describes these materials and procedures, demonstrating to the reader that the research has been carried out appropriately and the results are reliable.

The following academic phrases help to define the method and the material of research: *tyrimo medžiaga* ‘research material’, *tyrimo šaltiniai* ‘sources of research’, *naudoti šaltiniai* ‘used sources’, *ankstesni tyrimai* ‘previous research’, *medžiaga rinkta* ‘the material was collected’, *tyrime dalyvavo* ‘this study involved’, *empiriniai metodai* ‘empirical methods’, *taikomi/taikyti/naudoti metodai* ‘used methods’, *statistiniai/statistikos metodai* ‘statistical methods’, *duomenų analizės metodai* ‘data analysis methods’, *tyrimo metodai* ‘methods of research’, *darbo metodai* ‘methods of

bachelor's theses', *šiuolaikiniai metodai* 'contemporary methods', *tyrimui pasirinkta* 'for this study, [...] is chosen', *tyrimui atlikti (naudojama)* 'to perform the research'.

The following are the examples of the variety of academic phrases:

- (16) *Darbe naudotus šaltinius galima suskirstyti į kelias grupes [...]*
 'The sources used in the thesis can be divided into several groups [...]'
 (H00005_2011_SU_106.txt)
- (17) *Tyrimui pasirinkta 500 sudėtinių tarinių, kurie buvo rasti rašytinėje reklamoje.*
 'The research sampled 500 compound predicates, which were found in written advertising.'
 (H00004_2010_LEU_74.txt)
- (18) *Tyrimui atlikti buvo naudojamas dviejų tipų dumblas.*
 'Two types of sludge were used for the study.'
 (T00004_2016_KTU_17.txt)
- (19) *Atliekant tyrimą buvo išdalinta 112 anketų.*
 '112 questionnaires were distributed during the study.'
 (B00010_2016_VU_54.txt)
- (20) *Tyrimas buvo atliktas 2013 metais.*
 'The study was conducted in 2013.'
 (B00009_2014_SU_20.txt)
- (21) *Tyrime dalyvavo 20 ikimokyklinio amžiaus vaikų, sergančių kvėpavimo takų ligomis.*
 'The study involved 20 preschool children with respiratory diseases.'
 (B00006_2012_SU_17.txt)
- (22) *Šiame darbe taikyti tyrimo metodai: literatūrinė apžvalga, statistinis duomenų apdorojimas, fenologinis augalų stebėjimas, ūglių augimo stebėjimas, uogų morfometrinius matavimas.*
 'The research methods used in this theses are: literary review, statistical data processing, phenological plant observations, observation of shoots growth, morphometric measurements of berries.'
 (B00004_2010_ŠU_90.txt)
- (23) *Atsižvelgiant į tyrimo uždavinius, pasirinkti šie tyrimo metodai: atvejo analizė ir stebėjimas.*
 'Depending on the research objectives, the following research methods were chosen: case study and observation.'
 (B00006_2016_UK_96.txt)
- (24) *Tyrimo metodai: 1. Mokslinės literatūros analizė. 2. Testavimas. 3. Eksperimentas. 4. Matematinė statistinė analizė, naudojant Microsoft Office Excel programą.*
 'Research methods: 1. Analysis of scientific literature. 2. Testing. 3. Experiment. 4. Mathematical statistical analysis using the Microsoft Office Excel program.'
 (B00001_2015_SU_34.txt)

As can be seen, such phrases highlight the types of methods, steps and nature of the selection of materials or sources.

4.2.3. Presentation of results

The results section of the report clearly describes the results of the study (Swales 1990, 170). It is usually presented both in diagrams and text.

The following compounds are used when discussing performance: *tyrime pastebėta* ‘the research revealed’, *tyrimo metu* ‘during the research’, *tyrimas apima* ‘the research scopes’, *atlikta analizė parodė* ‘the performed analysis revealed’, *šioje dalyje apžvelgiama* ‘this section overviews’.

Specific examples of their use are given below:

- (25) *Tyrimo metu nustatytos įmonėje naudojamos komunikacijos priemonės ir jų naudojimo dažnumas pateiktas 2.2 lentelėje.*
 ‘The communication tools used by the company during the research and the frequency of their use are presented in Table 2.2.’ (S00003_2012_SU_6.txt)
- (26) *Tiriamoji medžiaga rodo, kad tremties lyrikos kalboje pasitaikantys ilgiausi skiemenys yra sudaryti iš šešių element.*
 ‘The research material shows that the longest syllables in the language of exile in the lyrical language are composed of six elements.’ (H00004_2013_LEU_78.txt)
- (27) *Tiriant pastebėta, kad kai kurių medžių visos kekės yra palyginti trumpos, bet nuo pamato gausiai šakotos, o vaisių koteliai trumpi.*
 ‘During the research, it was observed that the forks of some trees are relatively short, but from the base are abundantly branched, and the fruit stalks are short.’ (B00004_2012_ŠU_114.txt)
- (28) *Duomenys rodo, kad suaugusieji vengia vartoti daug cukraus ir saldumynų (39,21 %), limiting the importance of content of salt in foods was highlighted by one third of respondents.*
 ‘Data show that adults avoid using a large amount of sugar and confectionery (39.21 %), limiting the importance of content of salt in foods was highlighted by one third of respondents.’ (B00009_2014_SU_19.txt)
- (29) *Taigi, apžvelgus ekonominę situaciją, galime pastebėti tendenciją, jog 2009 metai buvo sunkiausi šaliai ir jos verslams – sumažėjęs BVP ir padidėjusi infliacija mažino vartojimą [...]*
 ‘Thus, looking at the economic situation, we can see the tendency that 2009 was the most difficult for the country and its businesses – the reduced GDP and the increased inflation reduced consumption [...]’ (S00003_2014_ISM_18.txt)

It is evident that when discussing the results, phrases with the forms of the verbs *nustatyti* ‘to determine’, *pastebėti* ‘to observe/notice’, *rodyti* ‘to show’ are used, which reveal how and in what ways the research is carried out and how the research data is presented.

4.2.4. Discussion and conclusions

The discussion section redescribes the results (Swales 1990, 170). The most frequent steps for the discussion section are background information, statement of results, (un)expected outcome, reference to previous research, explanation, exemplification, deduction and hypothesis, recommendation (Swales 1990, 172–173). The main purpose of the conclusion is to show that the main purpose of the piece of writing has been achieved (Swales 1990, 170).

Researched Lithuanian bachelor theses revealed the following phrases, typical for the current structural part: *tyrimas buvo atliktas* ‘the study was conducted’, *tyrime nustatyta* ‘during the study, it was found’, *daromos išvados* ‘conclusions are drawn’, *galima daryti tokias išvadas* ‘the following conclusions can be drawn’, *apibendrinant galima pasakyti* ‘to sum up, it can be said’, *analizė/duomenys parodė* ‘analysis/data showed’, *buvo nustatyta* ‘it was found’.

These phrases are common to various fields of science:

- (30) *Išnagrinėjus literatūrą ir atlikus tyrimą pateikta tema, galima daryti tokias išvadas [..]*
 ‘After examining the literature and after performing research of the subject matter, the following conclusions can be drawn [..]’ (H00007_2015_SU_31.txt)
- (31) *Apibendrinant galime daryti išvadą, kad pasaulyje yra labai daug įvairių korupcijos diagnostikos būdų.*
 ‘To sum up, we can conclude that there are many different types of corruption diagnostics in the world.’ (S00001_2015_VU_76.txt)
- (32) *Tačiau gauti duomenys parodė, kad mėginiuose iš ežerų, kurie buvo imti žiemą[,] titnagdumblių gausumas yra didesnis negu mėginiuose, kurie buvo imti rudenį.*
 ‘However, the obtained data showed that in samples from lakes that were taken in winter, the abundance of dwarf ingots is higher than in the samples taken in the autumn.’ (B00001_2012_SU_32.txt)
- (33) *Atlikus gautų duomenų analizę, paaiškėjo, jog visi trys preparatai pasižymėjo ypač dideliu efektyvumu, kadangi priemonių veiksmingumas buvo didesnis negu 95 %.*
 ‘The analysis of the obtained data showed that all three preparations were particularly effective, since the efficacy of the measures was higher than 95 %.’ (B00001_2014_SU_45.txt)

Only the phrases with the word *išvada* ‘conclusion’ are particularly characteristic to the conclusion section. Other phrases are found both in the presentation of the discussion and the conclusions.

4.3. Phrases and their language functions

As it was stated before (see 2.3), according to Hyland, lexical bundles comprise these broad types: research-oriented (ideational), which help writers to structure their

activities and experiences of the real world (*at the beginning of, at the same time, in the present study*), text-oriented (textual), concerned with the organization of the text and its elements as a message (*on the other hand, these results suggest that, in the next section*), and participant-oriented (interpersonal), which focus on the writer or reader of the text (*may be due to, it is possible that, should be noted*) (Hyland 2008a, 13–14; Salazar 2014, 18).

4.3.1. Research-oriented bundles

Research-oriented academic phrases according to their semantics can be classified into several subclasses: location (time/place), procedure, quantification, description, and topic.

The most frequent academic phrases identifying location (time/place) are: *darbo pradžioje* ‘at the beginning of the work’, *šiame tyrime* ‘in this research’, *teorinėje/praktinėje dalyje* ‘in the theoretical/practical part’, e.g.:

- (34) *Teorinėje dalyje aptariamos formaliojo rišlumo klasifikacijos normos, recenzijos žanro sampratos.*
‘The theoretical part (in the theoretical part) deals with the norms of formal coherence classification, the concept of the review genre.’ (H00004_2012_LEU_79.txt)
- (35) *Antrajame skyriuje analizuojama Lietuvos medinio paveldo apsaugos raida.*
‘The second chapter analyses (in the second chapter) the development of the Lithuanian wooden heritage protection.’ (H00005_2011_SU_106.txt)
- (36) *Tyrimas buvo atliktas 2011 m. vasario–2012 sausio mėn.*
‘The study was performed in February 2011–January 2012.’ (B00003_2012_SU_50.txt)

The most frequent procedure identifying academic phrases are: *tyrimo tikslas* ‘the aim of the research’, *tyrimo uždaviniai* ‘objectives of the research’, *tyrimo metodai* ‘methods of the research’, *kokybinė turinio analizė* ‘qualitative content analysis’, *išsikelti/įgyvendinti tikslą* ‘to set/to perform the aim’, *naudoti programą* ‘to use a program’, *pateikti lentelėje/diagramoje/paveiksle* ‘to provide in a table/diagram/figure’, e.g.:

- (37) *Todėl savo darbe išsikėlėme tikslą – nustatyti ir įvertinti slaugos problemas po kojų venų operacijos.*
‘Therefore, in our work, we set ourselves the aim to identify and evaluate nursing problems following a leg transplant operation.’ (B00010_2016_VU_53.txt)
- (38) *Siekiant įgyvendinti šį tikslą iškelti tokie uždaviniai [...]*
‘In order to achieve this aim, the following objectives were raised [...].’ (B00001_2014_SU_45.txt)
- (39) *Taikant kokybinės turinio analizės metodą, siekiama išryškinti pagrindinius požymius, bruožus, savybes, kurie atspindėtų svarbiausius turinio aspektus.*

- ‘The method of qualitative content analysis aims at highlighting the main features, qualities, characteristics that reflect the most important aspects of the content.’ (H00007_2012_SU_14.txt)
- (40) *Gauti tyrimo duomenys susisteminti kompiuterine programa Microsoft Office Excel.*
 ‘The obtained survey data is systematized by means of Microsoft Office Excel program.’ (B00001_2014_SU_45.txt)
- (41) *Susisteminta medžiaga pateikiama diagramų ir žemėlapių pavidalu*
 ‘The syndicated material is presented in the form of charts and maps’ (P00006_2013_VU_101.txt)

The most frequent quantification identifying academic phrases usually are: *darbo imtis* ‘the sample of the thesis’, *tyrimo imtis* ‘the scope of the research’, *tyrime dalyvavo* ‘the research involved’, *anketą/klausimyną sudaro* ‘the questionnaire consists of’, e.g.:

- (42) *Tyrimo imtį sudarė 108 vaikinai ir 72 merginos.*
 ‘The sample was made up of 108 males and 72 females.’ (B00009_2014_SU_20.txt)
- (43) *Tyrime dalyvavo iš viso 180 respondentų, 108 vaikinai, 72 merginos, iš 8 klasių, kurių amžius svyravo tarp 13-15 metų.*
 ‘The study was attended by over 180 respondents, 108 male students, 72 girls from 8 classes aged between 13 and 15 years.’ (B00009_2014_SU_20.txt)
- (44) *Anketą sudarė 29 klausimai, pirmoje anketos dalyje respondentai turėjo pateikti savo demografinius duomenis (lytis, amžius, ūgis, svoris). Antroje dalyje klausimai buvo sudaryti apie sveikatą bei mitybą, paskutinėje dalyje buvo klausama apie fizinį aktyvumą ir aktyvų laisvalaikį.*
 ‘The questionnaire consisted of 29 questions, in the first part of the questionnaire, the respondents had to provide their demographic data (sex, age, height, weight). In the second part, the questions were about health and nutrition; the last part asked about physical activity and active leisure time.’ (B00009_2014_SU_20.txt)
- (45) *Klausimyną sudaro šeši atviri klausimai.*
 ‘The questionnaire consists of six open questions.’ (S00007_2011_SU_102.txt)
- (46) *Visi gauti duomenys apibendrinami ir pateikiami 1 dendrogramoje ir 17 paveiksluose.*
 ‘All the data obtained are summarized and presented in 1 dendrogram and 17 figures.’ (H00004_2013_LEU_78.txt)
- (47) *Iš surinktų duomenų matyti, kad didžiąją respondentų dalį sudaro moterys (85,3 %), ir tik nedidelė dalis – vyrai (14,7 %).*
 ‘The collected data show that the majority of respondents are women (85.3 %), and only a small part – men (14.7 %).’ (B00009_2014_SU_25.txt)

Description identifying academic phrases, as the pilot research showed, normally are: *darbo struktūra* ‘the structure of the thesis’, *darbas susideda* ‘the thesis is composed of’, *darbą sudaro* ‘the thesis consists of’, e.g.:

- (48) *Ši bakalauro darbą sudaro: santrauka lietuvių kalba, įvadas, 2 skyriai, išvados, naudotos literatūros sąrašas (45 šaltiniai), santrauka anglų kalba, priedai.*
 ‘This bachelor’s work consists of: a summary in Lithuanian, an introduction, 2 chapters, conclusions, the list of used literature (45 sources), a summary in English, appendixes.’ (B00006_2014_SU_8.txt)

The academic phrases identifying topic, according to the same study, are: *darbo tema/objektas* ‘topic/object of the thesis’, *darbo naujumas* ‘novelty of the thesis’, *darbo aktualumas* ‘relevance of the thesis’, e.g.:

- (49) *Darbo objektas – recenzijos žanro tekstai (formaliojo rišlumo aspektas).*
 ‘The object of the thesis is the reviews of genre texts (formal aspect of cohesion).’ (H00004_2012_LEU_79.txt)

As can be seen, research-oriented phrases define the space and nature of the research, i.e. what the problem of the research is, how much and what kind of material is analysed, etc.

4.3.2. Text-oriented bundles

Text-oriented academic phrases can also be classified into several subclasses – there can be (Hyland 2008a, 13–14):

- 1) transitional signals;
- 2) resultative signals;
- 3) structuring signals;
- 4) framing signals.

Transition signals usually tend to be: *viena vertus* ‘on the one hand’, *kita vertus* ‘on the other hand’, *be to* ‘besides’, *palyginti su* ‘comparing to’, e.g.:

- (50) *Taigi, vertinant šį teiginį, remiantis daugumos nuomone, galima teigti, kad darbuotojai nėra apsisprendę, ar jų darbas yra įvertinamas aukščiausių vadovų. Kita vertus[,] manančių, kad jų darbas nėra įvertinamas aukščiausių vadovų yra daugiau, nei manančių priešingai.*
 ‘Therefore, in assessing this statement, according to the majority opinion, it can be argued that employees unsure whether their work is judged by senior executives. On the other hand, thinking that their work is not appreciated by the supreme leaders is more than the perception of the opposite.’ (S00003_2012_SU_6.txt)
- (51) *Palygn[ę] gautus duomenis su literatūroje aprašomais rezultatais, matome, jog dalis literatūroje minimų miego trukdžių sutampa su gautais tyrimo rezultatais.*

‘Comparing the obtained data with the results described in the literature, we find that the part of the literature that mentioned sleep disturbances coincides with the results of the study.’ (B00010_2016_VU_54.txt)

The examples of resultative signals as found during the pilot research are: *buvo nustatyta* ‘it was established’, *kaip matyti iš tyrimo medžiagos* ‘as it is evident in the research material’, e.g.:

- (52) a. *Kaip matyti iš atlikto tyrimo rezultatų, pacientų judėjimas po osteosintezės operacijos yra problematiškas.*
 ‘As the results of the study show, the movement of patients after osteosynthesis surgery is problematic.’
- b. *Tyrimo rezultatai parodė, kad iš dalies pasitvirtino iškelta hipotezė.*
 ‘The results of the research showed that the hypothesis was substantiated partly.’ (B00010_2016_VU_54.txt)

The third group of text-oriented academic phrases is structuring signals, which are represented by such phrases as: *šiam tyrimo* ‘in this research’, *kitame skyriuje* ‘in the next chapter’, *kaip matyti iš paveikslėlio/schemos* ‘as it is seen from the figure/scheme’, e.g.:

- (53) *Ankstesniame skyriuje buvo išanalizuota minėtos priemonės sovietmečiu. Šiame poskyryje bus apžvelgta kaip visa tai pasikeitė nepriklausomos Lietuvos laikais ir kokia padėtis yra dabar, kokios įvyko transformacijos, tąsa ir pan.*
 ‘In the previous section, the measures were analysed in the Soviet Union. This section will look at how all this has changed in the time of independent Lithuania and what the situation is now, what happened in the transformation, continuation, and so on.’ (H00005_2011_SU_106.txt)

The last class of text-oriented academic phrases is framing signals, which, based on the pilot corpora, is represented by: *atsižvelgiant į tai* ‘taking into account’, *remiantis tuo* ‘based on’, *išskyrus* ‘except’, e.g.:

- (54) *Atsižvelgiant į numatytus tyrimo uždavinius ir probleminį klausimą, tyrimui pasirinkta atvejo analizė ir stebėjimas.*
 ‘Taking into account the intended tasks of the research and the problematic issue, the case analysis and observation were chosen for the research.’ (B00006_2016_UK_96.txt)
- (55) *Kadangi archeologinė medžiaga analizuojama remiantis tik pagrindiniais ir, galima sakyti, baziniais teiginiais bei interpretacijomis, rezultatai tai atspindi – jie yra apibendrinantys, o ne visapusiškai išaiškinantys.*
 ‘As the archaeological material is analysed on the basis of the main and, perhaps, underpinning statements and interpretations, the results are reflected in it – they are generalizations rather than fully explanatory.’ (H00005_2015_VU_82.txt)

Text-oriented phrases show how the research description is constructed, i.e. in which parts of the text it is presented, how they are interrelated, which aspects of

the research the author wants to highlight or emphasize, how the obtained data are analysed and compared, etc.

4.3.3. Participant-oriented bundles

Participant-oriented (interpersonal) academic phrases represent the last of functions. This group, as the two discussed above, consists of several kinds of phrases. They can express:

- 1) stance features;
- 2) engagement features.

Stance features are expressed mainly by these academic phrases: *tai galėtų lemti* ‘this could be a cause of’, *gali būti* ‘can be’, *gali turėti įtakos* ‘may be affected’, *tyrimui gali būti naudingi* ‘research can be useful’, *galima daryti prielaidą* ‘it can be assumed that’. Engagement features are represented by such academic phrases: *dėmesys turi būti atkreiptas* ‘attention must be drawn’, *galima pastebėti* ‘it can be noticed’, e.g.:

- (56) *Tai galėjo turėti įtakos natūraliai tyrimo aplinkai bei tiriamiesiems.*
 ‘This could have had an impact on the natural environment and research subjects.’ (H00007_2013_SU_12.txt)
- (57) *Todėl galima daryti prielaidą, kad skirtingų metodų taikymas reikšmingos įtakos rezultatams neturėjo, duomenys labiausiai galėjo skirtis dėl titnagdumblių sezoninės vystymosi dinamikos.*
 ‘Therefore, it can be assumed that the application of different methods did not have a significant effect on the results; the data were most likely to differ due to seasonal development dynamics.’ (B00001_2012_SU_32.txt)
- (58) *Šios anketos užpildymas kai kuriems studentams galėjo padėti atkreipti dėmesį į savo lytinę elgseną ir savivertę, pamatyti galimas problemas šiose srityse bei geriau pažinti save.*
 ‘Completing this questionnaire for some students could help pay attention to their sexual behavior and self-esteem, to see possible problems in these areas and to get to know more about themselves.’ (S00006_2016_LSMU_84.txt)
- (59) *Pastebėtina, kad dauguma straipsnių rašyta ne istorikų, o kitų specialybių asmenų, pvz.[.] architektų, restauratorių, todėl priskirti prie kokios nors istoriografijos paradigmos jų neįmanoma.*
 ‘It is noteworthy that most of the articles were written by non-historians, by persons of other specialities, for example, architects, restorers, and therefore they cannot be attributed to any paradigm of historiography.’ (H00005_2011_SU_106.txt)
- (60) *Apibendrinant Panevėžio krašto senkapiuose atrastų monetų duomenis galima pastebėti, kad didžiąją dalį monetų sudaro smulkaus nominalo monetos.*
 ‘Summarizing the data of the coins found in the ancient Cape of Panevėžys, it can be noted that the majority of coins consist of small denomination coins.’ (H00005_2014_SU_29.txt)

Participant-oriented phrases reveal the researcher's approach to the study and evaluation of the study.

Conclusions

The research revealed that most of the academic phrases can be attributed to the sections, which present the research and methodology of bachelor's theses. The easiest to identify are research-oriented academic phrases.

Several problems and further research directions have also emerged. Firstly, it is difficult to distinguish the main and other forms of an academic word and determine how they should be listed in the electronic list of academic phrases. The choice of the main form influences both the structure of the collocation and the grammatical type. Secondly, the phrases are different in composition and length. Sometimes, a few collocations can be included in the phrase, which should be isolated and discussed separately. Thirdly, a small corpus does not allow differentiation of phrases by field of science. It is more suitable for describing universal, most frequently used phrases.

The future research directions could be, as follows:

- 1) Comparison of the academic phrases used in different fields of science (comparative analysis of sub-corpora).
- 2) Comparative analysis of lexical bundles and longer academic phrases in bachelor's theses and in master's theses.
- 3) Analysis of collocations and longer phrases of student written papers and scientific articles.
- 4) Distribution of collocation/longer phrases in different parts of the work/study.
- 5) Overlapping of lexical bundles/longer phrases in different parts of theses/research.

Abbreviations

ACC	accusative
AW	academic words
DAT	dative
GEN	genitive
INS	instrumental
LOC	locative
NOM	nominative
PL	plural
SG	singular

References

1. Aktas, Rahime Nur, Cortes, Viviana. 2008. Shell nouns as cohesive devices in published and ESL student writing. *Journal of English for Academic Purposes*. 7, 3–14. <https://doi.org/10.1016/j.jeap.2008.02.002>

2. Alaunienė, Zita. 2005. Akademinių tekstų struktūra ir jos raiška. *Žmogus ir žodis: didaktinė lingvistika*. 7(1), 63–67.
3. Biber, Douglas, Conrad, Susan, Cortes, Viviana. 2003. Lexical bundles in speech and writing: an initial taxonomy. *Corpus linguistics by the Lune: a festschrift for Geoffrey Leech*. Wilson, Andrew, Rayson, Paul, McEnery, Tony (eds.). Frankfurt: Peter Lang, 71–93.
4. Biber, Douglas, Conrad, Susan, Cortes, Viviana. 2004. *If you look at...: Lexical bundles in university teaching and textbooks*. *Applied Linguistics*. 25 (3), 371–405. <https://doi.org/10.1093/applin/25.3.371>
5. Biber, Douglas. 2006. *University Language. A Corpus-Based Study of Spoken and Written Registers*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/scl.23>
6. Bitinienė, Audronė. 2000. Vientisiniai mokslinio stiliaus sakiniai. *Kalbotyra*. 48–49(1), 19–27.
7. Bitinienė, Audronė. 2005. Mokslinis stilius ir jo intertekstualumas. *Žmogus ir žodis*. 1, 68–72.
8. Bitinienė, Audronė. 2009. Sakinių siejimo priemonių vartojimas mokslinio stiliaus tekstuose. *Žmogus ir žodis*. 11(1), 21–26.
9. Cortes, Viviana. 2004. Lexical bundles in published and student disciplinary writing: Examples from history and biology. *English for Specific Purposes*. 23, 397–423. <https://doi.org/10.1016/j.esp.2003.12.001>
10. Cortes, Viviana. 2013. ‘The purpose of this study is to’: Connecting lexical bundles and moves in research article introductions. *Journal of English for Academic Purposes*. 12, 33–43. <https://doi.org/10.1016/j.jeap.2012.11.002>
11. Damošius, Saulius. 2007. Vertinimo raiška mokslinio stiliaus tekstuose. *Lituanistica*. 53 (4), 51–62.
12. Gledhill, Christopher. 2000. *Collocations in Science Writing*. Tübingen: Gunter Narr.
13. Granger, Sylviane, Paquot, Magali. 2009. In search of a General Academic Vocabulary: A corpus-driven study. *Options and Practices of L.S.P practitioners Conference Proceedings*. Katsamposaki-Hodgetts, Kallia (ed.). Heraklion: University of Crete Publications, 94–108.
14. Hyland, Ken. 2008a. As can be seen: Lexical bundles and disciplinary variation. *English for Specific Purposes*. 27, 4–10. <https://doi.org/10.1016/j.esp.2007.06.001>
15. Hyland, Ken. 2008b. Academic clusters: text patterning in published and postgraduate writing. *International Journal of Applied Linguistics*. 18(1), 41–62. <https://doi.org/10.1111/j.1473-4192.2008.00178.x>
16. Hyland, Ken. 2012. Bundles in academic discourse. *Annual Review of Applied Linguistics*. 32, 150–169. <https://doi.org/10.1017/S0267190512000037>
17. Hyland, Ken, Tse, Polly. 2007. Is there an “academic vocabulary”? *TESOL Quarterly*. 41(2), 235–253.
18. Linkevičienė, Nijolė, Šinkūnienė, Jolanta. 2012. Asmeniniai įvardžiai mokslo kalboje. *Kalbotyra*. 64, 78–102. <https://doi.org/10.15388/Klbt.2012.7662>
19. Mur Dueñas, Pilar, Šinkūnienė, Jolanta. 2016. Self-reference in research articles across Europe and Asia: A review of studies. *Brno Studies in English*. 42(1), 71–92. <https://doi.org/10.5817/BSE2016-1-4>
20. Oakey, David. 2002. Formulaic language in English academic writing: A corpus-based study of the formal and functional variation of a lexical phrase in different

- academic disciplines. *Using Corpora to Explore Linguistic Variation. Studies in Corpus Linguistics*. 9. Reppen, Randi, Fitzmaurice, Susan M., Biber, Douglas (eds.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 111–29. <https://doi.org/10.1075/scl.9.08oak>
21. Paquot, Magali. 2010. *Academic vocabulary in learner writing: From extraction to analysis*. London, New York: Continuum. <https://doi.org/10.1080/00437956.2019.1708590>
 22. Salazar, Danica. 2014. *Lexical Bundles in Native and Non-native Scientific Writing: Applying a corpus-based study to language teaching*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/scl.65>
 23. Smetona, Antanas, Usonienė Aurelija. 2012. Autoriaus pozicijos adverbialai ir adverbializacija lietuvių mokslo kalboje. *Kalbotyra*. 64(3), 124–139. <https://doi.org/10.15388/Klbt.2012.7664>
 24. Swales, John Malcolm. 1990. *Genre Analysis: English in Academic and Research Settings*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://10.1075/z.184.513swa>
 25. Swales, John M. 2004. *Research Genres: Explorations and Applications*. Cambridge: Cambridge University Press. <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9781139524827>
 26. Šinkūnienė, Jolanta. 2010. Autoriaus pozicijos raiška asmeniniais įvardžiais rašytiniame akademiniam diskurse. *Filologija*. 15, 124–141.
 27. Šinkūnienė, Jolanta. 2011. *Autoriaus pozicijos švelninimas rašytiniame moksliniame diskurse: gretinamasis tyrimas*. Humanitarinių mokslų daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
 28. Šinkūnienė, Jolanta. 2014. *Lietuviškojo humanitarinių ir socialinių mokslų diskurso ypatybės: mokslo studija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
 29. Šinkūnienė, Jolanta. 2015. Neepisteminis modalumas lietuvių ir anglų mokslo kalboje: kiekybiniai ir kokybiniai vartosenos ypatumai. *Kalbotyra*. 67, 131–154. <https://doi.org/10.15388/Klbt.2015.8946>
 30. Šinkūnienė, Jolanta. 2016. The modal verb *galėti* ‘can/could/may/might’ in academic Lithuanian: distribution, frequency and semantic properties. *Kalbotyra*. 69, 205–222. <https://10.15388/Klbt.2016.10373>
 31. Šinkūnienė, Jolanta, Van Olmen, Daniël. 2012. Modal verbs of necessity in academic English, Dutch and Lithuanian: epistemicity and/or evidentiality. *Darbai ir Dienos*. 58, 153–181.
 32. Zubaitienė, Vilma, Judžentytė-Šinkūnienė, Gintarė, Gudavičienė, Eglė, Plaušainytė, Lina, Volungevičienė, Skaistė. 2020. *Studentų darbų fraziškumas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. <https://doi.org/10.15388/vup-book-0003>

Kopsavilkums

Ši darba mērķis ir aplūkot lietuvišu akadēmisko frāžu lietojumu piecu galveno zinātņu jomu studentu rakstos. Pētījuma pamatā ir materiāls, kas ekscerpēts no projekta „Frāzes izpēte studentu rakstos un interaktīvais frāžu saraksts” datu korpusa.

Lietuvišu pētnieki līdz šim pievērsušies lietuvišu daudzvārdu izteicienu automātiskai identificēšanai, kā arī vispārīgu korpusu (datubāzu) un kolokāciju sarakstu sagatavošanai. Angļu un vācu valodā runājošie studenti var izmantot konkrētus akadēmiskos vārdus, frāžu un tiešsaisītes akadēmiskos frāžu banku sarakstus, kā arī mācību platformas, kas palīdz rakstīt pētnieciskos darbus. Lietuvā ir tikai viens līdzīgs interaktīvs saraksts.

Darbā galvenā uzmanība pievērsta visbiežāk lietoto akadēmisko vārdu un frāžu un to veidu analīzei. Pirmkārt, frāzes klasificētas pēc pētījuma teksta strukturālajām daļām: ievads,

pētāmā materiāla avoti, metodoloģijas apraksts, rezultātu izklāsts, diskusija un secinājumi (sal. Swales 1990, 2004). Tālāk pētījums balstās uz leksikas kopu funkcionālu klasifikāciju (Hyland, 2008a), tuvāk pievēršoties pētnieciski orientētām leksikas kopām. Pētījuma nobeigumā analizēta frāžu daudzveidība, izvērtējot arī biežāk lietoto frāžu pareizību.

Pētījumā konstatēts, ka lielākā daļa akadēmisko frāžu attiecināmas uz sadaļām, kurās tiek prezentēti bakalaura darbu pētījumi un metodoloģija. Visvieglāk identificējamas ir pētnieciski orientētas akadēmiskās frāzes.

Pētījuma gaitā iezīmējušās arī vairākas problēmas, kas vienlaikus ir arī stimuls turpmākiem pētījumiem. Pirmkārt, ir grūti noteikt, kā elektroniskajā sarakstā būtu jāuzskaita akadēmiskajās frāzēs ietilpstošo vārdu formas. Pamatformas izvēle ietekmē gan kolokācijas struktūru, gan gramatisko veidolu. Otrkārt, akadēmiskās frāzes atšķiras pēc sastāva un garuma. Treškārt, neliels korpuss neļauj diferencēt frāzes pa zinātnes jomām. Tas ir vairāk piemērots universālu un arī visbiežāk lietoto frāžu aprakstīšanai.

Atslēgvārdi: akadēmiskās frāzes; bakalaura darbs; biomedicīnas zinātnes; humanitārās zinātnes; fiziskās zinātnes; sociālās zinātnes; tehnoloģiju inženierija.

Valodas loma lībiešu pēcteču identitātē un valodas nodošana nākamajām paaudzēm¹

Role of language in the identity of descendants of Livonians and language transmission

Gunta Kļava

Lībiešu institūts, Latvijas Universitāte
Kronvalda bulvāris 4–220, Rīga, LV-1010, Latvija
E-pasts: gunta.klava@lu.lv

Rakstā atspoguļoti daži secinājumi, kas gūti pētījumā par lībiešu valodas prasmi un lomu mūsdienā lībiešu kopienā, pievēršoties valodai kā vienam no indivīda un kopienas identitātes svarīgajiem komponentiem. Pētījuma dati iegūti divos posmos, veicot lībiešu kopienas pārstāvju aptauju un intervijas ar lībiešu valodas pratējiem, papildinot datu kopu ar tiešajiem novērojumiem dažādos kopienas pasākumos. Apdraudēto valodu kontekstā valodas lomas apziņa kopienā ir pamatā iespējām un cerībām saglabāt vai atjaunot valodu (Austin, Sallabank 2011). Pētījumā izzināti lingvistiskās attieksmes komponenti un faktori, kas to ietekmē, apstiprinot teorētiskās nostādnes par lingvistiskās attieksmes mainīgumu atbilstoši kompleksajām norisēm gan indivīda, gan sabiedrības līmenī un tās saikni ar lingvistisko uzvedību.

Pētījuma dati arī atklāj lībiešu valodas lomas un iespējamo funkciju variācijas, kas iezīmē valodas attīstības iespējamus virzienus. Tas iezīmē arī pārmaiņas izpratnē par valodu koeksistences problemātiku pētījuma mērķgrupā un sabiedrībā kopumā, piem., kaut vai domājot par apdraudēto valodu un citu mazāku valodas kolektīvu stigmatizāciju, kur pēdējās desmitgadēs gan zinātniskā, gan sabiedriskā doma ir mainījusies, uzsverot katras valodas nozīmi cilvēcei un cilvēka kā daudzvalodīgas būtnes izpratni kopumā (Sallabank 2013). Pētījuma rezultāti rosina diskusiju par to, kādi ir valodas pārmantošanas un lietošanas procesi mūsdienās kritiski apdraudēto valodu kopienās. Lībiešu valodas gadījumā redzams, ka valodas nodošanā un lietošanā galvenā loma ir nevis ģimenei, kas joprojām ir būtiskākais motivācijas veidotājs un atbalsta sniedzējs, bet gan citiem valodas lietotājiem un apguvējiem dažādās valodas lietotāju grupās, kas iezīmē arī pārmaiņas pieejā un uzdevumos, plānojot pasākumus un resursus valodas revitalizācijai un lietošanai.

Atslēgvārdi: apdraudētās valodas; etnolingvistiskā vitalitāte; lingvistiskā attieksme; lībiešu valoda; valoda un identitāte; valodas nodošana nākamajām paaudzēm.

¹ Raksts sagatavots pēcdoktorantūras pētniecības atbalsta projektā „Eiropas valodu prasmes līmeņu pielāgošana lībiešu valodai: jauna iespēja izzūdošajām valodām” (Nr. 1.1.1.2/VIAA/3/19/527).

Ievads

Valoda un identitāte ir saistītas ciešām, nenoskīramām un kompleksām saitēm, kas rodas, mainās un izpaužas indivīda mijiedarbībā ar ārējo pasauli, kurā tas eksistē (Stavans, Hoffmann 2015, 201). Tas vispārīgi iezīmē to, ka identitāte nav kaut kas sastindzis un noteikts, tieši otrādi – tā ir mainīga atbilstoši indivīda pieredzei un apstākļiem sabiedrībā (Blackledge, Creese 2016, 273). Diskusijas identitātes un valodas savstarpējās attiecības pētījumos pēdējo desmitgažu laikā, balstoties uz dažādajām situācijām modernajā sabiedrībā, ir radījušas pamatu poststrukturālisma pieejas izveidei. Šajā pieejā tiek aizstāti strukturālisma mēģinājumi formulēt universālas likumības sabiedrības psiholoģijā un struktūrā, lai izskaidrotu indivīdu noteikto un nemainīgo identitāti (Block 2006, 34). Taču identitāte un tās saikne ar valodu ir sarežģītas, mainīgas un atkarīgas no konteksta gan indivīda (piem., valoda kā būtisks elements cilvēka vajadzībai piederēt kādai grupai), gan sabiedrības (piem., multilingvāla kopiena multilingvālā realitātē) līmenī.

Vienā vai otrā pieejā identitātes un valodas saiknes izpētē un izpratnē dažādajos sabiedrības kompleksajos tās pastāvēšanas modeļos valodas simboliskā loma ir tas, kas padara to tik nozīmīgu indivīda un grupas identitātē (Edwards 2009, 5). Raugoties uz identitāti nevis kā uz stingri fiksētu parādību, bet kā uz plūstošu un mainīgu, tādu, kas veidojas līdz ar cilvēka paša pozīcijām dažādajās viņa ikdienas dzīves sociālajās realitātēs, var izprast arī paradoksu, kas raksturīgs ikvienai apdraudētajai valodai, resp., daudzi šo valodu un kultūru pārstāvji izjūt spēcīgu identificēšanos ar šo valodu, bet tomēr nenodod to tālāk saviem bērniem, kas ir galvenais iemesls valodas izzušanai (Sallabank 2010, 60).

To rāda arī lībiešu kopienas pārstāvju lingvistiskā attieksme un pārliecība par lībiešu valodas lomu viņu identitātē. Tas noskaidrots pētījumā (2019–2022, datu ieguve tiek turpināta), kurš veikts divos posmos: lībiešu kopienas pārstāvju aptaujā un nestrukturētajās jeb dziļajās intervijās ar lībiešu kopienas pārstāvjiem, un tiešajos novērojumos dažādās kopienas aktivitātēs, pasākumos un dabiskās saziņas situācijās (kopš 2013. gada; $n = 56$). Dziļās intervijas veiktas ar tiem kopienas pārstāvjiem, kuri labi prot lībiešu valodu un to mantojuši no ģimenes locekļiem vai apguvuši no citiem lībiešiem ($n = 12$). Aptaujas respondenti ($n = 253$) ir citi kopienas pārstāvji, kuri lībiešu valodā prot tikai dažas frāzes. Dziļo interviju un aptaujas mērķis bijis noskaidrot lībiešu valodas prasmi, tās apguves pieredzi un vajadzības, kopienas lingvistisko attieksmi. Rakstā dziļo interviju piemēri kodēti atbilstoši intervijas numerācijai: INT-1 utt., kur konkrētās intervijas šifrs nozīmē atsevišķu interviju. Detalizētāk dziļo interviju respondenti netiek aprakstīti, lai nodrošinātu pilnīgu anonimitāti. Aptaujas (APT) respondentu atbildes piemēros atdalītas ar semikolu. Tiešo novērojumu dati (VĒR) kodēti atbilstoši novērojumu numerācijai: VĒR-1 utt., kur konkrētā novērojuma šifrs nozīmē atsevišķu novērojumu.

Šajā rakstā apkopotie secinājumi balstīti pamatā uz interviju un novērojumu datiem, kas kā kvalitatīvas datu ieguves metodes ļauj identificēt neviennozīmīgi definējamas un izmērāmas identitātes, piederības, valodas vērtības, valodas simboliskās lomas, lingvistiskās attiecības un citas vienības, kas raksturo valodas un identitātes

saiknes (Druvieta 2021, 219). Tas papildināts ar aptaujā iegūtajiem datiem, kur izmantotas respondentu atbildes uz diviem jautājumiem, kas tika iekļauti aptaujā, kuras galvenais mērķis bija noskaidrot pamatā citus aspektus, kā valodas prasme, apguves pieredze un vajadzības. Analizējot datus, secināts, ka arī aptaujā, atbildot uz diviem anketas atvērtajiem jautājumiem: „Kas ir galvenie iemesli, kādēļ plānojat vai neplānojat pilnveidot savu lībiešu valodas prasmi?” un „Kāpēc jums ir vai nav svarīgi prast lībiešu valodu?”, respondenti uzsvēra lībiešu valodas simbolisko lomu, ne reālu vajadzību vai vēlmi to lietot ikdienā. Tas arī licis paraudzīties plašāk uz šo aspektu valodas noturības un / vai revitalizācijas teorijā un izpētē, kas, no vienas puses, atklāj subjektīvo maiņelementu lomu valodas vitalitātē (Bourhis, Giles, Rosenthal 1981; Miller 2000) un, no otras puses, papildina empīrisko datu kopu, balstoties uz lībiešu valodas piemēru. Tāpat arī iegūtie dati netiek analizēti, izmantojot statistiskās datu analīzes metodes, ņemot vērā nelielās kopienas – ar dažiem desmitiem aktīvu kopienu pārstāvju un dažiem simtiem kopienai piederīgo – nosacījumus, kur jebkāda veida demogrāfisko datu analīze nesniedz informāciju, kas būtiska pētījuma mērķim. Tāpēc šī pētījuma aspekta – valodas simbolisko lomu un vērtību, kas ir daudznozīmīgi un daudzšķautņaini jēdzieni, – noskaidrošanai apkopotu un analizēti faktori, kas var ietekmēt lībiešu valodas dzīvotspēju.

Lai atbildētu uz galvenajiem izpētes jautājumiem par to, kāda ir valodas loma un lingvistiskā attieksme un vai un kā tā veido arī kopienas pārstāvju lingvistisko uzvedību, valodas loma lībiešu kopienas identitātē mūsdienās skatīta etnolingvistiskās vitalitātes teorijas kontekstā, skaidrojot valodas vitalitātes t. s. objektīvo un subjektīvo maiņelementu attieksmes (Bourhis, Giles, Rosenthal 1981; Giles, Johnson 1987), pārlicības jeb uzskatus (*beliefs*) par valodu (Allard, Landry 1992) un to iespējamo ietekmi uz lībiešu valodas pēctecību (gan pastāvēšanas, gan valodas apguves kontekstā) un revitalizāciju. Etnolingvistiskās vitalitātes teorijas skatījumā iespējama detalizēta izpratne par dažādiem faktoriem un mehānismiem, kas nosaka valodas saglabāšanu vai nomaiņu (Bourhis et al. 2019).

1. Lībiešu valodas loma kopienas apziņā

Lībiešu valodas pratēju un runātāju skaits no apmēram 2500 runātāju 19. gs. vidū sarucis līdz apmēram 30 runātājiem pašlaik (Ernstreits 2020). Nelielais valodas runātāju skaits un citu valodas pastāvēšanai būtisko faktoru trūkums ir pamatā valodas nomaiņas (*language shift*) procesam un valodas apdraudētībai. Tomēr, kaut arī lībiešu valoda netiek lietota ikdienā un netiek nodota nākamajām paaudzēm dabiski, notiek aktīva kopienas iesaistīšanās dažādās ar lībiešu kultūras mantojuma un valodas saglabāšanu un uzturēšanu saistītās aktivitātēs, bērnu un jauniešu lielā aktivitāte, piedaloties lībiešu bērnu un jauniešu vasaras skolā „Mierlinkizt”, un īpaši valodas aktīvistu darbība (Druvieta, Kļava 2018, 129–132; Kļava 2021, 92). Tas parāda vispārēju tendenci, resp., apziņā par savas kultūras un tautas identitātes zaudēšanu apdraudēto valodu kopienās valodai tiek piešķirta nozīmīga loma kopienas identitātē. Dažādās apdraudēto valodu situācijas vieno tas, ka, atrodoties uz izzušanas robežas, tieši valoda ir

viens no svarīgajiem elementiem, kas tiek izmantots kā atšķirīgās kultūras un nacionālās identitātes rādītājs un simbols (Sallabank 2010, 60–61).

1.1. Objektīvo maiņelementu aspekti lībiešu valodas vitalitātē

Etnolingvistiskās vitalitātes teorijā valodas vitalitātes jeb dzīvotspējas maiņelementi, kā demogrāfija, valodas statusa elementi un institucionālais atbalsts, kas nosaka objektīvu etnolingvistisko vitalitāti sabiedrībā, lielā mērā nosaka valodas saglabāšanu vai nomaiņu (Miller 2000, 169). Tāpat kā daudzu citu pasaules izzūdošo un apdraudēto valodu, arī lībiešu valodas objektīvā realitāte pašlaik ir valodas lietojuma jomu neesamība, valodas pratēju nelielais skaits, valodas nodošanas nākamajām paaudzēm trūkums un daudzi citi faktori. Pētījumā veiktās aptaujas respondenti, pamatojot atbildes uz jautājumiem par viņu vēlmi vai nevēlēšanos apgūt lībiešu valodu, kā vienu no iemesliem negribēšanai apgūt valodu minējuši tieši šos dažādos objektīvās realitātes noteiktos kavēkļus (1).

- (1) *neredzu lietderību ikdienā; neredzu pielietojumu nākotnē; nav kur izmantot valodu*² (APT)

Uz valodas lietojuma vides trūkumu kā spēcīgu motivācijas un valodas prasmes pilnveides iespēju grāvēju, dabiska valodas lietojuma trūkumu un neiespējamību norādīja arī dziļo interviju respondenti (2).

- (2) *Vajag jau regularitāti, protams, kā jebkurai valodai. (INT-4); Tādi materiāli vai šādi materiāli, bet galvenais – tas sociālais aspekts iztrūkst. (INT-12)*

Pilnvērtīgs valodas lietojums neformālās sarunās nav iespējams. Saziņa notiek sporādiski, diemžēl 2021. gadā pat Lībiešu svētkos, kas ir lielākais pasākums kopienā (notiek katru gadu augustā), kur piedalās liela daļa lībiešu, un kas ir viena no retajām iespējām dzirdēt lībiešu valodu publiskā lietojumā, nav bijis uzaicināts neviens lībiešu valodas pratējs uzrunas teikšanai lībiešu valodā, kas līdz šim ir bijusi viena no būtiskām svētku sastāvdaļām (VĒR-48).

Īss ieskats vēsturiskajā lībiešu valodas situācijas attīstībā ļauj izprast iemeslus iepriekš minētajam respondentu formulētajam valodas lietderības trūkumam. Gadsimtu gaitā, lībiešiem saplūstot ar kaimiņu ciltīm, lībiešu valodas pratēju skaits pastāvīgi samazinājās, tomēr lībiešu valoda spēja izdzīvot līdz mūsdienām, visilgāk saglabājoties savulaik noslēgtā un perifērā areālā Kurzemes pussalas ziemeļos, ko dēvē arī par Lībiešu krastu (Ernstreits 2020). Kopš 19. gs. vidus, un it īpaši 20. gs. laikā, lībiešu valodas situācija ievērojami pasliktinājās. Abi pasaules kari un tiem sekojošā padomju okupācija, kas pārvērta Lībiešu krastu frontes līnijā un Padomju Savienības slēgtajā zonā, iznīcināja pēdējo lībiešu kompakti apdzīvoto areālu Kurzemē un lika lībiešiem darba meklējumos izklīst pa visu Latviju, galvenokārt apmetoties Rīgā un Lībiešu krastam tuvākajā pilsētā – Ventpilī. Tas radikāli mainīja lībiešu valodas situāciju, gandrīz pilnībā apturot valodas pārmantošanas procesu (Blumberga 2013, 173, 190).

² Šeit un turpmāk aptauju vai dziļo interviju citātos atstāts respondentu izteiksmes veids.

Skatot demogrāfijas aspektu etnolingvistiskās vitalitātes objektīvo elementu kopumā, kā jau minēts, lībiešu valoda netiek mantota no paaudzes paaudzē, tā netiek apgūta tieši no vecākiem, tā nav ikdienas saziņas valoda ģimenē un kopienā kopumā. Taču tas nenozīmē, ka lībiešu valodas pratēju nav vispār. Pašlaik tiek uzskatīts, ka par labiem valodas runātājiem var saukt apmēram 20–30 cilvēku pasaulē, no kuriem daļa ir zinātnieki un pētnieki, kas nav lībieši. Līdz ar aktīvo lībiešu valodas pētnieku un aktīvistu darbību un valodas un kultūras popularizēšanas pasākumiem kopš pagājušā gadsimta sākuma un aktīvi turpinoties pēdējās desmitgadēs, pat ik pa laikam sastopot tekstus par kāda pēdējā lībieša nāvi (piem., Charter 2013), tomēr arī pašlaik ir kopienas pārstāvji, kas runā labā lībiešu valodā un to iemācījušies no radniekiem vai citiem lībiski runājošiem cilvēkiem (3).

- (3) *Iemācījos no vecāsmammās. [...] Ar māsu arī runāja, bet man tā kā pieķērās tā valoda, bet viņai nē. [...] Tāda traģiska sajūta man ir; ka tas ir zudis, ka nebija prāta saķert to, izvilkt līdz šai dienai, jo iespējas (aut. – valodas prasme kopienā) varbūt bija lielākas. (INT-1)*

Šis aspekts iezīmē arī papildinājumus, piem., jēdziena „dzimtā valoda” izpratnei un definīcijai no mātes vai tēva apgūtās valodas kontekstā, ietverot tajā arī citu dalībnieku ieguldījumu. Pašlaik apmēram 20–30 lībiešu valodas labu pratēju vidū ir gan lībiešu valodas pētniecības iestāžu zinātnieki un interesenti, kas paši nav lībieši, gan lībiešu pēcteči, kuri apguvuši lībiešu valodu ekvivalenti dzimtās valodas prasmei no kāda vecākās paaudzes (ne ģimenes lokā) lībiešu valodas runātāja un pašmācības ceļā, gan arī tie, kas lībiešu valodu apguvuši nevis no saviem vecākiem, bet, piem., vecvecākiem.

Savukārt institucionālā atbalsta un valodas statusa un pozīciju aspektā raugoties un ņemot vērā apdraudēto valodu marginālo stāvokli un identificēšanos ar kādu no majoritātes identitātēm, tas ir raksturīgs arī lībiešu kopienai. Taču, pieaugot institucionālajai un sabiedrības izpratnei par sabiedrības un cilvēka daudzveidību, arī valodu skatījumā, var pavērt arī plašāku skatījumu par valodu daudzveidību un izmantot to kā iespēju šīs daudzveidības saglabāšanai (Extra, Barni 2008, 29), kas, iespējams, ir efektīvākā pieeja kopumā mūsdienu globalizācijas un tehnoloģiju radītajos valodu konkurences apstākļos. Latvijā dažādos politiskos dokumentos (sk., piem., „Valsts valodas likumu”, „Valsts valodas politikas pamatnostādnes”) tas jau ir iestrādāts šobrīd. Taču pašai kopienai un tās vēlmei saglabāt savu identitāti un visus tās komponentus ir atslēgas loma valodas pastāvēšanai un apdraudēto valodu gadījumā – saglabāšanas vai revalorizācijas centienos.

1.2. Subjektīvo maiņelementu aspekti lībiešu valodas vitalitātē

Etnolingvistiskās vitalitātes objektīvie maiņelementi ir būtisks priekšnosacījums valodu noturībai, taču kopienas pārstāvju subjektīvā šo maiņelementu uztvere var būt tikpat nozīmīga vai pat nozīmīgāka par objektīvo lingvistiskās kopienas vitalitāti (Miller 2000, 174). Subjektīvo vitalitāti nosaka cilvēka valodas pieredze, lingvistisko kontaktu tīkls, kas ir pamats uzskatiem un pārliecībām par valodu (*language beliefs*) un lingvistiskajai attieksmei, īpaši valodu runātāju kontaktu un majoritātes / minoritātes

valodu situācijā. Savukārt pārliecības un uzskati par valodu nosaka lingvistisko uzvedību, tādējādi ietekmējot valodu pastāvēšanu un zušanu. Kā secina apdraudēto valodu pētnieki, izjūta par valodu kā etniskās identitātes būtisku daļu un tās simbolisko lomu kopienā var pat pārdzīvot pilnīgu valodas zudumu (*language loss*), katrā ziņā – simboliskā valodas loma kļūst īpaši aktuāla kopienai brīžos, kad tā sajūt tāda vai citāda veida apdraudējumus savai pastāvēšanai (Sallabank 2010, 60). Tādējādi tieši šie subjektīvie maiņelementi apdraudēto valodu kopienām ir cerība un iespēja šo valodu pastāvēšanai (Grenoble 2021, 9).

Apziņa par valodu kā nozīmīgu identitātes daļu un piederību kopienai arī pašidentifikācijā lībiešu kopienas pārstāvju vidū ir augsta. Jau iepriekš aprakstīto apdraudēto valodu pētnieku secinājumu par paradoksu, kas veidojas apdraudēto valodu un kultūru pārstāvju vidū, izjutot spēcīgu identificēšanos ar šo valodu, bet tomēr dažādu objektīvo un subjektīvo vitalitātes faktoru dēļ nespējot nodod valodu tālāk nākamajām paaudzēm (Sallabank 2010, 60), apstiprina arī šī pētījuma dati. Kopienas pārstāvju aptaujas rezultāti atklāj, ka pat tad, ja lībiešu valodas prasme respondentu vidū aptuveni vien ar dažām standarta frāzēm, kas, no valodas prasmes līmeņu viedokļa raugoties, nav pat t. s. pirms A1 (*Pre-A1 level*) līmenis (Council of Europe 2020), viņiem ir nepieciešamība identificēties ar lībiešu valodu kā vienu no kopienas piederības elementiem (4; 5). (4) piemērā minētās atbildes snieguši respondenti, kuri neprot valodu vai prot to ļoti vāji (pēc pašvērtējuma), bet (5) piemērā – tie, kuri prot valodu ļoti labi.

- (4) *svarīgi, jo veicina piederības sajūtu savai dzimtajai valodai; jūtu aicinājumu un tādu kā pienākumu; sirdī apzinos šīs tautas un valodas vērtību; ja esmu lībietis, tad vajadzētu zināt valodu; lībiskā identitāte ir daļa no manis; ja sevi identificēju kā lībieti, man ir svarīgi runāt / saprast valodu un saglabāt to (APT)*
- (5) *Vai es esmu lībietis, ja es nezinu valodu? (INT-12); Man zināt valodu ir svarīgi, lai varētu saukt sevi par lībieti, bet, nu, pašlaik jau lielākā daļa zina tikai dažus vārdus, bet arī tas ir svarīgi. (INT-2); Man svarīgi, lai arī citi to dara. Ka tu neesi viens. (INT-10)*

Piederību kopienai nosaka arī pārliecība par valodas prasmes nozīmi. Līdz ar valodas nomaiņu un labu valodas pratēju skaita samazināšanos mainās arī šī pārliecība, tādējādi uzturot patiesi simbolisko izpratni par valodas nozīmi, resp., nevis tikai valodas prasme kā kopienas piederības rādītājs, bet apziņa par savu valodu, kas ir būtisks atsevišķas tautības rādītājs. Tā vienā no dziļajām intervijām respondents atsaucās uz savu pieredzi saziņā ar vecākās paaudzes lībietēm (abas jau mirušas), lībiešu valodas kā dzimtās valodas runātājām – Grizeldu Kristiņu un Paulīni Kļaviņu –, kuras konsekventi uzsvērušas valodas prasmi kā galveno etniskās piederības rādītāju (6).

- (6) *Grizelda man atbildēja par savu vīru: viņa māte un tēvs bija lībieši, bet viņš nebija, viņš nē (nerunāja lībiski – aut.). [...] un Paulīne, kad skaitīja lībiešus, tad viņu (kādu no lībiešu kopienas pārstāvjiem – aut.) nepieskaitīja pie lībiešiem, viņa tā arī teica, ka viņa māte un tēvs bija lībieši un runāja lībiski, bet viņš nav lībietis, jo nerunā lībiski. (INT-7)*

Taču līdz ar labu valodas runātāju īpatsvara samazināšanos, citu objektīvo etnolingvistiskās vitalitātes maiņelementu spiedienu uz valodas noturību, kā arī sākumā kopienas bilingvisma un pēc tam valodas nomaiņas procesiem mainās arī uzskati un pārlicēbas gan par piederību apdraudētai kopienai un arī tās valodas kolektīvam, gan par valodas vietu indivīda identitātē (7). Daudzās apdraudētās vai citās mazākumtautību kopienās valodas nozīmei viņu identitātē ir divi aspekti: no vienas puses, kopienas pārstāvju identitātes saikne ar kādu citu, visbiežāk majoritātes identitāti un, no otras puses, savas kopienas identitātes apziņa un tās elementu izpausme caur kultūru, valodu, tradīcijām, to saglabāšanas centieniem u. tml. (Stavans, Hoffmann 2015, 72).

- (7) *Mēs katru dienu kaut ko runājam. Ne nu baigi sarežģītās lietas, bet nu – labrīt, labdien, nāc ēst, es tevi mīlu. Nu tā. [...] Draugi arī kādreiz kaut ko mazliet iemācās lībiski pateikt.* (INT-5)

Arī šī pētījuma dati parāda līdzīgu tendenci un regularitāti tieši aptauju respondentu vidū, kuri lielākoties lībiešu valodu neprot vai prot to ļoti vāji. Pastāv opozīcija starp zemu valodas prasmi un vēlmi to apgūt un augstu valodas lomas apziņu, tās simbolisko vērtību. Valodas un etniskās piederības pašidentifikācija atklāj, ka lībiešu kopienas pārstāvju dzimtā valoda ir latviešu valoda, bet dzīves laikā apgūta vai iepazīta (vismaz pamatfrāžu līmenī vai A līmenī) ir lībiešu valoda, kam savas lībiešās identitātes apziņā tiek piešķirta augsta simboliskā loma, kas tiek īstenota ar dažu frāžu prasmi un lietošanu atsevišķās situācijās un dažādās aktivitātēs, kuras saistītas ar lībiešu kultūru, tradīcijām, savdabību un ir svarīgas viņu kopienai (VĒR-8, VĒR-27, VĒR-32, VĒR-35 u. c.). Tādējādi valodas simboliskā loma vai, precīzāk formulējot, valodas kā simbola nozīme piederības sajūtas veidošanā lībiešu kopienai ir ļoti augsta. To atklāj arī respondentu atbildes uz jautājumu par to, kāpēc viņiem ir svarīgi zināt lībiešu valodu (resp., kaut vai dažas frāzes) (8).

- (8) *lai nepazaudētu savas lībiskās saknes; vēlos nodot lībisko tālāk savai meitai; tā ir daļa no manis; senču mantojums* (APT)

Šie lībiešu kopienas pārstāvju minētie subjektīvie vitalitātes faktori, kā saikne ar senčiem, tautas pagātne, etniskais mantojums un kultūra, kopienas atšķirība no citiem, zināšanas u. c., var būt arī spēcīga motivācija valodas revitalizācijas pasākumiem (Sarivaara, Uusiautti, Määttä 2013, 16; Grenoble 2021, 10). Lībiešu valodas nozīme kopienas identitātes apziņā ir viens no būtiskajiem faktoriem, kas var būt par pamatu valodas prasmes, lietojuma atjaunošanai un saglabāšanai.

2. Valodas simboliskā loma un valodas apguves iespējas

Lingvistiskās attieksmes problemātiku raksturo likumsakarība, kas ir labi zināma un aprakstīta teorijā no dažādiem aspektiem, ka pārlicēbu līmenī un simboliskās vērtības apziņā savai valodai ir liela loma savas identitātes un atsevišķas kultūras apziņā, tomēr lingvistiskā attieksme un pārlicēbas par valodu nenozīmē identisku lingvistisko uzvedību, kas daļēji var būt izskaidrojama ar dažādu iepriekš minēto objektīvo

maiņelementu nozīmi valodas vitalitātē (Sallabank 2013, 61–63). Lībiešu gadījumā, ņemot vērā valodas pratēju skaitu un kopienas asimilēšanos latviešos laika gaitā, reāla valodas lietojuma atjaunošana ir grūti īstenojama. Skaidrs, ka visiem noteiktas apdraudētas vai izzudušas valodas pēctečiem nebūs svarīgi saglabāt šo saikni un piedalīties kopienas dzīvē. Tomēr valodas kā identitātes elementa apziņa lībiešu kopienā liek skatīties uz valodas revitalizācijas iespējām, meklēt un pilnveidot jomas, kurās lībiešu valodas lietojums un tā pamats var būt īstenojams, un veidus, kā to īstenot, piem., nodrošinot valodas lietojumu digitālajā vidē.

Lībiešu valodas prasmes situācija tādējādi nosaka arī lībiešu valodas apguves procesu kā vienu no nozīmīgākajiem valodas vitalitātes elementiem. Pēdējo desmitgažu laikā lībiešu valodas attīstībā ir paveikts daudz, īpaši kopš 2011. gadā īstentās Lībiešu valodas un kultūras gada plašās programmas (Ernštreits 2017, 196), un interesi par savu lībisko identitāti (ne tikai šo dalībnieku, bet arī viņu vecāku vidū) apstiprina aktīvā bērnu un jauniešu piedalīšanās ikgadējā lībiešu bērnu un jauniešu vasaras skolā „Mierlinkizt” – vairāku pēdējo gadu garumā katru gadu tie ir 40–60 bērnu un jauniešu (VĒR-27, VĒR-32, VĒR-44). Lai arī lībiešu valodai nav gandrīz nekādu funkciju, kas saistītas ar ikdienas saziņu, tās zinātniskā izpēte ir nodrošinājusi to, ka tā ir kopta valoda, kurā iznāk vārdnīcas (Kļava 2016, 63), kurai tiek veidots valodas korpus un citas valodas tehnoloģijas (piem., *livonian.tech*), tā funkcionē kā literatūras valoda, un tie pašlaik ir galvenie valodas attīstības nodrošinātāji.

Pašlaik lībiešu valodas un mantojuma interesentu un to skaits, kas apgūst, ir apguvuši un vēlas apgūt lībiešu valodas pamatus, un viņu aktivitāte, arī mūsdienu tehnoloģiju izmantojums lībiešu valodas izplatīšanā, ja ne pieaug, tad ir stabils (Ernštreits 2017, 199). Tomēr dažādie lībiešu valodas apguves kavēkļi (Ernštreits 2017, 205), kaut arī kopienas pārstāvju lingvistiskā attieksme ir pozitīva un valodas simboliskā vērtība ir augsta, neveicina reālu lībiešu valodas lietojumu dabiskās saziņas situācijās ikdienas dzīvē. Tāpēc pētījumā īpaša uzmanība tika pievērsta jautājumiem par to, kādi ir kopienas pārstāvju uzskati par pašreizējo situāciju, svarīgākajiem uzdevumiem un dažādu gatavības līmeni iesaistīties valodas apguves un saglabāšanas darbā.

2.1. Lībiešu valodas apguves nodrošinājums

Raugoties uz valodas apguves praksi, svarīgākais ir izpratne par to, ka ikvienas valodas apguve, pirmkārt, ir process un, otrkārt, mērķtiecīgi organizēta mācību darbība. Šis process, protams, būs atšķirīgs atkarībā no dažādiem apstākļiem – valodas lietojuma, valodas prestiža, valodas pratēju skaita, valodas vitalitātes pakāpes, valodas standartizācijas pakāpes, pieejamajiem resursiem, izglītotiem konkrētās valodas pedagogiem u. tml. No šo dažādo faktoru uzskaitījuma vien ir skaidrs, ka situācija apdraudēto valodu apgūvē, kas raksturo arī lībiešu valodu, ir sarežģīta.

Tālāk 1. tabulā apkopotas dziļajās intervijās un aptaujā noskaidrotās problēmas un to iespējamie risinājumi, ņemot vērā respondentu kā kopienas aktīvistu pieredzi un šo problēmu izpratni un redzējumu.

Problēma	Iespējamie risinājumi
Valodas apguves veidu trūkums	Mūsdienu tehnoloģiju piedāvātās iespējas, veidojot elektroniskos resursus, kas nozīmē apjomīgu gan finansiālo ieguldījumu, gan metodoloģisko bāzi
Valodas apguves materiālu trūkums	Konkrētai mērķgrupai paredzēti materiāli, dažāda formāta, arī informatīvi materiāli par lībiešu valodu un kultūru plašākai auditorijai, solidaritātes un izpratnes veicināšanai plašākā sabiedrībā par lībiešiem kā nozīmīgu Latvijas kultūrtelpas daļu
Sistemātiska valodas apguve	Pēctecīga valodas apguves programma, balstoties uz mūsdienu valodas apguves pieejām
Pedagogu sagatavotība	Kompleksi risināms pasākums, izglītojot gan par pedagoģiju kopumā, gan valodas metodikas īpatnībām, veicinot rezultatīvu mācību procesa nodrošinājumu
Valodas prasmes uzturēšanas un pilnveides nepieciešamība	Vecumgrupu īpatnības valodas apgūvē, kam ir sava specifika mācību procesa nodrošinājumā. Sporādisku kursu nelietderīgums, kā risinājumu respondenti redz mūsdienu tehnoloģiju piedāvātās iespējas, kas var atrisināt arī kopienas iespējas tikties. Labu valodas pratēju valodas prasmes uzturēšana, kur viens no veiksmīgākajiem risinājumiem būtu speciālas programmas (piem., runātāju programmas) izstrāde, kurā, veicot ar valodu saistītus darbus (materiālu izstrādi, tekstu ierunāšanu, darbu ar korpusu, darbu valodas standartizācijā u. tml.), būtu iespēja lietot valodu. Otra svarīgākā grupa – mazi bērni, kuriem pieejamu un vecumposmam atbilstošu materiālu nav vispār
Valodas lietojuma vides neesamība	Valoda digitālajā vidē (sociālajos tīklos, tīmekļa vietnēs u. tml.) un valoda lingvistiskajā ainavā konkrētās tradicionālajās kopienas teritorijās kā valodas simboliskās vērtības pastiprinātājs. Valodas lietojums ģimenē netiek uzskatīts par iespējamu, kamēr labu valodas pratēju ir tik maz

1. tabula. Lībiešu valodas apguves problemātika un respondentu norādītie iespējamie risinājumi

Kā norādījuši pētījuma respondenti, ir nepieciešami jauni risinājumi lībiešu valodas mantojuma saglabāšanā un pārmantošanā, kas palīdzēs uzlabot jau norišu efektivitāti un arī kvalitāti. Pirmie pasākumi atbilstoši valodas apgūvēju mērķgrupai ir tikuši īstenoti Latvijas Universitātes Lībiešu institūtā, balstoties uz šīs izpētes rezultātiem. Kopienas atbalsts šiem pasākumiem ir bijis liels, tāpat kā vēlme piedalīties arī turpmāk un saņemt nākamo pasākumu rezultātus, un kā papildu digitālo iespēju novērtējums bija pandēmijas apstākļi, kas arī pašā kopienā ir nostiprinājuši atziņu par mūsdienu tehnoloģiju lomu un sniegtajām iespējām valodas saglabāšanā un apgūvē (vairāk par konkrētiem risinājumiem sk. Kļava 2021).

2.2. Mācību un informatīvo materiālu izveides pieredze

Īsumā raksturojot, pirmie pasākumi ir veikti, nodrošinot kopienas pārstāvju minēto vajadzību vispirms pēc vispārīga kursa vai kāda cita veida plaši pieejama materiāla, nodrošinot zināšanas par lībiešiem un lībiešu valodu. Tas darīts, lai izvairītos no situācijām, kas tipiskas pirmiedzīvotāju, apdraudēto un minoritāšu valodu un kultūru stigmatizētā uztverē un negatīvas attieksmes izpausmēs (piem., Sallabank 2013, 66) un ko savukārt lībiešu gadījumā raksturoja viens no interviju respondentiem (9).

- (9) *Ir bijuši arī tādi vecāki, kas mani lamā, ko es bērniem stāstu [...] Un tad vienreiz eju klasē, un kādas meitenes liek rokas ausīm priekšā, lai nedzirdētu neko par tiem lībiešiem [...] Un mēs taču tikai dziedam dziesmas.* (INT-11)

Pirmā aktivitāte 2020. gada pavasarī, parādoties pirmajiem ar pandēmiju saistītajiem ierobežojumiem, kad daudzas jomas sāka funkcionēt attālināti, bija LU Lībiešu institūta veidotās septiņas lībiešu valodas un kultūras stundas (20 min garumā) platformā „Tavaklase.lv”, piesaistot lībiešu kopienas pārstāvjus. Tās pārtapa atsevišķā raidījumu ciklā „Seis līvō kīel stuņdō / 7 lībiešu valodas stundas”, kas publiski pieejamas LU Lībiešu institūta „Youtube kanālā”. Šī un arī turpmāko valodas apguves materiālu izveide atklāja arī nepieciešamību pēc valodas apguves pieeju izvēles un metodikas izveides (par tā izveides principiem un paņēmieniem vairāk sk. Kļava 2021). Tas savukārt paskaidro pētījuma respondentu uzsvērtu lībiešu valodas apguves pieredzi un problēmas: kā pārvarēt iesācēja līmeni un ko darīt labiem valodas pratējiem apstākļos, kad valoda netiek lietota ikdienas saziņā.

Vēl viena pētījumā apzināta nepieciešamība – maziem bērniem paredzēti materiāli. Uz to intervijās norādīja arī vasaras skolas „Mierlinkizt” pedagogi un citi intervētie lībiešu kopienas pārstāvji, un tas bija pamats nākamajam LU Lībiešu institūta veidotajam materiālam – oriģinālām dziesmām bērniem lībiešu valodā (10).

- (10) *[...] cik var dziedāt vienas un tās pašas dziesmas, steidzami vajag kaut ko jaunu, mūsdienīgu, lai bērniem patīk, lai paķer viņus.* (INT-6)

Šī materiāla izveides principi ir to atbilstība vecumposmam un vienkārša struktūra, resp., viegli atkārtojamas, lipīgas dziesmiņas, tajā pašā laikā veicinot valodas apguvi un izpratni par valodas likumībām. „Lōla īņō ja op līvō kīeldō / Dziedi līdzi un mācies lībiešu valodu” ir septiņu jaunradītu lībiešu dziesmu cikls, kura izveidē tika iesaistīti paši lībieši – lībiešu valodas runātājas Julgī Stalte un Ulla Frasere radīja jaunas dziesmas un arī tās iedziedāja. Dziesma un dziedāšana valodas saglabāšanā, uzturēšanā un apguvē ir viens no sociāli un emocionāli iedarbīgiem kognitīvajiem instrumentiem. Caur dziesmu tiek nodotas tradicionālās kultūras vērtības un īpatnības, bet valodas apguvei jo svarīgi – valodas izjūta, skanējums, ritms. Pat pieaugušo vecumā tieši vienkāršas un viegli iegaumējamas dziesmiņas veicina valodas fonoloģijas izpratni, kas ir runātprasmes pamatā, palīdz apgūt un atcerēties leksiku, frāzes u. tml., tāpat arī iepazīt tautas tradīcijas un pasaules skatījumu (Ludke, Ferreira, Overy 2014). Šis projekts parādījis arī nepieciešamību iesaistīt labus valodas runātājus materiālu izveidē, vispirms jau tāpēc, lai viņiem pašiem būtu iespēja saglabāt un uzturēt savu valodas prasmi (vairāk sk. Kļava 2021). Arī šis dziesmu cikls pieejams LU Lībiešu

institūta „Youtube” kanālā un tīmekļvietnē („Dziedi līdzi”), kur iespējams izmantot arī dziesmu nošu pierakstus.

Šīs jaunās dziesmas tiek izmantotas ne tikai to tiešajā auditorijā, bet arī plašāk kopienā, kas ir to lietderības rādītājs un vēlreiz uzsver to nepieciešamību arī jaunrades kā pēctecīga kultūras procesa aspektā, piem., dažas dziesmas tiek dziedātas arī lībiešu ansambļos dažādu pasākumu un svētku laikā un plašāk kopienā, tādējādi arī papildinot lībiešu dziesmu repertuāru kopumā (VĒR-49). Savukārt, ņemot vērā septiņu lībiešu valodas un kultūras iepazīšanas stundu sagatavošanas un aprobācijas pieredzi gan lībiešu bērnu un jauniešu vasaras skolā „Mierlinkizt”, gan arī tiekoties ar skolēniem Latvijas skolās, pašlaik LU Lībiešu institūtā tiek veidoti citi mācību un valodas prasmes uzturēšanas un pilnveides materiāli.

Tā kā lībiešu valoda pilnvērtīgi netiek nodota nākamajām paaudzēm ģimenē, iespēja tās dzīvotspējai ir sistemātisks valodas apguves process, kurā valoda tiek mācīta, izmantojot otrās vai svešvalodas apguves pieejas un metodes. Zināmā mērā lībiešu valodas situācijā – kad tās prasme kopienā ir zema, bet valodas simboliskā vērtība ir ļoti augsta – tiek izmantotas arī etniskā mantojuma valodas (*heritage language*) izpētes un apguves pieejas, kas vēl ir samērā jauns teorijas pieteikums, bet valodu apguves procesa pētniecībā un realizēšanā ir ļoti zināms (Trifonas, Aravossitas 2014). Kā rāda lībiešu valodas uzturēšanas, apguves un pilnveides pasākumu īstenošanas pieredze, etniskā mantojuma valodas teorētiskais skatījums izskaidro to apstākļu kopumu, kas var veicināt apdraudētu valodu apguvi un to dzīvotspēju, kur tādos jēdzienos kā „bilingvisms” un „otrā valoda / svešvaloda” ietvertais lauks neietver visu etniskā mantojuma valodas raksturojošo spektru un apstākļus. Etniskā mantojuma valodas sniedz to runātājiem vai to pēcteciem viņu identitātē nozīmīgo saikni ar pagātni, ar savu izcelsmi un saviem priekštečiem, kas kalpo arī kā galvenais rādītājs ne tikai pašidentifikācijā, bet arī valodas saglabāšanas un apguves motivācijā (Joseph 2016, 27–29).

Secinājumi

Domājot par apdraudētu valodu iespējām tās uzturēt un revitalizēt, kas ir komplicēts, laika un resursu ietilpīgs pasākums, katrs solis valodas lietojuma jomu radīšanai un apguves iespēju izveidei ir nozīmīgs valodas pastāvēšanā un pēctecībā. Svarīgākais, ka vispirms tas ir vajadzīgs pašai kopienai un tā to arī vēlas. Rakstā ieskicētie pētījuma dati par valodas lomu lībiešu kopienas apziņā liecina, ka, neraugoties uz valodas prasmes trūkumu mūsdienās, tieši valoda, precīzāk – valodas simboliskā loma, ir viens no spēcīgākajiem lībiešu piederības identifikatoriem. Šķiet, ka tieši valoda vai apziņa par savu valodu, atšķirīgu no latviešiem, ir bijis galvenais faktors lībiešu etniskās savdabības apziņā un saglabāšanā. Protams, arī lībiešu tradīcijas un kultūras atšķirības ir nozīmīgas, bet ilgā kopdzīve plecu pie pleca ar latviešiem ir sapludinājusi robežas starp tradīcijām un dzīvesveidu visās tā izpausmēs, izvirzot valodu (pat ikdienā to nelietojot un neprotot) kā galveno etniskās piederības un identitātes rādītāju, protams, neatsakoties arī no latviskās identitātes daļas un latviešu valodas.

Situācijā, kad objektīvie valodas vitalitātes nosacījumi lībiešu valodas pastāvēšanai nav labvēlīgi, tās subjektīvie maiņelementi un simboliskā loma kopienas apziņā var būt pamats valodas saglabāšanai un revitalizācijai. Par to liecina ne tikai pozitīva lingvistiskā attieksme, bet arī lingvistiskās uzvedības elementi, kur valodas saglabāšana, mācoties un lietojot to, lielākoties ir pasīva indivīda līmenī, taču vienlaikus tiek atbalstīta citu, īpaši jaunākās paaudzes, iesaistīšanās lībiešu valodas apguves un lietošanas procesā. To atklāj lībiešu bērnu un jauniešu vasaras skola, kurā ierobežotās kapacitātes dēļ katru gadu piedalās 40–60 bērnu un jauniešu, kas ir ļoti liels skaits tik nelielai kopienai.

Situācija, kad nozīmīga valodas apguvēju un lietotāju daļa ir bērni un jaunieši, rosina diskusiju par to, kādi ir valodas pārmantošanas un lietošanas procesi mūsdienās kritiski apdraudēto valodu kopienās. Lībiešu valodas gadījumā redzams, ka valodas nodošanā un lietošanā galvenā loma ir nevis ģimenei, kas joprojām ir būtiskākais motivācijas veidotājs un atbalsta sniedzējs, bet gan citiem valodas lietotājiem un apguvējiem dažādās valodas lietotāju grupās, piem., vasaras skolai, ansamblim, „Facebook” lapas sekotājiem. Tas nosaka arī pārmaiņas pieejā un uzdevumos, plānojot pasākumus un resursus valodas revitalizācijai un lietošanai.

Raugoties plašāk valodas politikas aspektā, latviešu un lībiešu valodas loma un vērtība lībiešu kopienas pārstāvju vidū atklāj daudzveidības vērtību mūsdienu pasaulē, kur daudzie piemēri citās mazāk lietotu valodu kopienās apliecina to, ka iekļaušanās majoritātes valodā, kultūrā un arī nācijā var notikt, nezaudējot savu etnisko mantojumu, piederību un savas etniskās kultūras un valodas vērtību. Iespējams, tas var stiprināt arī izpratni sabiedrībā par katras valodas lomu un funkcijām konkrētā sabiedrībā un arī valstī, resp., apdraudēto kultūru un valodu apziņa kopienās un saglabāšanas centieni nenozīmē apdraudējumu vai negatīvu ideoloģisku nostāju pret nacionālajām vai oficiālajām un kopīgajām katras valsts un tās sabiedrības vērtībām (arī valodu). Mūsdienās pastāvošajā satraukumā par ikvienas valodas, kura neietilpst dažu desmitu visvairāk lietoto pasaules valodu pulkā, vitalitāti globalizācijas apstākļos veicina izpratni par multilingvismu kā ieguvumu, solidāru savstarpējo izdevīgumu un risinājumu arī valodu pastāvēšanai, nevis apdraudējumu valodām.

Abu iepriekš aprakstīto un arī citu mācību vajadzībām radīto materiālu un aktivitāšu izveide ir vērtīga pieredze un paraugs turpmākajā lībiešu valodas saglabāšanas un revitalizācijas darbā, kur nosakāmi vairāki aspekti. Vispirms resursu (atsevišķās jomās kvalificētu cilvēkresursu, valodas pratēju, arī finanšu u. c.) trūkums nosaka arī to efektīvu izmantošanu. Kopienas pārstāvju (gan tādu, kas prot valodu, gan tādu, kas ir aktīvi kādā citā valodas un kultūras saglabāšanas un popularizēšanas jomā vai aktīvi kopienas pārstāvji) iesaistīšana ir divpusējs ieguvums – no vienas puses, viņu devums valodas attīstībai un saglabāšanai un, no otras puses, ieguvums viņiem pašiem kā iespēja darboties savas kultūras un valodas labā, iespēja runāt lībiešu valodā (kas ikdienā nenotiek nemaz vai drīzāk notiek tikai simboliski).

Savukārt digitālie risinājumi, īpaši ņemot vērā pandēmijas radīto pieredzi tehnoloģiju lietojumā, ir kļuvuši par pirmās nepieciešamības vajadzību un neatņemamu ikdienas sastāvdaļu. Lībiešu piemērs uzskatāmi rāda, ka šādu risinājumu izmantošana palīdz uzturēt lībiešu valodas vidi un risināt tās problēmas, ko savulaik radīja vienota

lībiešu areāla zaudēšana un valodas pārmantojamības apstāšanās. Tādējādi valodas klātesamība digitālajā vidē var daļēji aizstāt valodas lietojuma jomas, varbūt tā arī būs lielākoties valodas lietošanas imitācija, tomēr mūsdienu pasaules apstākļos, kad valodas runātājiem nav iespējama regulāra saziņa valodā dažādu iepriekš minētu apstākļu dēļ, tas varētu būt viens no risinājumiem.

Saīsinājumi

APT	kopienas pārstāvju aptaujas dati
INT	lībiešu valodas runātāju dziļo interviju dati
VĒR	novērojumu dati

Avoti

1. *Dziedi līdzī. Dziedi līdzī un mācīes lībiešu valodu!* Pieejams: <http://www.livones.net/lili/lv/projekti/citi-projekti/dziedi-lidzi-un-macies-libiesu-valodu-2>
2. *livonian.tech*. Lībiešu valodas pētniecības un apguves rīki. Pieejams: <https://livonian.tech/>
3. *LU LI Youtube*. Pieejams: <https://www.youtube.com/c/LILivodinstitut>
4. *Tavaklase.lv*. Mācību resursu krātuve. Pieejams: <https://www.tavaklase.lv/>

Literatūra

1. Allard, Réal, Landry, Rodrigue. 1992. Ethnolinguistic vitality beliefs and language maintenance and loss. *Maintenance and Loss of Minority Languages*. Fase, Willem, Jaespaert, Koen, Kroon, Sjaak (eds.). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 171–195. <https://doi.org/10.1075/sibil.1.14all>
2. Austin, Peter, Sallabank, Julia. 2011. Introduction. *The Cambridge Handbook of Endangered Languages*. Austin, Peter, Sallabank, Julia (eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 1–24. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511975981>
3. Blackledge, Adrian, Creese, Angela. 2016. A linguistic ethnography of identity: Adopting a heteroglossic frame. *The Routledge Handbook of Language and Identity*. Preece, Siân (ed.). London: Taylor & Francis, 272–288. <https://doi.org/10.4324/9781315669816>
4. Block, David. 2006. Identity in applied linguistics. *Sociolinguistics of Identity*. Omoniyi, Tope, White, Goodith (eds.). London, New York: Bloomsbury Publishing, 34–49.
5. Blumberga, Renāte. 2013. Lībieši 19.–21. gadsimtā. *Lībieši. Vēsture, valoda un kultūra*. Blumberga, Renāte, Mekeleinsens, Tapio, Pajusalu, Karls (red.). Rīga: Līvõ Kultūr sidām, 169–204.
6. Bourhis, Richard Y., Giles, Howard, Rosenthal, Doreen. 1981. Notes on construction of a 'subjective vitality questionnaire' for ethnolinguistic groups. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*. 2, 145–55.
7. Bourhis, Richard Y., Sachdev, Itesh, Ehala, Martin, Giles, Howard. 2019. Assessing 40 years of group vitality research and future directions. *Journal of Language and Social Psychology*. 38(4), 409–422. <https://doi.org/10.1177/0261927X19868974>
8. Charter, David. 2013. Death of language: Last ever speaker of Livonian passes away aged 103. *The Sunday Times*. Pieejams: <https://www.thetimes.co.uk/article/death-of-a-language-last-ever-speaker-of-livonian-passes-away-aged-103-8k0r1plv8xj>

9. Council of Europe. 2020. *The Common European Framework of Reference for Language: Learning, Teaching, Assessment. Companion Volume*. Strasbourg: Council of Europe Publishing. Pieejams: <https://www.coe.int/en/web/common-european-framework-reference-languages>
10. Druviete, Ina. 2021. Nobeiguma vietā. *Latviešu lingvistiskā attieksme: vērtības, pārlicēība, prakse*. Druviete, Ina (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 217–220.
11. Druviete, Ina, Kļava, Gunta. 2018. The role of Livonian in Latvia from a sociolinguistic perspective. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics*. 9(2), 129–146. <https://doi.org/10.12697/jeful.2018.9.2.06>
12. Edwards, John. 2009. *Language and Identity. An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
13. Ernštreits, Valts. 2017. The development of the Livonian language. *Language Situation in Latvia: 2010–2015*. Rīga: Latvian Language Agency, 195–218.
14. Ernštreits, Valts. 2020. Lībiešu valoda. *Nacionālā enciklopēdija*. Ščerbinskis, Valters (red.). Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/5259-1%C4%ABbie%C5%A1u-valoda>
15. Extra, Guus, Barni, Monica. 2008. Mapping linguistic diversity in multicultural contexts: Cross-national and cross-linguistic perspectives. *Mapping Linguistic Diversity in Multicultural Contexts*. Barni, Monica, Extra, Guus (eds.). Berlin: Mouton de Gruyter, 3–41. <https://doi.org/10.1515/9783110207347.1.3>
16. Giles, Howard, Johnson, Patricia. 1987. Ethnolinguistic identity theory: A social psychological approach to language maintenance. *International Journal of the Sociology of Language*. 68, 69–99.
17. Grenoble, Lenore A. 2021. Why revitalize? *Revitalizing Endangered Languages: A Practical Guide*. Olko, Justyna, Sallabank, Julia (eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 9–32. <https://doi.org/10.1017/9781108641142.002>
18. Joseph, John E. 2016. Historical perspectives on language and identity. *Routledge Handbook of Language and Identity*. Preece, Sian (ed.). London, New York: Routledge, 19–33.
19. Kļava, Gunta. 2016. Lībiešu vārdnīcu gadsimta ceturksnis – no sarunvārdnīcas līdz zinātniskai valodas attīstībai. *Līvlizt āigastrontōz. Lībiešu gadagrāmata*. Blumberga, Gundega (red.). Rīga: Līvu (Lībiešu) savienība „Līvōd Īt”, 58–65.
20. Kļava, Gunta. 2021. The effect of Covid-19 on Livonian language learning opportunities. *Multiethnica. Journal of Hugo Valentine Centre*. 41, 88–99.
21. Ludke, Karen M., Ferreira, Fernanda, Overy, Katie. 2014. Singing can facilitate foreign language learning. *Memory & Cognition*. 42, 41–52.
22. Miller, Carolyn P. 2000. Modifying language beliefs: A role for mother-tongue advocates? *Assessing Ethnolinguistic Vitality: Theory and Practice*. Selected papers from the Third international language assessment conference. Kindell, Gloria, Lewis, Paul M. (eds.). Dallas: Summer Institute of Linguistics International, 167–188.
23. Sallabank, Julia. 2010. Language endangerment: Problems and solutions. *eSharp. Special Issue: Communicating Change: Representing Self and Community in a Technological World*, 50–87. Pieejams: <https://www.gla.ac.uk/research/az/esharp/otherpublications/specialissues/communicatingchange/>
24. Sallabank, Julia. 2013. *Attitudes to Endangered Languages: Identities and Policies*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139344166>

25. Sarivaara, Erika, Uusiautti, Satu, Määttä, Kaarina. 2013. How to revitalize an indigenous language? Adults' experiences of the revitalization of the Sámi language. *Cross-Cultural Communication*. 9(1), 13–21. <http://dx.doi.org/10.3968/j.ccc.1923670020130901.2121>
26. Stavans, Anat, Hoffmann, Charlotte. 2015. *Multilingualism*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781316144534>
27. Trifonas, Peter Pericles, Aravossitas, Themistoklis (eds.). 2014. *Rethinking Heritage Language Education*. Cambridge: Cambridge University Press.
28. *Valsts valodas likums*. Pieņemts 1999. gada 9. decembrī. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/14740-valsts-valodas-likums>
29. *Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2021.–2027. gadam*. Pieņemts 2021. gada 25. augustā. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/325679-par-valsts-valodas-politikas-pamatnostadnem-2021-2027-gadam>

Summary

The article presents some of the findings of a study of Livonian language skills and their role in the modern Livonian community, focusing on language as one of the important components of individual and community identity. The data were obtained in two stages – by conducting a survey of representatives of the Livonian community and interviews with Livonian language speakers, supplementing the data set with direct observations at various community activities. In the context of endangered languages, awareness of the role of language within the community underpins opportunities and hopes to preserve or restore language (Austin, Sallabank 2011). The study explores the components of linguistic attitudes and the factors that influence it, confirming theoretical approaches to the changeability of linguistic attitudes according to complex developments at both the individual and societal levels, and its relationship with linguistic behaviour. The research data also reveal variations in the roles and possible functions of the Livonian language, which mark the possible directions of language development. It also marks a shift in understanding of the issue of language coexistence within the study's target group and society as a whole, for example, in the stigmatization of endangered languages and other smaller language collectives, where both scientific and societal perceptions have changed in recent decades, emphasizing the importance of each language to humanity and the understanding of man as a multilingual being (Sallabank 2013). The results of the research trigger a discussion about the processes of linguistic inheritance and language use in today's critically endangered language communities. In the case of the Livonian language, the main role in the transmission and use of the language is not played by the family, which is still the most important facilitator of motivation and support, but by other language users and learners in different groups of language users, which also marks changes in approach and tasks, planning events and resources for language revitalization and use.

Keywords: endangered languages; ethnolinguistic vitality; language attitudes; Livonian; language and identity; language transmission.

Rakstam ir Creative Commons Attiecīguma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Use of posture verbs in old Lithuanian writings: A case study of the verb *gulėti* ‘lie’

Stāvokļa darbības vārdu lietojums lietuviešu valodas senajos rakstos: darbības vārds gulėti ‘gulēt’

Agnė Kuliešienė

Department of Lithuanian Language
Institute of Applied Linguistics
Faculty of Philology, Vilnius University
Universiteto St. 5, LT-01513 Vilnius, Lithuania
E-mail: agne.lisauskaite@flf.vu.lt

This paper reports on constructions with the posture verb *gulėti* ‘lie’ in religious Lithuanian writings of the 16th–19th centuries. The aim of the current study is to offer an overview of the use of these constructions and their grammaticalization potential in the old Lithuanian language. 662 samples were selected from “Evangelijos bei Epistolos” by Bartholomäus Willent, “Ewangelie Polskie y Litewskie” by Jonas Jaknavičius, “Naujos maldų knygelės” and “Naujos giesmių knygos” by Daniel Klein, Johann Jakob Quandt’s Bible and “Naujas įstatymas” by Juozapas Arnulfas Giedraitis. The website “Senieji raštai” (“The old Lithuanian writings”) of the Research Centre of Written Heritage, the Institute of the Lithuanian Language, was utilised to explore the old writings; the constructions were extracted using the search engine of the website. To analyse the semantics of these constructions, the *FrameNet* system was used. First, the theoretical approach of this study is discussed, and the sources and methods applied are indicated, then, the semantic analysis of the posture verb *gulėti* ‘lie’ is presented and finally, its grammaticalization potential is examined, followed by conclusions.

Keywords: posture verbs; old Lithuanian writings; frame semantics; grammaticalization; verb *gulėti* ‘lie’.

Introduction

The object of this study are the constructions with the posture verb (hereinafter – P-verb) *gulėti* ‘lie’ found in religious 16th–19th century Lithuanian writings. The study aims to examine the usage of these constructions and their grammaticalization potential in old Lithuanian. John Newman, one of the most famous researchers of P-verbs, claims that these predicates occupy a special place in the class of verbal predicates, because the everyday use of language would be inconceivable without them. He believes

that the main verbs representing this category, namely, *sit*, *stand*, and *lie*, belong to the basic-level categories (Newman 2009, 30).

Newman's view is supported by the linguists at Max Planck Institute for Psycholinguistics, who investigate basic locative constructions of different languages, where predicates *sit*, *stand*, and *lie* hold or used to hold an important place in their locative system, because these verbs often become a diachronic source for copular verbs. It is believed that there are four main types of locative constructions in the languages of the world (type 0: no verb in basic locative construction; type I: single locative verb or suppletion under grammatical conditioning; type II: large or unlimited set of positional verbs; type III: small contrastive set of posture or positional verbs) (Ameka, Levinson 2007, 852–854). Therefore, in general, the verbs *sit*, *stand* and *lie* are an important tool for conceptualizing the human world.

P-verbs have stative meaning, i.e. they indicate 'being in a sitting position' (*sit*), 'being in a standing position' (*stand*) and 'being in a lying position' (*lie*) (Newman 2002, 1). Most researchers (Lemmens 2002; Schönefeld 2006; Newman 2002, 2009, etc.) agree on the anthropocentric nature of P-verbs, i.e. that, prototypically, the Agent of these predicates is a human (Ameka, Levinson 2007, 851).

1. P-verbs through a diachronic lens

P-verbs often become a source of semantic broadening. The meaning of P-predicates can expand to conceptualize the position of entities. In English, this could be illustrated by example (1):

- (1) *The house stands on private property.*

We find this type of constructions in Lithuanian, too:

- (2) *Paprastai namas stovi ant vyro*
 Usually house.NOM.SG stand.PRS.3 on husband.GEN.SG
žemės.
 land.GEN.SG
 'Usually, the house stands on the husband's land (T1).'

Clearly, it is not uncommon to expand the canonical meanings of these verbs to indicate the position of inanimate referents. However, in some languages, for example, French, such broadening is restricted – P-verbs can only accompany animate subjects. Although the English language allows for this type of meaning expansion in constructions with inanimate entities, this is also limited (*The computer/printer/telephone/TV sits on a desk at home*, but ?*The mattress is sitting on the floor*). In some languages, the P-verb *sit* often carries the meanings 'stay' and 'live' (Newman 2002, 7). This could be illustrated by Lithuanian constructions containing prefixed forms of the verb *sėdėti*, i.e. *pasėdėti*:

- (3) *Vakare* *pasèdèkite* *namuose*.
 Evening.LOC.SG sit awhile.IMP.2PL home.LOC.PL
 ‘Sit awhile (=stay) at home in the evening (T2).’

This construction expresses encouragement to stay a bit more at home, to be in a particular place.

As mentioned before, P-verbs can metaphorically describe the positioning of inanimate objects in space. The prototypical P-verb meaning relates to a stable and compact posture of a person and these properties are also retained in the metaphorical use. First of all, P-verbs can be used to talk about both people and objects, and indicate stable relations, in which an entity occupies a particular place and takes compact spatial configuration. Later, a certain schematized conception emerges, which develops to a point where the verb only indicates that an entity is involved in static relations, which could be of any kind. Given that such a linguistic unit no longer has concrete content, it ends up acquiring a grammatical meaning (Langacker 2011, 82).

Since P-verbs are subject to grammaticalization, which is often driven by semantic change, we can identify typical grammaticalization directions for specific P-verbs based on the data gathered from different languages:

- sit* > progressive marker, present marker, habitual marker, copula, locative marker (indicates being in or near place), concessive marker; counter-expectation marker
stand > progressive marker, durative marker, present marker, ingressive marker, copula, distributive
lie > habitual marker, progressive marker

Figure 1. Grammaticalization directions of P-verbs (based on Newman, Rice 2004, 354)

Figure 1 shows that, in some languages, these predicates can perform auxiliary function and be used as grammatical tense-aspect-modality markers (Newman 2002, 12). For instance, the Spanish verb *estar*, which comes from the Latin word *stare* meaning ‘stand’, ‘not move’, ‘be stable’, conveys progressive and durative aspects (Newman 2002, 15).

- Researchers distinguish four grammaticalization stages of P-verbs:
 Human bodily posture verbs → canonical encoding of spatial position of objects → continuous (with inanimate subjects) → continuous (with both inanimate and animate subjects)

Figure 2. Stages of P-verb grammaticalization (based on Heine, Kuteva 2002, 194)

The sequence of grammaticalization stages showed in Figure 2 implies that P-verbs can convey aspectual meanings only if they can refer to spatial positioning of animate or inanimate entities (c.f. Song 2004, 379).

It is common for the verbs *sit*, *stand*, and *lie* to become *be*-type predicates, which indicate the continuation of relations or specified complements in time: these verbs are used not only in the progressive constructions discussed above, but also in locative and durative constructions. Such aspectual usage of these verbs (usually, durative, or progressive) is characteristic of Dutch and Scandinavian languages.

2. Use of P-verb *gulėti* ‘lie’ in the modern Lithuanian language

To analyse how the semantics of the predicate *gulėti* ‘lie’ has evolved or remained unchanged over time, it is useful to discuss how this verb is used in contemporary Lithuanian language. According to the “Dictionary of the Standard Lithuanian Language” (hereinafter – BLKŽ), which reflects the lexicon of the functioning language and the correct usage of standard language words, the verb *gulėti* ‘lie’ can be used in the following meanings:

1. To rest on something with your entire body:

- (4) *Jis guli lovoje ant nugaros.*
 3SG.NOM.M lie.PRS.3 bed.LOC.SG on back.GEN.SG
 ‘He is lying in bed on his back.’

2. To have a place, to be somewhere (about objects):

- (5) *Knyga guli ant stalo.*
 Book.NOM.SG lie.PRS.3 on table.GEN.SG
 ‘The book is lying on the table.’

3. To be bent to the ground, overturned:

- (6) *Rugiai gulėjo po audros.*
 Rye.NOM.PL lie.PST.3 after storm.GEN.SG
 ‘The rye was lying after the storm.’

4. To be treated (in hospital, etc.):

- (7) *Jis seniai guli ligoninėje.*
 3SG.NOM.M a while lie.PRS.3 hospital.LOC.SG
 ‘He has been in hospital for a while.’

5. To sleep, to spend the night:

- (8) *Kur mieste gulėsi?*
 Where town.LOC.SG lie.FUT.2
 ‘Where are you going to lie in town?’

6. To fall, to stand:

- (9) *Jos plaukai gražiai guli.*
 3SG.GEN.F hair.NOM.PL nicely lie.PRS.3
 ‘Her hair lies nicely.’

As can be seen from the definitions given in the BLKŽ, the verb in question can be used not only in its main meaning (1), i.e. to indicate that a living subject occupies a horizontal position on a flat surface. As shown above in the examples of other languages, the meaning of the predicate in question is expanded to refer to the spatial location of inanimate objects (2). The other meanings given in the dictionary also reflect metaphorical or metonymic uses of the verb *gulėti* ‘lie’.

The verb in question can also be found in idioms:

- (10) *Ant lentos gulėti.*
On board.GEN.SG lie.INF
‘To be dead and lie in a coffin.’
- (11) *Ant širdies guli.*
On heart.GEN.SG lie.PRS.3
‘To worry, excite, concern.’
- (12) *Gulintis policininkas.*
Lie.PTCP.PRS.ACT.NOM.SG.M policeman.NOM.SG.
‘A speed bump.’
- (13) *Mirties patale gulėti.*
Death.GEN.SG bed.LOC.SG lie.INF
‘To be terminally ill and getting worse.’

Therefore, in the contemporary Lithuanian language, the verb *gulėti* ‘lie’ is used in a lexical sense and does not become a grammatical unit.

3. Materials and methods

The corpus of this study consists of religious Lithuanian writings of the 16th–19th centuries. “Evangelijos bei Epistolos” by Bartholomäus Willent (VEE) was selected to represent the 16th century, “Ewangelie Polskie y Litewskie” by Jonas Jaknavičius (JE1647), “Naujos maldų knygelės” (KIM) and “Naujos giesmių knygos” (KING) by Daniel Klein account for the 17th century, Johann Jakob Quandt’s Bible (B1735 ST, NT1727, Ps1728) was picked from the 18th century texts and the 19th century is represented by “Naujas įstatymas” by Juozapas Arnulfas Giedraitis (GNI). Samples were extracted from the website “Senieji raštai” (“The old Lithuanian writings”) of the Research Centre of Written Heritage, the Institute of the Lithuanian Language. The user can type in a part of a lexeme and an asterisk (*gul**) in the search box and the system then displays the lines where the lexeme is used in its various forms. Since samples are generated automatically, the forms *gulti* and *guldyti*, which indicate a change of posture instead of a stable position, had to be removed from the corpus of the study. The sample of the material was determined by the limited number of the old Lithuanian writings available in the electronic search of the website *Senieji raštai*. A total of 662 samples of the verb *gulėti* ‘lie’ were analysed; their quantitative distribution in the old texts is detailed in Table 1:

Century	Source	Constructions with the verb <i>gulėti</i> 'lie'
16th	VEE	6
	JE1647	15
17th	KIM	6
	KING	28
	B1735 ST	320
18th	NT1727	30
	Ps1728	12
19th	GNI	245

Table 1. *Gulėti* 'lie' occurrences in the old religious writings included in the study

To achieve the aim set for this piece of research, which is to describe the use and grammaticalization potential of the verb *gulėti* 'lie' in the written Lithuanian of the 16th–19th centuries, the descriptive method is adopted for the analysis of these samples. As the gathered data is analysed from a linguistic angle, the qualitative linguistic analysis is carried out. The semantics of the P-verb is dissected following the frame semantics methodology, specifically, the frame description system *FrameNet* (more on frame semantics and research that uses this methodology, q.v. Lisauskaitė, Zubaitienė 2019, 106–108; Lisauskaitė 2020, 1–19). When the title of a situation or a word instantiating a particular frame is entered in the search box of this system, it directs the user to a description, which gives the definition of the frame and lists the core and non-core frame elements. There are often examples illustrating the frame elements, as well as other frames, which relate to the situation being investigated in some way (inherit from another frame, for example) provided. At the bottom of the description, one can find a list of lexical units, i.e. various parts of speech that evoke the frame. In the instances, where the situations analysed in the samples of the study did not correspond with any descriptions in the frame data base or were not found in the data base at all, the author of this paper relied on her own judgement.

4. Use of the P-verb *gulėti* 'lie' in the 16th–19th century texts

4.1. Semantics of the P-verb *gulėti* 'lie'

The *FrameNet* system defines the conceptual Posture situation as an Agent supporting their body in a particular Location. The lexical units of this frame can convey a specific body part, which functions as a Point of contact where the Agent is supported, also, define the body's orientation and the overall arrangement of the limbs (especially the legs) and the torso. Consequently, the core frame elements are the Agent, the Location, and the Point of contact.

Core frame elements	Definition
Agent	An individual whose body is in a particular posture. Generally expressed as the subject of the predicate.
Point of contact	The part of the body that provides support to the Agent's body in the posture.
Location	A description of the position of the Agent. The Location of the Agent is frequently expressed as a prepositional phrase complement.

Table 2. Core POSTURE frame elements and their definitions (available from: <https://framenet2.icsi.berkeley.edu/fnReports/data/frameIndex.xml?frame=Posture>)

The P-frame can also involve non-core elements: Degree, Duration, Manner, Purpose, etc. At the bottom of the frame description, lexical units, which evoke a given situation are listed. Besides the object of this study, the P-verb *gulėti* 'lie', the system suggests other lexical units such as *stand, sit, crouch, huddle, hunch, kneel, stoop*, etc. Each lexical unit has a link next to it to a lexical entry report containing a description of a given lexeme. For example, the verb *lie* means 'to be in a horizontal position on a supporting surface'. Then, the core and non-core elements of the situation evoked by this verb are provided and their syntactic realisation is indicated. In the case of the verb *lie*, the Agent of this lexical unit is realised with a noun phrase (NP. Ext) in 46 English sentences (out of 48) and is omitted (CNI) in the remaining two (more on CNI q.v. Ruppenhofer et al. 2016, 29). As mentioned before, in English, the Location is usually expressed by prepositional phrases (PP), there are instances where this element remains unexpressed (INI), and it can also be realised with adverbial phrases (AVP) and *Wh*-clauses (Sinterrog) (more on INI q.v. Ruppenhofer et al. 2016, 28–29; more on *Wh*-clauses q.v. Kim, Sells 2008, 194). The Point of contact is usually incorporated in the semantics of the verb itself (INC), and its formal expression is not detailed separately; however, it is possible to come across some cases when this frame element is realised with a prepositional phrase (PP). Finally, the valence patterns, i.e. various combinations of frame elements and their syntactic realisation, are provided at the end of each lexical entry report. It is also worth mentioning that the general frame description claims the P-frame to be related to the State frame.

The analysis of religious Lithuanian writings of the 16th–19th centuries shows that most constructions with the verb *gulėti* 'lie' are used in their main lexical meaning, i.e. they mark the position of a person or an animal in space (N.B., as the code for minuscule letters <a> and <e> with short diagonal stroke could not be generated, these symbols in the samples from old Lithuanian writings are represented here by letters <ą> and <ę>):

- (14) *Ir ateia skubei / ir atrada Marije ir*
 And come.PST.3 with haste and find.PST.3 Mary.ACC.SG and
Iosefa ir berneli prakarte gulinti. (VEE Lk 2, 16)
 Joseph.ACC.SG and boy.ACC.SG manger.LOC.SG lie.PTCP.PRS.ACT.ACC.SG.M
 'And they came with haste, and found Mary, and Joseph, and the babe lying in
 a manger.' (KJV)

- (15) *[..] jie [ʒmonû waikai] gul ir*
 3PL.NOM.M man.GEN.PL child.NOM.PL lie.PRS.3 and
miegt uʒ wis fu pakájumi / nefang
 sleep.PRS.3 always with peace.INS.SG because
tu Wiéspatie gélbfj-jũs jcib
 2SG.NOM.M Lord.VOC.SG deliver.PRS.2-3PL.ACC.M so that
draʒfey ir nieko
 fearlessly and anybody.GEN.SG
ne pakrutinti sawo
 not_disturb.PTCP.PST.PSS.NOM.PL.M POSS.RFL
namélũfe giwentu. (KIM 166(XL)₁₃)
 home.LOC.PL live.SUP.3
 ‘[..] they [children of men] always lie asleep in peace / because you, my Lord, deliver them, so that they live in their homes fearless and without anybody disturbing them.’
- (16) *O jis iʒwáreš, wiffus éme*
 And 3SG.NOM.M put out.PTCP.PST.ACT.NOM.SG.M all.ACC.PL take.PST.3
fu sawim tẽwq, ir mótiŋ kudikio,
 with himself father.ACC.SG and mother.ACC.SG infant.GEN.SG
ir tus, kurrie pas jř buwo, ir iẽjo,
 and those that.NOM.PL with 3SG.ACC.M be.PST.3 and enter.PST.3
kur kúdikis gullẽjo. (B1735 NT Mk 5, 40)
 where infant.NOM.SG lie.PST.3
 ‘But when he had put them all out, he taketh the father and the mother of the damsel, and them that were with him, and entereth in where the damsel was lying.’ (KJV)
- (17) *Ir buwo nekursay pawargelis wardu*
 And be.PST.3 certain.NOM.SG beggar.NOM.SG named
Lazaras, kuris gulejo pas jo
 Lazarus.NOM.SG which.NOM.SG lie.PST.3 at 3SG.GEN.M
wartus skauduleys aptektas. (GNI Lk 16, 20)
 gate.ACC.PL sore.INS.PL cover.PTCP.PST.PSS.NOM.SG.M
 ‘And there was a certain beggar named Lazarus, which was laid at his gate, full of sores, [..]’ (KJV)

In all these examples (14–17), the Agent is a human being (*berneli* ‘boy’; *[..] jie [ʒmonû waikai]* ‘they [children of men]’; *kúdikis* ‘infant’; *Lazaras* ‘Lazarus’), realised with a noun or a pronoun. Examples (14) and (17) have the Location directly expressed with a prepositional phrase (*pas jo wartus* ‘at his gate’) and a locative (*prakarte* ‘in a manger’). The context of the Gospel of Mark in sentence (16) implies that the Location element could be expressed by a lexeme referring to the manger. In the given sentences, the Point of contact is implied in the semantics of the P-verb *gulėti* ‘lie’, and, therefore, is not indicated explicitly. Prototypically, the back part of the body (especially the back) performs the function of the Point of contact.

As the given examples demonstrate, the old 16th–19th century Lithuanian already featured metaphorical usage of the P-verb alongside its main meaning, i.e. *gulėti* ‘lie’ was used to conceptualize the position or the location of an inanimate object. In the following examples, the verb indicates the spatial positioning of inanimate entities (*miestas* ‘city; *akmeniui* ‘stone’; *abažas* ‘camp/host’; *kraszta Kretos* ‘land/haven of Crete’):

- (18) *Yūs* *efte* *fchwiefibe* *fwieta*.
 2PL.NOM.M be.PRS.2 light.NOM.SG world.GEN.SG
Negal *miestas* / *kurfai* *ant* *kalna*
 not be able.PRS.3PL city.NOM.SG that.NOM.SG on hill.GEN.SG
gul / *paffislept*. (VEE Mt 5, 14)
 lie.PRS.3 hide.INF
 ‘Ye are the light of the world. A city that is set on a hill cannot be hid.’ (KJV)
- (19) *Trečzą* *dieną* *ape* *außrą* ***Gullint***
 Third.ACC.SG day.ACC.SG around dawn.ACC.SG lie.GER.PRS
akmeniui *ant* *graba* / *Kėle-fi* *Krištus*
 stone.DAT.SG on sepulchre.GEN.SG rise.PST.3-REF Christ.NOM.SG
be *warga* / *Allel*. (KING 104₂₃)
 without trouble.GEN.SG Hallelujah
 ‘On the third day around dawn, with the stone lying on the sepulchre, / Christ rose without trouble / Hallelujah.’
- (20) *Ir* *abažas* *Midianitū* *žemmay* ***gullėjo*** *po*
 And host.NOM.SG Midian.GEN.PL below lie.PST.3 beneath
jo *akkiū* *pakalneje*. (B1735 ST Jg 7, 8)
 3SG.GEN.M eye.GEN.PL valley.LOC.SG
 ‘And the host of Midian was beneath him in the valley.’ (KJV)
- (21) *Potam* *jie* *tráukie-s* *iß* *cze* *prieß*
 Then 3PL.NOM.M hasten.PST.3- RFL from here to
Scytū *miestą,* *apie* *ßeßis* *ßimtus*
 Scythopolis.GEN.SG city.ACC.SG about six.ACC hundred.ACC
warfnū *nū* *Ieruzalės* ***gullintį***. (B1735 2 Mc 12, 29)
 furlong.GEN.PL from Jerusalem.GEN.SG lie.PTCP.PRS.ACT.ACC.SG.M
 ‘Setting out from there, they hastened to Scythopolis, which is seventy-five miles from Jerusalem.’ (RSV)
- (22) [...] *jey* *kaypo* *galetu,* *priplaukę* *ing*
 If by any means might, reach.PTCP.PST.ACT.NOM.PL.M to
Fenicen *parziemawoti* *pas* *kraszta* *Kretos*
 Phenice.ACC.SG winter.INF in land.ACC.SG Crete.GEN.SG
gulinti *priesz* *Afrika*
 lie.PTCP.PRS.ACT.ACC.SG.M facing Africa.ACC.SG
ir *Kora*. (GIN Acts 27, 12)
 and Corinth.ACC.SG
 ‘[...] if by any means they might attain to Phenice, and there to winter; which is an haven of Crete, and lieth toward the south west and north west.’ (KJV)

Examples (18), (21) and (22) demonstrate that the P-verb *gulėti* ‘lie’ could take a subject referring to a town or land in the old writings. Such constructions of this verb and lexemes indicating a town or land, which express the existence of an inanimate entity in a particular place are not possible in the contemporary Lithuanian. For instance, **Miestas / kraštas guli prie jūros*: Eng. *The city/land lies next to the sea* type of construction is not used in the standard Lithuanian in this meaning. For such purposes, it is more common to use the verb *stovėti* ‘stand’ or a generic verb *būti* ‘be’ in the standard language (*Senovinis miestas stovėjo / buvo apie 8 km į rytus nuo Nilo deltos*: Eng. *The ancient town stood/was about 8 km to the east of the Nile Delta*). Examples alien to the contemporary Lithuanian might reflect the influence of the source language. For example, the Quandt Bible (see example (20)) was mostly translated following Martin Luther’s German Bible. Checking the source text, it was found that the German Bible also contained the verb *liegen* ‘lie’ taking the object *Heer*, which refers to the camp or the army (the examples (23, 24) are taken from Martin Luther’s German Bible, available from: https://www.bibel-online.net/buch/luther_1545_letzte_hand/richter/7/#1):

(23) *Vnd das Heer der Midianiter*
 And DEF.NOM.SG.N Host.NOM.SG DEF.GEN.PL.M Midian.GEN.PL
lag drunden fur jm
 lie.PST.3SG beneath for 3SG.DAT.M
im grunde. (Jg 7, 8)
 in-DEF.DAT.SG.N valley.DAT.SG
 ‘[...] and the host of was beneath him in the valley.’ (KJV)

(24) *Vnd zogen aus von Succoth vnd lagerten sich*
 And depart.PST.3PL from Succoth.DAT.SG and pitch.PST.REF.3PL
in Etham / welchs ligt an
 to Etham.DAT.SG which.NOM.SG lie.PRS.3SG in
dem ende der wüsten. (Num 33, 6)
 DEF.DAT.SG.N end.DAT.SG DEF.GEN.PL.F wilderness.GEN.PL
 ‘And they departed from Succoth, and pitched in Etham, which is on the edge of the wilderness.’ (KJV)

Therefore, it would be possible to speculate that the usage of the predicate *gulėti* ‘lie’ joined by a lexeme indicating the camp derives from the German source and that these types of constructions are borrowed in Lithuanian writings. One could interpret previous examples (18), (21) and (22) as representations of German influence, too, because the German verb *liegen* ‘lie’ often takes words expressing locations, or to be more precise, cities and their names, in their pattern (Jociuvienė 2005, 35). Although “Postilla” by Mikalojus Daukša and “Naujas Testamentas Wieszpaties musu Jezaus Kristaus” by Samuelis Bitneris, both representing the central written language variety, were not included among the sources of this study, it is worth putting them in comparison:

- (25) [..] *ir atėjo ing βálv gúlinezią*
 and come.PST.3 to land.ACC.SG lie.PTCP.PRS.ACT.ACC.SG.F
ant ípes Iordôno [..]. (DP 28,39)
 on river.GEN.SG Jordan.GEN.SG
 ‘[..] and [they] came to the land lying on the Jordan River [..].’
- (26) *Ir iβêjo garfas jo greitay po*
 And go out.PST.3 fame.NOM.SG 3SG.GEN.M immediately throughout
wiffą βálv gúlinežę
 all.ACC.SG land.ACC.SG lie.PTCP.PRS.ACT.ACC.SG.F
aplink Galilėos. (BtNT Mk 1,28)
 around Galilee.GEN.SG
 ‘And immediately his fame spread abroad throughout all the region round about Galilee.’ (KJV)

Example (25) is taken from Daukša’s *Postilla*, which is a translation based on a Polish postil by Jesuit Jakub Wujek. This occurrence of the verb *gulėti* ‘lie’ could open a discussion whether the given construction had really come as a loan phrase, or if it could be the case that it was a usual and widely used expression in Lithuanian at that time.

In some other samples, the verb *gulėti* ‘lie’ instantiates the Death frame, as in Table 3:

This frame describes the death of a Protagonist. A cause of death may also be expressed obliquely.	
Core frame elements	Definition
Protagonist	A being or entity that dies.

Table 3. DEATH frame (available at: <https://framenet2.icsi.berkeley.edu/fnReports/data/frameIndex.xml?frame=Death>)

The verb *gulėti* ‘lie’ (mostly in the Quandt Bible), alone or accompanied by certain prepositional phrases (*ant žémės* ‘on the ground’; *po žemme* ‘under the ground’; *tarp numirrušū* ‘among the dead’; *tarp užmuštųjų* ‘among the killed’; *pas sawo tėvus* ‘at my parents’), locatives (*atilfije* ‘at rest’; *dulkėfa* ‘in the dust’; *grabe* ‘in the grave’; *pékloj* ‘in hell’; *žėmeje* ‘in the ground’) or predicatives (*pakaftas* ‘buried under the ground’; *paláidotas* ‘buried’), activates the Death frame:

- (27) **GULLU** *paláidotas gražey / [..]. (KING 454₁₄)*
 lie.PRS.1 bury.PTCP.PST.PSS.NOM.SG.M nicely
 ‘I am lying nicely buried [..].’
- (28) *Tenay gul Affur; fu wiffu sawo pulku*
 There lie.PRS.3 Elam.NOM.SG with all.INS.SG POSS.RFL hordes.INS.SG
aplinkuy pakaftas, kurrie wiffi
 around bury.PTCP.PST.PSS.NOM.SG.M which.NOM.PL all.NOM.PL
uzmušti, ir kardu pūle. (B1735 ST Ez 32, 24)
 slay.PTCP.PST.PSS.NOM.PL.M and sword.INS.SG fall.PTCP.PST.ACT.NOM.PL.M
 ‘There is Elam and all her multitude round about her grave, all of them slain, fallen by the sword, [..].’ (KJV)

- (29) *Kadangi mirrēfis jau atilfije gul, tai ir*
 Since dead.NOM.SG already rest.LOC.SG lie.PRS.3 so and
tu paláuk jo atfiminti, ir
 2SG.NOM wait.IMP.2SG 3SG.GEN.M remember.INF and
ramdyk-is wēl dēl jo, kadangi jo
 be comforted.IMP.2SG- RFL again for 3SG.GEN.M since 3SG.GEN.M
dwafe iβ cze atftójo. (B1735 Sir 38, 23)
 spirit.NOM.SG from here depart.PST.3
 ‘When the dead is at rest, let his remembrance cease, and be comforted for him when his spirit has departed.’ (RSV)
- (30) *Atejo tada Jezus, ir rado ji keturias*
 Come.PST.3 then Jesus.NOM.SG and find.PST.3 3SG.ACC.M four.ACC
dienas jau grabe gulinti. (GNI Jn 11, 17)
 day.ACC.PL already grave.LOC.SG lie.PTCP.PRS.ACT.ACC.SG.M
 ‘Then when Jesus came, he found that he had lain in the grave four days already.’ (KJV)

In the given sentences (27–30), the Protagonist function is performed by people (*Affur* ‘Elam’, *fu wiffu sawo pulku* ‘with all her hordes’; *mirrēfis* ‘the dead’; *ji [Lozorius]* ‘he [Lazarus]’).

In the old religious writings, the predicate *gulēti* ‘lie’ also evokes the Medical conditions frame.

This frame indicates medical conditions or diseases that a patient suffers from, is being treated for, may be cured of, or die of.	
Core frame elements	Definition
Patient	Entity or population affected by the condition or illness.
Ailment	Any medical problem.

Table 4. MEDICAL CONDITIONS frame (available at: https://framenet2.icsi.berkeley.edu/fnReports/data/frframeInd.xml?frame=Medical_conditions)

The verb is once again used metonymically, i.e. instead of the verb, which would literally mean being unwell, a predicate referring to the prototypical posture of an ill person in bed is used. The Medical conditions frame is evoked when the P-verb *gulēti* ‘lie’ takes a prepositional phrase (*vnt patalo* ‘on a bed’, *ant Smertiēs Pátalo* ‘on a deathbed’), locative (*(liggós) pátale* ‘[sick] in bed’; *fopējimoje* ‘in pain’) or participle (*sirgdama* ‘[while] being sick’):

- (31) *A βtay atanesćie iam paralizium*
 And behold bring.PST.3 3SG.DAT.M palsy.INS.SG
Iβtiktu vnt patalo gulinti. (JE1647 Mt 9, 2)
 affect.PTCP.PST.PSS.ACC.SG.M on bed.GEN.SG lie.PTCP.PRS.ACT.ACC.SG.M
 ‘And, behold, they brought to him a man sick of the palsy, lying on a bed: [..].’ (KJV)

- (32) *Ir wieno Wýráufojo Żalnierû Bérnas,*
 And certain.GEN.SG chief.GEN.SG officer.GEN.SG servant.NOM.SG
gullėjo ant Smertiés Pátalo,
 lie.PST.3 on death.GEN.SG bed.GEN.SG
lo mylim's. (NT1727 Lk 7, 2)
 3SG.GEN.M love.PTCP.PRS.PSS.NOM.SG.M
 ‘And a certain centurion’s servant, who was dear unto him, was sick, and ready to die.’ (KJV)
- (33) *O uoszwe Simono gulejo*
 And mother-in-law.NOM.SG Simon.GEN.SG lie.PST.3
karszteys sirgdama: o tuojaus jam
 fever.INS.PL sick.PTCP.F.SG and soon 3SG.DAT.M
ape-ję pasakie. (GNI Mk 1, 30)
 about-3SG.ACC.F tell.PST.3
 ‘But Simon’s wife’s mother lay sick of a fever, and anon they tell him of her.’ (KJV)

Verses (32) and (33) explicitly express the Patient frame element with possessive constructions *Wýráufojo Żalnierû Bérnas* ‘centurion’s servant’ and *uoszwe Simono* ‘Simon’s mother-in-law’. Example (31) realises the Patient element with the verbal phrase *paralizium iŝtiku* ‘[a person] struck with palsy’, which also entails the Ailment element, i.e. that the person suffers from palsy. Only example (33) has the Ailment element directly expressed; for that, the instrumental *karszteys* ‘fever’ is used. Verse (32) does not specify the Ailment element.

Some constructions containing the verb *gulėti* ‘lie’ found in the 18th century Bible evoke the Sex frame.

Participants in a sex act engage in or are subjected to sexual contact.	
Core frame elements	Definition
Participant (1)	One party present for sex.
Participant (2)	Another party present for sex.
Participant	The set of entities engaged in or subjected to sexual contact.

Table 5. SEX frame (available at: <https://framenet2.icsi.berkeley.edu/fnReports/data/frameIndex.xml?frame=Sex>)

As the examples below show, the P-predicate *gulėti* ‘lie’ becomes a euphemism for sexual activities: instead of directly naming the action, the text metonymically refers to the most common sex position:

- (34) *Kad wyriβkis pas moteriβkę gul,*
 And man.NOM.SG at woman.ACC.SG lie.PRS.3
ję apwaiŝdam's [...]. (B1735 ST Kun 19, 20)
 3SG.ACC.F impregnate.PTCP.M.SG
 ‘And whosoever lieth carnally with a woman [...].’ (KJV)

- (35) *Rytą metą vyrąfoji šáke jaunáuŕfei:*
 Morning.ACC.SG time.ACC.SG eldest.NOM.SG say.PST.3 youngest.DAT.SG
ŕtay, aŕ wákar gullėjau pas
 behold 1SG.NOM yesterday lie.PST.1 at
fawo tėwq. (B1735 ST Gen 19, 34)
 POSS.RFL father.ACC.SG
 ‘And it came to pass on the morrow, that the firstborn said unto the younger,
 Behold, I lay yesternight with my father [...].’ (KJV)

Example (34) directly exhibits the Participant (1) element, which is realised with a lexeme *wyriŕkis* ‘man’. Participant (2) is expressed with a prepositional phrase *pas moteriŕkę* ‘at a woman’s’, which primarily indicates the location of a sex act. Another example (35) follows the same structure: Participant (1) is realised with the pronoun *aŕ* ‘I’, which, based on the Old Testament, refers to one of Lot’s daughters, and Participant (2) is expressed through a location-marking prepositional phrase *pas fawo tėwq* ‘at my father’s’.

4.2. Grammaticalization potential of the P-verb *gulėti* ‘lie’

As the previous subsection (3.1) demonstrates, so far language data has shown that the Lithuanian predicate *gulėti* ‘lie’ follows the sequence of grammaticalization stages of P-verbs established by the researchers, making it appropriate to look for samples illustrating other stages of this chain. This study distinguishes the uses of the predicate where *gulėti* ‘lie’ does not refer to a concrete position of a human being or an inanimate object in space, but is used simply to indicate existence in reality or space:

- (36) *[..] ir kaip begunai gullėjo jie po*
 and as nomand.NOM.PL lie.PST.3 3PL.NOM.M under
ŕtogais uŕrakinti nų
 roof.INS.PL shut.PTCP.PST.PSS.NOM.PL.M from
amžinós iŕmintiės. (B1735 ST Ex 17, 2).
 eternal.GEN.SG providence.GEN.SG
 ‘[...] they themselves lay as captives of darkness and prisoners of long night,
 shut in under their roofs, exiles from eternal providence.’ (RSV)

We can tell that example (36) metaphorically refers to nomads, who are (or, speaking in more descriptive terms, lurk) shut in under the roof, but do not necessarily keep a lying position all the time.

Speaking of such cases, we should not forget instances, where the predicate *gulėti* ‘lie’ goes with a primary predicative, also traditionally called predicative attribute.

- (37) *Tadda žėmei itiks jós ŕwentims,*
 Then land.DAT.SG enjoy.FUT.3 3SG.GEN.F celebration.NOM.SG
pakóley púŕta gul, ir jus
 while empty.PTCP.PST.PSS.NOM.SG.F lie.PRS.3 and 2PL.NOM.M

neprietelû žėmej' este [..]. (B1735 ST Le 26, 34)
 enemy.GEN.PL land.LOC.SG be.PRS.2PL

‘Shall the land enjoy her sabbaths, as long as it lieth desolate, and ye be in your enemies’ land [..]’ (KJV)

- (38) *Alle prarakas Ieremioβus gullėjo*
 And prophet.NOM.SG Jeremiah.NOM.SG lie.PST.3
apkalt's prybuttij' temnyczós,
 confine.PTCP.PST.PSS.NOM.SG.M court.LOC.SG prison.GEN.SG
prie nammû káralaus Iuda (B1735 ST Jer 32, 2)
 near house.GEN.PL king.GEN.SG Judah.GEN.SG

‘For then the king of Babylon’s army besieged Jerusalem: and Jeremiah the prophet was shut up in the court of the prison, which was in the king of Judah’s house.’ (KJV)

Examples (37–38) show that the verb *gulėti* ‘lie’ takes arguments, which convey a constant and unchanging position (*žemė* ‘land’, *prarakas Ieremioβus* ‘Jeremiah the prophet’, etc.); these arguments do not provide any new information about the situation, but only indicate the presence of the subjects in a particular space or reality. In that regard, the predicate *gulėti* ‘lie’ acts as a copula, whereas the predicative *pustas* ‘empty’ or *apkaltas* ‘confined’ carries the main predication of the sentence and provides additional information, i.e. describes the subject of the sentence (in this case, the land and Jeremiah). The verb *gulėti* ‘lie’, which functions here as a copula, acquires an aspectual meaning, and can mark durativity of the properties expressed by predicatives, i.e. specific subjects are ‘empty’ or ‘confined’ for a particular period.

Although the New Testament by Samuel Boguslaus Chylinski was not included among the sources of this study, it is interesting to compare how the same verse in Chylinski’s New Testament is phrased:

- (39) *[..] ó eyk Pietump, nog kiala [..]*
 and go.IMP.2SG south.ALL.PL from road.GEN.SG
kurfey yet nog Jeruzales Gazon,
 which.NOM.SG go.PRS.3 from Jerusalem.GEN.SG Gaza.ILL.SG
katras ira pustas. (ChNT Acts 8,26)
 which.NOM.SG be.PRS.3 empty.PTCP.PST.PSS.NOM.SG.M

‘[..] and go toward the south unto the way that goeth down from Jerusalem unto Gaza, which is desert.’ (KJV)

The excerpt (39) describes an object, which takes a permanent position, except that, in this case, the predicative goes with a copula *ira* ‘is’, typical for the contemporary Lithuanian language, performing the auxiliary function.

One could argue that, in Lithuanian, the P-verb grammaticalization is the most obvious in permissive and imperative constructions, which consist of the particle *tegul* or *tegu* and present indicative or future indicative forms. Researchers investigating the Lithuanian language agree that this particle evolved from the P-verb *gulėti* ‘lie’

(*tegul, tegu*) (Stang 1942, 245; Palionis 1967, 140; Kazlauskas 1968, 380; Zinkevičius 1981, 136).

- (40) *[..] tad kurie Iudeoy ira / tegul*
 so which.NOM.PL Judaea.LOC.SG be.PRS.3 let
bega vnt kalnu: (JE1647 Mt 24, 16)
 run.PRS.3 on mountain.GEN.PL

‘Then let them which be in Judaea flee into the mountains: [..]’ (KJV)

- (41) *[..] priimk jo paklufnumą βwentą /*
 accept.IMP.2SG he.GEN.SG obedience.ACC.SG holy.ACC.SG
jo kentėjimą ir smerti nekalta
 3SG.GEN.M suffering.ACC.SG and death.ACC.SG innocent.ACC.SG
užu mano griekus / tie tegul užmoka tau; (KIM 147₂)
 for POSS sin.ACC.PL those let pay.PRS.3 2SG.DAT

‘[..] accept his holy obedience / his suffering and innocent death for my sins, / let those pay you.’

- (42) *Aß tarrau sawo βirdije: Tegul,*
 1SG.NOM say.PST.3 POSS.RFL heart.LOC.SG let
aß noru linksmay gywent,
 1SG.NOM want.PRS.3 cheerfully live.INF
ir gerras dienas turret [..]. (B1735 ST Eccles 2, 1)
 and good.ACC.PL day.ACC.PL have.INF

‘I said in mine heart, go to now, I will prove thee with mirth, therefore enjoy pleasure [..].’ (KJV)

- (43) *[..] Jey kas nor paskuy manes eyti,*
 If whosoever.NOM.SG want.PRS.3 after 1SG.GEN.M go.INF
tegul pats sawęs užsigina, o tegul ima
 let himself.GEN.SG deny.PRS.3 and let take up.PRS.3
križiu sawo, ir tegul
 cross.ACC.SG POSS.RFL and let
sekia manę. (GNI Mk 8, 34)
 follow.PRS.3 1SG.ACC.M

‘[..] Whosoever will come after me, let him deny himself, and take up his cross, and follow me.’ (KJV)

As one can see, examples of such constructions are found as early as in the 17th century writings. It is likely that these constructions were frequently used to the point of their semantic meaning fading away, which resulted in the verb moving to the particle class and the form undergoing a phonological reduction and abbreviation.

Conclusions

The analysis of the constructions with the verb *gulėti* ‘lie’ in religious Lithuanian writings of the 16th–19th century revealed that the frames this predicate can activate are not limited to the prototypical posture frame. Metaphorical uses of the verb are found as far back as in the 16th century texts: the said predicate is used to indicate the location of an inanimate object. The investigation has also shown that the predicate *gulėti* ‘lie’ activates the Death, Medical conditions, and Sex frames. These frames are quite often realised as a wider grammatical model rather than with a single P-verb *gulėti* ‘lie’, i.e. the predicate *gulėti* ‘lie’ takes certain arguments, and the resulting construction then evokes a particular frame.

It was found that the P-verb *gulėti* ‘lie’ used to be able to take a subject referring to a town or land, which is uncommon in the current use of this verb in Lithuanian. Although these types of constructions are known in Germanic languages, similar examples were also found in central variety texts, which were not translated from Germanic source texts, hence, the influence of the source language remains in question.

There were some instances where the predicate *gulėti* ‘lie’ went with a primary predicative. In such cases, the verb *gulėti* ‘lie’ takes arguments, which express a constant and unchanging position: they do not provide new information to the user, but only indicate the existence of the subject in space or reality. That means that the predicate *gulėti* ‘lie’ acts as a copula and the predicative expresses the main predication and describes the subject of the sentence.

The clearest case of P-verb grammaticalization in Lithuanian can be seen in permissive and imperative constructions consisting of the particle *tegul* or *tegu* and present indicative or future indicative forms.

Further research could be enriched with a quantitative analysis of these constructions, as well as include more sources or other two main P-verbs *sėdėti* ‘sit’ and *stovėti* ‘stand’.

Abbreviations

1, 2, 3	person
ACC	accusative
ACT	active
ALL	allative
AVP	adverbial phrase
BLKŽ	<i>Dictionary of the Standard Lithuanian Language</i>
B1735 ST	Johann Jakob Quandt’s Bible
CNI	constructional null instantiation
DAT	dative
DEF	definite
F	feminine
GEN	genitive
GNI	<i>Naujas įstatymas</i> by Juozapas Arnulfas Giedraitis

ILL	illative
IMP	imperative
INC	incorporated
INF	infinitive
INI	indefinite null instantiation
INS	instrumental
JE1647	<i>Ewangelie Polskie y Litewskie</i> by Jonas Jaknavičius
KJV	King James Version
KIM	<i>Naujos maldų knygelės</i> by Daniel Klein
KING	<i>Naujos giesmių knygos</i> by Daniel Klein
LOC	locative
M	masculine
N	neuter
NOM	nominative
NP	noun phrase
NT1727	Johann Jakob Quandt's Bible
PL	plural
POS	possessive
PP	prepositional phrase
PRS	present
PSS	passive
PST	past
Ps1728	Johann Jakob Quandt's Bible
PTCP	participle
P-verb	posture verb
RFL	reflexive
RSV	<i>Revised Standard Version</i>
SG	singular
SUP	supine
T	examples from <i>Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas</i>
VEE	<i>Evangelijos bei Epistolos</i> by Bartholomäus Willent
VOC	vocative

Sources

1. *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*. Available at: <https://ekalba.lt/bendrinės-lietuvių-kalbos-zodynas/>.
2. *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*. Available at: <http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas>.
3. *FrameNet*. Available at: <https://framenet.icsi.berkeley.edu/fndrupal/>.
4. *King James Version of the Bible (1611)*. Available at: <https://www.biblegateway.com>
5. *Martin Luther's Bible (1545)*. Available at: <https://www.bibel-online.net>.
6. *Revised Standard Version of the Bible (1952)*. Available at: <https://www.bibel-online.net>.
7. *Senieji raštai*. Available at: <http://sr.lki.lt/Index.asp>.

References

1. Ameka, Felix, K., Levinson, Stephen, C. 2007. Introduction: The typology and semantics of locative predicates, posturals, positionals and other beasts. *Linguistics*. 45(5), 847–871. <https://doi.org/10.1515/LING.2007.025>
2. Heine, Bernd, Kuteva, Tania. 2002. *Word Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511613463>
3. Hilpert, Martin, Koops, Christian. 2008. A quantitative approach to the development of complex predicates: The case of Swedish pseudo-coordination with *sitta* ‘sit’. *Diachronica*. 252(2), 240–259. <https://doi.org/10.1075/dia.25.2.06hil>
4. Hilpert, Martin. 2011. Grammaticalization in Germanic languages. *The Oxford Handbook of Grammaticalization*. Heine, Bernd, Narrog, Heiko (eds.). Oxford: Oxford University Press, 708–719. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199586783.001.0001>
5. Jociuvienė, Violeta. 2005. Padėties erdvėje raiškos vokiečių ir lietuvių kalbose gretinimas (veiksmazodžiai LIEGEN ir GULĖTI). *Filologija*. 10, 31–41.
6. Kazlauskas, Jonas. 1968. *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*. Vilnius: Mintis.
7. Kim, Jon-Bok, Sells, Peter. 2008. *English Syntax: An Introduction*. Stanford: Center for the Study of Language and Information Publications.
8. Langacker, Ronald, Wayne. 2011. Grammaticalization and cognitive grammar. *The Oxford Handbook of Grammaticalization*. Heine, Bernd, Narrog, Heiko (eds.). Oxford: Oxford University Press, 79–92. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199586783.001.0001>
9. Lemmens, Maarten. 2002. The semantic network of Dutch posture verbs. *The Linguistics of Sitting, Standing and Lying. Typological Studies in Language*. 51. Newman, John (ed.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 103–139. <https://doi.org/10.1075/tsl.51>
10. Lesuisse, Mégane, Lemmens, Maartin. 2018. Grammaticalisation cut short: A diachronic constructional view on English posture verbs. *Grammaticalisation Meets Construction Grammar*. Coussé, Evie, Andersson, Peter, Olofsson, Joel (eds.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 43–73. <https://doi.org/10.1075/cal.21>
11. Lisauskaitė, Agnė, Zubaitienė, Vilma. 2019. Aktyvios veiklos veiksmazodžių semantika Kristijono Donelaičio „Metuose“. *Respectus Philologicus*. 35 (40), 102–120. <https://doi.org/10.15388/RESPECTUS.2019.35.40.07>
12. Lisauskaitė, Agnė. 2020. Veiksmazodžio „eiti“ konstrukcijos XVI a. lietuvių kalbos raštuose. *Lietuvių kalba*. 15, 1–19. <https://doi.org/10.15388/LK.2020.22447>
13. Newman, John. 2002. A cross-linguistic overview of the posture verbs ‘sit’, ‘stand’, and ‘lie’. *The Linguistics of Sitting, Standing and Lying. Typological Studies in Language*. 51. Newman, John (ed.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1–24. <https://doi.org/10.1075/tsl.51>
14. Newman, John, Rice, Sally. 2004. Patterns of usage for English SIT, STAND, and LIE: A cognitively-inspired exploration in corpus linguistics. *Cognitive Linguistics*. 15(3), 351–396. <https://doi.org/10.7939/R33C6V>
15. Newman, John. 2009. English posture verbs. An experientially grounded approach. *Annual Review of Cognitive Linguistics*. 7, 30–58. <https://doi.org/10.1075/arcl.7.02new>
16. Palionis, Jonas. 1967. *Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.* Vilnius: Mintis.
17. Ruppenhofer, Josef et al. 2016. *FrameNet II: Extended Theory and Practice*. Berkeley, California: International Computer Science Institute. Available at: <https://framenet2.icsi.berkeley.edu/docs/r1.7/book.pdf>

18. Saulytis, Giedrius. 2018. Pirmieji Šventojo Rašto vertimai į lietuvių kalba: teologinė perspektyva. *Metai*. 8–9. Available at: <https://www.zurnalasmetai.lt/?p=3135>
19. Schönefeld, Doris. 2006. From conceptualization to linguistic expression: Where languages diversify. *Corpora in Cognitive Linguistics: Corpus-Based Approaches to Syntax and Lexis*. Gries, Stephan, Th., Stefanowitsch, Anatol (eds.). Berlin/New York: Walter de Gruyter, 297–344. <https://doi.org/10.1515/9783110197709>
20. Song, Jae, Jung. 2004. The posture verbs in Korean. *The Linguistics of Sitting, Standing, and Lying. Typological Studies in Language*. 51. Newman, John (ed.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 359–387. <https://doi.org/10.1075/tsl.51>
21. Stang, Schweigaard, Christian. 1942. *Das slavische und baltische Verbum*. Oslo: I kommisjon hos Jacob Dybwad.
22. Zinkevičius, Zigmas. 1981. *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*. 2. Vilnius: Mokslas.

Kopsavilkums

Pētījuma objekts ir konstrukcijas ar stāvokļa darbības vārdu *gulėti* ‘gulēt’ lietuviešu valodas reliģiskajos rakstos 16.–19. gs. Pētījuma mērķis ir apskatīt šo konstrukciju lietojumu un gramatizēšanās pakāpi senajā lietuviešu valodā.

Kopumā atlasīti 662 piemēri no Baltramiejus Vilenta (*Baltramiejus Vilentas*) „Evaņģēlijiem un epistulām” („Evangelijos bei Epistolos”), Jona Jankaviča (*Jonas Jankavičius*) „Poļu un lietuviešu evaņģēlijiem” („Ewangelie Polskie y Litewskie”), Daniela Kleina (*Danielius Kleinas*) „Jaunās lūgšanu grāmatas” („Nauja maldų knygelė”) un „Jaunās dziesmu grāmatas” („Nauja giesmių knyga”), Jona Jokūba Kvanta (*Jonas Jokūbas Kvantas*) Bībeles un Jozapa Arnulfā Giedraitis (*Juozapas Arnulfas Giedraitis*) „Jaunās derības” („Naujas įstatymas”). Pētot senos tekstus, izmantota Lietuviešu valodas institūta Rakstniecības mantojuma pētniecības centra tīmekļa vietne „Senie raksti” („Senieji raštai”): konstrukcijas meklētas šīs tīmekļa vietnes meklēšanas sistēmā. Analizējot semantiku konstrukcijām ar pētāmo darbības vārdu, izmantota *FrameNet* sistēma. Vispirms šajā darbā apskatīta pētījuma teorētiskā pieeja, norādīti avoti un izmantotās metodes, pēc tam sniegta stāvokļa darbības vārda *gulėti* ‘gulēt’ semantikas analīze, beigās norādītas šī darbības vārda gramatizēšanās iespējas. Nobeigumā formulēti secinājumi.

Atslēgvārdi: stāvokļa darbības vārdi; lietuviešu valodas senie raksti; ietvara semantika; gramatizēšanās; darbības vārds *gulėti*.

Rakstam ir Creative Commons Attiecīguma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

A descriptive framework for evaluative morphology resources

Vērtējumorfoloģijas līdzekļu apraksta ietvars

Rafael Martín Calvo

Faculty of Translation Studies
Ventspils University of Applied Sciences
Inženieru iela 101A, Ventspils, LV-3601, Latvija
E-mail: rafaels.kalvo@venta.lv, rafaelmartincalvo@gmail.com

A thorough review of contemporary evaluative morphology (EM) research shows that descriptions of the EM resources available to languages tend to be unsystematic and lacking in thoroughness, given the absence of an established descriptive framework. The aim of this study is to propose a framework for the systematic description of the EM resources of natural languages. The discussion is structured according to various productivity indicators attested in the construction of evaluative forms (EVALs). The study reviews a previous proposal by Körtvélyessy (2015a), addressing some perceived shortcomings and expanding its scope. Notably, the proposed framework includes a description of a) all morphological processes involved in EVAL-formation, b) the availability of different word classes as bases in EVAL-formation, c) a set of semantic features for the dynamic interpretation of EVALs, and d) the recursive possibilities of evaluative markers. Aside from the description of EM resources, the proposed framework also suggests procedures for their numerical quantification, to obtain measurable indicators that may be further used in contrastive, typological and areal EM research.

Keywords: evaluative morphology; evaluative forms; evaluative markers; descriptive framework; diminutives.

Introduction

A feature attested in languages from all genealogical affiliations is that of conveying expressive and evaluative meanings (in addition to the merely referential) with a significant economy of morphological means. While so-called diminutives and augmentatives are the flagship forms of *evaluative morphology* (henceforth EM), the richness of forms and meanings of lexical units conveying evaluativity goes far beyond those prototypical forms. At the word level, the morphological modification of certain units to express a wide range of semantic features and pragmatic functions finds its realization in lexical units which in this study will be termed *evaluative forms*. Terms such as *expressive derivatives* (Stankiewicz 1954), *evaluative derivatives*

(Stump 1993, Böhmerová 2011), *evaluative formations* (Körtvélyessy 2015a) or *evaluative constructions* (Grandi, Körtvélyessy 2015b) have also been used previously to refer to the lexical units considered in this study. In most instances, those terms also encompass common derivatives, which is not the case in the present study. Throughout the study, *evaluative form* (henceforth EVAL) will be employed as an umbrella term covering all morphological constructions obtained by means of an *evaluative marker*, which, in turn, identifies morphs (affixal or not) carrying out an explicit evaluative role in their application via a morphological process, whereby a base acquires an additional evaluative dimension, which finds its realization in a variety of semantic features and/or pragmatic functions: e.g., SPA *casa* ‘house’ > *casita* ‘house.DIM/APP’. (In the present article evaluative markers are indicated in bold, while the semantic gloss relies on the set of interpretative semantic features discussed in section 2.5. The language of each example is indicated according to the ISO 639-3 standard, the most comprehensive to date).

A problematic issue identified in EM research is that descriptive studies of EM resources in a language are rarely thorough in their approach and are often brief and lacking in systematicity. While the more than 50 single-language descriptions contained in Grandi and Körtvélyessy (2015a) – as well as in works such as Ettinger (1974) or Ponsonnet and Vuillermet (2018) – are an extremely valuable source of data and linguistic material, they are nonetheless very succinct and lacking in a unified approach. Some of the descriptions discuss mainly individual evaluative markers, while others focus on morphological processes or semantic features. The difficulty of establishing a reliable *tertium comparationis* is addressed by Körtvélyessy (2015c, 108), who argues that “the comparison of word classes that can be diminutivised or augmentivised in languages so distinct as are, for example, English, Hungarian, Slovak, Jingulu and Plains Cree seems to be rather complicated. Semantic categories do not offer a remedy, because of either the plethora of various theoretical approaches or, consequently, an absence of agreed and fixed terminology”. Himmelmann (2017) also sums up the difficulty of achieving a widely accepted consensus, pointing out that “classifications can be based on syntactic (distributional), morphological, semantic, or pragmatic criteria [but] the resulting classifications often fail to correlate, with authors being divided as to how to deal with the incongruities”.

1. Approaches to the description and quantification of a language’s EM resources

It can be argued that studies addressing the description of a given linguistic feature in a language should strive to describe the said feature in a well-structured manner and, if possible, even to measure quantitatively the significance of the feature in the linguistic system where it appears. As proposed by Grandi (2011, 7), a typological grouping of languages according to their EM resources could be based on determining the presence or absence of diminutives, the presence or absence of augmentatives, and the four possible combinations among these options. This approach, however, is

not sufficient for a thorough description of EM resources, as it does not account for significant portions of the semantic features (or pragmatic functions) conveyed by EVALs, such as attenuation, pejoration, intensification, appreciation, excess, etc.

To carry out reliable and thorough descriptions of EM resources in a language, the implementation of a quantitative framework can be of substantial assistance. Structuring the investigation in accordance with a model that can provide objective and measurable parameters will result in several analytical advantages. From a descriptive perspective, it provides a template that researchers may follow to obtain well-structured and comprehensive descriptions. From a contrastive perspective, the quantification of difference may allow for a more accurate assessment of the significance of divergences encountered between two languages and more accurate predictions can be expected in terms of challenges related to activities such as language learning or translation. From a typological perspective, the quantification of various descriptive parameters allows for a subsequent distinction among groups of languages sharing similar numerical values.

The quantification of EM resources in a large and representative sample of the world's languages has been pioneered by Körtvélyessy, in her study *Evaluative morphology from a cross-linguistic perspective* (2015a). One of the explicit aims of Körtvélyessy's study is the calculation of an *EM saturation value* (S_{EM}) for each of the 132 languages considered in her survey (ibid., 55): "EM saturation is a mean of three values: word-formation value (V_{WF}), cognitive category value (V_{SC}) and word class value (V_{WC}). They are numerical representations of productive use of word-formation processes, cognitive categories, and word classes in evaluative morphology in a language: $S_{EM} = (V_{WF} + V_{SC} + V_{WC}) : 3$ ". The results obtained from Körtvélyessy's analysis – based on data collected from informant surveys – show definite tendencies concerning the EM of languages in terms of the number of available morphological resources and semantic features conveyed using EVAL-forming processes. However, various objections vis-à-vis Körtvélyessy's approach are discussed in this section.

A preliminary and broad concern is Körtvélyessy's focus on the presence and/or absence of diminutives and augmentatives. On the one hand, this approach does not address the much richer and more varied semantic range conveyed by EVALs. On the other hand, these two traditional notional categories are, in many languages, morphosemantically intertwined to the point of near indiscernibility from categories such as pejoration, attenuation, intensification, honorific, etc. Consequently, it can be argued that an analysis based on specific interpretative features would be better suited to reflect the semantic diversity attested for EVALs in available EM descriptions.

Another matter requiring careful examination is the manner in which the numerical values obtained for each of the three aspects examined in Körtvélyessy's proposal can best reflect the relevance of the studied aspect. This addresses a methodological concern, as the assignment of numerical values to collected data in Körtvélyessy's study is not founded upon any solid theoretical principle. Moreover, in the final calculation of the proposed EM saturation value, no proper underlying idea justifies the joint computation of the three separate values. In this regard, the revised approach discussed in the present study (a rework of Körtvélyessy's proposal) argues for the individual

consideration of each of the values obtained, as their separate consideration may draw a more detailed picture of the similitudes and differences between any language pair (or group) in subsequent interlinguistic contrastive analyses.

The descriptive framework discussed in this article is developed according to a pre-established set of parameters and aims to structure and facilitate the description of EM resources and to express the obtained data in a numerical form, as calculated according to certain theoretical foundations. The framework has been tested satisfactorily with the Spanish and Latvian languages (Martín Calvo 2022), ensuring its feasibility. The following section contains the discussion of five productivity parameters, previous approaches to their description, as well as a reasoned quantitative approach to the obtention of five independent but complementary EM saturation values.

2. Productivity parameters in the description of EM resources

Seeking to develop a descriptive EM framework in such a manner that it is feasible, not overly complex from a conceptual perspective and applicable cross-linguistically, a limited number of features relevant to EM have been selected to construct the present descriptive framework. Its main aim is to conceptualize and quantify five main descriptive features related to a given language's morphological resources involved in EVAL-formation. Five descriptive aspects have been considered as productivity indicators, given that they have a direct impact in terms of which types of EVALs may be obtained in a language, as well as which semantic features these EVALs may convey. Each productivity indicator, as well as the quantitative approach to its numerical expression (in the form of five individual values), are discussed in the following subsections.

2.1. Types of morphological EVAL-forming processes

Based on a 200+ language sample, Štekauer (2015a, 46–53) has described morphological processes involved in EM and established a thorough typology in which twelve processes for EM formation are described. However, Štekauer (*ibid.*, 43) duly notes that the relevance or validity of these processes “depends heavily on the definition of the scope of evaluative morphology, (an issue, on which there is no agreement between morphologists)”. The twelve processes described by Štekauer are divided into inflectional and derivational groups as follows:

- a) derivational: affixation, prefixal-suffixal derivation, circumfixation, reduplication, prefixation of a reduplicated base, compounding, root and pattern, sound symbolism, introflexion;
- b) inflectional: change of inflection class, classifiers, clitics (Štekauer 2015a, 46–53). Such division, however, seems at odds with Štekauer's admission (2015b, 231) in that “it is not possible to draw a clear-cut borderline between inflection and derivation and that the relation between these two areas of

morphology is best treated ‘as a cline rather than a dichotomy’ [...], with prototypical cases at both ends of the cline”.

Furthermore, a division into derivational and inflectional morphological processes does not seem an adequate overall approach if, as argued by some researchers EM is to be considered as a third type of morphology, with its own set of distinct morphological rules (see Grandi 1998, 644 and Fortin 2011, 42–50). Moreover, linguistic evidence offered by Štekauer (2015a) to characterize some of the proposed processes as evaluative has not been considered entirely conclusive, while other processes, such as *sound symbolism*, need not be considered as they are not essentially morphological but phonological in nature. Accordingly, the subsequent examination will be exclusively on EVAL-forming processes, not taking into consideration processes that are fundamentally derivational or not morphological in nature.

Seeking to examine thoroughly the possibility of EVAL-formation in different languages, this study follows (albeit with some minor variations, further discussed) the classification of morphological processes proposed by Mel’čuk (2000) and revised by Beck (2017). The taxonomy of morphological processes is divided by Beck (ibid., 326) into two main types of processes: additive (comprising compounding, affixation and suprafixation) and non-concatenative (comprising reduplication, segmental apophonies, suprasegmental apophonies and conversion) A total of 18 processes will be briefly characterized and discussed concerning their presence or absence as EVAL-forming processes.

2.1.1. Additive processes

A.1 Compounding. The process of compounding as an EVAL-forming process involves the addition upon a base of a stem which has undergone a process of complete or partial loss of its original meaning: TEL *paččabaddham* ‘[raw+lie] gross lie’ (Sailaja 2015, 325), NLD *stervensduur* ‘[dying + expensive] prohibitively expensive’ (Hoeksema 2012, 114). Such compounds rather commonly contain expletives, given the frequency of the partial desemantization, morphological flexibility and grammatical promiscuity of these lexical units: DAN *rovtur* ‘[ass + trip], trip.PEJ’ (Miller 2017, 48), NLD *doodsimpel* ‘[dead + simple] very simple’ (Hoeksema 2012, 115), DEU *scheißegal* ‘[shit + irrelevant] totally irrelevant’ (Finkbeiner et al. 2016, 3). In all cases described, the stems added to the bases have lost their reference to an original signified and have become resemanticized as evaluative markers, usually conveying appreciation, pejoration, or intensification.

A.2 Affixation. As evidenced by cross-linguistic research (see Grandi, Körtvélyessy 2015b), affixation is decidedly the most common and productive of EVAL-forming processes Affixation processes can be divided into six subtypes:

1. **Canonical affixation.** Both prefixation and suffixation are the most thoroughly researched EVAL-forming processes, attested in a majority of EM productive languages: LAV *kaḱis* ‘cat’ > *kaḱītis* ‘cat.DIM/APP’, SPA *bueno* ‘good’ > *rebueno* ‘good. INT’.

2. **Infixation.** Although not widely employed in EVAL-formation, it has been attested for various languages: e.g., ARY *sbəʃ* ‘lion’ > *sbəyyəʃ* ‘small lion’ (Arbaoui 2015, 467). Recently attested and productive infixes with evaluative semantics are the African American Vernacular English infix *-iz(z)-* (e.g., *dark* > *dizzark*, in Miller 2004), as well as the ‘Homeric infix’ *-ma-*: e.g., *saxophone* > *saxomaphone*, *secretary* > *secrematary* (Yu 2004, n.p.).
3. **Transfixation.** Defined by Mel’čuk (2000, 528) as a process in which “affixes interrupt roots and are interrupted by elements of roots themselves”, transfixation has been attested as a widespread EVAL-forming process in Semitic languages: HEB *šéver* ‘fraction’ > *šavvīr* ‘small fraction’ (Faust 2015, 238), ARA *jīsr* ‘bridge’ > *jusayr* ‘small bridge’ (Arbaoui 2015, 461).
4. **Circumfixation.** Circumfixation has been attested for Berber, among other languages: ZBT *fus* ‘hand’ > *tfust* ‘≈ small hand’ (Abdel-Massih 1971, 128).
5. **Co-prefixation and co-suffixation.** Beck (2017, 337) describes as separate categories of co-fixes the groupings of prefixes and suffixes labelled *co-prefixes* and *co-suffixes* respectively. As far as it has been possible to ascertain, no instances of these two processes have been described associated with EVAL-formation. Instances of EVALs containing more than one evaluative affix are considered as cases in which one same morphological rule is applied recursively: SPA *tonto* ‘silly’ > *tont-orr-ón* ‘silly_{INT.PEJ}’. While there are cases, in which one affix may require the presence of another, they cannot be said to form one ‘single, non-decomposable, linguistic sign’, but rather than in certain specific instances, their joint presence is required.
6. **Interfixation.** Given that interfixes (or intermorphs) are defined by Beck (2017, 338 and 352) as semantically empty linking morphs found between the two elements of a compound or serving as a nexus between a stem and a derivational or inflectional affix, they cannot be considered as productive evaluative markers, although they may be found in evaluative forms, as required by language-specific morphological and phonological rules: SPA *flor* ‘flower’ > *flor_{ec}ill-a* ‘flower_{DIM/APP}’.

B. Suprafixation. Beck (2017, 338) defines suprafixation as “the addition of a predefined suprasegmental element, most commonly a fixed tonal melody, to a base. Suprafixation, as opposed to suprasegmental apophony, always involves the application of a specific suprasegmental element or pattern, a suprafix”. Insofar as it has been possible to ascertain, no instances of this process have been found described in relation to EVAL-formation.

C. Cliticization. Although not included in Beck’s taxonomy (2017), cliticization has been proposed by Štekauer (2015a, 46) as an EVAL-forming process attested in languages such as Apma (Oceanic family) (Schneider 2015, 346–348), Eton (Bantu family) (Van de Velde 2008, 207) or Dalabon (Gunwinyguan family) (Ponsonnet and Evans 2015, 402).

2.1.2. Metamorphic or non-concatenative processes

A. Reduplication. Reduplication, as defined by Frampton (2009, 3), consist in the repetition of a linguistic segment in such a manner that “the material produced by copying, called the *reduplicant*, is adjacent to the original, often called the *base*”. According to Mattes (2014, 35), the classification of reduplications from a formal point of view can be carried out according to different variables, but the basic distinction is established between *full reduplication* of a word, a stem or a root, or *partial reduplication* of a portion of the simplex form. However, reduplications may be simultaneously characterized according to the location of the base in relation to the stem – initial, internal, or final. The present study will consider these two variables to distinguish among five types of reduplications, all of which have been attested to be involved in EVAL-formation:

- full-preposing: IMI *xya* ‘white’ > *xya~xya* ‘whitish’ (Ingram 2001, 161)
- full-postposing: EUS *handi* ‘big’ > *handi-handia* ‘very big’ (Artiagoitia 2015, 203)
- partial-preposing: FRA *fille* ‘girl’ > *fiille* ‘≈ little girl, sweet girl’
- partial-postposing: HEB *zanav* ‘tail’ > *znavnav* ‘small tail’ (Faust 2015, 239)
- partial-infixing: SHS *sqéǰhe* ‘dog’ > *sqéǰǰhe* ‘little dog’ (Yu 2003, 43)

B. Segmental apophonies. Under this label, Beck (2017, 344) describes processes involving modifications to a base by “making changes to one or more of its segments, altering its tonal or accentual patterns, or by removing material from it”. Beck’s study establishes a difference between:

1. **Mutation or replacement**, “a phonological alternation in a particular segment or segments of a base that expresses a regular meaning” (ibid.). While the most common types of mutations are ablaut and umlaut, none of them has been clearly identified as a stand-alone EVAL-forming process, although they may be triggered by other processes: GER *Buch* ‘book’ > *Büchlein*.
2. **Subtraction or truncation** “is a morphological process that removes part of the base” (ibid., 347). This process, although rare in EVAL-formation, has been attested in languages in which the evaluative marker takes the form of a disfix: SHI *tagrtilt* ‘mat’ > *agrtil* ‘large mat’ (Lahrouchi and Ridouane 2016, 457).
3. **Metathesis** involves a modification by altering the order of the elements in the base via permutation. The consulted EM literature has not provided any instance in which metathesis appears discusses as a productive EVAL-formation process.

C. Suprasegmental apophonies. These processes “involve making a change to the tonal melody, accentual pattern or some other non-segmental phonological feature of the base” (Beck 2017, 348). However, since suprasegmental apophonies are better analysed from a phonological or prosodic viewpoint, rather than from a strictly morphological one, they are not further examined in this study.

D. Conversion alludes to alterations of the grammatical properties of the base. Although Štekauer (2015a, 47) states that “conversion appears to be totally absent” in EVAL-formation, several attested instances contradict this affirmation. Beck (2017, 351) describes three subtypes of conversion:

1. **Categorial conversion** involves a change in word class or part of speech: e.g., *pepper_N* > *to pepper_V*. By its very nature, categorial conversion is incompatible with EVAL-formation, a process in which the base's referent and word class must remain unchanged.
2. **Rectional conversion** “involves a change in the government or agreement pattern of a word” (ibid.). This type of conversion is observed in the case of changes in the grammatical gender of the base, as observed in EVAL-formation in Iatmul (Jendraschek 2015, 409), Berber (Grandi 2015, 456), and Latvian (Kalnača 2014, 85–86): e.g., *LAV skuķe_{FEM}* ‘girl, young woman’ > *skuķis_{MASC}* ‘girl’, but also ‘inexperienced or unserious young woman’ (Tezaurs.lv, 2022). These genuine cases must be differentiated from those in which a gender shift occurs as a by-product of other EVAL-formation processes: e.g., *SPA problema_{FEM}* ‘problem’ > *problemón_{MASC}* ‘problem.AUG’.
3. **Paradigmatic conversion** modifies the paradigmatic properties of the word, such as changes in noun class. This process has been attested as EVAL-forming in Shona and Venda: *SHO mu_{CL1}-cheri* ‘drinker’ > *zi_{CL21}-mu_{CL1}-cheri* / *zimucheri* ‘heavy drinker’ (Mudzingwa and Kadenge 2014, 130); *VEN khali_{CL9}* ‘clay pot’ > *thi_{CL17}-kali* ‘small clay pot’ > *thi_{CL17}-kal-ana*, *thikalana* ‘very small clay pot’ (Poulos 1990, 87, as cited in Agbetsoamedo and Di Garbo 2015, 493).

Following the above discussion, it is considered that 15 morphological processes can be said to have been sufficiently attested as productive in EVAL-formation: compounding, five types of affixation, five types of reduplication, subtraction, two types of conversion and cliticization. The detailed discussion carried out in this section serves to establish a blueprint for processes that will require to be addressed in the description of a language's EVAL-forming possibilities. The number of attested EVAL-forming processes will be employed in the calculation of the EVAL-formation processes value (E_{FP}), obtained from the quotient resulting from dividing all attested EVAL-formation processes in a language by a divisor. Said divisor could be either a) the number of all strictly morphological processes previously described for a language, or b) the number of morphological processes attested as productive in EVAL-formation cross-linguistically (set at 15).

Given the mentioned lack of thoroughness concerning EM descriptions, as well as the difficulty of being sufficiently familiar with all existing EM descriptions, it is possible that some of the morphological processes not yet attested as EVAL-forming may in fact be productive in some languages. Therefore, to err on the side of caution, it seems safer to assume as the divisor the total number of morphological processes, established in an adapted version of Beck's classification at 22 (since tonal and accentual suprasegmental apophonies are arguably not fundamentally morphological processes). This approach is, admittedly, not entirely unproblematic: using the number of morphological processes existing in a language as a divisor would result in an evaluative formation processes value (E_{FP}) that would reflect more accurately the EVAL-forming resources of a language in relation to its own morphological processes. However, adopting the total number of morphological processes as the divisor seems to be a more neutral approach, as it allows for easier

cross-linguistic contrast and does not require a previous discussion of all available morphological processes in each language. While the choice of either divisor may be argued for and against from a variety of perspectives, an essential aspect is to remain consequent with the choice when computing the value for different languages prior to their contrast.

2.2. Morphological recursivity in EVAL-formation

One of the most characteristic features of evaluative markers is their recursivity, defined by Ralli (2012, 91) as the “cyclic reapplication of the same process”. Additionally, evaluative markers do not necessarily block other markers carrying out an identical function (that of evaluation), even when conveying similar or near-identical semantic features or pragmatic functions. Recursivity must therefore be considered a key productivity element in EM given that it is one of the features clearly differentiating evaluative morphs from a majority of derivative and inflectional ones. Although recursivity has been amply remarked upon in EM research, no study has addressed a typology of this feature. In this regard, and according to available EM descriptions, three different types of recursion can be considered separately (Van den Berg 2015, 368):

- a) *repetition*, involving the consecutive application (twice or more) of one same evaluative marker: SPA *poco* ‘few, little’ > *poqu-it-it-o* (*poquitito*) ‘few.INT.INT, very, very few’;
- b) *recurrence*, involving the consecutive or simultaneous application of two or more evaluative markers employing the same EVAL-forming process (affixation or other): LAV *mamma* ‘mom’ > *mamm-uc-īt-e* (*mammucīte*) ‘mom.APP.APP’;
- c) *concurrency*, involving the consecutive or simultaneous application of two or more evaluative markers employing two or more different EVAL-formation processes: e.g., prefixation plus reduplication: MNB *golu* ‘ball’ > *ka-golu-golu* ‘DIM-ball-RED, small ball’.

The consecutive or simultaneous application of an EVAL-forming morphological rule (be it in the form of the same or different morphological processes) allows EVALs to encode and convey highly nuanced semantic features and pragmatic functions. Calculation of the *recursivity resources value* (E_{RR}) also takes the form of a quotient in which the divisor is a number expressing all seven available combinations of the three types of recursions described above, while the dividend is the number of instances or combinations of instances attested in a language. Thus, as illustrated in Martín Calvo (2022, 256–257), the E_{RR} value for Spanish would be 0,86, as six out of the seven possible recursion types have been attested: repetition (*pura* ‘pure, sheer’ > *puritita* [*pur-it-it-a*]), recurrence (*feo* ‘ugly’ > *feuchillo* [*fe-uch-ill-o*]), concurrence (*impuesto* ‘tax’ > *recontraimpuestazo* [*recontra-impuest-az-o*]), repetition and recurrence (*corto* ‘short’ > *cortiquitico* [*cort-iqu-it-ic-o*]), repetition and concurrence (*chico* ‘small’ > *rechiquitito* [*re-chiqu-it-it-o*]), as well as recurrence and concurrence (*gorda* ‘fat, plump’ > *regordetilla* [*re-gord-et-ill-a*]).

2.3. Number of available standalone evaluative markers

This section addresses the number of available evaluative markers in a language. Different morphs may come to perform the role of an evaluative marker, some of them already pre-existing (as in the case of affixes), and some of them generated in relation to the base they appear attached to (as in the case of reduplicative processes). Given that it is not possible to account for context-dependent evaluative markers, only pre-existing markers will be taken into consideration.

EM studies and descriptions are rarely exhaustive in this respect. A majority of studies limit their discussion to a restricted number of them, their selection being usually carried out either in terms of common usage or in terms of traditional semantic labels. While it is understandable that not all descriptions can afford or achieve the level of thoroughness and detail seen in, for example, Rūķe-Draviņa (1959), González Ollé (1962) or Ettinger (1974), studies should strive to represent a wide sample of the language's resources, instead of limiting the discussion to the most typical instances. While a truly exhaustive account of all available evaluative markers in a language would require a dedicated study, it can be argued that even a reasonably thorough collection of recognized markers may already provide a rather accurate image of a language's wealth in this respect. Such thoroughness would be useful to reveal the morphological and semantic extent and diversity of a language's evaluative markers, as well as to allow for their joint consideration as an interrelated set of individual units.

In contrast to the calculation of the previous productivity values, the calculation of the number of stand-alone evaluative markers (E_{EM}) takes the form of a simple addition, one in which neither allomorphs nor combinations of evaluative markers should be considered separately. The value E_{EM} may not, in and of itself, give a full idea of a language's EM productivity, but it can attest to its diversity of forms and, foreseeably, of semanto-pragmatic features. Moreover, the E_{EM} value, when considered in combination with the rest of the above-described EM values, may be of assistance in conveying a more comprehensive picture of an EM system's overall resourcefulness.

A challenging aspect in the assemblage of a language's catalogue of evaluative markers appears both in terms of their formal evolution and relevance across time, as well as their presence or absence in the various nationlects, dialects and subdialects of the language in question. Regarding the former, it is considered that EM descriptions should generally adopt a synchronic perspective, accounting for evaluative markers which are relevant and productive at one moment in time. In that which concerns the various levels of dialectal variation, studies should adopt the perspective better suited to the specifics of the study. While this aspect may not be a concern in the case of languages with a rather limited number of speakers or geographical distribution, its clear definition is crucial for widely spoken languages with a high degree of variation across geographical areas.

2.4. Distribution of EVALs among word classes

Most EM descriptive studies examining the availability of different word classes as bases in EVAL-forming processes follow a distinction between major and minor word classes. However, as discussed by authors like Hengeveld (1992) or Haspelmath (2012), word class division is by no means cross-linguistically uniform. So-called major word classes can either be lacking in a language (then termed *rigid*) or a language may not differentiate between two of said word classes (termed *flexible*), i.e., “a single part of speech may be used in different functions” (Hengeveld 1992, 65). Such formal imbalance, present even among closely related languages, may be more pronounced between languages genealogically unrelated, for which the Anglo- and Eurocentric notions and definitions of individual word classes may not apply neatly.

EM research literature has traditionally been focused on denominal, deadjectival and deadverbial EVALs, while only more contemporary studies have addressed deverbal ones. Lexical units from minor word classes have received comparatively little attention, and hardly ever from a cross-linguistic perspective. A singular feature of evaluative markers (in opposition to common derivational and inflectional morphs) is that they are not, in principle, bound to a single word class. This extended availability has been the object of some research and authors like Ettinger (1974) and Nieuwenhuis (1985) have suggested hierarchies among word classes susceptible to EVAL-formation processes. Said hierarchies reflect the ample prevalence of denominal and deadjectival EVALs. However, ascertaining the productivity of evaluative markers within a language imposes the task of establishing some sort of organizational structure or principle that accounts for all possible instances. In the present proposal, the distribution of EVALs among word classes is carried out on a case-per-case basis, i.e., according to the recognized word classes in the description of each language.

Concerning word classes, two main aspects can be objected to the calculation of the *word class value* (V_{wc}) found in Körtvélyessy (2015a), whose study examines the presence of diminutive and augmentative formations in nouns, adjectives, verbs, and adverbs. Additionally, her survey also collects information on class-changing derivatives, conflating once again EVALs and other evaluative constructions, when arguably they are best characterized as two different lexical groups (see Martín Calvo 2020). Unfortunately, Körtvélyessy’s study does not examine so-called minor word classes (pronouns, numerals, determiners, interjections, etc.), although it can be conjectured that it is precisely in relation to these groups that significant and nuanced cross-linguistic discrepancies might be found. Additionally, the restriction to the notions *diminutive* and *augmentative* entails leaving unaccounted for a significant amount of EVALs. To address these shortcomings, the present approach proposes taking into consideration all word classes recognized in a language’s grammatical description and establishing which of these are susceptible to EVAL-forming processes. Consequently, as discussed with regard to the word-formation value, also the word class value (E_{wc}) would be a numerical quotient in which the divisor would be the total number of word classes described for a given language and the dividend would be the total number of word classes available as bases to EVAL-formation processes. The result of the E_{wc} quotient will be found in an interval ranging from 0 (indicating a complete absence

of EVAL-forming processes in any word class) to 1 (indicating productive EVAL-forming processes in all word classes).

A challenging aspect of this computation is apparent when considering the word class value from a contrastive perspective. Given the variation found in the description of word classes across languages (as well as academic disagreements over the very definition of the term *word class*) the possibility of establishing a satisfactory classification that does not contain some type of conceptual bias or disputable assumption seems rather unlikely.

2.5. Interpretative semantic features for EVALs

Although language users seem to have a relatively keen grasp of the semantic functions of evaluative forms, clear semantic demarcations have proven to be difficult to establish in EM research. EM studies evidence that traditional categorial evaluative labels do not accurately portray the wide range of semantic features displayed by EVALs in a manner that would facilitate their analysis or comprehension. Ponsonnet (2018, 18), observes that “since diminutives and augmentatives can often express pejoration and melioration, their semantics largely overlap”. An additional issue of contention is the way semantic features, pragmatic functions and emotional connotations are routinely discussed interchangeably, often without drawing well-defined boundaries among them. In the present study, the focus is solely on semantic features, that is, meanings that can be glossed via elemental semantic notions.

A noticeable feature in EM-related studies is the proliferation of different terms for similar, and often identical concepts. Under the terms *semantic features*, *semantic denotations*, *semantic connotations*, *emotional connotations*, *evaluative meanings* and others, a wide array of descriptors has been proposed by different authors. While some of the individual semantic features are based on qualitative and quantitative aspects (size, appreciation, repetition, etc.), others appeal to situational elements (such as *flirt* or *child-oriented speech*), to vaguely poetic labels (e.g., *caressing* or *graceful*), or to rather whimsical designations such as “comfort of familiar routines” (Ponsonnet 2018, 24), “condescending superiority” (Alonso 1961, 167), or “strategic humbleness” (Gaarder 1966, 586).

In line with a non-discrete approach to the categorization of evaluative markers, this study proposes a limited set of fundamental *interpretative features*, based on semantic and expressive meanings attested in available EM descriptions. The proposed fundamental interpretative features support a functional and dynamic (i.e., context-based) approach. Accordingly, evaluative markers are analysed individually, as encountered in specific linguistic contexts, while prototypical readings, as well as etymological aspects, are deemed secondary in terms of relevance. The set of interpretative features intends to cover as many denotational and connotational aspects of EVALs as possible. The said features are catalogued through labels that are distinctive enough without being overly specific, to avoid excessive segmentation. As a matter of theoretical principle, most of the features are available to all and any morphological markers, while it is in function of diatopic and diachronic aspects

(as well as contextual ones) that certain readings can be said to acquire prevalence. Likewise, semantic features often appear bundled, and only a contextual interpretation can provide a sense of which feature may prevail in an individual utterance.

1. **Appreciation (APP)**: It conveys a notion of positive evaluation of and disposition towards the marked object or the speech act situation at large. It encompasses senses such as familiarity, sympathy, tenderness, endearment, intimacy, affection, goodness, amelioration, respect, esteem, recognition of worth or status (honorific), commiseration, empathy, and pleasantness or correctness in actions. This feature is often found associated with both diminution and augmentation: e.g., SPA *película* ‘film’ > *peliculón* ‘film.APP, great film’.
2. **Pejoration (PEJ)**: It conveys a notion of negative evaluation of and disposition towards the marked object or the speech act situation at large. It encompasses senses such as badness, contempt, enmity, wrongdoing, unpleasantness, antipathy, disrespect, disregard, irrelevance, and aimlessness (for actions): e.g., SPA *animal* ‘animal’ > *animalejo* ‘animal.PEJ’.
3. **Diminution (DIM)**: It conveys mainly the evaluative notion of a decrease in quantity, particularly concerning physical objects. It encompasses senses such as smallness and littleness. In general terms, it is the semantic interaction between the base and the evaluative morph which indicates whether the main feature DIM is accompanied by other features, usually appreciation or pejoration: e.g., LAV *kaste* ‘box’ > *kasīte* ‘box.DIM’.
4. **Augmentation (AUG)**: It conveys mainly the evaluative notion of an increase in quantity, and it encompasses senses such as largeness, amplitude, greatness, addition, and heftiness: e.g., SPA *zapato* ‘shoe’ > *zapatón* ‘large shoe’.
5. **Intensification (INT)**: It conveys mainly the evaluative notion of an increase in intensity, encompassing senses such as richness, fullness, thoroughness, and completeness. This feature could be glossed analytically via adverbs such as ‘absolutely’, ‘extremely’, ‘completely’, ‘entirely’, ‘totally’, ‘very’, etc: SPA *tormenta* ‘storm’ > *tormentazo* ‘intense storm’.
6. **Attenuation (ATT) / Approximation (APPR)**: Both features convey mainly the evaluative notion of an intrinsic lack or decrease in intensity, encompassing senses such as mitigation, partiality, paucity, deficiency, reduction, incompleteness, lack, indetermination, and uncertainty. While both features are relatively easy to distinguish in certain instances, there are others in which it is difficult to establish a strict difference. Therefore, to keep the present proposal from being excessively fragmentary, both interpretative features are discussed jointly. Attenuation and appreciation can be glossed analytically via adverbial constructions such as ‘approximately’, ‘around’, ‘almost’, as well as the locutions ‘more or less’, ‘not quite’, ‘not very’ and ‘or so’: e.g., nine > **nineish** ‘around nine’. Both features are often expressed in relation to immaterial or nonfigurative properties for which there is not an established or obvious standard. Such properties often concern notional objects related to the senses (particularly colour and taste), as well as to psychological and physical states: e.g., LAV *sarkans* ‘red’ > *iesarkans* ‘reddish’.

7. **Excess (EXC)**: It conveys an evaluative judgement concerning superabundance or overdose. In general, it could be glossed analytically via the addition of the adverb ‘too’ or the adverbial locutions ‘too much’ and ‘too many’: e.g., EUS *gazi* ‘salty’ > *gazixe* ‘too salty’ (Artagoitia 2015, 199).
8. **Exactness (EXA)**: Some evaluative markers have been characterized as conveying the evaluative notion of exactness, precision, thoroughness, limitation and prototypicality. This feature could be glossed analytically via adverbs such as ‘precisely’, ‘completely’, ‘exactly’, ‘totally’ or ‘right’, as well as locutions such as ‘this very’: e.g., EUS *hau* ‘this’ > *hauxe* ‘precisely this’, *orain* ‘now’ > *oraintxe* ‘right now’ (Artagoitia 2015, 198), or Jaqaru *sipsa* > *sipsacha* ‘just a single woman’ (ibid., 598) (Birioukova and Hardman 2015, 597). It must be noted that this sense of evaluative *prototypicality* or *exactness* is at odds with Štekauer’s (2015a, 45) definition of evaluative forms as indicating “morphological expressions meeting a condition of deviation from a default value”.
9. **Expressivity (EXP)**: This feature, comprising a strong pragmatic component, is discernible in EVALs in which the semantics of the evaluative markers do not, in principle, convey an evaluation of size or quality, but simply supplement the utterance with a sense of familiarity and casualness. This feature encompasses senses such as jocularity, playfulness, vulgarity, and irreverence: e.g., SPA *guapa* ‘pretty’ > *guapis*, LAV *frizūra* ‘hairdo, hair style’ > *fričene*, FRE *prolétaire* ‘proletarian’ > *prolo*.
10. **Repetition (REP)**: Particularly frequent in deverbal EVALs, the feature repetition often appears accompanied by the features ATT, INT, and PEJ. It encompasses senses such as iterative, frequentative, distributive, repetitive, diversative or dispersive: SPA *chupar* ‘to suck, to lick’ > *chupetear* ‘to suck.REP/PEJ’ > *rechupetear* ‘REP/INT.to suck.REP/PEJ’.

Körtvélyessy’s (2015a, 55) approach to the quantification of the cognitive category value (V_{sc}) specifies that “each cognitive category is assigned one point. If a language, for example, expresses the categories of Quantity of Substance and Quantity of Quality, the presence of 2 cognitive categories is evaluated by 2 points. If 3 categories are expressed, the score is 3, etc.”. However, Körtvélyessy’s Model of evaluative word formation (ibid., 45) contains two assumptions which arguably do not entirely reflect the common use of EVALs. Firstly, the description of the cognitive categories reveals that the concepts represented roughly correspond to the four major word classes: *substance* for nouns, *action* for verbs, *quality* for adjectives and *circumstance* for adverbs (ibid., 41). Consequently, her framework leaves unaccounted for EVALs taking as bases other types of word classes. Secondly, Körtvélyessy’s model (ibid., 4) assumes that the use of EVALs occurs prototypically in relation to an object: “The model is founded on the idea of evaluative morphology as a continuum in which prototypical cases express the meaning of quantity under or above the default value”. However, contemporary EM research relying on statistical evidence provided by large linguistic corpora (such as Reynoso Noverón 2003 or Kiefer and Németh 2015), has shown that the use of EVALs ostensibly bears more relation to the utterance or the communicative context at large (the pragmatic aspect) than to the notional

reality expressed by the base. The eminently pragmatic aspect of EVALs has been given a thorough theoretical treatment and substantiation by Dressler and Merlini Barbaresi (1994), as well as by Günthner and Mutz (2004), who consider the use of EVALs akin to that of other pragmatic markers. In any case, while it cannot be ruled out that the pre-eminent function of EVALs (whether semantic or pragmatic) may be dissimilar cross-linguistically, available data does not support Körtvélyessy's proposal in that QUANTIFICATION must necessarily be a part of the EVAL-formation interpretation process.

Moreover, regarding a subsequent QUALIFICATION step, Körtvélyessy (2015a, 44) argues that it occurs in the following manner: “if there is a need for qualitative evaluation, based on the metaphorical shifts SMALL IS CUTE and BIG IS NASTY, the evaluation takes the qualification path”. However, such metaphorical shifts are extremely reductive and hinder a context-based interpretation of EVALs. As discussed by Mutz (2015, 149–151), the concepts GOOD and BAD can both be objects of metaphorical shifts from the central concepts SMALL and BIG. Moreover, in a proposed radial category for pejoratives, Mutz (*ibid.*, 152) also indicates that both SMALL and BIG are concepts that may shift diachronically towards the central meaning BAD. Arguably, Mutz's study unwittingly highlights the difficulty in establishing boundaries between these traditional categories by revealing the high degree of semantic overlap and reciprocal connections among many of them. Given the perceived insufficiencies in Körtvélyessy's arguments, the present study proposes resorting to the set of features above described for a dynamic interpretation of EVALs. The calculation of the value associated with interpretative features (E_{if}) can again be obtained as the quotient resulting from dividing the total number of attested features in a language by the total number of interpretative features, set at 10.

Conclusions

The detailed and systematic accounts proposed by the framework ensure that the examination of EM resources may be carried out in a thorough and organized manner. Quantitative data obtained using the proposed calculations can be contrasted to available EM descriptions to confirm, contradict, or add nuance to the latter. From a cross-linguistic perspective, the framework aims to provide a single analytical tool that subsequent EM descriptions can rely on. In this manner, obtained quantitative data may be easily contrasted, as well as employed in studies of a typological nature.

In line with the tenets of the open systems theory of classifications, the proposed descriptive framework is open to reinterpretation, as well as to the addition of elements (or recategorization of existing ones) in view of additional empirical data or theoretical insights. Additionally, the design and formulation of the proposed framework would benefit from its application to languages from various genealogical adscriptions to test its applicability and reliability, as well as to reveal its limitations.

Abbreviations

1. Linguistic terms

APPR	Approximation
ATT	Attenuation
AUG	Augmentation
DIM	Diminutive
EM	Evaluative morphology
EVAL	Evaluative form
EXA	Exactness
EXC	Excess
EXP	Expressivity
HON	Honorific
INT	Intensification
PEJ	Pejoration
RED	Reduplication
REP	Repetition

2. ISO 693-3 language codes

ARA	Classical Arabic
ARY	Moroccan Arabic
BFG	Figuig Berber
DAN	Danish
EUS	Basque
FRA	French
GCD	Yukulta (Ganggalida)
HEB	Israeli Hebrew
IAN	Iatmul
IMI	Anamgura / Anamuxra
LAV	Latvian
NLD	Dutch
SHI	Tashelhiyt (Berber)
SHS	Shuswap
SNA	Shona
SNW	Selee
SPA	Spanish
TEL	Telugu
VEN	Venda
ZBT	Tamazight

Sources

1. Abdel-Massih, Ernest T. 1971. *A Reference Grammar of Tamazight (Middle Atlas Berber)*. Ann Arbor: Center for Near Eastern and North African Studies, University of Michigan.
2. Agbetsoamedo, Yvonne, Di Garbo, Francesca. 2015. Seleē. *Edinburgh Handbook of Evaluative Morphology*. Grandi, Nicola, Körtvélyessy, Livia (eds.). Edinburgh: Edinburgh University Press, 487–495. <https://doi.org/10.1515/9780748681754>
3. Arbaoui, Nora. 2015. Classical and Moroccan Arabic. *Edinburgh Handbook of Evaluative Morphology*. Grandi, Nicola, Körtvélyessy, Livia (eds.). Edinburgh: Edinburgh University Press, 461–471. <https://doi.org/10.1515/9780748681754>
4. Artiagoitia, Xabier. 2015. Basque. *Edinburgh Handbook of Evaluative Morphology*. Grandi, Nicola, Livia, Körtvélyessy (eds.). Edinburgh: Edinburgh University Press, 195–204. <https://doi.org/10.1515/9780748681754>
5. Birioukova, Olga, Hardman, Martha J. 2015. Jaqaru. *Edinburgh Handbook of Evaluative Morphology*. Grandi, Nicola, Körtvélyessy, Livia (eds.). Edinburgh: Edinburgh University Press, 595–605. <https://doi.org/10.1515/9780748681754>
6. Faust, Noam. 2015. Israeli Hebrew. *Edinburgh Handbook of Evaluative Morphology*. Grandi, Nicola, Körtvélyessy, Livia (eds.). Edinburgh: Edinburgh University Press, 238–245. <https://doi.org/10.1515/9780748681754>
7. Grandi, Nicola. 2015. Berber. *Edinburgh Handbook of Evaluative Morphology*. Grandi, Nicola, Körtvélyessy, Livia (eds.). Edinburgh: Edinburgh University Press, 453–460. <https://doi.org/10.1515/9780748681754>
8. Ingram, Andrew. 2001. *Anamuxra*. Sydney: University of Sydney.
9. Jendraschek, Gerd. 2015. Iatmul. *Edinburgh Handbook of Evaluative Morphology*. Grandi, Nicola, Körtvélyessy, Livia (eds.). Edinburgh: Edinburgh University Press, 408–415. <https://doi.org/10.1515/9780748681754>
10. Lahrouchi, Mohamed, Ridouane, Rachid. 2016. On diminutives and plurals in Moroccan Arabic. *Morphology*. 26 (3/4), 453–475. <https://doi.org/10.1007/s11525-016-9290-7>
11. Miller, Wilson Joseph. 2017. *Grammaticalization in English: A Diachronic and Synchronic Analyses of the 'ass' Intensifier*. Master's Thesis. San Francisco, California: San Francisco State University. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.28009.60001>
12. Mudzingwa, Calisto, Kadenge, Maxwell. 2014. Class 1 deverbal and non-deverbal nouns in Shona: A comparative analysis. *Stellenbosch Papers in Linguistics Plus*. 44, 129–148. <https://doi.org/10.5842/44-0-643>
13. Sailaja, Pingali. 2015. Telugu. *Edinburgh Handbook of Evaluative Morphology*. Grandi, Nicola, Körtvélyessy, Livia (eds.). Edinburgh: Edinburgh University Press, 321–332. <https://doi.org/10.1515/9780748681754>
14. *Tezaurs.lv*. 2022. Rīga: LU Matemātikas un informātikas institūts. Available at: <http://www.tezaurs.lv>
15. Yu, Alan. 2003. *The Morphology and Phonology of Infixation*. PhD dissertation. Berkeley, California: University of California, Berkeley. <https://doi.org/10.7282/T35T3J9Q>

References

1. Alonso, Amado. 1961. Noción, emoción, acción y fantasía en los diminutivos. *Estudios Lingüísticos*. Madrid: Gredos, 161–189. [1st ed. 1935.]

2. Beck, David. 2017. The typology of morphological processes: Form and function. *The Cambridge Handbook of Linguistic Typology*. Aikhenvald, Alexandra Y., Dixon, Robert M. V. (eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 325–360. <https://doi.org/10.1017/9781316135716>
3. Dressler, Wolfgang, Lavinia, Merlini Barbaresi. 1994. *Morphopragmatics. Diminutives and Intensifiers in Italian, German, and Other Languages*. Berlin / New York: De Gruyter Mouton.
4. Ettinger, Stefan. 1974. *Form und Funktion in der Wortbildung: Die Diminutiv- und Augmentative modifikation im Lateinischen, Deutschen und Romanischen. Ein kritischer Forschungsbericht 1900–1970*. Tübingen: Gunter Narr.
5. Finkbeiner, Rita, Meibauer, Jörg, Wiese, Heike. 2016. What is pejoration, and how can it be expressed in language? *Pejoration*. Finkbeiner, Rita, Meibauer, Jörg, Wiese, Heike (eds.). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1–18. <https://doi.org/10.1075/la.228.01fin>
6. Fortin, Antonio. 2011. *The Morphology and Semantics of Expressive Affixes*. PhD thesis. Oxford: Oxford University.
7. Frampton, John. 2009. *Distributed Reduplication*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/9780262013260.001.0001>
8. Gaarder, Bruce. 1966. Los llamados diminutivos y aumentativos en el español de México. *Publications of the Modern Language Association*, 81, 585–595. <https://doi.org/10.2307/461214>
9. González Ollé, Fernando. 1962. *Los sufijos diminutivos en castellano medieval*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
10. Grandi, Nicola, Körtvélyessy, Lívia (eds.). 2015a. *Edinburgh Handbook of Evaluative Morphology*. Edinburgh: Edinburgh University Press. <https://doi.org/10.1515/9780748681754>
11. Grandi, Nicola, Körtvélyessy, Lívia. 2015b. Introduction: why evaluative morphology? *Edinburgh Handbook of Evaluative Morphology*. Grandi, Nicola, Körtvélyessy, Lívia (eds.). Edinburgh: Edinburgh University Press, 3–20. <https://doi.org/10.1515/9780748681754>
12. Grandi, Nicola. 1998. Sui suffissi diminutivi. *Lingua e stile*, 4, 627–654.
13. Grandi, Nicola. 2011. Renewal and innovation in the emergence of Indo-European evaluative morphology. *Lexis. Journal in English Lexicology*, 6, 4–25. <https://doi.org/10.4000/lexis.403>
14. Günthner, Susanne, Mutz, Karin. 2004. Grammaticalization vs. pragmaticalization? The development of pragmatic markers in German and Italian. *What makes grammaticalization? A Look from Its Fringes and Its Components*. Bisang, Walter, Himmelmann, Nikolaus P., Wiemer, Björn (eds.). Berlin / New York: De Gruyter Mouton, 77–107. <https://doi.org/10.1515/9783110197440.2.77>
15. Haspelmath, Martin. 2012. How to compare major word-classes across the world's languages. *UCLA Working Papers in Linguistics. Theories of Everything*, 17, 109–130.
16. Hengeveld, Kees. 1992. *Non-Verbal Predication: Theory, Typology, Diachrony*. Berlin/ New York: De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110883282>
17. Himmelmann, Nikolaus P. 2017. Word classes. *Oxford Bibliographies in Linguistics*. <https://doi.org/10.1093/obo/9780199772810-0159>
18. Hoeksema, Jack. 2012. Elative compounds in Dutch: Types and historical development. *Intensivierungskonzepte bei Adjektiven und Adverbien im Sprachenvergleich /*

- Crosslinguistic Comparison of Intensified Adjectives and Adverbs*. Vol. 2. Oebel, Guido (ed.). Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 97–142.
19. Kalnača, Andra. 2014. *A Typological Perspective on Latvian Grammar*. Berlin/ Warsaw: De Gruyter Open. <https://doi.org/10.2478/9783110411317>
 20. Kalnača, Andra. 2015. Latvian. *Edinburgh Handbook of Evaluative Morphology*. Grandi, Nicola, Körtvélyessy, Lívia (eds.). Edinburgh: Edinburgh University Press, 253–261. <https://doi.org/10.1515/9780748681754>
 21. Kiefer, Ferenc, Boglárka, Németh. 2015. Hungarian. *Edinburgh Handbook of Evaluative Morphology*. Grandi, Nicola, Körtvélyessy, Lívia (eds.). Edinburgh: Edinburgh University Press, 227–237. <https://doi.org/10.1515/9780748681754>
 22. Körtvélyessy, Lívia. 2015a. *Evaluative Morphology from a Cross-Linguistic Perspective*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
 23. Körtvélyessy, Lívia. 2015b. Evaluative morphology and language universals. *Edinburgh Handbook of Evaluative Morphology*. Grandi, Nicola, Körtvélyessy, Lívia (eds.). Edinburgh: Edinburgh University Press, 61–73.
 24. Körtvélyessy, Lívia. 2015c. Evaluative morphology from a cross-linguistic perspective: Introduction to the descriptive chapters. *Edinburgh Handbook of Evaluative Morphology*. Grandi, Nicola, Körtvélyessy, Lívia (eds.). Edinburgh: Edinburgh University Press, 187–193. <https://doi.org/10.1515/9780748681754>
 25. Martín Calvo, Rafael. 2020. Evaluative derivatives and evaluative forms: Two distinct groups of affixed lexical units in evaluative morphology. *Bridging Languages and Cultures II. Linguistics, Translation Studies and Intercultural Communication*. Dreijers, Guntars, Sīlis, Jānis, Sviķe, Silga, Veckrācis, Jānis (eds.). Berlin: Frank & Timme, 83–112.
 26. Martín Calvo, Rafael. 2022. *An Analytical Framework for the Description of Evaluative Morphology Resources. Contrastive Analysis of Evaluative Forms in Spanish and Latvian*. PhD thesis. Ventpils: Ventpils University of Applied Sciences. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.35400.60161>
 27. Mattes, Veronika. 2014. *Types of Reduplication. A Case Study of Bikol*. Berlin / Boston: De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110363128>
 28. Mel'čuk, Igor. 2008. Morphological processes. *Aspects of the Theory of Morphology*. Beck, David (ed.). Berlin/Boston: De Gruyter Mouton, 288–320. <https://doi.org/10.1515/9783110199864>
 29. Mutz, Karin. 2015. Evaluative morphology in a diachronic perspective. *Edinburgh Handbook of Evaluative Morphology*. Grandi, Nicola, Körtvélyessy, Lívia (eds.). Edinburgh: Edinburgh University Press, 142–154. <https://doi.org/10.1515/9780748681754>
 30. Nieuwenhuis, Paul. 1985. *Diminutives*. PhD dissertation. Edinburgh: University of Edinburgh.
 31. Ponsonnet, Maïa, Evans, Nicholas. 2015. Dalabon. *Edinburgh Handbook of Evaluative Morphology*. Grandi, Nicola, Körtvélyessy, Lívia (eds.). Edinburgh: Edinburgh University Press, 401–407. <https://doi.org/10.1515/9780748681754>
 32. Ponsonnet, Maïa. 2018. A preliminary typology of emotional connotations in morphological diminutives and augmentatives. *Morphology and Emotions Across Languages. Studies in Language*. 42 (1). Ponsonnet, Maïa Vuillemeret, Marine (eds.). Amsterdam: John Benjamins, 17–50. <https://doi.org/10.1075/sl.00002.pon>
 33. Potts, Christopher, Kawahara, Shigeto. 2004. Japanese honorifics as emotive definite descriptions. *Proceedings of Semantics and Linguistic Theory*. 14, 253–270. <https://doi.org/10.3765/salt.v14i0.2917>

34. Ralli, Angela. 2012. *Compounding in Modern Greek*. Vol. 2. Berlin / Heidelberg: Springer Science & Business Media. <https://doi.org/10.1007/978-94-007-4960-3>
35. Noverón Reynoso, Jeanette. 2005. Procesos de gramaticalización por subjetivación: el uso del diminutivo en español. *Selected proceedings of the 7th Hispanic Linguistics Symposium*. Eddington, David (ed.). Somerville: Cascadilla Proceedings Project, 79–86.
36. Rūķe-Draviņa, Velta. 1959. *Diminutive in Lettischen*. Lund: Acta Universitatis Stockholmiensis.
37. Schneider, Cindy. 2015. Apmā. *Edinburgh Handbook of Evaluative Morphology*. Grandi, Nicola, Körtvélyessy, Lívia (eds.). Edinburgh: Edinburgh University Press, 341–351. <https://doi.org/10.1515/9780748681754>
38. Štekauer, Pavol. 2015a. Word formation processes in evaluative morphology. *Edinburgh Handbook of Evaluative Morphology*. Grandi, Nicola, Körtvélyessy, Lívia (eds.). Edinburgh: Edinburgh University Press, 43–60. <https://doi.org/10.1515/9780748681754>
39. Štekauer, Pavol, 2015b. The delimitation of derivation and inflection. *Word-Formation: An International Handbook of the Languages of Europe*. Vol. 1. Müller, Peter O., Ohnheiser, Ingeborg (eds.). Berlin/ New York: De Gruyter Mouton, 218–235. <https://doi.org/10.1515/9783110246254-016>
40. Van De Velde, Mark L. O. 2008. *A Grammar of Eton*. Berlin/New York. Mouton De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110207859>
41. Van Den Berg, René. 2015. Muna. *Edinburgh Handbook of Evaluative Morphology*. Grandi, Nicola, Körtvélyessy, Lívia (eds.). Edinburgh: Edinburgh University Press, 367–374. <https://doi.org/10.1515/9780748681754>
42. Yu, Alan C. L. 2004. Reduplication in English Homeric infixation. *Proceedings of the 34th North East Linguistics Society*. 34. Moulton, Keir, Wolf, Matthew (eds.). Amherst: Graduate Linguistics Students Association, 619–633.

Kopsavilkums

Mūsdienu vērtējumorfoloģijas pētījumu pārskats liecina, ka valodām pieejamo vērtējumorfoloģijas resursu apraksti parasti nav sistemātiski un pietiekami izsmeltoši, ņemot vērā noteiktas aprakstošās sistēmas trūkumu. Šī pētījuma mērķis ir izveidot ietvaru, kas ļautu sistemātiski aprakstīt valodas vērtējumorfoloģijas resursus. Diskusija ir strukturēta, balstoties uz vairākiem produktivitātes rādītājiem, kas jau eksistē vērtējumformu konstrukcijā. Pētījumā tiek apskatīti Kertvėješi (*Körtvélyessy* 2015a) priekšlikums, novēršot dažus trūkumus un paplašinot tā darbības jomu. Proti, ierosinātajā ietvarstruktūrā iekļauts a) visu vērtējumformu konstrukcijā iesaistīto morfoloģisko procesu apraksts; b) dažādu vārdsķiru pieejamība kā bāze vērtējumformu konstrukcijā; c) semantisko pazīmju kopums vērtējumformu dinamiskai interpretācijai un d) subjektīvā vērtējumiezīmētāja rekursīvās iespējas. Papildus vērtējumorfoloģijas resursu aprakstam ierosinātajā sistēmā ir ieteiktas arī to skaitliskās kvantifikācijas procedūras, lai iegūtu izmērāmus rādītājus, kurus turpmāk var izmantot kontrastīvajos, tipoloģiskajos un areālajos vērtējumorfoloģijas pētījumos.

Atslēgvārdi: vērtējumorfoloģija; vērtējumformas; vērtējumiezīmētāji; aprakstošais ietvars; deminutīvi.

Rakstam ir Creative Commons Attiecīguma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Somu sarunvalodas gramatiskās pazīmes reālajā lietojumā un mācību materiālos¹

The grammatical features of Finnish colloquial language in the actual use and in study materials

Emīlija Mežale

Latvistikas un baltistikas nodaļa
Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050, Latvija
E-pasts: emilija.mezale@gmail.com

Somu sarunvalodai ir raksturīgas ne tikai leksiskas, bet arī gramatiskas pazīmes, kas radušās gan dialektu, gan ātrrunas ietekmes rezultātā un laika gaitā kļuvušas vispārlietojamas. Tā kā somu sarunvaloda turklāt ir ikdienišķās situācijās plaši lietots valodas paveids un nereti savstarpējā saziņā tiek uzskatīts par neitrālāku nekā literārā valoda, tā var sagādāt grūtības valodas apguvējiem, kuri mācību stundās lielākoties ir lasījuši un dzirdējuši literārās valodas formas.

Sarunvalodas apguves jautājumi ir interesējuši somu valodniekus jau kopš 20. gs. 80. gadiem, taču ir maz tādu pētījumu, kuros sarunvalodas apguve tiktu skatīta no valodas apguvēja perspektīvas un tiktu sastādīta ar sarunvalodas reālo lietojumu. Autore, kura pati ir apgūsi somu valodu kā svešvalodu, šajā rakstā turpina pētīt somu sarunvalodu, šoreiz tai pievēršoties no valodas apgūšanas un valodas prasmju aspekta. Rakstā ir gan aplūkoti teorētiski jautājumi par sarunvalodas jēdzienu un sarunvalodas vietu valodas apgūvē, gan sastādītas somu valodas mācību materiālos atrodamās sarunvalodas pazīmes ar reāli lietotajām. Atbilstoši savām pētnieciskajām interesēm autore ir izvēlējusies rakstu formā sastopamās sarunvalodas pazīmes, piemērus meklējot sociālo tīklu tekstos.

Raksta ievadā definēts pētījuma mērķis, kā arī skaidroti izmantotie jēdzieni un raksturots pētījumā izmantotais korpuss. Raksta 2. daļā autore aplūkojusi ar somu sarunvalodas apguvi saistīto problemātiku, apskatot līdzšinējos pētījumus, savukārt 3. daļā sastādītas mācību materiālos minētās sarunvalodas pazīmes ar reālo valodas lietojumu „Instagram” vidē.

Atslēgvārdi: somu valoda; sarunvaloda; literārā valoda; sociālo tīklu valoda; sarunvalodas gramatika; valodas apguve.

¹ Publikācija izstrādāta Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Mūsdienu latviešu valodas izpēte un valodas tehnoloģiju attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/1-0006).

Ievads

Somu sarunvaloda atšķiras no literārās valodas ne tikai leksiski, bet arī gramatiski, kas nereti rada problēmas valodas apguvējiem, viņiem nonākot reālās valodas lietojuma situācijā. Vairākas mūsdienās sarunvalodā nostiprinājušās pazīmes sākotnēji ir radušās ātrrunas rezultātā, mēģinot ikdienas komunikācijā taupīt izrunai nepieciešamo enerģiju (Mielikäinen 2009, 1). Tādas ir, piem., darbības vārdu saīsinātās formas:

- (1) **Oon [olen]** *joskus teininä neulonut muutamatt*
 būt.AUX.PRS.1SG kädreiz tīnis.ESS.SG adīt.PTCP.NOM.SG dažs.NOM.PL
lapaset [..].
 dūrainis.NOM.PL
 ‘Kädreiz tīņa vecumā esmu uzadījusi dažus dūrainus [..]’
- (2) **En oo [ole]** *ihan lapsuusvuosien jälkeen*
 NEG.1SG būt.AUX.PRS.NEG galīgi bērņības_gads.GEN.PL pēc
oikein koskaan välittänyt erityisesti
 īstenībā nekad rūpēt.PTCP.NOM.SG īpaši
synttäreistä [..].
 dzimene.ELAT.PL
 ‘Jau kopš bērņības gadi ir pagājuši, man vairs nav īpaši rūpējušas dzimenes [..].’
- (3) **Oon [olen]** *kirjoittanut tästä muutamann*
 būt.AUX.PRS.1SG rakstīt.PTCP.NOM.SG šis.ELAT.SG dažs.GEN.SG
blogipostauksenkin.
 bloga_ieraksts.GEN.SG
 ‘Esmu par šo uzrakstījusi arī dažus bloga ierakstus.’

Piemēros (1)–(3) parādīta autores vājumā visbiežāk sastopamā saīsinātā darbības vārdu forma – darbības vārda *olla* (somu val. ‘būt’) ātrrunas variants *oo*, kas ir nostabilizējies gan vairākos dialektos, gan sarunvalodā (sk. Mielikäinen 2009, 1–2). Somu sarunvalodu ietekmējuši arī dialekti: virkne tai raksturīgo iezīmju sākotnēji cēlušās no Savo un dienvidaustrumu dialektiem (sk. Mielikäinen 1982, 279–283). Līsa Tītula un Pirkko Nuolijervi (*Liisa Tiittula, Pirkko Nuolijärvi* 2013, 16) norāda, ka tādēļ izvēlas jēdzienu *Dienvidsomijas sarunvaloda*, savukārt citos avotos vienas un tās pašas pazīmes var tikt raksturotas gan kā vispārlietotas sarunvalodas iezīmes (Hakulinen et al. 2004, 82–84), gan kā Helsinku (reģiona) sarunvalodas iezīmes (Berg, Silfverberg 1997, 10). Tieši Helsinku reģiona sarunvalodas iezīmes mūsdienās ir plaši sastopamas arī ārpus konkrētā reģiona robežām (sk., piem., Berg, Silfverberg 1997, 10) un tiek lietotas visā somu sarunvalodā. Nākamajos piemēros (4)–(6) redzamas dažas sarunvalodas pazīmes, kuru saknes meklējamas somu valodas dialektos:

- (4) [..] **me rakastetaan** [me rakastamme] *asua täällä!*
 IPL.NOM mīlēt.PASS.PRS IPL mīlēt.PRS.1PL dzīvot.INF šeit
 ‘[..] mēs mīlam dzīvot šeit!’

- (5) [..] *onneksi se [hän] palaa*
 par laimi tas.NOM.SG 3SG.NOM atgriezties.PRS.3SG
huomenna toimistolle
 rīt birojs.ALL.SG
 ‘[..] par laimi tas rīt atgriezīsies birojā’
- (6) *Näü [nämä] kaksi antoi [antoivat]*
 šis.NOM.PL šis.NOM.PL divi.NOM dot.PST.3SG dot.PST.3PL
mulle [minulle] voimaa.
 1SG.ALL 1SG.ALL spēks.PRTV.SG
 ‘Šie divi man deva spēku.’

Piemērā (4) kopā ar pirmās personas daudzskaitļa vietniekvārdu lietota nevis gaidāmā darbības vārda darāmās kārtas daudzskaitļa pirmās personas forma *rakastamme* ‘mīlam’, bet gan ciešamās kārtas tagadnes forma *rakastetaan*. Šāds ciešamās kārtas lietojums sākotnēji bija raksturīgs Savo dialektiem, taču laika gaitā parādījies arī citos austrumu dialektos un vēlāk kļuvis par vispārlietotu sarunvalodas variantu (Mielikäinen 1982, 281). Piemērā (5), runājot par personu, lietots nevis personas vietniekvārds, bet gan norādāmais vietniekvārds *se* ‘tas’. Šāds norādāmais vietniekvārda lietojums ir izplatīts visā Somijā un nav uzskatāms par raksturīgu tikai kādam konkrētam dialektam (Priiki 2017, 28). Piemērs arī labi ilustrē to, ka somu valodā šāds norādāmais vietniekvārda lietojums sarunvalodas situācijā nepiešķir teiktajam negatīvu vai nievājošu konotāciju. Plašāk šis jautājums iztirzāts autore rakstā par norādāmo vietniekvārdu lietojumu latviešu un somu presē (Mežale 2019, 168). Piemērā (6) līdzās citām sarunvalodas pazīmēm redzama 3. personas un darbības vārda nesaskaņošana skaitlī: ja teikuma priekšmets ir 3. personas daudzskaitļa formā, bet izteicējs ir 3. personas vienskaitļa formā. Arī šis variants ir sastopams lielā daļā somu valodas dialektu (Lehikoinen 2001).

Runājot par somu sarunvalodu, ir svarīgi norobežot jēdzienus *puhekieli* ‘sarunvaloda’ un *puhuttu kieli* ‘runātā valoda’. Somu valodā abiem šiem jēdzieniem nereti tiek piešķirta līdzīga nozīme un tie tiek lietoti līdzīgos kontekstos, arī kā paralēli termini. Tādēļ ir rūpīgi jānodala, kurā gadījumā tiek runāts par mutvārdu valodai raksturīgiem elementiem (pārnesumiem, atkārtojumiem, aprāvumiem u. tml.) un kuros – par sarunvalodai tipiskām pazīmēm. Dažādos avotos vienas un tās pašas pazīmes var tikt raksturotas gan kā sarunvalodismi, resp., sarunvalodas iezīmes (*puhekielisuudet*), gan kā runātās valodas iezīmes (*puhutun kielen piirteet*). Eija Rīta Grenrosa (*Eija-Riitta Grönros* 2006) starp jēdzieniem *sarunvaloda* un *runāta valoda* liek vienādības zīmi. Pretēju viedokli pauž L. Tītula un P. Nuolijervi (2013, 14), kuras abus jēdzienus nodala, rakstot, ka ar runāto valodu var saprast jebkuru runātu tekstu, savukārt sarunvaloda ir tāds valodas paveids, kas atšķiras no normētās, resp., literārās, valodas. Šādam skatījumam pievienojas arī šī raksta autore. Kā atzīmē L. Tītula un P. Nuolijervi (op. cit.), sarunvaloda parasti ir runāta, taču tā var pastāvēt arī rakstos. Rakstītā tekstā tai raksturīgi līdzekļi lielākoties parādās, lai atainotu runāto valodu: pamatā teksts tiek rakstīts normām atbilstošā literārajā valodā, bet, ja to pieļauj vai pieprasa teksta saturs (piem., tiek citēts kāda cilvēka runātais teksts, kas atbilst sarunvalodas līmenim) vai

forma (piem., čats jeb reālā laikā notiekoša sarakste tiešsaistē, privāta sarakste, piem., īsziņās, sociālo tīklu komentāri), tiek izmantota sarunvalodai pietuvināta rakstu valodas forma, kurā parādās tai atbilstošas iezīmes (sk. Voutilainen 2016, 125–131).

Somu valodas kontekstā jāpievērš uzmanība arī jēdzienam *kirjakieli* ‘literārā valoda’, jo tas tiek dažādi interpretēts. Lielākoties tas tiek definēts kā standartvalodai līdzvērtīgs valodas paveids, kas pastāv tikai rakstos (sk. piem., Savolainen 2001, 1.1.3; Viinikka, Voutilainen 2013; Korhonen, Maamies 2015, 26), taču ir arī tādi valodnieki, kuri to interpretē kā „grāmatu valodu”, piem., Osmo Ikola (*Osmo Ikola* 1972, 18–23) un Jāko Anhava (*Jaakko Anhava* 2000), kurš turklāt norāda, ka *kirjakieli* nav dabiskas mutvārdu formas. Autore rakstā tomēr lietojusi jēdzienu *literārā valoda*, ar to saprotot standartizētām normām atbilstošu valodas paveidu, kas pastāv gan rakstos, gan mutvārdu formā. Literārajai valodai pretstatīta jēdziena *neliterārs* somu valodā nav, tomēr ir atsevišķi jēdzieni, lai raksturotu runāto valodu un sarunvalodu atkarībā no atbilstības literārās valodas normām. Tiek šķirta *puhuttu yleiskieli* ‘runātā literārā valoda’ jeb *yleispuhekieli* ‘literārā sarunvaloda’, kas atbilst normētajai standartvalodai, un *arkikieli* ‘ikdienas valoda’ jeb *puhekieli* ‘sarunvaloda’, kas pēc raksturojuma atbilst neliterārajai sarunvalodai, proti, tā ir tāda (runāta) valoda, kurā sastopamas novirzes no standartizētajām valodas normām un kas ir lietojama neoficiālā saziņā (sk., piem., Ikola 1972, 18–23; Tiittula 1992, 46; Korhonen, Maamies 2015, 26).

Šī raksta mērķis ir aplūkot mācību materiālos atrodamās sarunvalodas pazīmes un sastātīt ar tām, kas parādās reālajā lietojumā ikdienišķai komunikācijai tuvinātos sociālo tīklu tekstos. Lai aplūkotu somu sarunvalodas izmantojumu sociālajos tīklos, autore izmantojusi pašas vāktu korpusu ar aptuveni 5 tūkst. vārdlietojumu no sociālās vietnes „Instagram”. Šim vākumam ir ierobežojumi, jo nav iespējams secināt, piem., par „Instagram” īsstāstu (*stories*) valodu kopumā – autore ir apzināti izvēlējusies tādas tekstus, kuros ir sastopamas aplūkotās sarunvalodas pazīmes. Tādējādi vākums un piemēri izmantojami, lai ilustrētu aplūkoto pazīmju lietojumu ikdienišķai saziņai tuvinātās valodas situācijās, kurās ar tām var sastapties arī valodas apguvēji, bet nav piemēroti tam, lai plašāk analizētu sarunvalodas lietojumu vispār.

Piemēros ir treknrakstā izceltas sarunvalodas pazīmes, aiz tām kvadrātiekvās norādīts literārās valodas variants. Tā kā autore rakstā pievērsusies tieši gramatiskajām pazīmēm, sarunvalodas leksika piemēros nav marķēta. Visi svešvalodu piemēri ir ņemti no „Instagram” ierakstiem somu valodā, ja vien nav norādīts citādi. Piemēri vākti laika posmā no 2021. gada janvāra līdz 2022. gada februārim. Piemēru tulkojumos autore ir centusies pēc iespējas saglabāt sarunvalodas izteiksmi. Gan somu valodas piemēros, gan to tulkojumos saglabātas arī oriģinālās teikumu beigu pieturzīmes un lielo sākumburtu lietojums.

1. Somu sarunvaloda un valodas apguve

Lai gan somu sarunvalodas paveidi vēsturiski ir tikuši aplūkoti pēc to atbilstības standartizētajām valodas normām un svešs nav skatījums uz literāro valodu kā labāku, pareizāku un prestižāku (sk. Hakulien et al. 2004, 76; Voutilainen 2016, 125),

mūsdienās tie paveidi, kuri no normētās standartvalodas ir attālinājušies, visbiežāk netiek vērtēti kā sliktāki vai zemāki (sk., piem., Karlsson 2008, 347; Balode, Balode 2014, 63; Alho, Kauppinen 2015, 17). Dominē viedoklis, ka sarunvaloda, ja to analizē no literārās, resp., normētās, valodas skata punkta, šķiet kļūdaina, taču, to aplūkojot kā patstāvīgu valodas paveidu, var iegūt jaunu skatījumu uz tajā esošajiem elementiem un iezīmēm (Hakulinen et al. 2004, 76). Piem., Jenni Vīnika un Eero Vuotilainens (*Jenni Viinikka, Eero Vuotilainen* 2013) atzīst – lai arī sarunvalodu un (literāro) rakstu valodu lieto atšķirīgās situācijās un tām ir izveidojušās savas iezīmes, nav vajadzības kādu no valodas paveidiem vērtēt kā „autentiskāku” vai „smalkāku” (sk. arī Mežale 2017).

Somu sarunvalodas vietu citu valodas paveidu vidū labi ilustrē Klaus Mekele (*Klaus Mäkelä* 1986), kurš 20. gs. 80. gados nolēmis nedēļu ikvienā saziņas situācijā lietot standartsarunvalodu. Kā viņš atzīst, tas nereti izraisījis neizpratni apkārtējos; viņam vairākkārt nācies savu rīcību pamatot vai pat atteikties no literārās standartsarunvalodas, resp., standarvalodas mutvārdu formas, lai neradītu iespaidu, ka viņš savu sarunu biedru izsmej.

Minēto iemeslu dēļ rodas jautājums par to, kā sarunvaloda tiek integrēta somu valodas apgūvē. Par to ir atrodami vairāki pētījumi (sk. Silfverberg 1993; Storhammar 1994; Halonen 2009), pēdējo desmit gadu laikā tas ir bijis arī iecienīts maģistra darbu temats Helsinku Universitātē (*Helsingin yliopisto*) un Jiveskiles Universitātē (*Jyväskylän yliopisto*) (piem., Moisander 2014; Sillankorva 2015; Luukka 2019). Šajos pētījumos aplūkota somu valodas kā otrās valodas apguve, jo, kā norāda Marja Tertu Stūrhammare (*Marja-Terttu Storhammar* 1994, 97), apgūstot somu valodu kā svešvalodu, valodas apgūvējs neatrodas valodas vidē, līdz ar to problēmjautājumi ir citi. Tomēr arī tādā gadījumā somu sarunvalodas apgūšana nav nenozīmīga. Piem., raksta autore ir somu valodu apgūvusi kā svešvalodu, taču ar tādām problēmām kā sarunvalodas nepārvaldīšana ir nācies saskarties vēlāk, sākot darba gaitas uzņemumā, kurā ikdienā jākomunicē ar somu valodas runātājiem, un periodiski uzturoties Somijā. Minētajos pētījumos (īpaši Silfverberg 1993; Moisander 2014; Luukka 2019) lielākoties pievērsta uzmanība skolotāju un pasniedzēju viedoklim par sarunvalodas apgūves nepieciešamību un izmantotajām metodēm, lai apguvi veicinātu. Jāizceļ Mias Halonenas (*Mia Halonen* 2009) pētījums, kurā analizēts sarunvalodas pazīmju izmantojums to skolēnu rakstu darbos, kuru dzimtā valoda nav somu valoda. Pētījums ir īpaši vērtīgs ar to, ka, izmantojot vairāku pakāpju testu, ir iegūta informācija gan par skolēnu reālajām valodas zināšanām (tostarp par literārās valodas gramatikas prasēm), gan par dažādu valodas paveidu, tostarp sarunvalodas, izmantojumu. Tas dod iespēju novērtēt, vai skolēns sarunvalodu ir lietojis nezināšanas un literārās valodas nepārvaldīšanas dēļ vai arī tā ir bijusi apzināta izvēle.

Kā norāda M. T. Stūrhammare (1994, 97, 106), valodas apgūvējiem grūtības sagādā ne vien tas, ka ārpus klases telpām runātā valoda var būt ātrāka vai neskaidrāka, bet arī tas, ka reālās saziņas situācijās lietotie gramatisko formu, palīgvārdu un citi varianti atšķiras no tiem, kas ir apgūti mācību stundās (sk. arī Halonen 2009, 329–330; Vuotilainen 2016, 131). Neraugoties uz to, somu valodas apgūvē uzmanība galvenokārt tiek pievērsta literārajai valodai un gramatikas normām, sarunvalodas

apguvi atstājot pasniedzēju ziņā (piem., Luukka 2019, 1–4). Tas atspoguļojas arī raksta autores personīgajā pieredzē: pat uzturoties Somijā un ikdienā dzirdot somu valodu, var paiet ievērojams laiks, līdz rodas spēja ne tikai uztvert nereti ātro somu izrunu, bet arī izšķirt ikdienas saziņā lietotās gramatiskās formas. Vēl lielākus izaicinājumus var sagādāt centieni pielāgoties somu valodas runātājiem un ieviest sarunvalodas gramatiskos variantus savā runā. To labi ilustrē nākamajā piemērā redzamā sarakste no autores personīgā arhīva. Valodas apguvēja (A) tekstā ir vairākas kļūdas, kas neatbilst ne somu literārās valodas, ne sarunvalodas normām (piemērā tās apzīmētas ar zvaigznīti). Uz tām sarakstē ir norādījis somu valodas kā dzimtās valodas runātājs (B). Dažas sarunvalodas formas valodas apguvējam tomēr ir izdevies uztvert un iekļaut savā tekstā – aiz tām kvadrātiekvās norādīta literārās valodas forma.

(7) A:

<i>ei</i>	<i>varmaankaan</i>	<i>*on</i>	<i>helppoa</i>	<i>opiskella</i>
NEG	noteikti.NEG	būt.PRS.3SG	viegls.PRTV.SG	mācīties.INF
<i>eestia [viroa]</i>		<i>kun</i>	<i>on</i>	<i>puhuttu</i>
<i>igauņu_valoda</i>	PRTV.SG	<i>kad</i>	<i>būt.AUX.PRS.3SG</i>	<i>runāt.PTCP.NOM.SG</i>
<i>suomeks [suomeksi]</i>		<i>koko</i>	<i>illan.</i>	<i>miks [miksi] ne</i>
<i>somu_valoda</i>	TRANSL.SG	<i>vïss.INDECL</i>	<i>vakars.GEN.SG</i>	<i>kāpēc</i>
<i>kielet</i>		<i>*meevät</i>	<i>aina</i>	<i>sekaisin .. tai</i>
<i>valoda</i>	NOM.PL	<i>*</i>	<i>vienmēr</i>	<i>sajaukti vai</i>
<i>miks [miksi]</i>	<i>mun</i>	<i>*eestia</i>		
<i>kāpēc</i>	<i>1SG.GEN</i>	<i>igauņu_valoda</i>	PRTV.SG	
<i>*kuuluu</i>		<i>aina</i>	<i>niin</i>	<i>*samanlaista</i>
<i>būt_dzirdamam</i>	PERS.3SG	<i>vienmēr</i>	<i>tik</i>	<i>vienāds.PRTV.SG</i>
<i>kuin</i>	<i>*suomea</i>			
<i>kā</i>	<i>somu_valoda</i>	PRTV.SG		

‘mācīties igauņu valodu nepavisam ir viegli, kad visu vakaru ir runāts somiski. kāpēc tās valodas vienmēr jūk kopā .. vai kāpēc mana igauņu valoda vienmēr ir dzirdama tik līdzīgi somu valodai?’

B:

<i>varmaankaan</i>	<i>*on =</i>	<i>varmaankaan</i>	<i>ole</i>
noteikti.NEG	būt.PRS.3SG	noteikti.NEG	būt.PRS.NEG
<i>*meevät =</i>	<i>menevät</i>		
<i>*</i>	<i>iet.PRS.3PL</i>		
<i>tai</i>	<i>miks .. = tai</i>	<i>miksi</i>	<i>mun</i>
<i>vai</i>	<i>kāpēc</i>	<i>vai kāpēc</i>	<i>1SG.GEN</i>
<i>kuulostaa</i>		<i>aina</i>	<i>niin</i>
izklausīties.PERS.3SG		<i>vienmēr</i>	<i>tik</i>
<i>suomi</i>			<i>vienāds.ABL.SG</i>
<i>somu_valoda</i>	NOM.SG		<i>kā</i>

‘nepavisam ir = nepavisam nav
* = iet
vai kāpēc .. = vai kāpēc mana igauņu valoda vienmēr izklausās tik līdzīga somu valodai’

Pēc šī dialoga valodas apguvējs izdarījis secinājumus, ka „visu nevar tā saīsināt”, tātad labi parādās tas, ka ir bijusi vēlme lietot somu sarunvalodas saīsinātās formas, bet nav izpratnes par to, kuros gadījumos un kā tās veidojamas. Šādi piemēri ilustrē vienu no aspektiem sarunvalodas apguvē: ja valodas apguvējs vēlas iekļauties valodas vidē, ir jāpārzina līdzekļi, ar kādiem tas ir izdarāms.

Nākamajā nodaļā raksta autore piedāvā pārskatu par mācību grāmatās atrodamajām somu sarunvalodas pazīmēm, kā arī aplūko to lietojumu reālajā valodas vidē.

2. Sarunvalodas pazīmes mācību grāmatās un reālajā lietojumā

Lai atrastu sarunvalodas pazīmes mācību materiālos, raksta autore aplūkojusi kopumā piecas somu valodas mācību grāmatas, kas paredzētas gan somu valodas kā svešvalodas, gan somu valodas kā otrās valodas apguvei. Tiešsaistes vidē ir pieejami arī dažādi papildu materiāli (piem., audio un video), kuros var atrast teksta piemērus, dialogus un sarunas gan standartvalodā, gan sarunvalodā (piem., Väisänen 2015; Mäkirinta, Toppola 2017; Paavilainen, Mänty 2017), taču šādus materiālus autore nav analizējusi, jo vēlējusies aplūkot tieši tādus mācību materiālus, kuros sarunvalodas pazīmes parādītas rakstos. Tāpat šajā sastatījumā autore nav izmantojusi tādas mācību grāmatas, kas paredzētas tikai sarunvalodas apguvei (sk. Berg, Silfverberg 1997).

Aplūkotās grāmatas iespējams iedalīt trīs veidos pēc sarunvalodas pazīmju izmantojuma:

- 1) sarunvalodas pazīmju apraksti neparādās vispār (Kenttälä 2007);
- 2) tie parādās atsevišķās nodaļās (Nuutinen 2004; Silfverberg 2008);
- 3) sarunvalodas gramatiskās iezīmes izklāstītas līdztekus standartvalodas normām (White 2003; Heikkilä, Majakangas 2008).

Raksta autori ir interesējušas tieši tās sarunvalodas pazīmes, kas minētas līdztekus literārajai valodai atbilstošajām formām vai variantiem. 1. tabulā redzams to pārskats. Aiz katras sarunvalodas formas iekavās norādīts literārās valodas variants un tulkojums latviešu valodā.

Pazīme	White 2003	Heikkilä, Majakangas 2008
Saīsinātas vai pārveidotas vietniekvārdu formas	<i>mä</i> (<i>minä</i> , ‘es’), <i>sä</i> (<i>sinä</i> , ‘tu’), <i>tää</i> (<i>tämä</i> , ‘šis’), <i>toi</i> (<i>tuo</i> , ‘tas’)	<i>mä</i> (<i>minä</i> , ‘es’), <i>mulla</i> (<i>minulla</i> , ‘man’), <i>sä</i> (<i>sinä</i> , ‘tu’), <i>sulla</i> (<i>sinulla</i> , ‘tev’)
Norādāmais vietniekvārds <i>se</i> ‘tas’ 3. personas vietniekvārda vietā	<i>se on</i> (<i>hän on</i> , ‘tas / viņš ir’)	<i>se on</i> (<i>hän on</i> , ‘tas / viņš ir’), <i>sillä on</i> (<i>hänellä on</i> , ‘tam / viņam ir’)
Saīsinātas darbības vārdu formas	<i>oon</i> (<i>olen</i> , ‘esmu’), <i>oot</i> (<i>olet</i> , ‘esi’)	<i>oon</i> (<i>olen</i> , ‘esmu’), <i>meen</i> (<i>menen</i> , ‘eju’), <i>tuun</i> (<i>tulen</i> , ‘nāku’), <i>katon</i> (<i>katson</i> , ‘skatos’)

Pazīme	White 2003	Heikkilä, Majakangas 2008
Darbības vārda ciešamā kārtā darāmās kārtas 1. personas daudzskaitļa formas vietā	<i>me mennään (me menemme, ‘mēs ejam’), me katsotaan (me katsomme, ‘mēs skatāmies’), me halutaan (me haluamme, ‘mēs gribam’)</i>	<i>me puhutaan (me puhumme, ‘mēs runājam’), me mennään (me menemme, ‘mēs ejam’), me ei olla (me emme ole, ‘mēs neesam’), me halutaan (me haluamme, ‘mēs gribam’)</i>
Piederības piedēkļu atmetums	(Pazīme grāmatā ir pieminēta, taču nav dots piemērs)	<i>Minun / mun auto (minun autoni, ‘mana automašīna’), sinun / sun auto (sinun autosi, ‘tava automašīna’)</i>
Jautājamā piedēkļa variācijas	<i>Puhutteks te englantia? (Puhutteko te englantia?, ‘Vai jūs runājat angļiski?’) Puhut sä englantia? (Puhutko sinä englantia?, ‘Vai tu runā angļiski?’)</i>	–
Saīsināti skaitļa vārdi	<i>yks (yksi, ‘viens’), kaks (kaksi, ‘divi’), viis (viisi, ‘pieci’), kuus (kuusi, ‘seši’), seittemän (seitsemän, ‘septiņi’), kaheksan (kahdeksan, ‘astoņi’), nelkyt (neljäkymmentä, ‘četrdesmit’)</i>	–

1. tabula. Sarunvalodas pazīmes mācību grāmatās

Kā minēts raksta ievadā, somu sarunvalodas pazīmju lietojums kļūst arvien izplatītāks arī rakstos, jo sevišķi tādos tekstu žanros, kuri ir tuvināti neformālām ikdienas saziņas situācijām. Gatavojot šo rakstu, autore ir pievērsusies sarunvalodas lietojumam sociālajā tīklā „Instagram” – tajā ievietotajos īsstāstos, attēlu aprakstos un komentāros lietotā valoda nereti atbilst sarunvalodai. Piem., sarakstes komentāru sadaļās ataino to saziņu, kāda varētu notikt ikdienā (kā minēts iepriekš, somu valodā tieši sarunvalodu bieži izvēlas kā komunikatīvi neitrālu valodas paveidu), savukārt īsstāstos izvēlēta valoda liecina, ka lietotāji, tostarp ietekmētāji (*influencers*), vēlas parādīt tuvību saviem sekotājiem, veidojot draudzīgu, neformālu komunikāciju.

Sarunvalodas pazīmju izmantojums lietotāju valodā nav vienāds – ir lietotāji, kuru tekstos to ir ļoti daudz, bet ir tādi, kuri izmanto tikai atsevišķus līdzekļus:

- (8) *siis täällä on niu [niin] liukasta, et [että]*
 tātad šeit būt.PRS.3SG tik slidens.PRTV.SG ka
taksi ei kirjaimellisesi voinu [voimut] pysähtyä
 taksis.NOM.SG NEG burtiski varēt.PTCP.NOM.SG apstāties.INF
mun [minun] kohdalle, se vaan liuku [liuku] alas
 1SG.GEN vieta.ALL.SG tas.NOM.SG tikai slīdēt.PST.3SG lejuj
 ‘šeit tātad ir tik slidens, ka taksis burtiski nevarēja pie manis apstāties, tas vienkārši slīdēja lejuj’

- (9) **Tää** [tämä] *pandemia* *on* *lisännyt*
 šis.NOM.SG *pandēmija*.NOM.SG *būt*.AUX.PRS.3SG *vairot*.PTCP.NOM.SG
yksinäisyyden kokemuksiä.
vientulība.GEN.SG *pieredze*.PRTV.PL
 ‘Šī pandēmija ir vairojusi vientulības sajūtu.’

Piemērā (8) ir izmantotas gan saīsinātas formas (*nii, et, mun*), gan saīsināta divdabja galotne (*voinu*), gan saīsināta darbības vārda trešās personas pagātnes formas galotne (*liuku*). Piemērā (9) ir izmantota tikai saīsinātā norādāmā vietniekvārda *tämä* ‘šis’ forma *tää*, bet vienlaikus ir saglabāta literārās valodas normām atbilstoša darāmās kārtas divdabja galotne *-nyt* vārdā *lisännyt*.

Saīsinātas vai pārveidotas vietniekvārdu formas autores vājumā ir plaši sastopamas:

- (10) [...] **tää** [tämä] *tulee* *myös* *sit* [sitten] *oikeesti* [oikeasti]
 šis.NOM.SG *näkt*.AUX.PRS.3SG *arī* *tad* *patiešām*
tapahtumaan
notikt.INF
 ‘[...] šis tad arī patiešām notiks’

Tikai retos gadījumos var atrast vietniekvārda *tämä* pilno formu:

- (11) *Mutta* *on* **tämäkin** *välillä* *ihan*
 bet *būt*.PRS.3SG *šis_arī*.NOM.SG *palaikam* *patiešām*
kamalaa.
briesmīgs.PRTV.SG
 ‘Bet arī šis palaikam ir patiešām briesmīgi.’
- (12) *Pitihän* **tämä** *nyt* *kattoo* [katsoa]
 vajadzēt_gan.PST.3SG *šis*.NOM.SG *tagad* *skatīties*.INF
jälkikäteen vielä vaikka lopputulos oliki [olikin]
pēc_tam vēl lai_gan *rezultāts*.NOM.SG *būt_arī*.PST.3SG
erittäin selkee [selkeä].
īpaši skaidrs.NOM.SG
 ‘Šo nu gan vajadzēja noskatīties arī pēc tam, lai arī rezultāts jau bija pavisam skaidrs.’

Piemērā (11) teksts arī kopumā atbilst literārās valodas normām, taču piemērā (12) ir atrodamas vairākas citas sarunvalodas pazīmes – pagarināts patskanis gaidāmā divskaņa vietā vārdos *kattoo* un *selkee*, kā arī atmesta galotne vārdā *oliki*. Šādā kontekstā lietots normām atbilstošs norādāmais vietniekvārds *tämä* rada papildu ekspresiju un paspīlgtina autora vēlmi apspriesto tematu izcelt.

Personas vietniekvārdi *minä* ‘es’ un *sinä* ‘tu’ gandrīz visos gadījumos lietoti saīsinātajā formā:

- (13) *Tänään* **mä** [minä] *oikeesti* [oikeasti] *lauloin* *ja* *tanssin* [...]
 šodien 1SG.NOM *patiešām* *dziedāt*.PST.1SG *un* *dejoj*.PST.1SG
 ‘Šodien es patiešām dziedāju un dejuju [...].’

- (14) *jos en oo [ole] vastannut*
 ja NEG.1SG būt.AUX.PRS.NEG atbildēt.PTCP.NOM.SG
sun [sinun] johonkin kysymykseen [..]
 2SG.GEN kāds.ILL.SG jautājums.ILL.SG
 ‘ja neesmu atbildējusi uz kādu tavu jautājumu [..]’

Kopumā pirmās personas vienskaitļa vietniekvārds lietots ievērojami biežāk nekā otrās personas vienskaitļa vietniekvārds, līdz ar to pirmās personas vienskaitļa vietniekvārda sarunvalodas formas lietojums ir daudz pamanāmāks.

Norādāmais vietniekvārds *se* ‘tas’ 3. personas vietniekvārda vietā autore vācumā sastopams retāk nekā 3. personas vietniekvārds, taču nevienā gadījumā tam nav novērota nievājoša konotācija. Visos gadījumos runa ir bijusi par tuviem cilvēkiem, kā redzams arī piemērā (15):

- (15) *[..] poikakaveri on myös kotitoimistolla*
 puisis_draugs.NOM.SG būt.PRS.3SG arī mājas_birojs.ADESS.SG
ja sillä [hänellä] on koko ajan
 un tas.ADESS.SG būt.PRS.3SG viss.INDECL laiks.GEN.SG
joku palaveri käynnissä.
 kāds.NOM.SG sapulce.NOM.SG gaita.INESS.SG
 ‘[..] draugs arī ir mājas birojā, un viņam visu laiku iet kāda sapulce.’

Piemēru vācumā atrodamas arī saīsinātas darbības vārdu formas, taču interesanti, ka ne visas mācību grāmatās minētās formas (sk. 1. tabulu) ir sastopamas vienlīdz bieži. Darbības vārds *olla* ‘būt’ gandrīz visos gadījumos lietots saīsinātajā formā (piemērs (16)). Ar darbības vārda *mennä* ‘iet’ saīsināto formu savukārt atrodams tikai viens piemērs (piemērs (17)) – biežāk lietota literārās valodas forma –, bet ar darbības vārda *tulla* ‘nākt’ saīsināto formu nav neviena piemēra, atrodama tikai literārās valodas forma.

- (16) *Oon [olen] huomannut, että elämä on*
 būt.AUX.PRS.1SG pamanīt.PTCP.NOM.SG ka dzīve.NOM.SG būt.AUX.PRS.3SG
siivouksen puolesta helpottunut [..].
 tīrīšana.GEN.SG puse.ELAT.SG atvieglots.PTCP.NOM.SG
 ‘Esmu pamanījis, ka no tīrīšanas viedokļa dzīve ir kļuvusi vieglāka [..].’

- (17) *[..] ja toistuvaan järjestelyyn ei mee [mene]*
 un atkārtots.ILL.SG kārtošana.ILL.GS NEG iet.PRS.NEG
aikaa juuri lainkaan [..]
 laiks.PRTV.SG gluži vispār
 ‘[..] un regulārai kārtošanai gandrīz nemaz nav jāvelta laiks [..]’

Tas varētu būt saistīts ar to, ka visbiežāk lietotas tādas formas un locījumi, kuros saīsinātā forma neparādās arī sarunvalodā, piem., divdabji (piemērs (18)) un pagātnē (piemērs (19)):

- (18) *Katkeruus ja kateus ovat*
 rūgtums.NOM.SG un skaudība.NOM.SG būt.AUX.PRS.3PL
tulleet tutuiksi viimeisten
 nākt.PTCP.NOM.PL pazīstams.TRANSL.PL pēdējais.GEN.PL
kuukausien aikana.
 mēnesis.GEN.PL laiks.ESS.SG
 ‘Pēdējo mēnešu laikā esmu iepazinusi rūgtumu un skaudību.’
- (19) *Tää [tämä] Levin reissu tuli*
 šis.NOM.SG Levi.GEN.SG brauciens.NOM.SG nākt.PST.3SG
nyt kalliiksi
 tagad dārgs.TRANSL.SG
 ‘Šitais brauciens uz Levi nu izvērtās dārgs’

Arī darbības vārda *katsoa* ‘skatīties’ saīsinātā forma atrodama tikai divos gadījumos, un literārās valodas forma lietota biežāk:

- (20) *Okei saatiin katottuu [katsottua] loppuun,*
 Ok dabūt.PASS.PST skatīties.PTCP.PRTV.SG beigas.ill.sg
voin suositella [..].
 varēt.PRS.1SG ieteikt.INF
 ‘Ok, sanāca noskatīties līdz galam, varu ieteikt [..].’
- (21) *[..] perusjuttuja tehdessä voi samalla*
 pamatlieta.PRTV.PL darīt.INF.INES varēt.PRS.3SG vienlaikus
katsoa sarjoja [..].
skatīties.INF seriāls.PRTV.PL
 ‘[..] darot pamatlietas, var vienlaikus skatīties seriālus [..].’

Darbības vārda ciešamā kārtā darāmās kārtas 1. personas daudzskaitļa formas vietā sastopama gan gadījums, kad 1. personas daudzskaitļa vietniekvārds nav pieņemts, bet ir skaidri noprotams kontekstā (piemērs (22)), gan kopā ar 1. personas daudzskaitļa vietniekvārdu (piemēri (23) un (24)):

- (22) *[..] toivotaan [toivoamme] että löydetään [?löydämme]*
 cerēt.PASS.PRS cerēt.PRS.1PL ka atrast.PASS.PRS atrast.PRS.1PL
parkkipaikka läheltä ja sitten kannetaan
 stāvvieta.NOM.SG tuvums.ABL.SG un tad nest.PASS.PRS
[kannamme] [..] ostokset kotiin [..].
 nest.PRS.1PL pirkums.NOM.PL mājas.ILL.SG
 ‘[..] ceram, ka atradīsies stāvvieta [kaut kur] tuvumā un tad nesīsim [..] pirkumus mājās [..].’
- (23) *Me rakastetaan [rakastamme] asua kaupungissa.*
 1PL.NOM mīlēt.PASS.PRS mīlēt.PRS.1PL dzīvot.INF pilsēta.INESS.SG
 ‘Mēs mīlam dzīvot pilsētā.’

- (24) **Me** **saatiin** [*saimme*] *nyt* *testiin* *tää*
 1PL.NOM dabūt.PASS.PST dabūt.PRS.1PL tagad tests.ILL.SG šis.NOM.SG
 [*tämä*] [*..*] *Nature!*
 šis.NOM.SG *Nature*
 ‘Mēs dabūjam notestēt šito *Nature!*’

Kā autore novērojusi ekscerpētajos piemēros, kopā ar 1. personas daudzskaitļa vietniekvārdu ciešamā kārta ir lietota gadījumos, ja teksts ir emocionāli piesātinātāks, nereti izsauksmes un emocionāli ekspresīvos teikumus (piemērs (23)), kā arī tad, ja ir vēlme uzsvērt darītāju, piem., ietekmētājiem raksturīgajos reklāmrakstos (piemērs (24)). Piemērā (22) neskaids ir vārda *löydetään* lietojums, jo tas varētu tikt gan aizstāts ar 1. personas daudzskaitļa formu, gan saglabāts (sk. atgriezenisko darbības vārdu latviešu valodas tulkojumā).

Autores vājumā var atrast vairākus piemērus, kuros sarunvalodai neatbilstoši ir lietots piederības piedēklis, taču gadījumos, kad pirms lietvārda lietots piederības vietniekvārds, piedēklis tiek atmests, resp., piederības apzīmēšanai izvēlas vai nu vietniekvārdu (piemērs (25)), vai piedēkli (piemērs (26)), bet ne abus:

- (25) **Mun** **mielestä** [*minun mielestäni*] *tää* [*tämä*]
 1SG.GEN prāts.ELAT.SG 1SG.GEN prāts.ELAT.SG šis.NOM.SG šis.NOM.SG
näyttää takajaloilla seisovalta elefantilta.
 izskatīties.PRS.3SG pakaļkāja.ADESS.PL stāvēt.PTCP.ABL zilonis.PTCP.ABL.
 ‘Manuprāt, šitais izskatās pēc pakaļkājas stāvoša ziloņa.’

- (26) **Ehkä** *opin* *katsomaan* *itseäni*
 Varbūt iemācīties.PST.1SG skatīties.INF.ILL pats.PRTV.SG.POSS.1SG
lempeästi myös huonoina hetkinäni.
 silti arī slikts.ESS.PL mirklis.ESS.PL.POSS.1SG
 ‘Varbūt iemācīšos uz sevi skatīties silti arī savos sliktākajos brīžos.’

Ar jautājamā piedēkļa variācijām autore savā vājumā ir atradusi tikai trīs piemērus (sk. (27) un (28)), līdz ar to pagaidām nav iespējams izdarīt nopietnus secinājumus par šī sarunvalodas līdzekļa lietojumu. Piemērā (27) redzams piedēkļa sarunvalodas variants, savukārt piemērā (28) – literārās valodas lietojums.

- (27) **Mä** [*minä*] *en* *tiedä* *et* [*että*]
 1SG.NOM 1SG.NOM NEG.1SG zināt.PRS.NEG ka ka
onks [*onko*] *semmosta* [*semmoista*]
 būt.PRS.3SG.INTER būt_vai.PRS.3SG.INTER tāds.PRTV.SG tāds.PRTV.SG
yhtä etenkään.
 viens.PRTV.SG īpaši.NEG
 ‘Es nezinu, vai maz ir tāds viens.’

- (28) **Ootko** [*oletko*] *sä* [*sinä*] *joskus*
 būt.AUX.PRS.2SG.INTER būt.AUX.PRS.2SG.INTER 2SG.NOM 2SG.NOM kādreiz
kokenut olosi yksinäiseksi?
 pieredzēt.PTCP.NOM.SG sajūta.GEN.SG.POSS.2SG vientuļš.TRANSL.SG
 ‘Vai esi kādreiz juties vientuļš?’

Interesanti, ka piemērā (28) jautājamais piedēklis (latviešu valodas partikulai *vai*, kas ievada jautājumu, somu valodā atbilst darbības vārdam pievienots piedēklis *-ko/-kö*) ir saglabāts atbilstoši literārās valodas normām, lai arī ir lietoti citi sarunvalodas līdzekļi.

Skaitļa vārdu autores ekscerpētajos piemēros ir pārāk maz (0,3% visu vārdlietojumu), lai novērtētu sarunvalodisku skaitļa vārdu lietojumu attiecībā pret literārās valodas skaitļa vārdiem, taču dažos gadījumos ir sastopami saīsināti skaitļa vārdu varianti:

- (29) *Juusi lähetti mulle [minulle] yks*
 Jūsi.NOM.SG atsūtīt.PST.3SG 1SG.ALL 1SG.ALL viens.NOM
[yksi] päivä viestin [..].
 viens.NOM.SG diena.NOM.SG ziņa.GEN.SG
 ‘Jūsi man vienu dienu atsūtīja ziņu [..].’

- (30) *lähdin kasilta [kahdeksalta] aamulla ja*
 iet.PST.1SG astoņi.ABL astoņi.ABL rīts.ADESS.SG un
palaan varmaan ysiltä [yhdeksältä]
 atgriezties.PRS.1SG droši_vien deviņi.ABL deviņi.ABL
illalla
 vakars.ADESS.SG
 ‘izgāju astoņos no rīta un atgriezīšos droši vien deviņos vakarā’

Kopumā mācību materiālos minētās sarunvalodas pazīmes atspoguļojas arī valodas reālajā lietojumā, taču ne vienlīdz daudz: visbiežāk atrodamas vietniekvārdu un darbības vārdu saīsinātās formas. Visretāk autores vājumā sastopamas jautājamā piedēkļa variācijas un saīsinātie skaitļa vārdi. Vājumā parādās arī tādas pazīmes, kas nav minētas aplūkotajos mācību materiālos, kā partikulu, saikļu un izsaukmes vārdu saīsināti varianti, divdabju galotņu saīsināšana, trešās personas un darbības vārda nesaskaņošana skaitlī.

- (31) *Mun [minun] suositus ois [olisi] kans [kanssa] [..].*
 1SG.GEN ieteikums.NOM.SG būt.PRS.3SG.COND arī
 ‘Mans ieteikums arī būtu [..].’

- (32) *en oo [en ole] kerenny [kerennyt] kattoo [katsoa]*
 NEG.1SG būt.AUX.PRS.NEG pagūt.PTCP.NOM.SG skatīties.INF
 ‘neesmu paguvis paskatīties’

- (33) *ne aloittelijan ohjeet ei [eivät] ihan*
 tas.NOM.PL iesācējs.GEN.SG pamācība.NOM.PL NEG.3SG īsti
avaudu
 atvērties.PRS.NEG
 ‘tās iesācēju instrukcijas nav īsti skaidras’

(31) un (32) piemērā pilnās literārās valodas formas norādītas kvadrātiekvās. (33) piemērā gaidāmā daudzskaitļa nolieguma vietā (*eivät avaudu*) lietots vienskaitļa noliegums (*ei avaudu*).

No minētajām pazīmēm mācību materiālos būtu lietderīgi iekļaut arī trešās personas un darbības vārdu nesaskaņošanu skaitlī. Lai spriestu par citu šobrīd neiekļauto sarunvalodas līdzekļu aplūkošanu mācību grāmatās, būtu jāveic plašāks pētījums par to īpatsvaru reālajā lietojumā.

Secinājumi

Somu valodas mācību materiālos atrodamas vairākas sarunvalodas pazīmes, turklāt ir atrodami arī tādi materiāli, kuros sarunvalodai veltītas atsevišķas nodaļas ar konkrēto pazīmju plašāku izklāstu. Tajos materiālos, kuros sarunvalodas pazīmes ir minētas līdztekus literārās valodas formām, to atrodams mazāk, kas atspoguļojas arī autores sastatījumā ar reālo valodas lietojumu – ir vairāki sarunvalodas līdzekļi, kas aplūkotojos mācību materiālos neparādās. Lai arī sarunvalodu nereti iekļauj augstāku valodas līmeņu apguvēju materiālos, apguvējiem noderētu ieskats somu sarunvalodā, jau sākot valodas apguvi, ņemot vērā somu valodas specifiku, proti, nozīmīgo atšķirību starp literāro valodu un sarunvalodu. Tādā veidā būtu iespējams izvairīties no iespējamām kļūdām, valodas apguvējiem cenšoties izveidot sev nezināmas, vēl neapgūtas formas, lai iekļautos valodas reālā lietojuma vidē. Tāpat, veicinot valodas apguvēju izpratni par dažādiem valodas paveidiem un to lietojumu atbilstoši situācijai, varētu nodrošināt ātrāku iekļaušanos valodas vidē.

Saīsinājumi

*	kļūdainais variants
1, 2, 3	persona
ABL	ablatīvs
ADESS	adesīvs
ALL	allatīvs
AUX	palīgdarbības vārds
COND	vēlējuma izteiksme
ELAT	elatīvs
ESS	esīvs
GEN	ģenitīvs
ILL	illatīvs
INDECL	nelokāms
INESS	inesīvs
INF	nenoteiksme
INTER	jautājuma piedēklis
NEG	noliegums
NOM	nominatīvs
PASS	pasīvs
PL	daudzskaitlis
POSS	piederības piedēklis

PRS	tagadne
PRTV	partitīvs
PST	pagātne
PTCP	divdabis
SG	vienskaitlis
TRANSL	translatīvs

Avoti

1. Heikkilä, Satu, Majakangas, Pirkko. 2008. *Hyvin menee! 1. Suomea aikuisille*. Helsinki: Otava.
2. White, Leila. 2003. *From start to Finnish*. Helsinki: Finn Lectura.
3. www.instagram.com (sociālo tīklu lietotne).

Literatūra

1. Alho, Irja, Kauppinen, Anneli. 2015. *Käyttökielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
2. Anhava, Jaakko. 2000. Mistä puhumme, kun puhumme kirjakielestä? *Kielikello*. 3. Pieejams: <https://www.kielikello.fi/-/mista-puhumme-kun-puhumme-kirjakielesta>
3. Balode, Marta, Balode, Laimute. 2014. Somu literārās valodas norma Somijas lingvistiskajā praksē. *Literārā valoda un normas lingvistiskajā praksē: Eiropas pieredze un tradīcijas*. Strelēvica-Ošiņa, Dace (red.). Rīga: Zinātne, 47–102.
4. Berg, Maarit, Silfverberg, Leena. 1997. *Kato hei. Puhekielen alkeet*. Helsinki: Finn Lectura.
5. Grönros, Eija-Riitta. 2006. Arkikielestä yleiskieleen. *Kielikello*. 4. Pieejams: <http://www.kielikello.fi/index.php?mid=2&pid=11&aid=1728>
6. Hakulinen, Auli et al. 2004. *Kieli ja sen kieliopit*. Helsinki: Opetusministeriö, Editia Prima Oy.
7. Halonen, Mia. 2009. Puhutun kielen variantit resurssina monikielisten koululaisten kirjoitelmissa. *Virittäjä*. 113(3), 329–355. Pieejams: <https://journal.fi/virittaja/article/view/4201/3918>
8. Ikola, Osmo. 1972. Kirjakieli ja puhekieli, yleiskieli ja murre: hieman käsitteiden selvittelyä. *Sananjalka: Suomen kielen seuran vuosikirja*. 14, 16–26. Pieejams: <https://journal.fi/sananjalka/article/view/86364/45177>
9. Karlsson, Fred. 2008. The colloquial spoken language. *Finnish: An Essential Grammar*. 2nd ed. London: Routledge, 346–356.
10. Kenttälä, Marjukka. 2007. *Kieli käyttöön*. Helsinki: Gaudeamus.
11. Korhonen, Riitta, Maamies Sari. 2015. *Kielitoimiston kielioppiopas*. 3., korjattu painos. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus.
12. Lehkoinen, Laila. 2001. Poika tulee ja pojat tulevat – subjektin ja predikaatin kongruenssi. *Kielikello*. 3. Pieejams: <https://www.kielikello.fi/-/poika-tulee-ja-pojat-tulevat-subjektin-ja-predikaatin-kongruenssi>
13. Luukka, Venla. 2019. *Suomea suomeksi – mutta minkälaista? Suomi toisena kielenä – opettajien opetuspuheen rekisterit ja puhekielen asema S2-opetuksessa*. Pro-gradututkimus. Helsinki: Helsingin yliopisto, Humanistinen tiedekunta. Pieejams: <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/301923>

14. Mežale, Emīlija. 2017. Sarunvalodas stila jēdziens: kopīgais un atšķirīgais latviešu un somu valodā. *RES LATVIENSES*. IV, 118–137. <https://doi.org/10.22364/RL.4.10>
15. Mežale, Emīlija. 2019. Norādāmo vietniekvārdu lietojums latviešu un somu presē. *Valoda: nozīme un forma*. 10, 163–181. <https://doi.org/10.22364/vnf.9.14>
16. Mielikäinen, Aila. 1982. Nykypuhesuomen alueellista taustaa. *Virittäjä*. 86(3), 277–297. Pieejams: <https://journal.fi/virittaja/article/view/37699/8867>
17. Mielikäinen, Aila. 2009. Verbien pikapuhemuotojen morfosyntaksia. *Virittäjä*. 113(1), 18–37. Pieejams: <https://journal.fi/virittaja/article/view/4163/3880>
18. Moisander, Tiina. 2014. *Tehäks verbeillä puheen tuntia? Aikuisille suunnattujen S2-oppikirjojen dialogit puhekielen mallin rakentajina*. Pro-gradu tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopisto, Humanistinen tiedekunta. Pieejams: <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/45163>
19. Mäkelä, Klaus. 1986. Kielenhuolto, kielellisen muuntelun yhteisöllinen rakenne ja ihmisten luokittelu. *Kielikello*. 2. Pieejams: <https://www.kielikello.fi/-/kielenhuolto-kielellisen-muuntelun-yhteisollinen-rakenne-ja-ihmisten-luokittelu>
20. Mäkirinta, Juha, Toppola, Taru. *Osaan suomea*. 2017. Vanajaveden opisto: Koutuskuntayhtymä Tavastia. Pieejams: <https://www.osaansuomea.fi/>
21. Nuutinen, Olli. 2004. *Suomea suomeksi*. 2. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
22. Paavilainen, Ulla, Mänty, Tuula. 2017. *Hauska tavata! Opin suomea*. Helsinki: Suomen Kustannusyhdistys. Pieejams: <http://hauskatavata.fi/>
23. Priiki, Katri. 2017. *Hän, se, tää vai toi? Vuorovaikutussosiolingvistinen tutkimus henkilöviittauksista kaakkois-satakunnan nykypuhekielessä*. Väitöskirja. Turku: Turun yliopisto, Humanistinen tiedekunta. Pieejams: <https://www.utupub.fi/bitstream/handle/10024/130858/AnnalesC432Priiki.pdf?sequence=2&isAllowed=y>
24. Savolainen, Erkki (toim.). 2001. *Verkkokielioppi*. Helsinki: Finn Lectura. Pieejams: <https://fl.finnlectura.fi/verkkosuomi/aloitus.htm>
25. Silfverberg, Leena. 1993. Mitä on suomi vieraana kielenä? *Virittäjä*. 97(2), 245–252. Pieejams: <https://journal.fi/virittaja/article/view/38583/31385>
26. Silfverberg, Leena. 2008. *Suomen kielen jatko-oppikirja*. Helsinki: Finn Lectura.
27. Sillankorva, Niina. 2015. *S2-opettajien käsityksiä puhekielen ja murteen opettamisesta*. Maisteritutkielma. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, Kielten laitos. Pieejams: <https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/47943/1/URN%3ANBN%3Afi%3Aju-201512023885.pdf>
28. Storhammar, Marja-Terttu. 1994. Puhekielen asema ulkomaalaisopetuksessa. *Virittäjä*. 98/1, 97–109. Pieejams: <https://journal.fi/virittaja/article/view/38680/8923>
29. Tiittula, Liisa. 1992. *Puhuva kieli. Suullisen viestinnän erityispiirteitä*. Helsinki: Oy Finn Lectura Ab.
30. Tiittula, Liisa, Nuolijärvi, Pirkko. 2013. *Puheen illuusio suomalaisessa kaunokirjallisuudessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
31. Viinikka, Jenni, Voutilainen Eero. 2013. Ääniä ilmassa, merkkejä paperilla – puhutun ja kirjoitetun kielen suhteesta. *Kielikello*. 3. Pieejams: <http://www.kielikello.fi/index.php?mid=2&pid=11&aid=2628>
32. Voutilainen, Eero. 2016. Paha puhe. *Kielen taju. Vuorovaikutus, asenteet ja ideologiat*. Piippo, Irina, Vaattovaara, Johanna, Voutilainen, Eero. Helsinki: Art House, 124–146.
33. Väisänen, Piia. 2015. *Supisuomea*. Pieejams: <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2015/12/15/supisuomea>

Summary

The Finnish colloquial language is characterized not only by lexical but also by grammatical features, which have emerged from dialects and rapid talk, and have become commonly used. In addition, as Finnish colloquial language is widely used in everyday situations and is often considered a more neutral form of communication than literary language, it can pose challenges for language learners who have mostly been exposed to literary language during their studies.

Finnish linguists have been interested in the acquisition of colloquial language since the 1980s. However, there has been a lack of research, in which it would be viewed from the perspective of the language learner and compared with the actual use of colloquial language. The author, who herself has learned Finnish as a foreign language, continues to study Finnish colloquial language in this article, this time focusing on language learning and language skills. The article deals with theoretical questions about the concept of colloquial language and the place of colloquial language in language acquisition, and compares the features of colloquial language found in Finnish language study materials with the ones actually used. According to her research interests, the author has chosen the features of colloquial language that appear in the written form, looking for examples in social network texts.

The introduction to the article defines the purpose of the research, as well as explains the terms used and describes the corpus used in the research. In the second part of the article, the author studies the problems related to the acquisition of Finnish colloquial language, looking at previous research, while the third part compares the features of colloquial language mentioned in the study materials with the actual use of language in *Instagram*.

Keywords: Finnish language; colloquial language; standard language; social network language; colloquial grammar; language acquisition.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Multilingvālais mikslis diasporā: latviešu valoda mijiedarbībā ar vācu valodu

Multilingual language mixing in the diaspora: Latvian in contact with German

Sarmīte Trūpa

Ziemeļeiropas un Baltijas valstu valodu nodaļa
Johannesa Gūtenberga Maincas universitāte
Jakob-Welder Weg 18, 55128 Mainz, Germany
E-pasts: trupa@uni-mainz.de

Raksta pamatā ir 15 kvalitatīvo interviju dati, kas iegūti 2021. gada sākumā, aptaujājot Vācijā dzīvojošus latviešu emigrantus, t. s. jauno diasporu, kura veidojusies pēdējo trīsdesmit gadu laikā. Interviju mērķis bija noskaidrot latviešu jaunās diasporas, kas dzīvo ārpus Latvijas, lingvistisko attieksmi un uzvedību. Raksts vēlīts atsevišķu aspektu iztirzāšanai, kas saistīti ar valodas koda maiņu (*code-switching*), koda jaukšanu (*code-mixing*) un koda variēšanu (*translanguaging*). Sevišķi bieži šīs parādības novērojamas tieši diasporā dzīvojošo savstarpējā komunikācijā, jo kopiena ikdienā lieto vismaz divas valodas – dzimto, ģimenes, resp., mājas, valodu (latviešu valoda) un dominējošo vides valodu (vācu valoda). Atkarībā no aptaujāto personu vecuma un valodu un kultūru pieredzes šinī procesā var būt iesaistīta arī krievu, angļu vai vēl kāda cita valoda.

Atslēgvārdi: diaspora; valodas koda maiņa; koda jaukšana; koda variēšana; lingvistiskā attieksme; multilingvisms.

Virspusēji raugoties, varētu šķist, ka tikai mūsdienu globalizācijas un migrācijas rezultātā pasaule ir kļuvusi multilingvāla, tomēr daudzvalodīgi cilvēki un valodu kontakti – sevišķi pilsētvidē vai robežreģionos – ir eksistējuši jau kopš civilizācijas pirmsākumiem. Arī Latvijas vēsture rāda, ka valodu kontakti (un līdz ar to arī valodu konflikti) ir gadsimtiem seni, tomēr vienlaikus arī mainīgi. Noteiktos laikposmos latviešu valodu ir stipri ietekmējusi un arī apdraudējusi gan vācu, gan krievu valoda; savukārt pēdējās desmitgadēs visā pasaulē strauji pieaug angļu valodas nozīme. Multilingvismu sevišķi veicinājusi karu, kā arī dažādu politisku un ekonomisku krīžu izraisīta migrācija, kura visbiežāk notiek viļņveidīgi.

Arī latvieši Vācijā kā atsevišķa kopiena (pirmais vilnis) kļuva pamanāmi pēc Otrā pasaules kara. Šo grupu, kas bija devusies trimdā, bēgot no padomju represijām, kā arī viņu pēcnācējus pierasts dēvēt par trimdiniekiem jeb t. s. veco diasporu pretstatā jaunajai diasporai, kura veidojusies pēdējo trīsdesmit gadu laikā. Līdz ar Latvijas neatkarības atgūšanu 1991. gadā un brīvas pārvietošanās iespējām, bet jo sevišķi ekonomiskās krīzes iespaidā kopš 2008. gada uz citām valstīm, tostarp arī Vāciju, ir emigrējis liels skaits latviešu valodas runātāju. Kopš 2011. gada, kad Latvijas valstspiederīgajiem kļuva brīvi pieejams Vācijas darba tirgus, latviešu kopiena Vācijā ir nemitīgi augusi. 2019. gada nogalē Vācijā dzīvoja gandrīz 40 tūkstoši Latvijas valstspiederīgo (Destatis 2020). Precīzi gan nav zināms, cik no uzskaitītajām personām latviešu valoda ir dzimtā, jo Vācijas federālā statistikas dienesta datus iekļauti arī no Latvijas uz Vāciju izceļojušie citu etnisko grupu pārstāvji, savukārt tie latvieši, kuriem ir Vācijas (dubult)pilsonība, te netiek uzskaitīti.

Migrācijas ietekmē ļoti spēcīgi mainās valoda, vērojami nemitīgi konverģences un diverģences procesi. Raksta mērķis ir skatīt latviešu valodas situāciju jaunajā diasporā mijiedarbībā ar vācu valodu. Jaunajās mītnes zemēs dzimto valodu ir iespējams saglabāt, tomēr tās funkcijas ir ierobežotas – ārpus Latvijas latviešu valoda kļūst galvenokārt tikai par saziņas valodu ģimenē vai kopienas iekšienē. Līdzās dzimtajai valodai diasporā dzīvojošo ikdienā vairāk vai mazāk lielu lomu ieņem mītnes zemes valoda (šīnī pētījumā – vācu valoda). Tomēr latviešu jaunajai diasporai bieži ir arī citu valodu pieredze un – atkarībā no vecuma, paziņu loka vai, piem., darbavietas – diasporas ikdienā klātesoša var būt arī krievu, angļu vai kāda cita valoda:

- (1) *Man ir krievu DRUŽKAS¹, ar savām lietuvietēm mēs arī vienmēr krieviski esam runājušas. [...] Es te BUKĒJU² tagad ONLINE³ kursus, ļoti daudz kur figurē angļu valoda kā otrā valoda. (P05S1993⁴)*
- (2) *Vācijā dzīvojot, es lietoju – darbā angļu valodu, darbā man viss [ir] angļu valodā. Tad man pāri ielai dzīvo kaimiņiene, [...] man jaunākā meita ar viņas meitu [ir] labākās draudzenes, un mums ir ļoti ciešs kontakts arī [...]. Tad tur mums komunikācija notiek krievu valodā. Vācu valodu es lietoju nu tikai, kad es, pieņemsim, eju, nu veikalā, kad man tur jāzvana, kaut kādu TERMINU⁵ jāsarunā, nu, ar kaimiņiem. Tas ir tas, kur es lietoju vācu valodu. (P10S2000)*

Šeit un turpmāk rakstā izmantoti kvalitatīvie dati no 15 apmēram stundu ilgām daļēji strukturētām intervijām, kuras tika veiktas 2021. gada februārī un martā, aptaujājot 30–50 gadus vecus pirmās paaudzes emigrantus, kuri dzimuši un uzauguši Latvijā un par savu dzimto valodu uzskata latviešu valodu. Visi respondenti emigrējuši no Latvijas jau pieaugušā vecumā pēc neatkarības atjaunošanas 1991. gadā. Respondentu mītnes zeme vismaz pēdējos trīs gadus ir Vācija. Respondenti ir no dažādiem Vācijas

¹ Kriev. *podruga, podružka* ‘draudzene’.

² Angl. *to book* ‘rezervēt, pierakstīties’.

³ Angl. ‘tiešsaiste’.

⁴ Ar P01-P15 te un turpmāk norādīts intervijas kārtas numurs, ar S vai V – intervējamās personas dzimums, kam seko gadskaitlis, kad respondents emigrējis no Latvijas.

⁵ Vāc. *Termin* ‘pieraksts, sarunāts ierašanās laiks (piem., pie ārsta)’.

reģioniem – gan no t. s. latviešu centriem (Minsteres, Štutgartes, Bonnas, Ķelnes, Minhenes, Frankfurtes), gan arī no vietām, kur latviešu kopienas tuvumā nav. Lai gan piedalīties pētījumā tika aicināti latvieši no visas Vācijas, diemžēl intervijai neatsaucās neviens no valsts austrumiem. Jau pēc aptaujas mērķa ieskicēšanas un dažiem ievad-jautājumiem bija jūtama emocionāla saikne starp intervijas dalībniekiem. Gandrīz visas sarunas noritēja atbrīvotā gaisotnē, ko, iespējams, sekmēja piederība vienai kopienai, kā arī respondentu interese par apspriežamajām tēmām.

Pārceļoties uz dzīvi citā valstī, gan objektīvu, gan subjektīvu iemeslu dēļ mai-nās dzimtā valoda, rodas nepieciešamība apgūt un ikdienā lietot jauno vides, resp., vairākuma, valodu (*community language, majority language*; vāc. *Mehrheitssprache*). Nupat citētajos piemēros (1) un (2) redzams, ka stāstījumā par savu valodu pieredzi aptaujātās personas ļauj brīvi ieplūst pa kādam citas valodas vārdam (runājot par krievu valodu – *družkas*, angļu valodu – *bukēju, online*, vācu valodu – *termins*).

Daudzvalodīgu cilvēku ikdienā un jo sevišķi diasporā divu vai vairāku valodu pamīšus lietošana vienā saziņas aktā viena un tā paša runātāja izpildījumā ir visnotaļ pierasta valodas prakse. Spēju brīvi pāriet no vienas valodas uz otru, mainoties komu-nikācijas dalībniekiem, situācijai vai tēmai, lingvistikā apzīmē kā valodas koda maiņu (*code-switching*), reizēm arī koda jaukšanu (*code-mixing*) (piem., Riehl 2004, 19–20), taču ar līdzīgu vai tuvu nozīmi var tikt lietoti arī citi termini, piem., valodu jaukšana (*language mixing*), hibrīdvaloda (*mixed language*), bilingvāla runa (*bilingual speech*), valodas iespraudumi (*language insertion*) (Schendl 2021, 16–17).

Multilingvālā vidē ir ierasts izmantot visu sev pieejamo valodu repertuāru, tāpēc jāpiemin vēl viens aizvien plašāk lietots termins *translanguaging*, ko latviski varētu tulkot kā „vairāku valodu pamīšus lietojums jeb kodu variēšana” (Lazdiņa 2019, 111). Šāds vienlaicīgs vairāku valodu lietojums bieži raksturīgs sarunām neoficiālā vidē, kur visām iesaistītajām personām ir līdzīga komunikatīvā pieredze. Valodas koda pārslēgšana te var notikt gan atsevišķu leksēmu vai frāžu, gan veselu diskursu līmenī, „lai precīzi atdarinātu kādu runas aktu, citētu, lai izmantotu citu valodu kā stilistisko marķieri u. tml.” (Lazdiņa 2019, 111).

Kaut arī multilingvālā vidē valodas koda maiņa ir sena un ikdienišķa parādība, intensīvāka izpēte sākās vien 20. gs. 60.–70. gados (Glaser et al. 2021, 2). Zinātniskajā literatūrā koda maiņa tiek aplūkota no dažādiem skatpunktiem – gan kā diskursa strātēģija sarunas strukturēšanai (piem., Auer, Eastman 2010), gan kā psiholingvistiska parādība (piem., Clyne 2003). Saistībā ar multilingvisma pētījumiem un koda maiņu kā līdzekli diskursa veidošanā sevišķi izceļams amerikāņu sociolingvists un antropologs Džons Gumpercs (*John Gumperz*), kurš to uzskata par nozīmīgu multilingvisma izpausmi, kas runātājam dod iespēju lietot visu savu valodas repertuāru (piem., Gumperz 1982). Šinī rakstā mēģināts paskatīties uz valodas koda maiņu kā uz dis-kursa līdzekli, kā arī uz valodas lietotāja izvēlēm, ko ietekmē gan sarunbiedrs, gan sarunas situācija, gan tēma.

Sākotnēji koda pārslēgšana tika saistīta galvenokārt ar nepietiekamām zināšanām kādā no runas aktā lietotajām valodām, bet jaunākos pētījumos arvien skaidrāk iezī-mējas, ka – tieši pretēji – multilingvālā vidē pāreja no vienas valodas uz otru notiek dabiski un drīzāk liecina par indivīda kompetenci divās vai vairākās valodās, kā arī

signalizē, ka saruna notiek atbrīvotā vidē, kur vārdu izvēli ietekmē vispārējais konteksts (piem., Maher 2017, 70). Kā virsējediens, lai apzīmētu divu vai vairāku valodu līdzās būšanu un paralēlu lietošanu viena komunikatīvā akta, vienas runas situācijas ietvaros, turpmāk rakstā galvenokārt izmantots termins *koda maiņa*.

Valodas koda maiņu, resp., variēšanu, var motivēt dažādi iekšēji un ārēji gan objektīvi, gan subjektīvi faktori, kā arī runātāju lingvistiskā attieksme un uzvedība. Jo brīvāka atmosfēra un labākas abu (vairāku) valodu zināšanas, jo bilingvāli (multilingvāli) runātāji paši var pat nepamanīt pārslēgšanos uz citu valodas kodu. Par bilingvu vai multilingvu uzskatāma persona, kura ikdienā pastāvīgi lieto divas vai vairākas valodas (Grosjean 2008, 10). Koda maiņu nereti nosaka ārējie apstākļi, kad runas akta dalībnieki apzināti izvēlas nomainīt valodu, piem., lai iesaistītu sarunā citas valodas kopienas pārstāvi vai – tieši pretēji – viņu izslēgtu:

- (3) *Nu, piemēram, mēs ar māsu esam, [...] un ir kaut kāda, piemēram, vācu meitene. Nu nebūs tā, ka es visu laiku ar māsu runāšu latviski. Jo nu tas nav tomēr [pieklājīgi]. Es zinu, ka vācieši domā, ka mēs kaut ko sliktu tad runājam. Es tieši tāpat īstenībā padomātu, tāpēc tur gan es izvairos latviski runāt. Es mēģinu tomēr vāciski runāt un stāstīt. (P06S2012)*
- (4) *Nu, es vienmēr skatos, kur it tā HÖFLICHKEITSGRENZE⁶, ja. Jo, ja es aizeju pie bērnu ārsta, piemēram, ja – kā saka, ar tiem bērniem, viņa klātbūtnē – ja es viņiem kaut ko personīgu saku [...], es turpinu latviski, es nepāreju ar viņiem [uz vācu valodu]. Bet, ja ir kaut kas, ko arī ārstam [nepieciešams zināt], ir vienkārši nepieklājīgi, tā kā es viņam aiz muguras tagad kaut ko saku. Es, protams, ka pāreju uz vācu valodu. (P05S1993)*

Individuālais multilingvisms ir plaši izplatīts ne tikai diasporā, bet arī Latvijā, kur kontaktvalodu ietekmē vērojams daudz atkāpju no dzimtās valodas normām, tiek lietoti dažādi leksiski un semantiski aizguvumi (sevišķi no krievu vai angļu valodas). Latvieši Vācijā, savukārt, aktīvāk izmanto no vācu valodas aizgūtus vārdus, kas atrodami jau 19. gs. latviešu valodā (*štelle*, *auslenders*, *bode*, *švunks* u. c.), bet klāt nākuši arī citi dažādu ikdienišķu reāliju apzīmējumi (*autobānis*⁷, *kroicungs*⁸, *kraizelis*⁹, *brecele*¹⁰ u. tml.). Šādu izvēli bieži nosaka tas, ka vācu valodas vārds tā lietotājam kaut kādā ziņā ir šķītis vai nu precīzāks, vai īsāks, vai labskanīgāks. Valodas kods dažreiz tiek mainīts arī, lai izvairītos no kļūdām vai domāšanas pauzēm.

- (5) *Tagad ir tā, ka es bieži vien [...] nezinu, kā iztulkot konkrēti. Tāda vācu valodas sajūta ir; valodas izjūta ir radusies, un tev nāk prātā vācu vārdi, kurus tu nevari precīzi iztulkot latviski. Kuriem ir tāds foršs, tā nozīme vācu. Tu saproti, bet tu latviski viņu nevari iztulkot. (P06S2012)*

⁶ Vāc. 'pieklājības robeža'.

⁷ Vāc. *Autobahn* 'autostrāde, automaģistrāle'.

⁸ Vāc. *Kreuzung* 'krustojums'.

⁹ Vāc. *Kreisel* 'apļveida krustojums'.

¹⁰ Vāc. *Brezel* 'sāļš kliņģeris'.

Tomēr koda maiņu var motivēt arī diasporai raksturīga, kopīga komunikatīvā pieredze. Vairāki respondenti min ikdienā ierastus vārdus vai frāzes, kuru nozīme diasporā visiem ir ļoti saprotama, bet Latvijā pavisam sveša:

- (6) *FERTRĀGS*¹¹, *TERMIŅŠ*¹². (P02S2009)
- (7) *TERMIŅŠ*. *Nu jā, ko Latvijā neviens nelieto.* (P03V2009)
- (8) *Piemēram, šodien es... man vajadzēja pateikt: „Tev ceturtdien ir ārsta...”* [...] *Nu, vāciski saka „Termin”, anglicki saka „appointment”, un es pēkšņi pati tā: „Tev ceturtdien ir ārsta TERMIŅŠ.”* [...] *Un kāpēc es to daru? Tāpēc, ka man dažkārt liekas, ka tā ir ātrāk un vieglāk. Priekš manis.* (P10S2000)
- (9) [...] *vecākā meita, šeit kad viņa pārcēlās, viņai bija 17 gadi, viņai [...] neatzina to, ka viņa jau ir desmit klases pabeigusi. Viņa vēl dabūja atsēdēt vēl divus gadus tajā REĀLSŪLĒ*¹³. (P09S2012)

Tāpat diasporā it kā jaunu elpu iegūst latviešu sarunvalodā sen iesakņojušies un literārajā valodā par nevēlamiem atzīti aizguvumi no vācu valodas. Par piemēru te varētu kalpot no vācu valodas *bisschen* ‘mazliet, nedaudz, drusku’ aizgūtie vārdi *bišku* un *bišķiņ*. Attiecīgie latviešu literārās valodas ekvivalenti diasporā tiek lietoti krietni retāk (sk. 1. tabulu). Jāpiebilst, ka respondents P04V2018, kurš savā stāstījumā izlīdzas bez *bišku* / *bišķiņ*, Vācijā dzīvo salīdzinoši neilgi (intervijas brīdī trīs gadus), bez tam viņam ir vājas vācu valodas zināšanas un ikdienā maz kontaktu ar vāciešiem.

	<i>bišku / bišķiņ</i>	<i>mazliet</i>	<i>nedaudz</i>
P02S2009	1	3	–
P04V2018	–	4	–
P05S1993	7	–	–
P06S2012	1	–	2
P07S2004	5	–	–
P08S2014	3	–	1
P10S2000	2	–	1
P11S2007	2	1	–
P12S2002	3	4	–
P13S2001	3	–	1
P14V2003	1	–	–
P15S2008	4	–	–
Kopā ¹⁴	32	12	5

1. tabula. Vārdu *bišku* / *bišķiņ* lietojuma biežums intervijās salīdzinājumā ar *mazliet* un *nedaudz*

¹¹ Vāc. *Vertrag* ‘līgums’.

¹² Vāc. *Termin* ‘pieraksts, sarunāts ierašanās laiks’.

¹³ Vāc. *Realschule* ‘reālskola’.

¹⁴ Trīs respondenti intervijas laikā netika lietojuši nevienu no šiem vārdiem.

Savukārt P05S1993, kura intervijā septiņas reizes lieto *bišku* vai *bišķiņ*, bet ne reizi *mazliet* vai *nedaudz*, dzīvo Vācijā kopš 1993. gada, kā arī viņas ikdienā un ģimenē dominējošā ir vācu valoda. Arī citi respondenti, kuri devuši priekšroku *bišku* vai *bišķiņ* (P07S2004, P13S2001, P15S2008), pieder grupai, kurai ikdienā ir intensīvs kontakts ar vācu valodu. Tādējādi jāsecina, ka par diasporas valodas pastāvīgu sastāvdaļu kļūst pirmkārt tie aizguvumi no vācu valodas, kuri ir sastopami un saprotami arī Latvijā (*bišku*, *stelle*, *beķeris*) vai arī līdzinās latviešu vārdiem (*termiņš*), kaut arī ar svešu nozīmi.

Tā kā visi respondenti ir dzimuši, uzauguši un pamatizglītību ieguvuši Latvijā, izceļojot viņiem jau ir bijušas noturīgas dzimtās latviešu valodas zināšanas, kas varētu būt pamatojums tam, ka intervijās tiek lietots samērā daudz aizguvumu no vācu valodas, tomēr tie parādās galvenokārt tikai kā atsevišķi vārdi, bet ne veseli teikumi vai diskursi (izņemot citātus vai piemērus). Pavisam cita aina paveras, kad šie paši respondenti stāsta par savu pieredzi ar jauno paaudzi, kura ir uzaugusi Vācijā. Valodas koda nemītīga pārslēgšana te reizēm var radīt pat grūtības saprasties:

- (10) *Mums ir ļoti interesants tāds kontakts ar vienu meitenīti. [...] Abi vecāki runā latviski. Viņai ar draugiem gan viss kontakts ir vāciski. Bet tad, kad es ar viņu sāku runāt, es saprotu, ka viņa ir attīstījusi trešo valodu. Ja, piemēram, es nesaprastu vācu valodu un latviešu valodu, – vispār nevar saprast, ko viņa saka. Viņa visu ļoti ātri runā, un katrs vārds ir vai nu vācu, vai nu latviešu valodā, vai arī viens vārds kopā un ar kaut kādu mistisku galotni beigās.* (P02S2009)

Koda jaukšana no koda maiņas atšķiras ar to, ka pirmajā gadījumā runātājs saziņas akta laikā nomaina valodu drīzāk neapzināti, kamēr otrajā gadījumā tā ir apzināta pāreja no vienas valodas uz otru (Miccio et al. 2009, 242). Koda jaukšana galvenokārt konstatējama bērniem valodas apguves procesa laikā, par ko liecina arī diasporā dzīvojošu latviešu vecāku stāsti:

- (11) *Viņa [meita] atnāca no bērnudārza, viņa vienā teikumā pateica trīs valodas. Bija tā: „Mammu, KANNST DU BITTE MEIN¹⁵ JACKET¹⁶ apgērbt”?* (P10S2000)
- (12) *No rīta [kaut] kas bija par somiņu, kaut kāda runa bija. Vai tu gribi SUMOČKU¹⁷, ja? Nu tas tā apmēram, saproti, – viens vārds tāds, otrs tāds.* (P04V2018)

Funkcionālu, situatīvu motivētu koda maiņu ietekmē konkrētā situācija, kā arī sarunas tēma. Diasporā bērni un jaunieši mēdz vai nu pilnībā pārslēgties no latviešu uz vācu valodu, vai arī kombinēt abu valodu vārdus, sevišķi, ja runa ir par tēmām, kas saistītas ar skolu, mācību priekšmetiem, vienaudžiem, vāciski lasītām grāmatām u. tml. Taču arī pieaugušie, runājot par savu profesionālo darbību vai izglītību, kura iegūta ārpus Latvijas, bieži variē valodas kodu.

¹⁵ Vāc. ‘Vai tu vari, lūdzu, manu...?’.

¹⁶ Angl. ‘jaka’.

¹⁷ Kriev. *sumochka* ‘somiņa’. (Meitene draudzējas ar krievu bērniem, kas dzīvo kaimiņos.)

- (13) *Ja es ar vecāko puiku par savu darbu runāju, tad – tā darba valoda man ir vācu valoda – un tad es iemetu kaut kādu vācu vārdu. Jo es nezinu ātrumā vienkārši to latvisko apzīmējumu. Un viņiem [bērniem] ir līdzīgi. Ja viņi ātri runā, tad viņi met iekšā tos vācu vārdus dažreiz. Un es arī skatos pēc situācijas, vai tajā brīdī es gribu labot vai nē. Bet, ja viņi piedomā, tad viņi to nedara. Un, teiksim, kad mēs esam Latvijā, tad viņi, protams, to nedara, jo viņi saprot, ka tur neviens neko nesapratīs. (P12S2002)*
- (14) *Es birojā strādāju. BÜRO-KAUFFRAU¹⁸. (P07S2004)*
- (15) *[..] es strādāju FOLKSHOHSÜLĒ¹⁹, ja. Birojā. (P02S2009)*
- (16) *Un divi gadi [..] jurisprudencē, ZWEITSTUDIUM²⁰. (P05S1993)*

Bez tam vietvārdi, personvārdi, citi īpašvārdi diasporā vai nu vispār netiek latviskoti, vai arī tiek izrunāti tuvāk oriģinālvalodai, nevis latviešu literārās valodas tradīcijai, piem.:

- (17) *Pirms gadiem mēs bijām uz pāris nodarbībām te, Bērzainē, FRAIBURGĀ²¹ [..]. (P07S2004)*
- (18) *Nu četras, piecas mēs tādas meitenes tieši plus mīnus vienādos gados, tā sagadījies, te ap ROITLINGENT²². (P13S2001)*
- (19) *Viņa atrodas WESSELING. Noteikti tu zini, kur WESSELING ir. (P15S2008)*

Tāpat tie respondenti, kuru ikdienā (darbā un arī ģimenē) dominējošā ir vācu valoda, netulkotā veidā mēdz pārņemt kādus Vācijā plaši zināmus apzīmējumus, frazeoloģismus, filmu nosaukumus u. tml.

- (20) *Jo mans vīrs ir [..] DEUTSCHSTÄMMIG²³. (P13S2001)*
- (21) *Līdz ar to pēc trijiem GLORREICHE JAHRE²⁴, ja, krievu skoliņā [..] mēs vienkārši padevāmies. (P05S1993)*

Tomēr daudz biežāk ir vērojams, ka ar dažādu afiksu un fleksiju palīdzību vācu valodas vārdi tiek pielāgoti latviešu valodas sistēmai. To dara gan pieaugušie, gan jo īpaši kreatīvi te izpaužas bērni. Piemēros (22) un (23) redzams, ka jaunajai paaudzei ir intuitīva vēlme lietot arī latviešu valodai raksturīgos deminutīvus, atvasinot vācu vārdus ar sufiksiem *-iņ-* un *-īt-*.

- (22) *Ir vēl pāris [vārdu], ko viņi [meita un dēls] pārlatvisko, kaut kādas galotnes pieliek [..]. FLAŠIŅA²⁵, piemēram. (P06S2012)*

¹⁸ Vāc. 'biroja darbiniece'.

¹⁹ Vāc. *Volkshochschule* 'tautas augstskola'.

²⁰ Vāc. 'otra augstākā izglītība'.

²¹ Vāc. *Freiburg*, latv. *Freiburga*.

²² Vāc. *Reutlingen*, latv. *Reitlingene*.

²³ Vāc. 'vāciskas izcelsmes'.

²⁴ Vāc. 'slavas pilni gadi'. Ar *glorreiche Jahre* apzīmē 30 ekonomiskās izaugsmes gadus pēc Otrā pasaules kara.

²⁵ Vāc. *Flasche* 'pudele'.

- (23) *Viņiem [meitai un dēlam] ir kaut kādreiz tie vārdi, kad viņi izdomā tiešām paši savu vārdu [..]. Nu, piemēram, ieliec to HULLĪTĒ²⁶ iekšā. (P02S2009)*
- (24) *Viņš [dēls] man pateica vienu teikumu vienreiz: „Es lasīju vienu grāmatu par vienu HEKSP²⁷, kas FERCAUBERĒJA²⁸ vienu par ŠVAINI²⁹”. (P12S2002)*

Piemērā (24) redzams tiešs izlasītās grāmatas iespaids uz bērna valodu. P12S2002 gan piebilst, ka šādi dēls runā reti un tikai Vācijā, bet, šķērsojot Latvijas robežu, „viņam [ir] klikšķis [..] un beidzas šitas te”. Arī citi vecāki ir novērojuši, ka, sazinoties, piem., ar vecvecākiem Latvijā, bilingvāli bērni tomēr cenšas runāt pēc iespējas tikai latviski. Tas liek domāt, ka (vismaz daļēji) viņi spēj nošķirt abu valodu robežu, kā arī seko sociālajiem noteikumiem, t. i., bilingvāli bērni lieto koda maiņu tikai tad, ja zina, ka sarunbiedrs saprot „citu” valodu. Turklāt, ja tiek prasīts kāda vārda paskaidrojums, viņi uzreiz zina, ka ir izmantojuši nepareizo kodu.

- (25) *Mūsu vecmāmiņas ir abas izbijušas skolotājas, ja. [..] Tur nav tik viegli iespraust kādu vācu vārdu, ja. Tur arī tiek izlabots, ja. Un tevi nosauc par kārklu vācieti. Un tad ir drausmīga traģēdija. (P02S2009)*

Pirmās paaudzes emigranti no vācu valodas pārņem galvenokārt atsevišķas leksēmas un pielāgo tās latviešu valodai, bet bērni un jaunieši, kuri izglītību ieguvuši ārpus Latvijas, kontaktvalodas iespaidā pārņem arī sintaksi. Piemērā (24) skaitļa vārds *viens* nepārprotami veic nenoteiktā artikula funkciju, līdzīgi kā vācu valodas *ein*. Savukārt P08S2014 stāsta par to, kā meita savā latviešu valodā ir ieviesusi vācu valodā plaši izmantoto partikulu *doch* ‘tomēr, taču’:

- (26) *Un tad [..], piemēram, kā viņa [meita] ir pārtulkojusi to vācu DOCH. Nu, viņa jau nesaka: „Nē”, viņa vienmēr saka: „Gan”. (P08S2014)*

Jaunā paaudze mēdz šo *doch*, kam vācu valodā ir vairākas nozīmes (tas var būt arī adverbs un konjunkcija), tulkot latviski burtiski (tikai kā *gan*) un lietot kā pretēju atbildi uz (parasti) negatīvi formulētu jautājumu vai apgalvojumu situācijās, kur latviešu valodā blakus vajadzētu atrasties vēl kādam vārdam (*jā gan, gribu gan, ir gan* (sk. 2. tabulu) u. tml.).

<i>Das stimmt nicht! – Doch!</i>	‘Tā tas nav! – Ir gan!’
<i>Gehst du? – Doch.</i>	‘Vai tu iesi? – Jā. (Iešu gan.)’
<i>Du willst wohl nicht? – Doch, doch.</i>	‘Tu laikam negribi? – Gribu gan.’
<i>Ist keiner da? – Doch, doch.</i>	‘Vai te neviena nav? – Ir gan.’

2. tabula. Piemēri ar *doch* vācu valodā un to tulkojums latviski

²⁶ Vāc. *Hülle* ‘apvalks’, (plastmasas) apvākojums, ‘kabatiņa’.

²⁷ Vāc. *Hexe* ‘ragana’.

²⁸ Vāc. *verzaubern* ‘noburt’.

²⁹ Vāc. *Schwein* ‘cūka’.

Valodas koda izvēlē svarīga ietekme ir tam, vai komunikatīvais akts notiek formālā vidē vai tā ir drīzāk privāta saruna, kā arī tas, vai runātājs vēlas akcentēt savu diasporas identitāti. Tā, piem., interviju ar P05S1993 varētu raksturot kā neformālu, draudzīgu sarunu, līdz ar to valodas koda maiņu ar zināmu regularitāti varēja vērot visas intervijas laikā. Tā kā respondente ikdienā darbojas gan kā tulce, gan kā latviešu valodas skolotāja, vācu vārdu iestarpināšana – *anstrengend*, *fließend* (27) – nevarētu būt skaidrojama kā attiecīgā vārda nezināšana latviešu valodā. Visticamāk, tie lietoti, lai izteiktos lakoniskāk, precīzāk, kā arī tāpēc, ka abas sarunā iesaistītās personas vieno piederība diasporai.

- (27) *Un bērniem, maniem bērniem runāt latviski ir tikpat ANSTRENGEND³⁰ kā man franciski toreiz. Un to es tikai sapratu daudz vēlāk. Viņiem ir jāsaspringst. Viņi nekad to nav paši no sevis praktizējuši dabīgā veidā. Un ar to pasīvo vien nepietiek, lai FLIESEND³¹ ar visām galotnēm, ar visu gramatiku viņi pielietotu [latviešu valodu]. (P05S1993)*

Draudzīgā atmosfērā risinājās arī saruna ar P14V2003, kurš turklāt brīžam vienā teikumā līdzās lietoja gan latviešu, gan vācu vārdus ar ļoti līdzīgu nozīmi. Piemērā (28) respondents izmanto koda maiņu, lai papildinātu, precizētu latviešu vārda *draugs* nozīmi.

- (28) *Viņš [dēls] tagad ievācās dzīvot pie viena drauga vai, nu jā, KUMPEĻA³², kas ir no Spānijas. (P14V2003)*

Taču šis nav vienīgais iemesls valodas koda maiņai. Kā atzīst P14V2003, viņš labprāt sajauc visu savu valodu repertuāru „pēc iespējas lielākā mikslī”. Uz jautājumu, kāpēc, tiek sniegta atbilde: „Aiz garlaicības”. Respondents pārvalda vairākas valodas un neslēpj, ka viņam patīk ar tām spēlēties.

- (29) *[..] darbā, kad ar kolēģi saraksties, tad ir labā prakse rakstīt, cik vien šķībi iespējams. Ar domu – ja kāds tevi lasa un noklausās, lai ar GOOGLE TRANSLATE būtu ļoti grūti attulkot. (P14V2003)*

Savukārt P11S2007 noliedz, ka pati praktizētu valodas koda maiņu. Respondentei ir svarīgi „runāt latviski bez akcenta un bez diasporas piesītienu”, ko varētu skaidrot ar viņas profesionālo interesi par latviešu valodu. Vācu valoda intervijā tika lietota galvenokārt tikai kā papildu informācija, citējot vai ilustrējot kādu situāciju, kā, piem., stāstot par valodu lietošanu ģimenē:

- (30) *Es runāju latviski UND DANN WIEDERHOLE ICH DAS GLEICH AUF DEUTSCH³³. Pilnīgi identiski: Stella, mēs iesim tagad pārģērbties. STELLA, DU KOMMST JETZT MIT UND ZIEHST DICH UM³⁴. [..] Ja man liekas, ka mani nesaprata, tad*

³⁰ Vāc. ‘nogurdinošs, ar piepūli saistīts’.

³¹ Vāc. ‘tekoši, plūstoši, veikli’.

³² Vāc. *Kumpel* ‘draugs, labs biedrs’.

³³ Vāc. ‘un tad es atkārtēju to tūlīt vāciski’.

³⁴ Vāc. ‘Stella, tu nāksi tagad līdzī un pārģērbsies’.

es laižu pa riņķi divvalodīgi, bet konsekventi divvalodīgi pa riņķi. Nevis teikuma vidū es pāreju uz vācu valodu un sāku baurēt vāciski. (P11S2007)

Arī P12S2002 ir izteikta lingvistiskā pašapziņa, kas it kā nepieļauj atkāpes no dzimtās valodas normām, kaut respondente atzīst, ka reizēm, ātri runājot, tomēr arī „īmetu kaut kādu vācu vārdu” (13).

(31) *Es arī pati esmu vienmēr pievērsusi uzmanību latviešu valodas gramatikai, un [...] es tomēr skatos, ka es pareizi runāju latviski, nevis maisu iekšā kaut kādus svešvārdus un nepareizas galotnes lietoju. (P12S2002)*

Gadu no gada Vācijā pieaugošā migrācija ir veicinājusi to, ka divvalodība vai daudzvalodība te sen vairs nav uzskatāma par izņēmumu, bet gan parastu parādību, kas savukārt nozīmē, ka latviešu emigranti var netraucēti lietot dzimto valodu. Līdzās tai tomēr ikdienā visbiežāk nepieciešama arī vācu valoda. Pateicoties savam bagātīgajam valodu repertuāram (visas aptaujātās personas runā vismaz trīs, bieži pat četras valodās), Vācijā dzīvojošajiem latviešiem ir iespēja brīvi mainīt valodas kodu, piemērojoties situācijai un sarunu biedriem, – sevišķi, ja abām pusēm ir līdzīgas valodu zināšanas un komunikatīvā pieredze.

Secinājumi

Lai gan dažkārt valodas koda maiņa tiek uztverta tikai kā paviršs runas veids vai tiek saistīta ar nepietiekamām prasmēm vienā no valodām, tomēr tā ir dabiska bilingvālu kopienai, pie kādām pieskaitāmi arī latvieši Vācijā, ikdienas sastāvdaļa. Koda pārslēgšana palīdz nodibināt zināmu tuvības pakāpi starp sarunbiedriem, izteikties emocionālāk. Pētījuma rezultāti liecina, ka valodas koda maiņa un koda variēšana sevišķi tiek praktizēta neformālā vidē un ikdienišķās situācijās, kur to ietekmē arī kopienas normas.

(32) *Tas ir tāds ieradums. Zinu, ka visi apkārt saprot tos vārdus, tāpēc arī lietoju. Kad aizbraucam uz Latviju, viss nostājas savās vietās un vācu vārdu vietā tiek lietoti latviešu vārdi. (P01V2009)*

Kā redzams piemērā (32), koda maiņu var iespaidot arī atrašanās vietas nomaiņšana. Runājot par koda variēšanu, uzsvars ir galvenokārt uz komunikatīvo aspektu, nevis uz atsevišķām valodām. Koda maiņu ietekmē gan situācija, gan tēma, piem., bērni un jaunieši, komunicējot savā starpā, kā arī par mācību priekšmetiem, bieži lieto „skolas valodu”, tāpat kā viņu vecāki, stāstot par savu darbu, mēdz iespraust vācu valodas vārdus.

Nobeigumā jāsecina, ka valodu koda maiņa tiek izmantota, lai padarītu komunikāciju efektīvāku, lai izteiktu niansētāku attieksmi un emocijas, izvēloties vārdus no lielāka vārdu kopuma, līdzīgi kā vienvalodīgiem cilvēkiem ir iespēja pārslēgties starp stiliem vai dialektiem. Un neapšaubāmi tā kalpo arī kā apliecinājums svešvalodu prasmēm – jo plašākas valodu zināšanas, jo cilvēkam šķiet pieņemamāk iekļaut savā runā vārdus no citām valodām.

Literatūra

1. Auer, Peter, Eastman, Carol M. 2010. Code-switching. *Society and Language Use*. Jaspers, Jürgen, Östman, Jan-Ola, Verschueren, Jef (eds.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 84–112. <https://doi.org/10.1075/hoph.7>
2. Clyne, Michael G. 2003. *Dynamics of Language Contact. English and Immigrant Languages*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/S0047404506210054>
3. Destatis (Statistisches Bundesamt). 2020. *Bevölkerung und Erwerbstätigkeit 2019. Ausländische Bevölkerung. Ergebnisse des Ausländerzentralregisters*. Pieejams: <https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Migration-Integration/Publikationen/Downloads-Migration/auslaend-bevoelkerung-2010200197004.pdf>
4. Glaser, Elvira, Prinz, Michael, Ptashnyk, Stefaniya. 2021. Historisches Codeswitching mit Deutsch: Eine Einleitung. *Historisches Codeswitching mit Deutsch. Multilinguale Praktiken in der Sprachgeschichte*. Glaser, Elvira, Prinz, Michael, Ptashnyk, Stefaniya (eds.). Berlin / Boston: De Gruyter, 1–11. <https://doi.org/10.1515/9783110752793>
5. Grosjean, François. 2008. *Studying Bilinguals*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1017/S0022226709990089>
6. Gumperz, John J. 1982. *Discourse Strategies*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511611834>
7. Lazdiņa, Sanita. 2019. „Lai Wishful Thinking rezultātā būtu viena pilsēta”. Naratīvs par dzīvi starp diviem laikmetiem Valkas-Valgas dvīņu pilsētā. *Baltu filoloģija*. XXVIII (1), 107–122. <https://doi.org/10.22364/bf.28.1.03>
8. Maher, John Christopher. 2017. *Multilingualism. A very short introduction*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1080/01434632.2021.1884939>
9. Miccio, Adele W., Hammer, Carol Scheffner, Rodríguez, Bárbara. 2009. Code-switching and language disorders in bilingual children. *The Cambridge handbook of linguistic code-switching*. Bullock, Barbara E. (eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 241–252. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511576331>
10. Riehl, Claudia Maria. 2004. *Sprachkontaktforschung. Eine Einführung*. Tübingen: Narr. <https://doi.org/10.7892/boris.121652>
11. Schendl, Herbert. 2021. Aspekte des Codeswitchings im mittelalterlichen England. *Historisches Codeswitching mit Deutsch. Multilinguale Praktiken in der Sprachgeschichte*. Glaser, Elvira, Prinz, Michael, Ptashnyk, Stefaniya (eds.). Berlin/Boston: De Gruyter, 13–36. <https://doi.org/10.1515/9783110752793>

Summary

Drawing on the data from fifteen semi-structured interviews with first-generation Latvian emigrants living in Germany, this article explores language attitudes and linguistic behaviour of the so called Latvian “new diaspora”, which has emerged over the last thirty years since Latvia regained its independence in 1991. In Germany, the number of Latvians has increased rapidly since 2011, when the country opened its labour market for immigrants from the new EU member states, including Latvia. Since then, according to the German Federal Statistical Office, the number of Latvian citizens in Germany has grown steadily reaching nearly 40 000 at the end of 2019.

This study explores the attitudes of first-generation Latvians in Germany towards code-switching, code-mixing, and translanguaging and how the interviewees engage in these practices themselves. Language or code alternation is a widespread phenomenon among

the people living in diaspora, because the diasporic community uses at least two languages in everyday life, i.e., native, family resp. home language (= Latvian language) and the dominant community language (= German language). Furthermore, depending on speakers' age and their exposure to different languages and cultures, code-switching practices among Latvians may in addition involve Russian, English or another language. The findings of this study suggest that among Latvians in Germany, language or code alternation tend to occur in informal interactional context, as it provides speakers with more expression possibilities. Code-switching, on the one hand, is employed as a tool to facilitate smoother communication in an informal multilingual environment and, on the other, often indicates speakers' good knowledge of languages in use.

Keywords: diaspora; code-switching; code-mixing; translanguaging; language attitudes; multilingualism.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Lithuanian and Latvian laterals: Comparison of acoustic properties¹

Lietuviešu un latviešu valodas laterālie spraudzeņi: akustisko īpašību salīdzinājums

Jolita Urbanavičienė, Jana Taperte

Institute of the Lithuanian Language
P. Vileišio Str. 5, 10308 Vilnius, Lithuania
E-mail: jolita.urbanaviciene@lki.lt, jana.taperte@lu.lv

The aim of the paper is to examine how acoustic contrast manifests itself between /l/ and /ɫ/ in Latvian, as well as /l/ and /lʲ/ in Lithuanian. For the study, speech recordings of 6 adult informants (3 Lithuanian and 3 Latvian male speakers) have been analysed. Initial and final laterals in closed symmetric [l]V[l] sequences and intervocalic syllable-initial laterals in V[l]V sequences have been examined. During the analysis, the focus is placed mainly on locus equations, as well as changes in formant structure (especially F1 and F2) triggered by position and vocalic context.

Acoustic data demonstrates differences in coarticulation effects between Latvian palatal /ɫ/ and Lithuanian palatalized /lʲ/. The formant structure of /ɫ/ and /lʲ/, unlike the corresponding non-palatal laterals, is more stable and less dependent on the quality of adjacent vowels. Vowel context affects the degree of palatalization, e. g. palatalized [lʲ] next to [i], [i:] and [e:] is pronounced “softer” than next to [ɔ], [ɔ:], [ʊ], and [ʊ:].

Latvian /ɫ/ is characterized by a more stable vowel F2 locus, which indicates higher degree of coarticulatory resistance to vowel effects; the quality of /lʲ/, on the contrary, depends more on vowel context. The same is true (although to lesser degree) for the Lithuanian /l/. The assumption about the similarity of Latvian non-palatal /l/ and Lithuanian palatalized /lʲ/ is only partly supported by the recent data. In terms of the degree of coarticulation (indicated by slope values of locus equations), Latvian /l/ is closer to Lithuanian /lʲ/, while its formant structure, especially low F2, brings it closer to Lithuanian /l/.

Keywords: Lithuanian language; Latvian language; laterals; acoustic features; palatalization; formants; locus equations.

¹ The study was carried out in the framework of the research project “The Sound System in the Contemporary Baltic Languages at the Beginning of the 21st Century: Comparative Acoustic and Perceptive Research of Sonorants” (funded by the Research Council of Lithuania, No. S-LIP-21-7).

Introduction

Since language is constantly changing and in the third millennium its spoken form ceases to be the main form of communication, it is very important to capture the sound system of the contemporary Baltic languages of the beginning of the 21st century, and to analyse experimentally various relevant phenomena and processes of sounds and sound systems. Both Lithuanian and Latvian have several common characteristics, such as phonological distinction between short and long vowels, pitch accent, etc. Still, there are quite a few substantial differences between the two Baltic languages, one of them being phonological contrast between palatalized and non-palatalized consonants in Lithuanian and the lack thereof in Latvian, which instead has developed large subsystem of palatal consonants (Laua 1997; Girdenis 2014; Urbanavičienė, Indričėnė, Jaroslavienė, Grigorjevs 2019).

The present study focuses on the acoustic properties of Lithuanian and Latvian laterals. The study is a part of the research project “The Sound System in the Contemporary Baltic Languages at the Beginning of the 21st Century: Comparative Acoustic and Perceptive Research of Sonorants” (*BaltSon*; funded by the Research Council of Lithuania, No. S-LIP-21-7) that has been carried out at the Institute of the Lithuanian Language, Vilnius in 2021–2022. The previous research project “Spectral characteristics of the sounds of the contemporary Baltic languages (experimental study)” (funded by the Lithuanian Research Council, Program of Research teams projects, contract No. MIP-081/2013) helped to evaluate objectively and to compare the main distinctive acoustic features of the vowels and consonants of Baltic languages produced in isolation (the results of the project are published in Jaroslavienė, Urbanavičienė, Grigorjevs, Indričėnė 2019; Urbanavičienė, Indričėnė, Jaroslavienė, Grigorjevs 2019). Now it is important to ensure consistent research on other aspects of phonetics and phonology: changes caused by different positions, phonetic contexts, speech rate and style, etc. The goal of the *BaltSon* project is to explore, describe and compare the acoustic and auditory features of sonorants of the contemporary Baltic languages using unified methodology. The aim of this paper is to examine how acoustic contrast manifests itself between /l/ and /k/ in Latvian and /l/ and /lʲ/ in Lithuanian in different positions and vowel contexts. Another topic of interest is whether there are any differences in palatal and palatalized consonant coarticulation patterns. The comparison of sonorants in terms of palatalization can be beneficial for identifying distinctive acoustic and articulatory features of palatal consonants.

1. Classification and pronunciation of laterals in the contemporary Baltic languages

By the place of articulation Lithuanian /l/ is considered dental (during its production the tip of the tongue touches upper front teeth, see Mikalauskaitė 1975, 52); meanwhile, in Latvian /l/ traditionally is classified as alveolar (it is articulated by touching the alveolar ridge with the body of the tongue, see Laua 1997, 45).

Although it should be noted that in more recent EPG studies dental articulation of /l/ was recorded (Grigorjevs 2012a, 275; Nītiņa, Grigorjevs 2013, 70). Latvian /k/ is considerably softer than Lithuanian /l̥/ – it is a palatal consonant. When pronouncing Latvian /k/, the body of the tongue is pressed against the hard palate. When articulating the Lithuanian palatalized /l̥/, the body of the tongue only rises upwards, but it does not touch the palate (Kabelka 1987, 69) (Table 1).

Place of articulation		
dental	alveolar	palatal
Lith. /l/	Lat. /l/ Lith. /l̥/	Lat. /k/

Table 1. Classification of the Lithuanian (Lith.) and Latvian (Lat.) laterals

The Lithuanian laterals [l] and [l̥] form an opposition not only according to palatalization, but also according to the place of articulation: [l] is dental, [l̥] is alveolar (see Table 1). However, not all Lithuanian speakers are able to pronounce laterals correctly (for animated images of language implements pronouncing Lithuanian sounds, see <http://tartis.vdu.lt/fonetika-ir-tartis/igudziu-tobulinimas/garsu-ypatybes/>), especially the dental [l], for example: in the case of [l] the anterior part of the tongue is not attached to the anterior teeth, but only the lip is raised, therefore [ʊ] is pronounced instead of [l] (Mikalauskaitė 1975, 52). When articulating the alveolar [l̥], the middle part of the tongue touches hard palate, and there is no posterior focal point of articulation.

Even if speakers are able to produce the unpalatalized [l] and the palatalized [l̥], due to foreign language influence in borrowed words laterals may be pronounced incorrectly, e. g., instead of a palatalized consonant, a non-palatalized consonant can be produced ([bu¹'ya:l̥ter̥is] – [bu¹'ya:lt̥er̥is]), or instead of a non-palatalized, a palatalized one can be produced ([¹'pa:l̥t̥es] – [¹'pa:l̥tes]) (Pakerys 2003, 141).

Although in Standard Lithuanian only non-palatalized consonants can appear in final position, word-final palatalized lateral sonorants can be produced due to dialect or foreign language influence, for example, *daūgel* [²'d̥u:ɡ̊ɛl̥], *gāl* [¹ga:l̥] (Kazlauskienė 2018, 67).

In case of Latvian, dialects can affect the pronunciation of the palatal lateral [k̟]. As Laua (1997, 130–131) observes, speakers of High Latvian might need special training to produce [k̟] as well as other palatals, since these phonemes are not present in the consonantal system of their dialect.

2. Primary and secondary palatalization in the contemporary Baltic languages

The palatalization of consonants is considered one of the key distinctive features of contemporary Baltic languages (Urbanavičienė, Indričāne, Jaroslaviēnė, Grigorjevs

2019, 222). In Latvian, the palatal consonants /j c ģ Ķ j/ are produced by raising the blade of the tongue to the hard palate (see Laua 1997, 49–55) – this is considered primary palatalization. For Lithuanian consonants, secondary (*i*-type) palatalization is typical when raising the tongue to the hard palate accompanies primary articulation. The feature that distinguishes palatal and palatalized consonants is the absence of non-palatal counterparts of palatals; their articulation towards the hard palate is stable, whereas palatalized consonants have non-palatalized counterparts and raising of the body of the tongue towards the hard palate is an additional property of articulation. Palatalized consonants also can be characterized by other articulatory nuances, e.g., /pʲ bʲ mʲ/ are usually pronounced with stronger labial articulation than their non-palatalized counterparts /p b m/, palatalized velars /kʲ gʲ xʲ ɣʲ/ are more advanced than non-palatalized /k g x ɣ/. Compared to the corresponding palatalized sounds, non-palatalized consonants /l ʃ z/ are velarized (the posterior part of the tongue is raised to soft palate), and non-palatalized /ʃ z/ are labialized (Ambrazas et al., 2005, 27). The articulation of the non-palatalized /l/ also differs considerably from that of /lʲ/, cf. *Lukas* [ˈlɔkəs] (name) and *liukas* [ˈlʲɔkəs] ‘hatch’, *planas* [ˈplɑ:nəs] ‘plan’ and *plynas* [ˈpʲlʲi:nəs] ‘bare; smooth; open’. The non-palatalized /l/ can have a strongly velarized articulation (Ambrazevičius, Leskauskaitė 2014, 165), when the back part of the tongue is raised towards the soft palate and the tongue blade creates dental contact (Pakerys 2003, 75; Girdenis 2006, 36). The palatalized /lʲ/ is articulated with the front part of the tongue touching alveolar ridge.

The experimental research of the Baltic sonorants enables us to study both primary and secondary palatalization by analysing the sounds of the same articulation classes, cf. the class of lateral sonorants includes non-palatalized Lith. and Lat. /l/, palatalized Lith. /lʲ/ and palatal Lat. /lʲ/; the class of nasal sonorants includes non-palatalized Lith. and Lat. /n/, palatalized Lith. /nʲ/ and palatal Lat. /j/.

3. Phonological interpretation of Lithuanian and Latvian lateral sonorants

In Lithuanian, palatalized and non-palatalized consonant phonemes contrast before back vowels, e.g., *galu* [gəˈlɔ] ‘end’ (Instr. Sg.) : *galiu* [gəˈlʲɔ] ‘(I) can’. This position is relevant for all the palatalized vs. non-palatalized consonant pairs. In other positions contrast between palatalized and non-palatalized consonants is neutralized (Table 2):

- 1) palatalized consonants are used before front vowels (e.g., *tylėti* [tʲiːˈlʲeːtʲi]² ‘be silent’) and before other palatalized consonants or the palatalized /j/, e.g., *balti* [bəlʲˈtʲi] ‘white’ (NOM PL M), *balsius* [bəlʲˈsʲus] ‘vowels’ (ACC PL M);

² The number 1 before a stressed syllable signals the acute accent; the number 2 marks the circumflex accent. Short syllables do not have pitch accents and are therefore not numbered.

- 2) non-palatalized consonants are used before other non-palatalized consonants (e.g., *anksčiau* [ɐŋʲikʲɔ̃ːʃʲɛuː] ‘earlier’) and at the end of a word, e.g., *kels* [kʲɛlːs] ‘(s/he, it, they) will raise, lift’.

Consonants	Positions					Interpretation
	[-V ^u]	[-V ⁱ]	[-C]	[-C ⁱ]	[-#]	
[l]	+		+		+	/l/
[lʲ]	+	+		+		/lʲ/

Table 2. Phonological interpretation of non-palatalized [l] and palatalized [lʲ] in Standard Lithuanian (according Girdenis 2014, 153)

Latvian consonants are not divided into palatalized and non-palatalized. Consonants are not affected by the following vowel, they are pronounced identically both with front and back vowels (Kabelka 1987, 68). There are no palatalized consonants in Latvian, but there are palatal consonants [j c j̃ ɫ ɲ], which, according to the phonological interpretation (Table 3), are considered to be independent phonemes.

Consonants	Positions					Interpretation
	[-V ^u]	[-V ⁱ]	[-C]	[-C ⁱ]	[-#]	
[l]	+	+	+		+	/l/
[ɫ]	+	+		+	+	/ɫ/

Table 3. Phonological interpretation of non-palatal [l] and palatal [ɫ] in Standard Latvian

4. Acoustic properties of laterals

During the production of laterals, the tongue is placed so that the air escapes around one or both its sides (Ladefoged, Maddieson 2002, 182; Crystal 2008, 296). In the world’s languages, lateral place of articulation may vary from dental to velar. Languages with phonological contrast of two laterals are most common (Ladefoged, Maddieson 2002, 185–186). As mentioned before, there are two laterals in Latvian: alveolar (according to Laua (1997)) or dental (according to Grigorjevs (2012a)) [l] and palatal [ɫ]. In Lithuanian there are two laterals as well: dental non-palatalized [l] and alveolar palatalized [lʲ]. Laterals have well-defined formant structure similar to one of vowels with relatively high intensity (compared to obstruents) and pronounced formant structure.

According to Ladefoged and Maddieson (2002, 193–197), the most significant acoustic features of laterals are as follows (see also Figure 1):

- 1) when adjacent to vowel, laterals are characterized by abrupt formant transitions, especially apical ones (laminal and dorsal laterals usually have slower transitions);
- 2) low F1 frequency (usually below 400 Hz);

- 3) F2 may vary within a rather wide range depending of the place of articulation and tongue profile;
- 4) F3 with rather strong amplitude and high frequency (it was observed that apical laterals are characterized by greater F2–F3 interval than laminal laterals); there may also occur several additional closely spaced formants above F3.

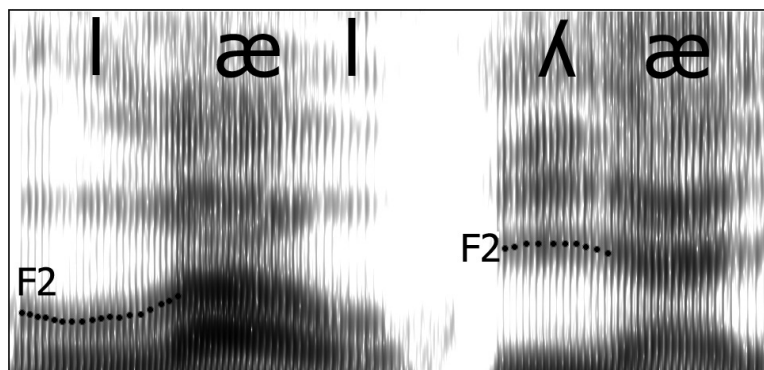

Figure 1. Dynamic spectrogram of [læ] un [ʎæʎ] produced by a native Latvian speaker. The dotted lines indicate F2 centre

F1 frequency correlates with the volume of pharynx cavity: the smaller pharynx cavity volume, the higher F1 frequency (Bladon 1979, 502). It is usually affected by the quality of adjacent vowel (increases in the context of open vowels and decreases in the context of close vowels), as well is associated with the degree of velarization (velarization results in F1 increase) (Ibid.; Recasens, Farnetani 1990, 963; Ladefoged, Maddieson 2002, 194). Palatalized and palatal laterals usually have lower F1 than dental and alveolar non-palatalized laterals.

F2 frequency is inversely proportional to the volume of oral and pharyngeal resonator behind the constriction (Bladon 1979, 502; Ladefoged, Maddieson 2002, 196) and directly proportional to the amount of dorsopalatal contact (Bladon 1979, 502). The highest F2 frequency is typically observed in [ʎ], medium – in dental [ʎ], the lowest – in alveolar [l]. Velarization causes the decrease of F2 frequency (Recasens, Farnetani 1990, 963), it is the lowest for [ɫ] due to narrowing in velar and pharyngeal region (Bladon 1979, 502).

5. Sound recording material and methods

For the study, speech recordings from 6 adult informants (3 Lithuanian and 3 Latvian male speakers, 21–42 years of age) without any speech disorders or notable dialectal traces in their pronunciation have been analysed. The material for research was recorded with a digital high resolution audio recorder *Tascam DR-100MK II* and a head-set microphone *AKG C 520*. The signal was sampled at a rate of 44,1 kHz (16-bit quantization). Initial and final laterals in closed symmetric [l]V[l] sequences

and intervocalic syllable-initial laterals in V[l]V sequences have been examined (V – one of the Lithuanian vowels [ɪ, i:, e:, ε, æ:, ɐ, α:, ɔ, ɔ:, o:, ɔ:, u, ɔ, u: ɪ:] or one of the Latvian vowels [i(:); e(:); æ(:); α(:); ɔ(:); u(:)]). Each sequence produced three times by every speaker), thus about 730 items were analysed in total.

During the analysis, the focus is put mainly on locus equations, as well as changes in formant structure (especially F1 and F2 frequencies) depending both on position and vocalic context of the consonants. Locus equation indices (derived from the F2 of adjacent vowels) provide information on the degree of coarticulation between vowel and consonant: high slope indicates variable consonantal locus and high degree of coarticulation between the vowel and the consonant (V-to-C effects); low slope indicates stable locus and low degree of coarticulation between the vowel and the consonant (vowel scarcely affects the consonant).

The analysis of the sounds of both Baltic languages was performed using *Praat* (5.3.63 and its later versions, developed by Paul Boersma and David Weenink). The obtained data were further processed using *MS Excel*.

6. Results

6.1. Formant structure

Changes in the structure of four first formants (F1–F4) were analysed in the following positions: non-palatal laterals of both languages were compared in the initial prevocalic, intervocalic, and postvocalic positions (Figures 2–4), Lithuanian palatalized and Latvian palatal laterals were compared in the initial prevocalic and intervocalic positions (Figures 5–6). In postvocalic position there is no contrast between Lithuanian palatalized [lʲ] and non-palatalized [l] since only non-palatalized consonants can appear in this position: *vėlei* [²'vʲe:lʲeɪ] – *vėl* [²'vʲe:l], *eiki* [²'ɛɪ'kʲɪ] – *eik* [²'ɛɪ'k].

For Lithuanian and Latvian sonorant [l], no significant difference was found in F1 and F2 formant frequencies in initial position (Figure 2). In intervocalic and postvocalic positions, the values F1 and F2 of the Latvian lateral are higher (Figures 3–4). Considerably higher F1 frequency of the Latvian [l] suggests its higher degree of velarization in comparison with the corresponding Lithuanian consonant, but higher F2 values of the Latvian lateral presupposes stronger palatal articulation, so no reliable results have been obtained so far comparing the first two formants of Latvian and Lithuanian [l]. The frequencies of F3 and F4 are determined more by the articulation of the adjacent vowels rather than by the place of articulation of the consonant itself, so their values were compared in the environment of different vowels (see below). In general, the most significant difference between the Lithuanian and Latvian [l] was observed in intervocalic position (Figure 2, B).

The formant structure of Lithuanian palatalized [lʲ] and Latvian palatal [ɮ] in initial and intervocalic positions is shown in Figure 3. It is natural that the degree of palatalization in Latvian [ɮ] is higher than the one in Lithuanian [lʲ] – F2 frequency of [ɮ] in both positions is higher than that of [lʲ], although the difference is not significant.

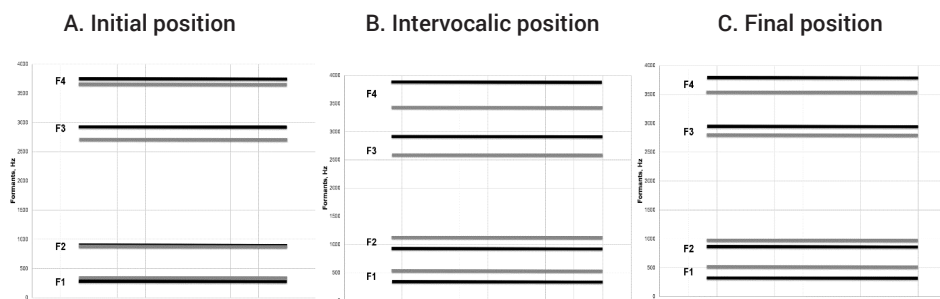

Figure 2. F1–F4 formant structure of Lithuanian and Latvian [l]: mean values of the first four formant frequencies (black – Lithuanian data, grey – Latvian data)

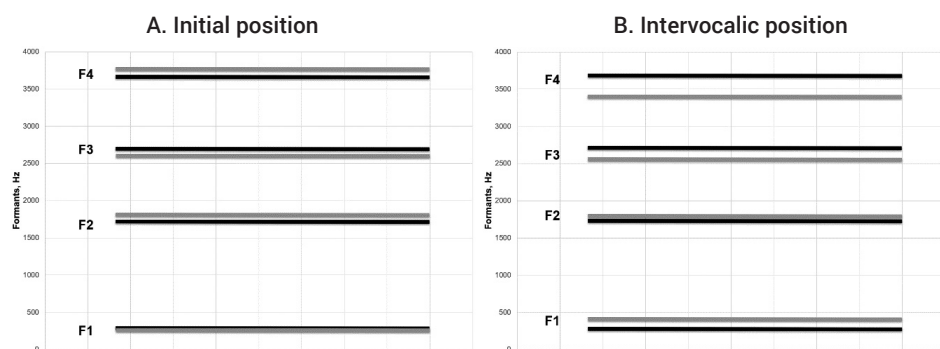

Figure 3. F1–F4 formant structure of Lithuanian /li/ and Latvian /li/: mean values of the first four formant frequencies (black – Lithuanian data, grey – Latvian data)

Decreased F1 frequency, which is associated with palatalization as well, is ambiguous: in prevocalic position, slightly lower F1 frequency was observed for the Latvian [li], while in intervocalic position the result is opposite – F1 is considerably lower for the Lithuanian [li] (Figure 3). No regularities were observed in the data for other formants, except the more pronounced difference in F1–F4 frequencies in intervocalic position (as in the case of non-palatalized sonorants). Consequently, coarticulation processes in Lithuanian and Latvian have a different effect on lateral sonorant, so it is expedient to compare formant values in the context of different vowels (Figures 4–6).

Further on, we will discuss separately the results of Latvian plain and palatal laterals and Lithuanian non-palatalized and palatalized laterals. When comparing F1 values of Latvian non-palatal [li] and palatal [li], they are influenced by the quality of adjacent vowels, i. e. vertical tongue movement: Lateral's F1 value increases near open vowels and decreases near close vowels (Figure 4). F2 value correlates with the degree of frontness of adjacent vowels, i. e. with horizontal tongue movement: consonant's F2 frequency decreases near back vowels and increases in the context of front vowels (Figure 4, A). It should be noted that in comparison with [li] the formant structure of the Latvian [li] is more stable and less dependent on the quality of adjacent

vowels. The reason for that is the fact that palatals are articulated in the area of hard palate, they typically have very precise position of the tongue, so their articulation is minimally affected by coarticulation processes. For the non-palatal Latvian [l], in its turn, the values of the first two formants are affected more by the neighbouring sounds.

The formant values of the Latvian non-palatal [l] and palatal [ɮ] change differently in different positions (<l>Vl, V<l>V and lV<l>, Figure 5). F1 remains the most stable, and its value is higher for [l] than for [ɮ] in all positions. F2 changes are the most pronounced: in all positions F2 values of [ɮ] is much higher than those of [l]. F2 value of [l] decreases significantly near [ɔ (:)] and [u (:)] and increases near [i (:)] and [e (:)]. The dynamics of F3 and F4 do not have any relevance in distinguishing between plain and palatal sonorant, although they demonstrate some coarticulatory effects, i. e. their values are decreased in the context of rounded vowels [ɔ (:)] and [u (:)].

When comparing F1–F4 of the Lithuanian lateral sonorants, F1 value of [l] is higher than that of [lʲ], and this is related to the velarization of [l] (Figure 6). F2 values of different sonorants differ significantly in terms of palatalization: F2 value of [lʲ] is significantly higher than its non-palatalized counterpart. In addition, its dynamics indicates a different degree of palatalization: it is more palatalized near the front

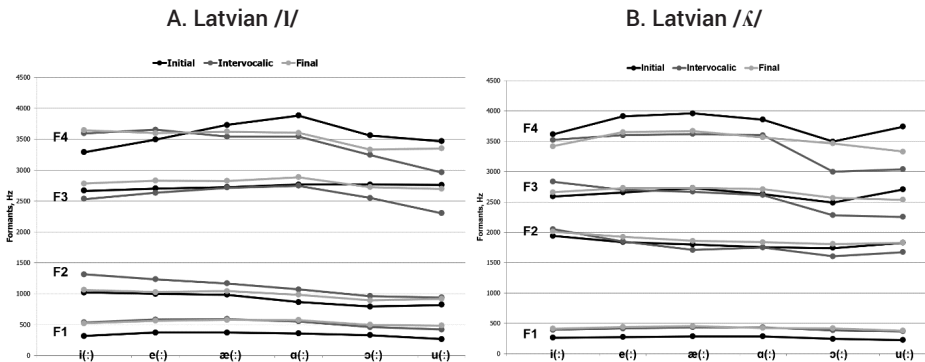

Figure 4. Mean values of F1–F4 formants in the context of different vowels: Latvian /l/ and /ɮ/ in initial, intervocalic and final positions

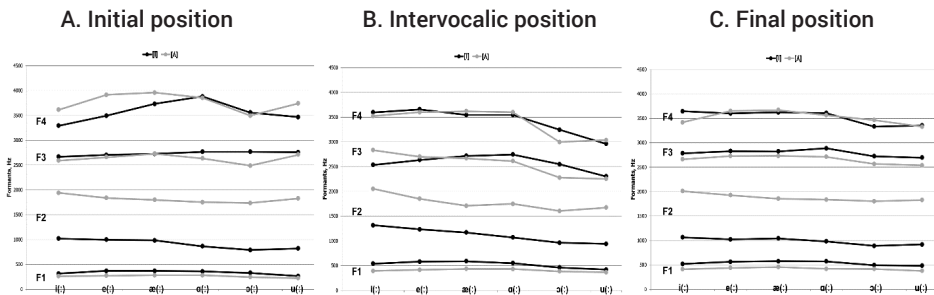

Figure 5. F1–F4 formant structure of Latvian non-palatal /l/ and palatal /ɮ/: coarticulation on adjacent vowels in initial, intervocalic and final positions

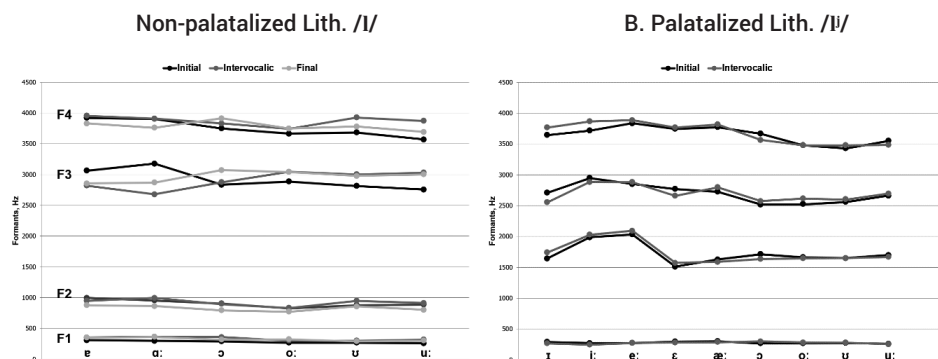

Figure 6. Mean values of F1–F4 formants in the context of different vowels: non-palatalized Lith. /l/ and palatalized Lith. /l/ in initial, intervocalic, and final positions

vowels [ɪ], [i:] and [e:], and less palatalized next to rounded [ɔ], [ɔ:], [ɔ] and [u:] (Figure 6, B). In case of palatalized [l], all four formants are more stable and vary less than in case of [l]. The formant structure of [l], especially F3 and F4, is highly dependent on position (see Figure 6, A).

After examining and comparing the formant structure of laterals in the Baltic languages, it can be concluded that:

- 1) the degree of palatalization increases in the following order:

$$\text{Lith., Lat. [l]} < \text{Lith. [l]} < \text{Lat. [ɭ]}.$$

F1–F4 values of the Lithuanian palatalized [l] and Latvian palatal [ɭ] are more stable, their articulation varies less than that of [l], which is affected more by adjacent sounds;

- 2) the differences in the formant structure of Lithuanian and Latvian laterals are most pronounced in intervocalic position, when the investigated sonorant is between vowels of different quality (cf. transcription, cf.: Lith. [ɪ] – Lat. [i], Lith. [ɛ] – Lat. [e], more about contemporary research on vowel system of Lithuanian and Latvian languages: Jaroslavienė, Grigorjevs, Urbanavičienė, Indričāne 2019).
- 3) adjacent vowels have the greatest influence on the F2 values of the Lithuanian palatalized [l] and Latvian palatal [ɭ]: F2 frequency increases next to the front vowels [ɪ] / [i], [i:] and [e:] and decreases next to the back vowels [ɔ (:)] and [u (:)], as well as [ɔ], [ɔ:], [ɔ] and [u:].

6.2. Locus equations

Locus equation data could be important for further investigation of the distinctive features of lateral sonorant in Baltics when data on the spectral properties of consonants are obtained based on the phonetic context of adjacent vowels.

F2 frequency is negatively related to the length of the oral cavity, which in case of consonants is associated primarily with tongue position. Thus, fronting tongue body

gesture induces the increase of the F2 frequency, while retracting tongue body results in generally low F2 (Iskarous et al., 2010, 2024).

Locus equations are linear regressions of the frequency of the second formant transition sampled at its onset ($F2_{\text{onset}}$) on the frequency of the second formant sampled in the middle of the following vowel ($F2_{\text{middle}}$):

$$F2_{\text{onset}} = k \cdot F2_{\text{middle}} + c$$

Björn Lindblom (1963) discovered that the slopes of regression lines for the consonants in CVC syllables with different vowels varied systematically along with place of articulation, and thus could be used for distinguishing between consonants. In accordance with this approach, the F2 locus can be defined as “the frequency of the formant at the first pulse of the vowel after consonant release” (Krull 1987, 44), which varies systematically under the influence of contextual vowels, therefore the so termed locus equations enable one to calculate an ideal locus pattern for each consonant using data on formant transitions before several different vowels (Ladefoged 2003, 163).

Later it was also argued that the slope of a regression line is associated primarily with the degree of coarticulation between the vowel and the consonant (Krull 1987; 1989; Fowler 1994):

- 1) high slope indicates variable consonantal locus and high degree of coarticulation between the vowel and the consonant (i. e., the vowel markedly affects the consonant);
- 2) low slope indicates stable locus and low degree of coarticulation between the vowel and the consonant (i. e., the vowel scarcely affects the consonant).

Locus equations are obtained for a single consonant coarticulated with a range of vowels. Slope (k) and y-intercept (c) values derived from locus equations vary systematically along with the place of articulation across different manner classes (Sussman, Shore 1996).

The results of the two constants of the Lithuanian and Latvian lateral sonant locus equations – slope (k) and y-intercept (c) – are presented in Table 4: the highlighted

Informants	Latvian		Lithuanian	
	k	c	k	c
/l/	0.33	707	0.33	658
M1	0.21	801	0.30	736
M2	0.35	740	0.29	666
M3	0.37	643	0.39	564
/k/ /l/	0.23	1454	0.35	1252
M1	0.23	1551	0.33	1377
M2	0.15	1471	0.28	1265
M3	0.26	1403	0.40	1184

Table 4. Locus equations of Lithuanian and Latvian laterals: data of Lith. M1-M3 and Lat. M1-M3 informants (k – slope, c – y-intercept)

row shows mean data, the other rows show the results of individual informants (M1, M2 and M3).

According to the data presented in Table 4, the slope of the current non-palatalized / non-palatal lateral sonant in the Baltic languages is higher (Lith. [l] $k = 0.43$; Lat. [l] $k = 0.33$) than the corresponding Lith. palatalized [lʲ] ($k = 0.39$) and Lat. palatal [ɮ] ($k = 0.23$). Thus, the slope increases in the following order:

$$\text{Lat. } [\mathcal{L}] < \text{Lat. } [l] < \text{Lith. } [lʲ] < \text{Lith. } [l]$$

The other index of the locus equations – the point where the regression line of the locus equation intersects the y-axis, or y-intercept (c) – changes in reverse: its larger values are characteristic of the Lithuanian palatalized [lʲ] ($c = 1076$ Hz) and Latvian palatal [ɮ] ($c = 1454$ Hz), lower for the Lithuanian [l] ($c = 546$ Hz) and Latvian [l] ($c = 707$ Hz). According to the decreasing values of y-intercept, the lateral consonants of Lithuanian and Latvian are arranged in almost the same order as according to the increasing slope:

$$\text{Lat. } [\mathcal{L}] > \text{Lith. } [lʲ] > \text{Lat. } [l] > \text{Lith. } [l]$$

The Latvian [ɮ] has the lowest slope and the highest value of y-intercept, while the Lithuanian [l] has diametrically opposite values. The indices of locus equations make it possible to distinguish between Lithuanian and Latvian lateral sonorants by both palatality/palatalization and the place of articulation. Visually, the differences in laterals can be seen by depicting slope and y-intercept values in the coordinate plane: slope on the x-axis and y-intercept on the y-axis (Figures 7–8; mean data are indicated by larger symbols, individual data are indicated by smaller symbols).

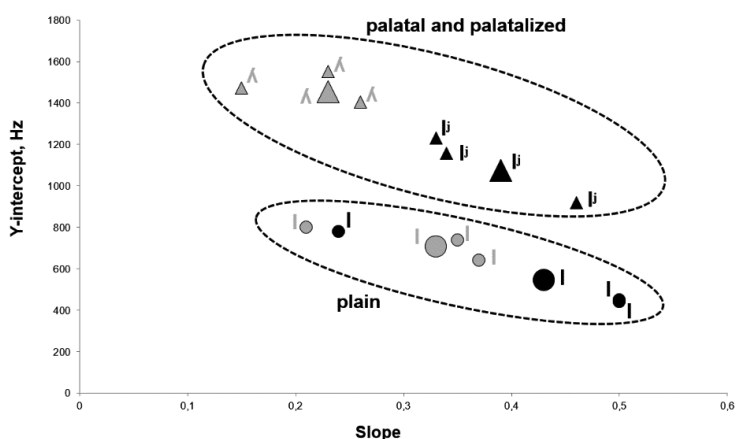

Figure 7. F2 loci of Lithuanian (black) and Latvian (grey) laterals with highlighted zones of plain and palatal/palatalized consonants. F2 loci for /l/ are marked with circles, F2 loci for /ɮ/ and /lʲ/ are marked with triangles. Larger symbols indicate mean data, smaller symbols indicate individual data

In the coordinate plane, Latvian palatal [ɮ] and Lithuanian palatalized [lʲ] occupy higher position than the Lithuanian and Latvian [l] (Figure 7). Palatal and palatalized lateral sonorants have high y-intercept values and lower slopes, which indicates greater resistance to adjacent vowels than non-palatal consonants. The higher coarticulatory resistance of palatal/palatalized sonorant to coarticulation is due to two factors (Recasens 1985):

- 1) they require high articulatory control over relatively large region of vocal tract (i. e., wide pharyngeal passage) with a large degree of dorsopalatal contact, which results in high F2 frequency at the onset of an adjacent vowel;
- 2) palatal articulation involves highly constrained gestures that override conflicting vocalic gestures (such as those needed to produce low back vowels). This results in relatively stable F2 onset frequency that is scarcely affected by vowel quality.

Latvian [ɮ] and Lithuanian [lʲ] have more stable locus than their unpalatalized equivalents (Figure 7), which is also related to more precise position of the tongue and other articulators during articulation. However, in the contemporary Baltic languages, according to the indices of locus equations Latvian [ɮ] occupies the extreme position (has the highest y-intercept and the lowest slope values) and differs from the Lithuanian [lʲ], for which palatalization – the lifting of the middle part of the tongue towards the hard palate – is only secondary articulation (cf. Pakerys 2003, 74).

The calculated values of slope and y-intercept also allow to distinguish between the Baltic laterals according to the place of articulation (Figure 8).

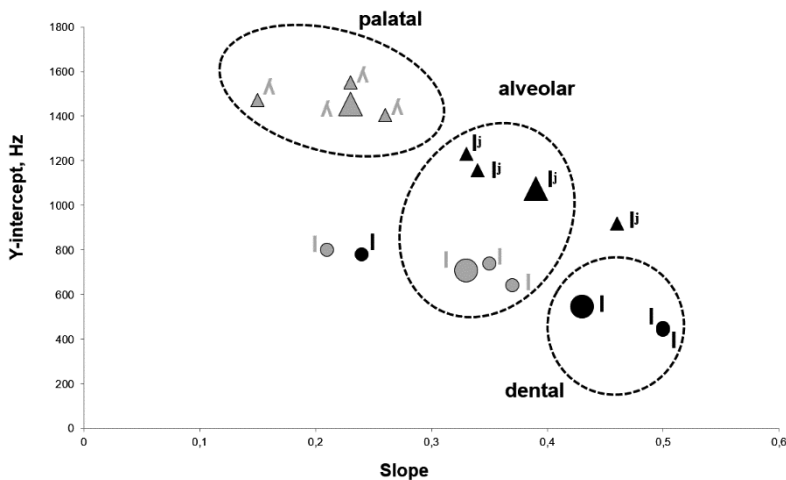

Figure 8. F2 loci of Lithuanian (black) and Latvian (grey) laterals with highlighted zones of palatal, alveolar and dental consonants. F2 loci for /l/ are marked with circles, F2 loci for /ɮ/ and /lʲ/ are marked with triangles. Larger symbols indicate mean data, smaller symbols indicate individual data

According to the increasing values of the slope and the decreasing values of the y-intercept, the articulation classes of Lithuanian and Latvian lateral sonorants are arranged, as follows:

palatal Lat. [ɫ] < alveolar Lat. [l] / alveolar palatalized Lith. [lʲ] < dental Lith. [l]

The obtained results agree with the classification of contemporary Baltic sonorants in Table 1. As it can be observed in Figure 8, Lithuanian [lʲ] and [l], as well as Latvian [ɫ] and [l] can be distinguished both by slope and y-intercept values. When comparing Lithuanian and Latvian data, it can be observed that both indices interfere heavily in case of the Latvian [l] and Lithuanian [lʲ]. Higher slope values and lower y-intercept values of the Lithuanian [lʲ] in comparison with the Latvian [ɫ] suggest less coarticulatory resistance to vowel effects.

The values of slope and y-intercept for both Lithuanian and Latvian alveolar and dental laterals vary greatly, and individual data may not fit into one articulation zone. This agrees with previous studies on Latvian sonorants, which allow the lateral sonorant [l] to be classified as both dental and alveolar consonant (Grigorjevs 2012b; Taperte 2014, 94–95).

Locus equation indices also demonstrate, on the one hand, lower coarticulatory resistance of non-palatal lateral sonorant (compared to palatal) and, on the other hand, uneven degree of coarticulation non-palatal lateral sonorant and adjacent vowels (depending on different degree of velarization, individual differences, etc.).

Conclusions

The analysis of the formant structure and locus equation indices of Latvian and Lithuanian laterals showed that these consonants can be distinguished efficiently using these parameters. The study was performed considering different positions of the consonants on CVC syllables (prevocalic, intervocalic, and postvocalic), as well as the quality of the adjacent vowels:

1. In terms of the degree of palatalization, Lithuanian and Latvian laterals can be arranged in the following order:

non-palatal Lith., Lat. [l] < palatalized Lith. [lʲ] < palatal Lat. [ɫ]

The formant structure of Latvian [ɫ] and Lithuanian [lʲ], unlike the corresponding non-palatal laterals, is more stable and less dependent on the quality of adjacent vowels.

2. Vowel context effects the degree of palatalization, e.g., palatalized [lʲ] next to front vowels [i], [i:], and [e:] is pronounced “softer” than next to back advanced vowels [ɔ], [ɔ:], [ʊ], and [ʊ:].
3. The most significant differences in the Latvian and Lithuanian [l] formant structure are recorded in the intervocalic position, when the sonorants are between vowels that differ in both languages (cf. Lith. [i] – Lat. [i], Lith. [ɛ] – Lat. [e]).
4. Acoustic data demonstrates differences in coarticulation effects between Latvian palatal /ɫ/ and Lithuanian palatalized /lʲ/. Latvian /ɫ/ is characterized

with more stable vowel F2 locus, which indicates higher degree of coarticulatory resistance to vowel effects. Lithuanian /li/, on the contrary, is more variable depending on vowel context. The same is true (although, to a lesser degree) for the Lithuanian and Latvian /l/.

5. According locus equation indices (the increasing values of slope and decreasing values of y-intercept), the following articulation classes of Lithuanian and Latvian lateral sonorants can be distinguished:

palatal Lat. [ɫ] < alveolar Lat. [l] / palatalized alveolar Lith. [lʲ] < dental Lith. [l]

The assumption on the similarity of Latvian non-palatal /l/ to Lithuanian palatalized /li/ (as both are traditionally classified as alveolar consonants) is only partly supported by the recent data. In terms of the degree of coarticulation indicated by slope values of locus equations, Latvian /l/ is closer to Lithuanian /li/, while its formant structure, especially the low F2 values, brings it closer to Lithuanian /l/ and in some cases suggests even greater degree of velarization than the latter. Further research on the variability of formant structure and locus equations as affected by syllable or phrasal position, stress, speaking style and other aspects should be carried out to evaluate their effect on Lithuanian and Latvian laterals. Parallel study of articulation and perception would be beneficial to link acoustic data with articulation and auditory processes.

Abbreviations

ACC	accusative
C	consonant
C ^j	palatalized consonant
C	y-intercept
F	formants
F2 _{onset}	second formant frequency measured at onset
F2 _{middle}	second formant frequency measured at middle
Hz	hertz
K	slope
M	masculine
NOM	nominative
PL	plural
SD	standard deviation
V	vowel
V ^u	back vowel
V ⁱ	front vowel
—#	position before pause

References

1. Ambrazas, Vytautas (ed.). 2005. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
2. Ambrazevičius, Rytis, Leskauskaitė, Asta. 2014. *Priebalsių akustinės ypatybės: palatalizacija ir balsingumas*. Kaunas: Technologija.
3. Bladon, Anthony. 1979. The production of laterals: some acoustic properties and their physiological implications. *Current Issues in Linguistic Theory*. 9. *Current Issues in the Phonetic Sciences: Proceedings of the IPS-77 Congress, Miami Beach, FL, USA, December 17–19, 1977*. Hollien, Harry, Hollien, Patricia (eds.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 501–508.
4. Crystal, David. 2008. *Dictionary of Linguistics and Phonetics*. 6th edition. Malden, Oxford, Victoria: Blackwell.
5. Fowler, Carol A. 1994. Invariants, specifiers, cues: an investigation of locus equations as information for place of articulation. *Perception & Psychophysics*. 55(6), 597–610.
6. Girdenis, Aleksas. 2006. Consonants. *Lithuanian Grammar*. Ambrazas, Vytautas (ed.). Vilnius: Baltos lankos, 35–49.
7. Girdenis, Aleksas. 2014. *Theoretical foundations of Lithuanian phonology*. Vilnius: [s.n.]. Available at: http://www.esparama.lt/es_parama_pletra/failai/ESFproduktai/2014_Theoretical_Foundations_of_Lithuanian_Phonology.pdf
8. Grigorjevs, Juris. 2012a. Acoustic characteristics of the Latvian sonorants. *Baltistica*. 47(2), 267–292. <https://doi.org/10.15388/baltistica.47.2.2142>.
9. Grigorjevs, Juris. 2012b. Latviešu valodas laterālo spraudzeņu akustisks raksturojums. *Linguistica Lettica*. 20, 96–109.
10. Iskarous, Khalil, Fowler, Carol A., Whalen, Douglas H. 2010. Locus equations are an acoustic expression of articulator synergy. *Journal of the Acoustical Society of America*. 128(4), 2021–2032. <https://doi.org/10.1121/1.3479538>.
11. Jaroslavienė, Jurgita, Grigorjevs, Juris, Urbanavičienė, Jolita, Indričė, Inese. 2019. *Baltų kalbų garsynas XXI a. pradžioje: Balsių ir garsų sąveikos instrumentinis tyrimas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. <https://doi.org/10.35321/e-pub.1.baltu-garsynas>
12. Kabelka, Jonas. 1987. *Latvių kalba*. Vilnius: Mokslas.
13. Kazlauskienė, Asta. 2018. *Bendrinės lietuvių kalbos fonetikos ir fonologijos pagrindai*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas. <https://doi.org/10.7220/9786094673290>.
14. Krull, Diana. 1987. Second formant locus patterns as a measure of consonant-vowel coarticulation. *Perilus*. 5, 43–61.
15. Ladefoged, Peter. 2003. *Phonetic data analysis: An introduction to fieldwork and instrumental techniques*. Malden, Massachusetts: Blackwell Publishing Ltd.
16. Ladefoged, Peter, Maddieson, Ian. 2002. *The Sounds of the World's Languages*. Malden, Massachusetts: Blackwell Publishing Ltd.
17. Laua, Alise. 1997. *Latviešu literārās valodas fonētika*. Rīga: Zvaigzne ABC.
18. Lindblom, Björn. 1963. Spectrographic study of vowel reduction. *Journal of the Acoustical Society of America*. 35, 1773–1781.
19. Mikalauskaitė, Elzbieta. 1975. *Lietuvių kalbos fonetikos darbai*. Vilnius: Mokslas.
20. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (eds.). 2013. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
21. Pakerys, Antanas. 2003. *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*. Vilnius: Enciklopedija.

22. Recasens, Daniel. 1985. Coarticulatory patterns and degrees of coarticulatory resistance in Catalan CV sequences. *Language and Speech*. 28(2), 97–114.
23. Recasens, Daniel, Farnetani Edda. 1990. Articulatory and acoustic properties of different allophones of /l/ in American English, Catalan and Italian. *Proceedings of the International Conference on Spoken Language Processing*. 2. Seidl, Rainer (ed.). Tokyo: The Acoustical Society of Japan, 961–964.
24. Sussman, Harvey M., Shore, Jadine. 1996. Locus equations as phonetic descriptors of consonantal place of articulation. *Perception & Psychophysics*. 58(6), 936–946.
25. Taperte, Jana. 2014. Latviešu valodas laterālo spraudzeņu akustisks raksturojums informantu vecuma grupā no 16 līdz 39 gadiem. *Linguistica Lettica*. 22, 158–172.
26. Urbanavičienė, Jolita, Indričane, Inese, Jaroslaviene, Jurgita, Grigorjevs, Juris. 2019. *Baltų kalbų garsynas XXI a. pradžioje: Priebalsių instrumentinis tyrimas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. <https://doi.org/10.35321/e-pub.2.baltu-garsynas>

Kopsavilkums

Rakstā tiek aplūkotas latviešu un lietuviešu standartvalodas laterālo spraudzeņu akustiskās īpašības. Raksta mērķis ir izpētīt, kādā veidā izpaužas akustiskais kontrasts starp alveolāro / dentālo /l/ un palatālo /k/ latviešu valodā un starp dentālo /l/ un palatalizēto alveolāro /li/ lietuviešu valodā. Rakstā analizēti sešu vīriešu (trīs lietuviešu un trīs latviešu) runas ieraksti. Tika aplūkoti sākuma un beigu līdzskaņi [l]V[l] zilbēs, kā arī intervokāli līdzskaņi V[l]V tipa vārdos.

Rakstā tiek analizētas laterālo spraudzeņu formantu struktūras (it sevišķi pirmā un otrā formanta) izmaiņas atkarībā no līdzskaņa pozīcijas un blakus esoša patskaņa kvalitātes, kā arī līdzskaņu lokusa vienādojumu indeksi. Akustiskie dati liecina par līdzartikulācijas procesu atšķirībām starp latviešu palatālo /k/ un lietuviešu palatalizēto /li/. Latviešu [k] un lietuviešu [li] formantu struktūra atšķirībā no atbilstošajiem nepalatalizētajiem līdzskaņiem ir stabilāka un ir mazāk atkarīga no blakus esošu patskaņu kvalitātes. Fonētiskais konteksts ietekmē palatalizācijas apjomu, piem., palatalizētais [li] blakus [i], [i:] un [e:] tiek izrunāts “mīkstāk” nekā [ɔ], [o:], [y] un [y:] fonētiskajā apkaimē. Vislielākās atšķirības latviešu un lietuviešu [li] formantu struktūrā ir konstatētas intervokālā pozīcijā. Latviešu laterālajam spraudzenim /k/ ir raksturīgs visstabilākais F2 lokuss, kas liecina par lielāku artikulārās pretestības pakāpi starp līdzskani un blakus esošo patskani. Turpretī lietuviešu /li/ F2 lokuss ir mainīgāks un vairāk atkarīgs no fonētiskās apkaimes. Tas pats attiecas arī uz lietuviešu /li/.

Atslēgvārdi: lietuviešu valoda; latviešu valoda; laterālie spraudzeņi; akustiskās pazīmes; palatalizācija; formants; lokusa vienādojumi.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Par Lībiešu krasta (*Līvōd rānda*) iedzīvotāju runāto tāmnieku izloksni¹

A description of the Tamian subdialect spoken by the inhabitants of the Livonian Coast (Līvōd rānda)

Daira Vēvere

Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts
Kalpaka bulvāris 4, Rīga, LV-1050, Latvija
E-pasts: daira.vevere@gmail.com

Publikācijā analizēta 24 Kurzemes lībiešu vai to pēcteču runa, kam abi vai viens no vecākiem ir lībiešu izcelsmes un kas lielāko daļu savas dzīves pavadījuši Lībiešu krasta ciemos: Mazirbē, Košragā, Pitragā, Kolkā, Melnsilā u. c.

Pētījuma pamatā ir informantu runas dati, kas ierakstīti laikā no 20. gs. 80. gadiem līdz 2019. gadam. Teicēji iedalāmi šādās grupās: 1) tie, kas lībiešu valodā ir runājuši; 2) tie, kas paši lībiešu valodā nerunā, bet ir dzīvojuši vidē, kur tā tikusi runāta, un lielākoties to saprot; 3) lībiešu valodā nerunā, kā arī to nesaprot.

Kaut arī pētījumā apstiprinājies, ka lībiešu vai to pēcteču runātā tāmnieku izloksne sastāv no tādām lībiskā dialekta īpatnībām kā labializācija, gala zilbju redukcija, patskaņu, divskaņu un līdzskaņu pārveidojumi, 3. personas verbu formu un vīriešu dzimtes formu vispārināšana, tomēr detalizētāka runas parādību analīze rāda, ka Lībiešu krastā runātā tāmnieku izloksne nav tik spēcīga, kāda tā ir dziļo tāmnieku izlokšņu areālā, sevišķi, Dundagā un Ancē, vēl precīzāk – pētījuma rezultāti liecina, ka tā vairāk līdzinās nedziļajām tāmnieku izloksnēm un tās īpatnības ir vairāk tuvinātas literārajai valodai.

Atslēgvārdi: lībieši; Lībiešu krasts; lībiskais dialekts; tāmnieku izloksne; fonētiskās pazīmes; morfoloģiskās pazīmes.

Ievads

Lībiešu krasts (lībiski: *Līvōd rānda*) ir teritorija Ziemeļkurzemē Baltijas jūras un Rīgas līča piekrastē, kurā tradicionāli ietilpst 12 ciemu: Melnsils (*Mustānum*), Kolka (*Kūolka*), Vaide (*Vaid*), Saunags (*Sānag*), Pitrags (*Pitrōg*), Košrags (*Kuoštrōg*), Mazirbe (*Irē*), Sīkrags (*Sīkrōg*), Jaunciems (*Ūžkilā*), Lielirbe (*Īra*), Miķeļtornis jeb Pize (*Pizā*) un Lūžņa (*Lūž*) (Blumberga 2013, 170–171). Šo teritoriju vēl 20. gs.

¹ Publikācija izstrādāta projektā „Latvijas Universitātes doktorantūras kapacitātes stiprināšana jaunā doktorantūras modeļa ietvarā” (Nr. 8.2.2.0/20/1/006).

apdzīvoja lībiešu kopiena, kuras saziņas valoda ikdienā bija lībiešu valoda. Līdz Latvijas Republikas izveidošanai pirmie deviņi ciemi piederēja Dundagas muižai, pēdējie trīs – Popes muižai, taču šī teritorija ir vairākkārt piedzīvojusi administratīvi teritoriālās reformas, mūsdienās austrumu ciemi atrodas Dundagas novada Kolkas pagastā, rietumu ciemi – Ventpils novada Tārgales pagastā (plašāk sk. <http://www.livones.net/lv/libiesi/libiesu-krasts/>). 1923. gadā tika mēģināts izveidot atsevišķu Jūrmalas jeb t. s. Lībiešu pagastu, kurā atrastos visi lībiešu apdzīvotie ciemi, sākot no Lūžņas līdz Melnsilam, taču šī iecere palikusi neīstenota (Blumberga 2013, 170–171). No 1991. līdz 2003. gadam Lībiešu krastam bija piešķirts valsts īpaši aizsargājamās kultūrvēsturiskās teritorijas statuss, lai nodrošinātu lībiešu kultūrvēsturiskā mantojuma aizsardzību (plašāk sk. Blumberga 2013, 196–198).

Ne bez iemesla lībiskajam dialektam ir dots tāds nosaukums, kas saistāms ar lībiešiem. Tieši lībieši ir tie, kas veicinājuši lībiskā dialekta rašanos, runādami latviešu valodā un atstādami tajā savas, resp., lībiešu, valodas pēdas (Rudzīte 1964, 149).

Terminoloģiskas skaidrības labad šeit uzreiz jāatzīmē, ka agrāk par tāmnieku dialektu mēdza saukt visu latviešu valodas lībisko dialektu, ne tikai Kurzemes lībiskās izloksnes, kā tas ir pieņemts mūsdienu terminoloģijā. Termins *lībiskais dialekts* agrākā apzīmējuma *tāmnieku dialekts* vietā latviešu lingvistiskajā literatūrā nostiprinās tikai ar 20. gs. 60. gadiem: monogrāfijā „Latviešu dialektoloģija” apzīmējumu *tāmnieki* Marta Rudzīte (1964, 29, 31, zemsvītras piezīme) attiecina uz Kurzemes lībiskajām izloksnēm. Lai nošķirtu Vidzemes ziemeļrietumos runāto lībisko dialektu no Kurzemes ziemeļos runātā, mūsdienās Kurzemes lībiskās izloksnes sauc par tāmnieku izloksnēm, kas savukārt iedalāmas dziļajās un nedziļajās izloksnēs (sk. arī Rudzīte 1964, 29, 154). Tradīcija saukt ziemeļu Kurzēmē runāto lībisko dialektu par tāmnieku izloksnēm ievērota arī šajā rakstā.

Lībiskais dialekts ir cieši saistīts ar lībiešiem ne tikai tā nosaukumā, bet arī lingvistiskajās iezīmēs, un izteikta lībiešu valodas ietekme vērojama tieši dziļajās tāmnieku izloksnēs (Rudzīte 1994, 299), tomēr vairāku parādību izcelsme ir hipotētiska, par ko tuvāk tiks runāts raksta turpinājumā.

Šī pētījuma mērķis ir atklāt, vai Kurzemes lībiešu runātā tāmnieku izloksne ir tikpat spēcīga kā līdzās dzīvojošajiem dziļo tāmnieku izloksņu runātājiem, precīzāk, Dundagas un Ances novada iedzīvotājiem, un kādas ir būtiskākās atšķirības starp latviešu un lībiešu runāto tāmnieku izloksni.

Lai šo mērķi īstenotu, publikācijā analizēta 24 Kurzemes lībiešu vai to pēcteču runa, kam abi vai viens no vecākiem ir bijis lībietis un kas lielāko daļu dzīves pavadījuši Mazirbē, Košragā, Pitragā, Kolkā, Melnsilā vai citos Lībiešu krasta ciemos.

Akcentējot informantu lībisko piederību, teicēji iedalāmi vairākās grupās:

- 1) tie, kas lībiešu valodu ir runājuši;
- 2) tie, kas paši nerunā, bet ir dzīvojuši vidē, kur tā tikusi runāta, un pa lielākai daļai to saprot;
- 3) lībiešu valodā nerunā un to pat nesaprot.

Lībiešu valodas prasme vai saikne ar to gan tieši, gan netieši ietekmējusi šo teicēju ikdienā runāto tāmnieku izloksni, visbiežāk tas vērojams fonētikas līmenī, mantojot lībiešu valodai raksturīgās fonēmas.

Pētījuma pamatā ir fonētisko un morfoloģisko parādību analīze, izmantojot audioierakstus, kas veikti Lībiešu krastā, sākot no 20. gs. 80. gadiem līdz 2019. gadam (plašāk sk. avotu sarakstā). Pirmie ir pieejami Nacionālās mutvārdu vēstures (NMV) krājumā, no kura rakstā izmantots četru teicēju² (dzimuši 20. gs. sākumā, divas sievietes, divi vīrieši) runas materiāls, kas ierakstīts 20. gs. 80. un 90. gados. 2003. gadā toreizējās Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultātes ekspedīcijas laikā Lībiešu krastā veikti sešu lībiešu vai to pēcteču (dzimuši 20. gs. pirmajā pusē, trīs sievietes, trīs vīrieši) audioieraksti, jaunāki runas dati iegūti Dundagas novadā 2014. un 2015. gadā (kopā 13 teicēji, dzimuši 20. gs. pirmajā pusē, astoņas sievietes, pieci vīrieši) Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes folkloristu ekspedīcijā (2015. gadā piedaloties arī raksta autorei). 2019. gadā autore Dundagā intervējusi 1960. gadā dzimušu un vēl joprojām Dūmelē (atrodas Dundagas pagasta ziemeļdaļā) dzīvojošu lībieti (sieviete). Raksta pielikumā redzams vairāku šo teicēju runātā teksta fragmentu fonētisks pieraksts tradicionālajā latviešu izloksņu transkripcijā.

Lai ievērotu personas datu aizsardzību, rakstā minēts tikai teicēju dzimums, dzimšanas gads un dzīvesvieta, izņemot Lielirbē dzimušo lībiešu dzejnieci Emīliju Rulli, kuras runas ieraksts iegūts no Nacionālās mutvārdu vēstures krājuma (kods: NMV–19). Intervija ar E. Rulli izloksnes pierakstā, kā arī dzejoļi lībiešu valodā, bet lielākoties to atdzejojumi latviešu valodā un teicējas nozīmīgākās fotogrāfijas ir iekļautas lībiešu dzīvesstāstu pētnieces Māras Zirnītes grāmatā „Lībieši Ziemeļkurzemes ainavā” (2011, 15–29).

1. Lībiskā identitāte

Tā kā Lībiešu krasts pēdējo desmitgažu laikā ir piedzīvojis būtiskas pārmaiņas, ir mainījies tā pamatiedzīvotāju sastāvs, izmainījusies lingvistiskā situācija, sociolingvistiskam fonam parādāmi atsevišķu teicēju izteikumi par viņu lībisko piederību un lībiešu valodas lietošanu, lai ne vien izvērtētu informantu attieksmi pret savu lībiskumu, valodas izpaušmi, bet arī lai atklātu nacionālās identitātes lomu viņu dzīvē.

Košragā intervēts 1937. gadā dzimis vīrietis, kurš apzinās savu lībisko izcelsmi:

- (1) *es skaitas nuô lībiēšiem – tēys maņ i lībiēc, uņ māt i laīviē*
‘es skaitos no lībiešiem – tēvs man ir lībietis, un māte ir latviete’
Par godu tēvam pasē ierakstīta lībieša tautība, kaut gan sevi uzskata par latvieti:
- (2) *paše aļ maņ i lībiēc, bet es iērakstij tikaī viēna ziņa tikaī tapēc, ka ..³ juô maņ tēys iļ lībiēc, uņ māt i laīviēļ. [..] ja es piēņēņ tuô toūtib uņ tuô tičib, tad es vareļ rakstīt paše. nu, pa cik maņ tēys i lībiēc, ta es iērakstij paše, ka es i lībiēc.*

² Publikācijā NMV krājuma materiāli apzīmēti ar kodu (katram teicējam tas ir unikāls).

³ Runas pārrāvumi atzīmēti ar divpunkti, izlaists teksts – ar divpunkti kvadrātiekvāšs. Piemēru pierakstā saglabāta latviešu dialektoloģijas tradīcija teikumu sākt ar mazo burtu un beigās nelikt punktu.

bet mañ bûtibâ tas nepatîk vaîrâk. tapêc kâ, kâ lai tuô pašak, tapêc kâ .. tâ:d muļķib – es i laŕviêc gâl gala

‘pasē arī man ir lībietis, bet es ierakstīju tikai vienā ziņā tāpēc, ka .. jo mans tēvs ir lībietis, un māte ir latviete. [...] ja es pieņemu to tautību un to ticību, tad es varēju rakstīt pasē. nu, tā kā mans tēvs ir lībietis, tad es ierakstīju pasē, ka es esmu lībietis. bet man būtībā tas nepatīk vairs. tāpēc, ka, kā lai to pasaka, tāpēc, ka .. tāda muļķība – es esmu latvietis galu galā’

Mazirbes ciemā satikta 1913. gadā dzimusi lībiete, kurai abi vecāki bija lībieši:

- (3) *mēs i lībieši – mân vēcâk i līvi*
 ‘mēs esam lībieši – mani vecāki ir līvi’
 Vecāki savā starpā lībiski esot runājuši:
- (4) *vēcâk jau paš save stârpe sarunaj lībisk – es viš sapraī, kuô vîņ runa, bet es pat nevaî runat*
 ‘vecāki jau paši savā starpā sarunājās lībiski – es visu sapratu, ko viņi runā, bet es pati nevaru runāt’

Tomēr lībiešu valodu sievietē vairs neprotot, to pamatodama ar intereses trūkumu vienaudžu, t. i., skolas bērnu, vidū:

- (5) *es nekuô vaīs nepruôf. ka jau dzîvuôjî te, tad jau .. uñ tad, ka mēs atnâc atpa-kaļ, tas i deviņpačmîte gadē, ta ja viš bi latviēš bi. skuôla gâj latviēš. bij gañ kâ:d lībiēš stuñ:ds bi, bet vaî ta muñs, bērniñ, bi kâ:d iñtreš vaîrâk...*
 ‘es neko vairs neprotu. kad jau dzīvoja te, tad jau .. un tad, kad mēs atnācām atpakaļ, tas ir deviņpadsmitā gadā, tad jau visi bija latvieši. skolā gāja latvieši. bija gan kādas lībiešu stundas, bet vai tad mums, bērniem, bija kāda interese vairāk...’

Šajos izteikumos (1–5) iezīmējas Lībiešu krastā vērojamā tendence, ka lībiešu pēcteči no savas identitātes dabiskā ceļā ir attālinājušies, lielākoties saistot sevi ar latviešiem, ne lībiešiem, tādējādi zaudēdami arī savu saikni ar senču valodu. Tomēr tas ir saprotams, jo iedzimtu lībiešu, ar kuriem runāt lībiski, vairs nav.

Vairāki teicēji atzīst, kaut arī spēju runāt lībiešu valodā ir zaudējuši, tomēr sakarus savā starpā uzturot:

- (6) *tâ mēs te mazliêt kuôpa vêl turamiês, bet valuôda jau nau*
 ‘tā mēs te mazliet kopā vēl turamies, bet valoda jau nav’ (siev., dz. 1925. g., Kolkā)

1910. gadā Lielirbē dzimusī, bet otrajā mūža pusē Ventspilī dzīvojušī lībiete Emīlija Rulle (NMV–19) par savām lībiskajām saknēm ir teikusi šādi:

- (7) *tēys uñ māt, vîņ nuômiñ, vîņ runa sava stârpe tikaî pa lībisk, uñ vîņ bi âb dîy nuô lībiēš dziñî – tēvañ bij lībiēš uñ mātēî bij lībiēš vēcâk. uñ vîņ runa pa lībisk. uñ ka es bij maziñî, bij trîs gâd, es nemâcej pa laŕvisk, es tikaî runa pa lībisk viên*

‘tēvs un māte, viņi nomira, viņi runāja savā starpā tikai lībiski, un viņi bija abi divi no lībiešu dzimtas – tēvam bija lībieši un mātei bija lībieši vecāki. un viņi runāja lībiski. un kad es biju maziņa, bija trīs gadi, es nemācēju latviski, es tikai runāju lībiski vien’

Tieši tas, ka teicējas abi vecāki ir bijuši lībieši un visa ģimene runājusi lībiešu valodā, ir veicinājis sievietes lībiskās identitātes nostiprināšanos un valodas prasmes saglabāšanos. Lingvistisko situāciju pētāmajā areālā viņa raksturo šādi:

- (8) *neviēns nemāk pa viš Veņšpil̄ pa lībisk̄ rakstīt koūt kuô, bet es raks̄f̄*
‘neviens nemāk pa visu Ventspilī lībiski rakstīt kaut ko, bet es rakstu’

Šī teicēja ir vienīgā no visiem informantiem, kas atzinusi, ka labi prot lībiski ne tikai runāt, bet arī rakstīt, pašai būdamai dzejniecei un lībiešu / ventiņu vokālā ansamblā „Kāndla” dalībniecei.

2015. gadā Dundagā raksta autore ir satikusi 1921. gadā dzimušu lībiešu pēcteci, kas visu mūžu pavadījusi Lībiešu krasta ciemā Košragā. Sievietes abi vecāki ir bijuši lībieši. Māte lībiešu valodā neesot runājusi:

- (9) *māt nerunej̄ lībisk̄*
‘māte nerunāja lībiski’

Tēvs gan esot runājis dzimtajā valodā:

- (10) *tēs uñ tiē viš runaj̄ tikaî lībisk̄*
‘tēvs un tie visi [radinieki – D. V.] runāja tikai lībiski’

Tomēr teicēja piebilst, ka latviski arī esot runājuši:

- (11) *bet latvisk̄ a viņ runaj̄*
‘bet latviski arī viņi runāja’

Sieviete pati lībiešu valodā nerunā, bet to saprotot:

- (12) *nê, tâ es neziñ, bet a saprašāñ es sapruô, a visiēm tiēm gadiēm aizmiřsc jaû i, mâcijas skuôla, muñs mâcij̄ lībieř̄ valuô:d, Lepř̄ bij̄ Maziřbe bi tâc skuôluô-taįs, tas mâcij̄ mūs*
‘nē, tā es nezinu, bet ar saprašānu es saprotu, ar visiem tiem gadiem aizmirsts jau ir, mācījās skolā, mums mācīja lībiešu valodu, Lepste bija Mazirbē bija tāds skolotājs, tas mācīja mūs’

Pēdējos izteikumos (9–12) iezīmējas sociolingvistiskā situācija teicējas ģimenē, proti, tā kā māte lībiski nav runājusi, abi vecāki biežāk sarunājušies latviski, tad arī bērns, visticamāk, šo valodu nepārmanto.

Savu identitāti sieviete raksturo šādiem vārdiem:

- (13) *es jaû iřc duñdžiř̄ nau, es i jūrmaļniēks – nuô jūrmaļ, nuô Kořrag*
‘es jau īsts dundžiņš [īsta dundadzniece – D. V.] neesmu, es esmu jūrmalnieks [jūrmalniece – D. V.] – no jūrmas, no Košraga’

Jau šajos dažos izteikumos (13) izskan vairākas lībiskā dialekta iezīmes: parādās gan lībiešiem, gan lībiskajām izlokšnēm raksturīgā īpatnība, kad sieviete, runājot par sevi, lieto vīriešu dzimti:

(14) *duñdžiš, jūrmaľniēks*

Redzama arī cita tāmnieku izlokšņu morfoloģijā izplatīta parādība, proti, formu vispārināšana 3. personā:

(15) *es nau < es nav* ‘neesmu’, *es i < es ir* ‘esmu’

Prievārds *no* tiek lietots ar akuzatīvu, ne ģenitīvu, kā tas ir latviešu literārajā valodā un izlokšņu vairumā:

(16) *nuo jūrmaľ < nuo jūrmaľu* ‘jūrmalas’, *nuo Košrag < nuo Košragu* ‘Košraga’

Ar šīm lingvistiskām pazīmēm (14–16) autore ievada turpmāk rakstā aplūkojamo lībiešu vai to pēcteču runas materiālu, bet vēl pirms tam sniedzams neliels apskats par lībiešu valodas ietekmētajām izlokšņu parādībām, kas saklausāmas ne tikvien tāmnieku izlokšnēs, bet arī latviešu valodas lībiskajā dialektā kopumā.

2. Lībiešu valodas ietekme lībiskajā dialektā

Šajā sadaļā minētas galvenās parādības, kas ir tipiskas lībiskajā dialektā un kas varētu būt radušās lībiešu, resp., somugru valodu, ietekmē (varbūtības izteiksmē, jo ne visu parādību izcelsme ir droši saistāma ar lībiešu valodu). Problemātisks ir jautājums par pirmās zilbes uzsvara rašanos ne vien lībiskajā dialektā, bet visā latviešu valodā kopumā. Ir zināms, ka lībiešu, resp., Baltijas jūras somugru valodās, vārda uzsvars ir pirmajā zilbē, bet nav skaidrs, ka tas latviešu valodā būtu radies tieši no šīm valodām, jo pastāv uzskats, ka šāds uzsvars latviešu valodā jau bijis pirms lībiešu valodas ietekmes, resp., spontānā ceļā attīstījies tālāk, nekā tas ir bijis, piem., kuršu valodā (Endzelīns, 1951, 32; Rudzīte 1993, 89–91).

Jānis Endzelīns (1951, 10–11) minējis lībiskajam dialektam sevišķi raksturīgā īso gala zilbju patskaņu zuduma un no tā izrietošās fonētiskās parādības, proti, aizstāju pagarinājuma iepriekšējā saknes zilbē, saistāmību ar lībiešu valodu. Lībiskajam dialektam iezīmīgie saīsinājumi un zudumi gan piedēkļu, gan gala zilbēs, ļoti ticams, ir saistīti ar lībiešu valodas ietekmi, jo Baltijas jūras somu valodās nav senu garu piedēkļu – tur seni garumi sastopami tikai saknes zilbēs, un Kurzemes lībiskajās izlokšnēs piedēkļu garumi ir jauninājums (sk. arī Endzelīns 1951, 66). Būtiski piebilst, ka tāmnieku izlokšnēs tik ļoti izplatītais patskanis *e* gala zilbēs gan nomenam, gan verbu formās un adverbos (par to iepriekš rakstīts: Vēvere 2021, 227–239; turpmāk valodas parādību analīzes daļā redzams, cik plaši šī īpatnība tiek lietota pētāmajā areālā) arī varētu būt radies lībiešu valodas ietekmē, jo tai ir raksturīga skaņa *ə* neuzsvērtās zilbēs (lībiešu valodā – *ø*; sk., piem., Vītso 2013, 271).

Lielākās šaubas un pieņēmumi zinātnieku uzskatos ir saistīti ar labializācijas izcelsmi – vairumā pētījumu šai valodas parādībai ir piešķirts hipotētisks raksturs.

Lībiešu valodas ietekmi uz labializācijas rašanos savos darbos ir apcerējis un vēlāk apšaubījis J. Endzelīns (1951, 11; 1970, 8). Labializācija (*au > ou*) ir raksturīga ne tikvien lībiešu (kā Kurzemes, tā Salacas) valodai, bet tā vērojama arī Igaunijas salu dialektā (Pajusalu 2013, 299; O'Rourke, Pajusalu 2016, 72), tāpēc šo parādību nevar droši saistīt ar tiešu lībiešu valodas ietekmi, toties tas ir vērtējams kā iespējams somugrisms. Palatalizētu jeb mīkstinātu līdzskaņu lietojums (visbiežāk zudušu palatālu patskaņu priekšā) arī varētu būt lībiska iezīme (Endzelīns 1951, 11, 188), to pierāda arī lībiešu valodas apraksti (piem., Pajusalu 2013, 294). Pusbalsīgā troksneņa rašanās vārda, piedēkļa vai salikteņa pirmās daļas beigās nebalsīga troksneņa vietā varētu būt saistīta ar lībiešu valodu (Endzelīns 1951, 170; 1970, 8). Anna Ābele (1926, 24–25) uzskata, ka šī parādība saistāma ar tāmnieku izloksnēm raksturīgo diftongisko, kāpjošo zilbes tipu, kas varētu būt radies lībiešu valodas iespaidā.

Morfoloģiskajā sistēmā ar iespējamu lībiešu valodas ietekmi saistāmas divas galvenās lībiskā dialekta parādības – t. s. vīriešu dzimtes formu vispārināšana, kad sieviešu dzimtes lietvārdiem tiek pievienoti uz tiem attiecināmi nomināli predikāti vīriešu dzimtē, proti, nav saskaņojuma dzimtē, un 3. personas verbu formu vispārināšana. Lībiešu valodā vienskaitļa 1. un reizēm arī 3. personā lietotas formas bez galotnes, ar ko var izteikt visus laikus – pagātņi, tagadni, nākotni (sk. Vītso 2013, 276). Karls Pajusalu (2014, 125) rakstā par verbu kategorijām Salacas lībiešu valodas gramatikā norādījis, ka tagadnes indikatīva vienskaitļa 3. personas verbu formas aizstāj vienskaitļa 1. personas formas, kas lībiešu (kā Salacas, tā Kurzemes) valodā ir jauninājums, ar piebildi, ka vispārināts verbu kategoriju lietojums varētu būt radies latviešu, igauņu un lībiešu valodas savstarpējas ietekmes vai plašāku areālo kontaktu rezultātā (Pajusalu 2014, 132). 3. personas verbu formu lietošanai arī 1. un 2. personas formu vietā gan vienskaitlī, gan daudzskaitlī iespējami vairāki cēloņi, taču J. Endzelīns (1951, 715–717; 1970, 8) to pamato ar lībiskajam dialektam raksturīgo beigu patskaņu zudumu, kā rezultātā daļēji sakritušas personu formas. Par šeit aplūkotajām, lībiešu valodas iespējami ietekmētajām parādībām plašāk skatāms arī vairākos M. Rudzītes darbos (1964, 151; 1994, 290–301; 1995, 69; 1996, 3–7), tomēr arī viņa lielākoties nesniedz konkrētus lībiešu valodas faktus, kas pamatotu tās ietekmi latviešu valodas lībiskajā dialektā.

Noslēdzot šo apskatu par iespējamām lībiešu valodas pēdām latviešu valodas lībiskajā dialektā, secināms, ka, nepārzinot lībiešu valodas vēsturi, tās fonētisko un gramatisko sistēmu, ir grūti noteikt precīzu šīs valodas ietekmi lībiskā dialekta izloksnēs, jo pat lībiešu valodas aprakstos pastāv vairākas hipotēzes par lingvistisko parādību izcelsmi, kur rodama vienas vai otras valodas ietekme un kurā laikā tā varētu būt radusies.

3. Lībiešu runātā tāmnieku izloksne

Šajā sadaļā analizēts konkrētu lībiskā dialekta parādību lietojums, kas fiksēts Kurzemes lībiešu vai to pēcteču runā, specifiskākiem piemēriem vai piemēriem plašākā kontekstā rādot to teicēju.

Tā kā šim pētījumam ir savākts diezgan liels datu apjoms, t. i., runas materiāls no 24 teicējiem, tā rezultāti ir grupējami divās daļās:

- 1) kopīgais;
- 2) atšķirīgais lībiešu runātajā tāmnieku izloksnē salīdzinājumā ar blakus dzīvojošajiem dziļajiem tāmniekiem Ancē un Dundagā.

Kopīgais:

Teicēji regulāri lieto saīsinātās nomenu un verbu formas, kas nereti beidzas ar tāmnieku izloksnēm raksturīgo beigu patskani *e* // *ē*. Tā, piem., visu teicēju runātajā tāmnieku izloksnē nereti tiek lietotas saīsinātās substantīvu lokatīva formas gan vienskaitlī, gan daudzskaitlī:

- (17) a. vienskaitļa lokatīvs
Rīge < *Rīgā*, *Košrage* < *Košragā*, *ūdne* < *ūdenī*
- b. daudzskaitļa lokatīvs
viēnes mājes < *vienās mājās*, *raīes* < *ratuos*, *puīves* < *purvuos*, *kalņiņes* < *kalniņuos*

Savukārt kādas 1913. gadā dzimušas un 2003. gadā Mazirbē sastaptās lībietes un kāda 1929. gadā Saunagā dzimuša lībiešu pēcteča valodā saklausītas arī īpatnējākas vienskaitļa lokatīva formas – ar pagarinātu *-ê*, ko līdz šim publikācijas autore ir fiksējusi tikai Ances izloksnē (teritorijā, kas ir blakus attiecīgajiem Lībiešu krasta ciemiem), kā, piem.:

- (18) a. *vašarê* < *vasarā*, *mugurê* < *mugurā*, *Uļmañlaikê* < *Ulmaņlaikā* (siev., dz. 1913. g., Mazirbē)
- b. *bērnibê* < *bērnībā*, *gadê* < *gadā*, *divâtê* < *divatā* (vīr., dz. 1929. g., Saunagā)

Šīs pašas 1913. gadā dzimušās teicējas runātajā tāmnieku izloksnē beigu patskaņu kvalitātes maiņa (gan patskanis *ē*, gan *e*) blakus vienskaitļa lokatīvam lietota arī vienskaitļa nominatīvā:

- (19) a. *tuř bi piēkte, sēste klaš* < *tur bija piektā, sestā klase*
- b. *bet liēlake dāļ viš gāi jūrmalē* < *bet lielākā daļa visi gāja jūrmalā*
- c. *jūrmale jau tâ:d balte kāp nestāu* < *jūrmalā jau tāda baltā kāpa nestāo*

Kā vīriešu, tā sieviešu dzimtes vairāku celmu daudzskaitļa instrumentālī vērojama patskaņu un divskaņu kvalitātes maiņa, piem.:

- (20) a. *a spaņņemņ* *ņemņ, kâ cilvėķ jėmņ* < *ar spaņņiem* ‘spaiņiem’ *ņem, kâ cilvėķi jėm* ‘ņem’
- b. *tuōreiz jau nebrauĉ a mašinerņ* < *tuoreiz jau nebrauca ar mašinām*

1960. gadā dzimušās, Dūmelē dzīvojošās lībietes valodā reģistrēta arī saīsināta vienskaitļa datīva forma, kas beidzas ar *-e*:

- (21) *save aīte* < *savai aītai*

Šīs pašas teicējas runā konstatēta saīsināta vienskaitļa akuzatīva forma, kur vērojams ne tikai beigu patskaņa pārveidojums par *e* (saplūstot piedēklis *-tāj-* ar galotni *-e*), bet arī zudis piedēklis *-uo-*:

(22) *pa skuōlte < par skuoluotāju*

Pie šiem piemēriem (17–22) atzīmējams: kaut arī vienas vidējās paaudzes teicējas valodā ir fiksētas seniskas tāmnieku izlokšņu parādības, mūsdienās šādu formu lietojums pat vecākās paaudzes dziļo tāmnieku runātāju vidū kļūst par retumu, tāpēc, ņemot vērā laiku, kad lielākā daļa iepriekš minēto piemēru runātāji ir dzīvojuši, ir jāuzsver, ka šādu parādību lietojums arī lībiešu izcelsmes teicēju runā izzūd. Šis vērojums attiecināms arī uz turpmāk minētajām saīsinātajām verbu formām un to atvasinājumiem (23–25).

Tāpat kā tāmnieku izloksnēs, arī lībiešu vai to pēcteču runā nereti tiek saīsinātas verbu formas gan vienkāršajā tagadnē (2. konjugācijā), gan pagātnē (2., 3. konjugācijā):

(23) *dzīve < dzīvuo, dzīvuoja, zveje < zvejuo, zvejuoja, sēde < sēdēja ‘sēdējam’, vāre < vārīja, nesmeķe < nesmeķēja ‘negaršoja’*

Paretam fiksējami arī saīsināti infinitīvi, kad, zūdot piedēkļiem *-ā-*, *-ē-*, pagarinājies saknes patskanis:

(24) *parūnt < parunāt, zīnt < zināt, atmīnt < atminēt ‘atminēties’*

Vērojamas arī saīsinātas atgriezeniskās verbu galotnes (*-es < -ies*), zūdot arī piedēklis *-ē-*:

(25) *pēldtes < peldēties (siev., dz. 1960. g., Dūmelē)*

Atzīmējams, ka šādu verbu formu lietojums (sk. (23)–(25) piemēru), tāpat kā saīsināto nomena formu lietojums, sakrīt ar dziļo tāmnieku (tiesa, mūsdienās vairs tikai vecākās paaudzes) runātajām formām (par to plašāk sk. Vēvere 2021, 227–239).

Atsevišķu teicēju runā reģistrētas no citiem atšķirīgas verbu formas, kas beidzas ar *-ē* (retāk *-ē*), *-ēs*, kā, piem.,

- (26) a. *dzīvē tālāk līdz galañ < dzīvuo tālāk līdz galam; katrs būvē tuolaik, kā nu katrs mâce < katrs būvēja tuolaik, kā nu katrs mâceja (1925. g. dz. vīr.)*
 b. *kuō:rs taišē, taišē paš tā:ds sarīkuōjuñs < kuorus taisīja, taisīja paši tādus sarīkuojumus; jūf jau kadreiz celēs aukstāk < jūra jau kādreiz ceļas aukstāk (siev., dz. 1913. g., Mazirbē)*
 c. *āpstājēs < apstājās (vīr., dz. 1929. g., Saunagā)*

Kā redzams pēdējos piemēros (26), šādas pagarinātas, piedēkļu un gala zilbju patskaņu kvalitāti mainījušas verbu formas raksturīgas tiem pašiem teicējiem, kuri lieto arī šādi pārveidotus nomenus, kā minēts iepriekš rādītajos piemēros (18). Šeit atzīmējams, ka šādas formas autore ir dzirdējusi arī Ances izloksnē.

Salīdzinājumā ar tāmniekiem lībiešu izcelsmes teicēji retāk pārveido piedēkļu un priedēkļu divskaņus, piem.:

- (27) a. *kažaks* < *kažuoks* (siev., dz. 1960. g., Dūmelē)
 b. *uogat* < *uogoot*; *piē Lāž uôzā* < *pie Lažu uozuola* (1925. g. dz. vīr.)
 c. *tas lībešs kuors* < *tas lībiešu kuoris* (dz. 1906. g. siev., Lūžņā, NMV–2)
 d. *es eroū:g, ka vīņ i male* < *es ieraugu, ka vīņi ir malā* (vīr., dz. 1929. g., Saunagā, dzīvo Košragā)

Iespējams, tāpēc ka šādu pārveidojumu (27) lietojums ir retums arī dziļo tāmnieku izlokšņu runātājiem, šai parādībai ir izteikta tendence mazināties.

Visam lībiskajam dialektam un atsevišķām citām latviešu valodas izlokšņu grupām raksturīgā labializācija (gan pilnīga, gan daļēja) fiksēta gandrīz visu teicēju runā:

- (28) a. *doūdz, broūc, oūkša, oūtobuš, dižroūš*
 b. *brāūc, āūg, āūdzinat, jaūnāūdzi, Gāūja*

Dziļajām tāmnieku izlokšnēm (mūsdienās sevišķi Dundagas izlokšnei) tipiskais troksneņa (pus)balsīgums vārda beigās nebalsīga troksneņa vietā konstatēts vairāku Lībiešu krasta iedzīvotāju runā:

- (29) a. *te bi vaīrāg zīus* < *te bija vairāk zivis* (vīr., dz. 1917. g., Pitragā)
 b. *a ruokañ jaliēg* < *ar ruokām jāliek* (vīr., dz. 1929. g., Saunagā)
 c. *bē:n bi jā-abad* < *bērni bija jāapada* (siev., dz. 1936. g., Saunagā)
 d. *kuôb luôps* < *kuopa luopus* (siev., dz. 1938. g., Melnsilā)
 e. *kâb (?) iēkše* < *kâp iekšā* (siev., dz. 1913. g., Mazirbē)
 f. *krīd gabal āra* < *krīt gabali ārā; nebij tig pārtikuš* < *nebija tik pārtikuši* (siev., dz. 1926. g., Kolkā)

Atsevišķu teicēju runā vārdā *guovs* līdzskaņa *v* vietā saklausāma *j* skaņa (tāpat kā tāmniekiem Dundagas apvidū):

- (30) a. *guoī* < *guoje* ‘govs’, *tiē guoīs* < *tie guojis* ‘tās govīs’ (siev., dz. 1906. g., Lūžņā, NMV–2)
 b. *tuōs guoīs* < *tuos guojis* ‘tās govīs’ (siev., dz. 1960. g., Dūmelē)

Vairāku lībiešu runā saklausīts Dundagas pusē izplatītais fonētiski pārveidotais personas pronomens *mēs*:

- (31) a. *mēs nuô Duñdag* < *mēs nuo Dundagu* ‘Dundagas’ (siev., dz. 1936. g., Saunagā)
 b. *mēs saūc pa Liēliēm* < *mēs sauc* ‘saucam’ *par Liēliem* (vīr., dz. 1928. g., Kolkā)
 c. *mēs i lībiēši – mân večāķ i līvi* < *mēs ir* ‘esam’ *lībieši – mani večāķi ir līvi* (siev., dz. 1913. g., Mazirbē)
 d. *tâ mēs iř aūguš* < *tā mēs ir aūguši* ‘esam aūguši’ (siev., dz. 1910. g., Lielirbē, NMV–19)

Tomēr jāatzīmē, ka līdzīgi kā dziļajiem tāmniekiem, arī starp lībiešiem šī (31) ir reta parādība, turklāt ne visur ir iespējams precīzi noteikt patskaņa *ē* kvalitāti.

Lībiešu runātājā tāmnieku izlokšnē samērā bieži novērota vīriešu dzimtes daudzskaitļa datīva galotne *-im*, piem.,

- (32) a. *pirms kriēu laīkiñ* < *pirms krievu laikiem*; *us viřbiñ* < *uz virbiem*; *us plēciñ* < *uz plēciem* (vīr., dz. 1928. g., Kolkā)
 b. *mañ biļ gulī piē durīñ* < *man bija gulta pie durīm* ‘durvīm’ (siev., dz. 1938. g., Dūmelē)
 c. *uz baznīcu gājam vēcākiñ līdz* < *uz baznīcu gājām vēcākiem līdz*; *us kaṗiñ* < *uz kapiem* (siev., dz. 1926. g., Kolkā)
 d. *meītiñ, palīdz ciīriñ!* < *meitiņ, palīdzi citiem!* (siev., dz. 1934. g., Kolkā)

Teicēju runā vērojams tas, ka teikumā nav saskaņojuma dzimtē:

- (33) a. *māi i lībiēc bijs* < *māte ir lībietis* ‘lībiete’ *bijis* ‘bijusi’ (vīr., dz. 1917. g., Pitragā)
 b. *Añn bi neprečējiēs* < *Anna bija neprečējies* ‘neprečējusies’ (siev., dz. 1910. g., Lielirbē, NMV–19)
 c. *es jau tad biļ meīteñs* < *es jau tad biju meitēns* ‘meitēns’ (siev., dz. 1938. g., Dūmelē)
 d. *izei bijs mūžañ* < *izeja bijis* ‘bijusi’ *mūžam* (vīr., dz. 1920. g., Pitragā, NMV–2151)
 e. *nuōmazgaļ tuōs zīus* < *nuomazgāja tuos* ‘tās’ *zivis* (siev., dz. 1928. g., Kolkā)
 f. *nu, ka mañ vaīrak pašāñ nebi aič, nu, kuļ lai es dabu tuō viļ!?* < *nu, kad man vairāk pašam* ‘pašai’ *nebija aitas, nu, kur lai es dabūju tuo vilnu!?* (siev., dz. 1936. g., Saunagā)

Tiek vispārinātas 3. personas verbu formas, piem.:

- (34) a. vienskaitļa 1. persona
es nevarēi iēmācitiēs – nu, es iēmācas, es šuōvakaŗ viš ziñ, bet nuō rīŗ es vaīrak nekuō neziñ. bet kuō es iēs muōcitiēs, vai ne? < *es nevarēju iemācīties – nu, iemācās, es šuovakar visu zīnu, bet nuo rīŗa es vairāk nekuo nezīnu. bet kuo es ies* ‘iešu’ *muocīties, vai ne?* (vīr., dz. 1929. g., Saunagā)
dzīve es i redzēis veļļ < *dzīvē es ir redzējis* ‘esmu redzējis’ *veļļu* ‘velnu’ (vīr., dz. 1937. g., Košragā)
es jau tuō nau redzes < *es jau to nav redzējis* ‘neesmu redzējis’ (vīr., dz. 1917. g., Pitragā)
 b. daudzskaitļa 1. persona
mēs biļ liē:l ģimeñ – deviņ bēñ bi < *mēs bija* ‘bijām’ *liela ģimene – deviņi bērni bija* (siev., dz. 1942. g., Saunagā)
tad mēs jūrmale taišiļ uguñ < *tad mēs jūrmalā taisīja* ‘taisījām’ *uguni* (siev., dz. 1913. g., Mazirbē)

Lībiešu izcelsmes teicējiem vairāk nekā tāmniekiem ir raksturīga vairīšanās no izloknes pārveidojumiem – bieži novērojamas svārstības, kad paralēli tiek lietoti kā literarizētie, tā izloknes varianti, tā, piem., ir saglabājušās visā lībiskajā dialektā izplatītās fonētiskās iezīmes (gala zilbju redukcija), bet pārveidojušās morfoloģiskās (verbu formu lietojums):

- (35) a. *nu, tā mēs mazliēt kuōpa veļ turamiēs, bet valuōda jau nau < nu, tā mēs mazliet kuopā vėl turamies, bet valuoda jau nav; pa-ēduš mēs bijām < pačēduši mēs bijām* (siev., dz. 1925. g., Kolkā)
- b. *tad gājam̃ jūrmala uñ kaīra šēit sēduma kūram̃ uguñskūr < tad gājām jūrmalā un katrā sēdumā kūrām ugunsuru* (siev., dz. 1934. g., Kolkā)
- c. *sevišķa skuōla es nau gājuš < sevišķā skuolā es nav ‘neesmu’ gājusi* (siev., dz. 1936. g., Saunagā)
- d. *viš tās zīus tiēk isķēfī < visas tās zivis tiek izķerti ‘izķertas’; es skaitas nuō lībiēšiem – tēus mañ i lībiēc, uñ māi i laīviēf < es skaitas ‘skaitos’ nuo lībiešiem – tēvs man ir lībietis, un māte ir latviete* (vīr., dz. 1937. g., Košragā)

Šajos piemēros (35) uzskatāmi redzams, ka diezgan noturīga teicēju runā ir garo gala zilbju patskaņu īsināšana, īso patskaņu zudums. Savukārt vīriešu dzimtes un 3. personas verbu formu vispārināšana ir mazāk stabila parādība, it sevišķi saziņā ar svešiniekiem, kas veicina vairīšanos pat no tipiskāko izlokšņu formu lietošanas. Šāda tendence jaukt izlokšnes formas ar rakstu valodas formām dziļo tāmnieku izlokšņu areālā novērojama krietni retāk – tas vairāk raksturīgs tieši Lībiešu krastā dzīvojošajiem.

Atšķirīgais:

Atšķirībā no citiem apskatītajiem lībiešiem un tāmniekiem kopumā, 1913. gadā dzimušās mazirnieces valodā dzirdami palatalizēti līdzskaņi, visbiežāk tas ir *l'*:

- (36) *skuōl' < skuola, skuō:l' < skuolu, skuōl'e < skuolā, pal'ik < palika, pl'ū:ms < plūmes, viļ'ceñs < vilciens, ta jūr i aīzsāl's < tad jūra ir aizsalis ‘aizsalusi’*

Kā norāda M. Rudzīte (1964, 178), palatalizētie līdzskaņi varētu būt līdzīgi atbilstošajām lībiešu valodas skaņām, un, tā kā šīs teicējas lībiskā izcelsme ir vērtējama kā diezgan spēcīga, proti, abi vecāki bija lībieši, viņas runātajā tāmnieku izlokšnē vērojama arī spilgtāka lībiešu valodas ietekme, kas mēdz izpausties fonētiski.

Visam lībiskajam dialektam ir raksturīga parādība, kad, zūdot gala zilbes īsajam patskanim aiz nebalsīga līdzskaņa, tiek pagarināts šis nebalsīgais līdzskanis, savukārt, ja patskanis zudis aiz balsīga līdzskaņa, vārda saknē tiek pagarināts īsais patskanis. Tas reģistrēts lielākajā daļā lībiešu izcelsmes teicēju runā, piem.:

- (37) a. *rād < radi; pēc tuō Pasaū:ls kār < pēc tuo Pasaules karu ‘pēc tā Pasaules kara’; lāb, ka tā bū:d i paličs < labi, ka tā būda ir palicis ‘ir palikusi’* (siev., dz. 1913. g., Mazirbē)
- b. *zīus bi višā:d < zivis bija visādi ‘visādas’; mān maziņ atvēd < mani maziņu atveda; vāciēš izdzīn āra < vācieši izdzina ārā* (vīr., dz. 1917. g., Pitragā)
- c. *juō akmeņs vēd tā: pa vašār vēd a laīvañ, ziēma – a ziņgiñ pa lēd < juo akmeņus veda tā: pa vasaru ‘vasarā’ veda ar laivām, ziemā – ar zirgiem pa lēdu* (vīr., dz. 1928. g., Kolkā)

Tomēr vairāku lībiešu vai to pēcteču valodā vērojama īpatnējāka, tāmniekiem netipiska fonētiskā parādība, kad netiek pagarināti patskaņi balsīgu līdzskaņu priekšā, zūdot beigu patskaņiem:

- (38) a. *dziņ* uz *mež* < *dzina* uz *mežu* (siev., dz. 1910. g., Lielirbē, NMV–19)
 b. *kad tuō paš izdeu* < *kad tuo pasi izdeva* (siev., dz. 1925. g., Kolkā)
 c. *ļuōti lab* < *ļuoti labi* (vīr., dz. 1937. g., Košragā)

Raksta autore šo īpatnību (38) skaidro ar tendenci vairīties no izloknes variantu lietošanas, saglabājot tipisko gala zilbju redukciju, bet zaudējot dabiskā runā radušos fonētisko parādību, kad izrunas atvieglšanai tiek pagarināts saknes īsais patskaņis, tādējādi veicinot šādu hipernormālismu rašanos.

Par to, ka šāda izruna ir neērta un ierastāks ir izloknes lietojums, liecina abu variantu paralēls lietojums pat viena teicēja runā, tā, piem., 1937. gadā dzimušais teicējs no Košraga ir teicis:

- (39) *mān veċ palik veċ, vīņ teiċ: „Voldiņ, kuō tu, dēliņ, skrai:d pa pasaū:!!?”* < *mani veċi ‘vecāki’ palika veċi, viņi teica: „Voldiņ, kuo tu, dēliņ, skraidī pa pasauli!?”*

Secinājumi

Datu analīzes rezultāti rāda, ka Kurzemes lībiešu vai to pēcteču runātajā tāmnieku izloksnē saglabājušās raksturīgākās lībiskā dialekta fonētiskās iezīmes, kā, piem., piedēkļu un gala zilbju saīsināšana kopā ar gala zilbju īso patskaņu zudumu. Tomēr šī parādība nav konsekventa teicēju valodā – nereti tiek jaukti izloknes un literārie varianti, piem., *viņi sākuma jau gāja a tīkliēm zvejuōt mazas laīviņas* (siev., dz. 1934. g., Kolkā), *parasĥ tēus praĥa runāt lībisk ļuōti lab* (vīr., dz. 1937. g., Košragā). Visbiežāk šāda variantu jaukšana novērota tiem lībiešu pēctečiem, kas dzīvo Kolkā, kur tāmnieku izloksne, kā rāda kolcenieku runa, nav tik „dziļa”.

Samērā bieži gandrīz visu informantu runā vērojama pilnīga vai daļēja (biežāk, vairumā gadījumu saklausāma maza atšķirība no *au*) labializācija: *soūl, droū:g, tou-tib, gloū:d* (< *glauda*), *oūkša, šāūs mig, loūpitai, loūst, tas izbrāūkšān, viš i sāūs* (vīr., dz. 1928. g., Kolkā), *broūc // brāūc*.

Retāk, bet tomēr dažos gadījumos fiksēts Dundagas pusei raksturīgais nebalsīgu troksneņu pusbalsīgums: *kuōb luōps* (siev., dz. 1938. g., Melnsilā), *kāb (?) iēkše* (siev., dz. 1913. g., Mazirbē), *krīd gabaĥ āra; nebij tig pārtikuš* (siev., dz. 1926. g., Kolkā).

Parādība, kad dzimtē netiek saskaņots lietvārds ar nominālu izteicēju vai apzīmētāju, ir reģistrēta analizēto lībiešu teicēju runā, bet ne regulāri: *māi i lībiēc biis* (vīr., dz. 1917. g., Pitragā), *tas jau nebi Kolks bāk* (vīr., dz. 1928. g., Kolkā), *viš tas jūrmal; tas bij viēta, kur laīvas sadzītas* (siev., dz. 1934. g., Kolkā), *doūd z tuōs mājs i satai-sijuš* (siev., dz. 1921. g., Košragā), *slapnān taīsiļ nuō tiēm zivēm* (siev., dz. 1960. g., Dūmelē).

Tāpat kā kaimiņos dzīvojošajiem tāmniekiem, Lībiešu krastā nereti saklausāms lībiskajam dialektam raksturīgais patskaņa *e* lietojums gala zilbēs gan nomenos, gan verbos: *jūre, male, iēkše, āre, taīse, dzīve*.

Atšķirībā no tāmniekiem lībiešu izcelsmes teicēji mazāk aktīvi lieto dziļajiem tāmniekiem raksturīgos fonētiskos pārveidojumus, kas saistīti ar vokāļu zudumu neuzsvērtās zilbēs, kā, piem., *dārt* < *ganīt*, *gānt* < *ganīt*, *gūlt* < *gulēt*.

Lībiešu vai to pēcteču runātā tāmnieku izlokšne no tāmniekiem atšķiras ar palatalizēto līdzskaņu (*skuōl'*, *pl'ū:ms*, *pal'itē*) lietošanu, kas raksturīga vienai no vecākajām rakstā aplūkotajām teicējām.

Kaut Lībiešu krastā runātajai tāmnieku izlokšnei tipiskas Dundagas novadā lietotās parādības fonētikā un morfoloģijā, pētījumā apstiprinās pieņēmums, ka lībiešu runātā tāmnieku izlokšne vairāk līdzinās nedziļajām, nevis dziļajām tāmnieku izlokšnēm. Iemesli vēl būtu skaidrojami, bet pieļaujams, ka to ietekmējusi arī migrācija, kas skārusi Kurzemes piekrastes joslu.

Saīsinājumi

dz.	dzimis, dzimusi
g.	gads
NMV	Nacionālā mutvārdu vēsture
siev.	sieviete
vīr.	vīrietis

Avoti

1. *Livones.net*. Lībiešu kultūras, valodas un vēstures portāls. Pieejams: <http://www.livones.net/lv/libiesi/libiesu-krasts/>
2. *Nacionālās mutvārdu vēstures krājums*. Pieejams: <https://mutvarduvesture.lv/kolekcijas>
3. 2003. gadā ierakstītie audiomateriāli Dundagas novadā Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultātes rīkotajā ekspedīcijā.
4. 2014. un 2015. gadā ierakstītie audiomateriāli Dundagas novadā Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes rīkotajās ekspedīcijās.
5. 2019. gadā Dairas Vēveres ierakstītie audiomateriāli Dundagā.

Literatūra

1. Ābele, Anna. 1926. Piezīmes par Dundagas izlokšnes fonētiku. *Filologu biedrības raksti*. VI, 22–30.
2. Blumberga, Renāte. 2013. Lībieši 19.–21. gadsimtā. *Lībieši. Vēsture, valoda un kultūra*. Blumberga, Renāte, Mekeleinsens, Tapio, Pajusalu, Karls (red.). Rīga: Līvõ Kultūr sidām, 169–204.
3. Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
4. Endzelīns, Jānis. 1970. Par latviešu un lībiešu valodas savstarpējo ietekmi. *Baltistica*. VI(1), 7–10.
5. O'Rourke, Patrick, Pajusalu, Karl. 2016. Livonian features in Estonian dialects. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics*. 7(1), 67–85. <http://dx.doi.org/10.12697/jeful.2016.7.1.03>
6. Pajusalu, Karl. 2014. Verbal categories in Salaca Livonian grammar. *Valoda: nozīme un forma*. 4, 119–135.

7. Pajusalu, Karls. 2013. Salacas lībiešu valoda. *Lībieši. Vēsture, valoda un kultūra*. Blumberga, Renāte, Mekeleinsens, Tapio, Pajusalu, Karls (red.). Rīga: Līvõ Kultūr sidām, 287–301.
8. Rudzīte, Marta. 1964. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
9. Rudzīte, Marta. 1993. *Latviešu valodas vēsturiskā fonētika*. Rīga: Zvaigzne.
10. Rudzīte, Marta. 1994. Latviešu un lībiešu valodas savstarpējā ietekme. *Lībieši*. Boiko, Kersti (sast.). Rīga: Zinātne, 288–319.
11. Rudzīte, Marta. 1995. Latviešu valoda Kurzemē. *Kurzeme un kurzemnieki. Kurzeme. 2*. Rīga: Latvijas enciklopēdija, 69–75.
12. Rudzīte, Marta. 1996. Latviešu un lībiešu valodas kontaktu atspulgi. *Baltu filoloģija*. 6, 3–7.
13. Vēvere, Daira. 2021. Patskaņa *ę* lietojums nomenu, verbu un adverbu gala zilbēs: dziļo tāmnieku izlokšņu piemērs. *Valoda: nozīme un forma*. 12, 227–239. <https://doi.org/10.22364/vnf.12.15>
14. Vītso, Tīts Reins. 2013. Lībiešu valodas pamatiezīmes. *Lībieši. Vēsture, valoda un kultūra*. Blumberga, Renāte, Mekeleinsens, Tapio, Pajusalu, Karls (sast.). Rīga: Līvõ Kultūr sidām, 267–286.
15. Zirnite, Māra. 2011. *Lībieši Ziemeļkurzemes ainavā*. Rīga: Dabas aizsardzības pārvalde.

Summary

The present paper describes the use of the Tamian subdialect (also: Courland Livonic subdialect) spoken by the inhabitants of the Livonian Coast (Livonian: *Līvõd rānda*) in villages such as Mazirbe, Košrags, Pitrags, Kolka, Melnsils, etc.

The analysis is based on 24 speech data obtained during the period between the 1980s and 2019. The results of the present study show that the Livonians and their descendants speak with dialect features which are characteristic of the Tamian subdialects, i.e., labialization, vowel reduction, use of the vowel *e* // *ę* in the singular and plural locative and dative cases as well as in local adverbs, and the simple present and past of 2nd conjugation verbs and the simple past of 2nd and 3rd conjugation verbs, generalization of the 3rd person verb forms, and the neutralization of gender forms.

It can be concluded that the Tamian subdialect spoken by the inhabitants of the Livonian Coast is not considered as strong as the subdialect spoken by the deep Tamians in northern Courland, especially in Ance and Dundaga. This could be due to the migration observed in the coastal area.

Keywords: Livonians; Livonian Coast; Livonic dialect; Tamian subdialect; phonetic features; morphological features.

PIELIKUMS

Lībiešu runas paraugi

Siev., dz. 1913. g., Mazirbē:

[jūs šeit esat dzimuši?] – dzimuši, ja, trīspačmite gada, tūkstuôt deviņsimt trīspačmite gade es i te dzimuš. męš i lībieši – mān vęčāk i līvi.

[jūs arī lībiski protat?] – es nekuô vaīs nepruôf. ka jaų dzīvouôj te, tad jaų .. uņ tad, ka męs atnāc atpakaļ, tas i deviņpačmite gade, ta ja viš bi latvieš bi. skuôla gāi latvieš. bij gaņ kâ:d lībieš stuñ:dš bi, bet vaļ ta muņš, bērniņ, bi kâ:d iñtreš vairâk...

[ar vecākiem jūs sarunājāties lībiski?]- vēcāk jau paš save starpe sarunai lībisk, es viš saprať, kuô vîņ runa, bet es pať nevať runat. jâ, es saprať. vîņ runaj .. nâc vîņ .. râd, draũ:ģ nâc .. runaj .. lî:v valuôda runaj, jâ.

[storeiz te bija daudz lībiešu?]- tuôreiz bi vaĩrâk. ja pęc tuô kâr, kad pęc tuô Pasaũ:ls kâr, ka mēs jau viš bi izdzĩf âra, ta deviņpačmite gada mēs tikañ atkaľ mâjas. ka mēs tik mâjas, muñs bi viš nuô-ârdĩf – nebi ne mâi, nekas nebij, ne staľls, ne itnekas nebij paličs, viš i nuô-ârdĩc, jâ. tâ. ta nekâ:d dzĩu, nekuô lâb naũ redze(i)s pasaũle. tâc i bĩjs bęndiē:ns, bi kaťš taĩsņ pęc Pasaũ:ls kaťs bi trĩspačmite gade. tâ. uñ ta akaľ tiē kâr, kas nâc pâ:r – akaľ izdzeñ âre, ka nâk apakaľ, uñ lâb, ka tâ bũ:d i paličs.

Vĩr., dz. 1917. g., Pĩtragâ:

kâ i gâĩs? nu, vēja:n! višâ:d grũf gâĩs i, jâsak. kâ jau nuô bęņņ diēnañ. nũ, vęľlâk jau gâi vięglâk. ka jau bišķiñ tuôs kuŗš (?) uñ motôr te bij, jâsak, vaĩrâk mehanizec, ta jau gâi vięglâk. piľmuô jau gâi grũf. [un no kâda vecuma jūs jau ar zveju nodarbojaties?]- es jau nuô bęņņ diēnañ. [..] pa kaptē:n bi ať. zĩus bi višâ:d. nu, labak zĩus bi, zuš uñ laš ķê:r, uñ reņģs tâpat ķê:r, bręťliņs. zuš uñ laš jau zveja dažreiz gadijas laps luôms. viēna rĩta toññ, izvęľk kâ:d toññ âra zušu. uñ aizlēc jũra apakaľ tiē zuš pâ:r pa laiũ, boťĩ pâri. jâ, nu, višâ:d i gâĩs.

es faktisk lĩbiēc i, tâ mâf lĩbiēf bij. [mâte lĩbiešu valodu arĩ prata?]- nu, prať, jâ. [runâja?]- jâ. [un jums ar mâcija?]- es jau ne-atmiñ, es jau tad maziš bi, mân maziņ atvęd šuľp uz Laťviļ atpakaľ. [..] nu, dziñtiē lĩbiēš, uñ lĩbiēš valuô:d prať, jâ, viš. [â, jums dzimta lĩbieši, ja, jūs sakat?]- jâ, jâ. mañ paše ať ierakstic „lĩbiētis” – mâf i lĩbiēc bũs. [a, jūs tikai viens bęrnš ģimenē bijat, ja, tad?]- jâ. [..] [tad lĩbiešu daudz te bija?]- liũ bi, bet nu .. tuľ piēkrašte jau bi, te jau izdzĩn kaľlaika âra viš nuô piēkrasf. vâciēš izdzĩn âra.

Siev., dz. 1925. g., Kolkâ:

[jūs esat lĩbiete?]- jâ, es ešũ lĩbiēte.

[jums varbũt pasē arĩ ieraksts, nē?]- nē, mañ naũ, tad tâ nuôpiēťņ ari bi. tâ ať bi brĩũ izvę:l. varēĩ .. nu, ka es izņē:m pasē .. nu, kuô tagat pârņē:m tās pasē brĩva laiķa. uñ tad prašĩ, vai ierakstīt – lĩbiēf vai latviēf, uñ es tâ nebi sagatavuôjusĩes us tuô. es nezĩnu. nu, uñ mañ .. uñ kad tuô pasē izdeũ, vĩņ sak: „nu, tas jau viēnaľga – ierakstisĩñ latviēf.” es sak: „nu, labi.” jâ, bet iť ierakstĩ daũdziēm tepatas viēteĩēm.

[lĩbiski runâjat?]- nu, ľuôti maz. mañm ľuôf lâb runaj lĩbisk uñ vęcâmañm, uñ tâ, bet mañm jau nu i miruš nuô aštuôņdesmit aštuôta gada mañma mira. uñ tad vaĩrâk saprať – tagat naũ, ať kuô parunatiēs. tâ es sapruôť pa kuô, jâsak, runajiēť, kas tas tēmac iť, bet, nu .. ta tâ runâc .. naũ, ať kuô runat, naũ jau vaĩrs te viēns, viēns lĩbiēc. [..] nu, kaũt kâ:d lĩbiēšu, jâsak, sakne visiēm vęľ iť gañdrĩz šitaĩ pa-aũdzeĩ, kas tagad dzĩvuô tâduôs lĩdzĩguôs gaduôs kâ es, uñ tâ. bet runât jau tuômņē maz. uñ te jau ľuôf daũdz arĩ iēbraũcēĩ i – meklē daľbu. te jau viēnĩgâ viēf, ziũrũpniēk. tiēk apstrâdâť tās zĩus, uñ tad dzĩvuô daũdz sveš cilvēķ, nu, kas naũ viēteĩē, uñ kas naũ ne nuô zveĩnĩkiēm viņiēm kas, ne nuô lĩbiēšĩēm nekas. tagad jau tâ samaisĩjušĩes viš i kuôpa. bet, nu, apmņērañ kâ:d trĩzdesmit, kâ iť nuô tiēm sešdesmit biēdriēm, tâ:d, kañ vęcâk iť bijuš lĩbiēš, uñ kas iť, mâcēĩ uñ sapratuš. nu, tâ mēs te mazliēť kuôpa vęľ turamiēs, bet valuôda jau naũ.

Vĩr., dz. 1928. g., Kolkâ:

jâ, nu, tuľ jau trĩs bâks iť jũra pęc kârĩ, bet tagac vaĩs naũ paličs neviēns. tas, kas bi krašta, tuô ať jau iēskaluôĩ iēķs a tiēm vęťrañ. [..] tas jau nebi Kolķs bâk. bet tad bi us tâ:d pluôsĩ taĩsĩ uģuñskũr. tas pluôsč bi nuô-ęñkuruôc jũra, uñ dedzĩnai uģuñskũr, lai tas kũģs nuôģriñst zēñ zēñ. tâ tuľ bi. [..] vidu iť akmeņ, piľls višũ a akmeņiñ. [..] juô akmeņš vęd tâ: pa vašať vęd a laiũañ, ziēma a ziģĩm pa ľęd. [..]

kâdreiz taj puřves daudz dzerveņš. [...] jâ, kâdreiz pat dzerveņš neļāu lašit, uô:gs, melleņš, brūkleņš, tâ:ds. [...] iñtrešaņi izveiduôjiēs ir tas meš – vietaņ tâ:d kaņgar i, tâ:d smilšs uzbērum jeb akaļ tâ:ds lēis. [...] nu, kâdreiz bij vēl tâ, cik es aĉeruôs, Vidale Vidlš kaļns, un tad tuř i bišs vēl tâd veĉs kuģ vraks tad bi. kâdreiz tiē iēbrucei, kas šite nākuš – vāciēš –, un gāi iēkaruôt libiēš zēm, un tad tiē kuģ palik. vraks. [...] kuģ jaņ bi taišiř ne nuô priē:ž, bet tiē bi nuô uôzuô:l. uôzuôls itkâ nesapūst. [...] tas piēra:d tuô, ka šiteņ i bijuš uôzuô:l mēž. tâ zinātņiēks stāstij. pēc tam uznācs i viřsu jū:r un viš nuôskaluôji. vai tâ i bišs vai nau, nu, tas i cic jaūtājuņš.

tikaļ nuô jū:r pārtik. vašara zvejuô, pa ziē:m vēd uz bāk akmeņš, vēd atkaļ nuô mēž būuma-teriā:ls uz jū:rs. tad sēi tâ:d pluôš, sasēi.

tad jaņ zīus vē:r nevis tagat us viřbiņ, bet tad uz ūkaņ sēi.

paš jaņ viskaūkuô ceņ. maiz:z ceņ paš, zīus kūpinaļ. buĉ kūpinaļ, nu, višāda vēda.

nāc mala, ja jūs grib daudz mās zīus, jasaķ. tad jaņ izviļķ tuô laļi krašta, un tad nuôklāi tâ:ds veĉs maiš zeme. lai tuôs zīus dabuř āra nuô tīkļiem, tad bi japuriņ tâ: kařrs gala un purina šitâ, trīciņ tâ. zīus išiř uz viē:n maiš, nuôkraiņi. tad sagrâ:b, nuôskaluôji, nuômazgaļ tuôs zīus. un tad bi tâ:d nešaņgruô:z us plēĉim. sešdesmit, septiņdesmit kilogrâ:m gruôzuôs gāi iēkše.

tikaļ bi tâ: ja teņ bi jaūnaiš zveisriķs ustašic, piřmuôreiz a tuô, nu, iēt zvejuôt. tad, kad tu satik siēviēř, tad tu adgriēžas atpakaļ. jâ, ta atneš nelaim. tad tâ uzmanijas un gāi a tiēm jaūniēm zveisriķiem, lai nesatik.

Siev., dz. 1934. g., Kolkā:

tad jaņ libiēc ař libiēř tiē jaņ viši runāi, piēmĉraņ, tēus un tēvam višas māsas, un viši runāi libiski. viņiem bēriņ, gaņ māsas bēriņ, mēs jaņ vairāk nemāk. nemākaņ.

viņi sākuma jaņ gāi ař tīkliēm zvejuôt mazas laiņiņas. parvišam maņc veĉaistēus jaņ kâdreiz saķ, ka viņ ař aī:r laiņiņaņ gāi viřs. un tad i bijuš tâ:d zēģelņiēķ jeb kâ viņ saķ, a tâdiēm viņ braūkaļ. bet, nu, tēus kad bij, tad jaņ bij tâ:ds mazas motōrlaiņiņš tâ:ds trīs, kâ viņ bij uz viē:n laiņiņ, trīs viři braūc a tuô laiņiņ.

bij tâdas, kâ saķ, vabas sadziř, ja, tâdi, un us tiēm žāvēja tuôs fiklus. izāvēi. un tad svēdiē:ns vakaruôs, tad kad iēt jūrâ, tad iēt vakarâ ņem nuô tam vabaņ nuôst tuôs tīķš tagat. ņem un liēķ uz ruôķ katņ tâ:d viē:n .. viēnaņ ir piē tīkliēm klât ir, kâ ta tas nu ir, vař pateikt, vai, vai, vai, vai, vai, kořķis, ja, kořķis viēna gala, un uôtra gala tiēķ siēc akmeņš. un tad tuôs kořķus viš kuř i, tuô tik meņ pār pa ruôķ, tad atkaļ viņ paš tiē zvejniēķ piēsiēn ik pa laiķ akmeņ.

Jāņuoš bij ļuôti skaisti, redz, veĉuoš laiķuoš. tad gājam jūrmala un kařra šeit sēduma kūraņ uguņskūr. tad viš tas jūrmaļ bi skaista, viēna uguņskuřs, uôtra. un tad gāi skaist viēns nuô uôtr jaūniē. es jaņ bi tâ:d māz meiteniř, es vēl tuô tâ aĉeruôs. un tiē veĉākiē viš, puiš un meic tad nāc nuô turiē:n us šējiē:n liguôdaņ, un tad atkaļ gāi uz nākuôšuô, un tâ atkaļ tuř, viš gāi apliguôt. un laiņas tika ispuškuôtas a meijām, un skaisti. tagad jaņ tas vairāk tâc nau.

nu, zvejniēkiēm bi, ka viņiņ .. gāi tad uz buřem, ja [...] nūiēt uz buřem, un tad tâ:ds mās buřiņš piřms Jāņiem, un tad krāsniĉeņa. uzliķ us plātes, ja, un krāsni. vai, vaiĉeņkrāsni vai .. vai liē:l tâ:d krāsņs bi, tad jaņ bi. un tās buřes salik vispiřms tâ, istiriņ un tad salik us .. kâ nu es juņš vař pateikt, nu, tâ:d deli, ja, paņemsiņ vai us kâdu krēšļ. tâ meļna puše viřsu, tuô balta tâ lai abžūst drušĉiņ saulitē. un pēc tam ņē:m un lik us tuô plāti, uskaišiņ sâ:l us tiēm, viřsu krejumiņ vai kuô, krāsni iēkša. tas bij tâc ēdiēns. tas bij tiešs ēdiēns libiēš vairāk. tas bij nuôteikti us svētkiem tâc uz Jāņiem. tad jaņ nebij tâ:ds smaļks maizic un tâdas. tikaļ pa liēliēm svētkiemĉeņa maņma. ta mēs daudz bēriņ – mēs i tēvam sepiņi bēriņ ģimeņ. sepiņi bēriņ: ĉēiras māsas un trīs brāļi.

„tâ nekad, bēriņi, jūra ne-ēj, paņem kâ:d kušĉiņ, ja, pukīř vai zālīř, vai kuô, piřmuôreiz ka tu iēt jūra!” un tad vēlti ņes jūrmala te – vai tu iēt peldētiēs vai, vai tâpat piřmuôreiz, tad aizņes kâ:d vēl jūrmala.

Vīr., dz. 1937. g., Košragā:

es skaītas nuô lībiēšiem – tēys maņ i lībiēc, uņ māī i laīviēt. [..] paše aī maņ i lībiēc, bet es iērakstij tikaī viēna ziņa tikaī tapēc, ka .. juô maņ tēys iī lībiēc, uņ māī i laīviēt. uņ tuōreīz, kad te sâkas šitas te jaīmpadračs aī tiēm lībiēš kraštiēm [..] uņ tad višiem vēcīēm lībiēšiem [..] ja es piēņēm tuô toūtīb uņ tuô tičīb, tad es varej rakstīt paše. nu, pa cik maņ tēys i lībiēc, ta es iērakstij paše, ka es i lībiēc. bet maņ būtibâ tas nepatīk vaīrâk. tapēc kâ, kâ lai tuô pašak, tapēc kâ .. tâ:d muļķīb – es i laīviēc gâl gala. parasī tēys praīa runât lībisk ļuôti lab. nuô â līdz vē.

mân več palik vēc, vīņ teīc: „Vôldiņ, kuô tu, dēliņ, skraī:d pa pasaū:!!?” tad es atnâc us šejī:n.

tad, kad atļāy iēt muīms jūrâ, kuraīn kaīraīn, tad mēs zvejuôjâm, guôda vârc, piēc, seītiņ, aštuôņ, deviņ laš diēnâ. lašu. maņ liēlâkaīs laš i bījs diīpacmit kilogrâ:m, vot, tâ:d, nu, mīlzeīn, kuô knaīp vaī panēst, jā. uņ tagad nau iīenekas, juô tagad vašaras, nū, pavašari jaī muī:ds saliēk, stāūvâds, tikļs saliēk ik pa puskilometīr jūrâ viša jū:r plaīum, garuma. i tikļ, uņ viš tās zīys tiēk isķēīf. jā, uņ tagad i .. ja dabuī mēnesi viē:n laš, tad i bedova, o!

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

VALODA: NOZĪME UN FORMA

IZDOŠANAS PRINCIPI

1. Rakstu krājums „Valoda: nozīme un forma” iznāk reizi gadā, tajā tiek publicēti pētījumi latviešu un vispārīgajā valodniecībā par dažādiem tematiem – gramatiku, pragmatiku, semantiku, kognitīvo lingvistiku u. c., kā arī mūsdienīgu lingvistisko metodoloģiju. Rakstu krājumā tiek apkopoti ikgadējo Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas rīkoto valodniecības starptautisko konferenču un semināru materiāli, kas ir **oriģināli zinātniski pētījumi un nav iepriekš publicēti**. Krājums „Valoda: nozīme un forma” paredzēts gan zinātniekiem un universitāšu valodniecības kursu docētājiem, gan doktorantiem u. c. līmeņu studentiem, gan citiem interesentiem.

Pieejams: <https://doi.org/10.22364/vnf>

2. Raksti tiek publicēti latviešu un angļu valodā. Rakstu autoriem lūgums pirms iesniegšanas pārbaudīt manuskripta valodu.
3. Visi raksti tiek recenzēti savstarpēji anonīmi.
4. Raksta apjoms – līdz 20 lpp.
5. Raksta noformējums:
 - a) teksts – *Times New Roman*, burtu izmērs 12, intervāls 1,5;
 - b) raksta nosaukums latviski – vidū, *Bold*, 14;
 - c) raksta nosaukums angļiski – vidū, slīprakstā, *Bold*, 14;
 - d) autora (autoru) vārds un uzvārds – vidū, *Bold*, 12;
 - e) ziņas par autoru (autoriem) – institūcija, darba vietas adrese, e-pasts – vidū zem autora vārda un uzvārda, burtu izmērs 12;
 - f) kopsavilkums latviešu valodā (apm. 250 vārdu), burtu izmērs 10;
 - g) 5–7 atslēgvārdi latviski, burtu izmērs 10;
 - h) teorētiskās literatūras atsauces un norādes – tikai tekstā apaļajās iekavās, norādot autora uzvārdu oriģinālrakstībā, publikācijas gadu, aiz komata lapusi, piem., (Paegle 2003, 148), (Nītiņa, Grigorjevs 2013, 305), (Biber et al. 2007, 211);
 - i) ja ir atsauces uz vairākiem viena autora vienā gadā izdotiem pētījumiem, atsaucē (un arī literatūras sarakstā) aiz gada skaitļa pievienojams *a, b, c*, piem., (Paegle 2003a, 148);
 - j) citāti tekstā pēdiņās (bez slīpraksta), atvērējpēdiņas – apakšā (t. i., „”).
6. Raksta beigās – kopsavilkums angļu valodā (*summary*) apm. 250 vārdu, burtu izmērs 10, kā arī 5–7 atslēgvārdi. Ja raksts ir angļu valodā, tad pievienojams kopsavilkums un atslēgvārdi latviešu valodā (apm. 250 vārdu).

7. Tekstā analizētie piemēri:
- numurējami lapas kreisajā malā ar (1), (2), (3) utt.;
 - nošķirami jaunā rindkopā un rakstāmi slīprakstā;
 - piemēru tulkojums vai skaidrojums liekams vienpēdiņās, piem., igauņu val. *hakkas õpetajaks* ‘kļuva par skolotāju’;
 - piemēri citās valodās (ne latviešu) glosējami saskaņā ar Leipcigas principiem (<http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>).
8. Tabulas, shēmas, attēli u. c. tekstā numurējami, tiem dodami nosaukumi un avotu norādes.
9. Literatūras saraksta noformējums:
- atsevišķi alfabēta kārtībā (pēc autoru / redaktoru uzvārdiem) dodami avoti un teorētiskā literatūra (tikai tie darbi, uz kuriem ir atsauces tekstā);
 - grāmatas:**
Paegle, Dzintara. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. I. Rīga: Zinātne.
Gramatiku, vārdnīcu u. c. bibliogrāfija dodama pēc zinātniskā redaktora vai sastādītāja vārda, ja tāda nav – pēc pirmā autora vārda kopā ar *et al.* (arī tekstā lietojamas atsauces pēc redaktora vai pirmā autora uzvārda; **nosaukumu abreviatūras nav izmantojamas**):
Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). 2013. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
Biber, Douglas et al. 2007. *Longman Grammar of Spoken and Written English*. London: Longman.
Ja gramatikā u. tml. īpaši nepieciešams atsaukties uz atsevišķa autora rakstītu daļu:
Lauze, Linda. 2013. Mutvārdu teksta sintakse. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 923–955.
 - raksti:**
Dimiņš, Dens. 2019. Aspektualitāte un kustības izteikšana latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma*. 10, 36–52. <https://doi.org/10.22364/vnf.10.05>
Nau, Nicole, Spraunienē, Birutē, Žeimantienē, Vaiva. 2020. The passive family in Baltic. *Baltic Linguistics*. 11, 27–128. <https://doi.org/10.32798/bl.699>
 - literatūra (arī teksti / piemēri / atsauces) kirilicā u. c. nelatīņu rakstībā transliterējami latīņu burtiem (sk., piem., <http://translit.cc/>);
 - ja grāmatai, žurnāla u. c. periodiska izdevuma rakstam ir DOI indekss, tas obligāti jānorāda katras bibliogrāfiskās vienības beigās, sk. iepriekš abu rakstu bibliogrāfiju (sk. arī <https://www.crossref.org/display-guidelines/>).

10. Ja nepieciešams, pirms literatūras saraksta dodams saīsinājumu un apzīmējumu saraksts. Ieteicams izmantot Leipcigas glosēšanas principos noteiktos saīsinājumus, sk. <http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>.
11. Raksts iesniedzams elektroniski *Word* formātā, ja nepieciešams, pievienojot arī *Pdf* versiju. **Raksts, kas nav noformēts abilstoši prasībām, netiek izskatīts un pieņemts publicēšanai.**
12. Redakcijas adrese:

Latvistikas un baltistikas nodaļa
Humanitāro zinātņu fakultāte
Latvijas Universitāte
Visvalža 4a
Rīga, LV-1050
LATVIJA
E-pasts: *kalnaca@latnet.lv*; *andra.kalnaca@lu.lv*
ilokmane@latnet.lv; *ilze.lokmane@lu.lv*

LANGUAGE: MEANING AND FORM

PUBLISHING PRINCIPLES

1. Conference proceedings “Language: Meaning and Form” are published annually and cover a wide range of topics and approaches within current Latvian and general linguistics, including but not limited to grammar, pragmatics, semantics, cognitive linguistics, and linguistic research methodology. The main aim of the proceedings is to bring together in one volume **the original and previously unpublished research results and theoretical developments** that are presented each year at the international conferences and workshops in linguistics organised by the Department of Latvian and Baltic Studies of the Faculty of Humanities of the University of Latvia. The target audience of *Language: Meaning and Form* includes researchers, university lecturers, doctoral students, and students at other stages of their training.

Available at: <https://doi.org/10.22364/vnf>

2. Articles are published in Latvian and English.
3. All articles are read by two anonymous reviewers.
4. Only articles of no more than 20 pages should normally be submitted for publication.
5. Formatting requirements. Please use Times New Roman size 12pt font and line spacing 1.5 lines throughout the text, unless explicitly specified otherwise. The various components of the manuscript are to follow in the order shown below:
 - a) Article title in Latvian – centred, bold, 14pt.
 - b) Article title in English – centred, italic, bold, 14pt.
 - c) Author’s (authors’) name and last name – centred, bold, 12pt.
 - d) Author’s (authors’) affiliation, the full postal address of the affiliation, e-mail – centred, 12pt.
 - e) A summary of no more than 250 words in the language of the publication, 10pt.
 - f) 5–7 keywords in the language of the publication, 10pt.
 - g) Article’s main text.
 - h) A summary of no more than 250 words and 5–7 keywords in English (for articles in Latvian) or in Latvian (for articles in English), 10pt.
 - i) A list of abbreviations and symbols may be included before the references. It is recommended to use the abbreviation style defined in the Leipzig Glossing Rules, see <http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>.
 - j) References.

6. In-text citations are enclosed in parentheses and include the author's last name in its original spelling, the year of publication and the page number preceded by a comma, e.g. (Paegle 2003, 148), (Nītiņa, Grigorjevs 2013, 305), (Biber et al. 2007, 211). When referencing two or more works by the same author in the same year, the year should be followed by lower-case letters *a*, *b*, *c* to distinguish between the entries both in the in-text citation and the bibliography at the end of the paper, e.g. (Paegle 2003a, 148).
7. Quotations are enclosed in double quotation marks (not italicised) in the running text.
8. Language material in the text:
 - a) Numbered examples are numbered with parenthesised Arabic numerals, e.g. (1), (2), (3), and where possible set off in a separate paragraph.
 - b) All examples are italicised.
 - c) Translations and explanations of examples are enclosed in single quotes immediately following the example, e.g. *hakkas õpetajaks* 'became a teacher' (Estonian).
 - d) Examples from languages (other than Latvian / English) are glossed in accordance with the Leipzig Glossing Rules (<http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>).
9. Tables, diagrams, illustrations, etc. are numbered, given a caption and their sources are referenced, if applicable.
10. Sources of language material, etc. and references to theoretical literature are listed in two separate lists. Reference list entries are alphabetised by the last name of the first author / editor of each work. All and only the works mentioned in the text must be included in the references.

a) **Books**

Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. I. Rīga: Zinātne.

Grammars, dictionaries, and other works containing contributions by many authors are cited by giving the last name(s) of the editor(s) or compiler(s). If there is no editor and there are more than three authors – by giving the last name of the first author followed by *et al.* (the same applies to in-text citations;

book title abbreviations are to be avoided):

Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (eds.). 2013. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.

Biber, Douglas et al. 2007. *Longman Grammar of Spoken and Written English*. London: Longman.

To cite a specific article or chapter from an edited multi-author volume, use the following style:

Lauze, Linda. 2013. Mutvārdu teksta sintakse. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (eds.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 923–955.

b) **Articles**

Dimiņš, Dens. 2019. Aspektualitāte un kustības izteikšana latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma*. 10, 36–52. <https://doi.org/10.22364/vnf.10.05>

Nau, Nicole, Spraunienē, Birutē, Žeimantienē, Vaiva. 2020. The passive family in Baltic. *Baltic Linguistics*. 11, 27–128. <https://doi.org/10.32798/bl.699>

- c) Titles (also texts / examples / in-text citations) written in the Cyrillic and other non-Latin alphabet are transliterated (see <http://translit.cc/>, for example).
- d) If DOI is available, it should be presented in full form as suggested by CrossRef's DOI display guidelines (see <https://www.crossref.org/display-guidelines/>).
11. Articles are to be submitted electronically as attachment files, in Word. An additional Pdf copy may be attached if necessary. **Submitted articles that will not follow the submission guidelines will not be considered for publication.**
12. Contact details of the editorial board:

Department of Latvian and Baltic Studies

Faculty of Humanities

University of Latvia

4a Visvalža Street

Riga, LV-1050

LATVIA

E-mail: kalnaca@latnet.lv; andra.kalnaca@lu.lv

ilokmane@latnet.lv; ilze.lokmane@lu.lv